

**ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА НА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК II**
(Карактеристики на македонските дијалекти)
- одбрани теми -

Приредил
Марјан Марковиќ

Според
Божидар Видоески

Дијалектологије на македонскиот јазик, Том 3, МАНУ, Скопје 1999
Прашалник за собирање дијалектен материјал за македонскиот
дијалектен атлас, Институт за македонски јазик "Крсте
Мисирков", Скопје 2000

Филолошки факултет "Блаже Конески"
Скопје, 2007

Издавач:
Филолошки факултет "Блаже Конески" - Скопје

Издавачки совет:
д-р Драги Михајловски
д-р Лидија Аризанковска
д-р Томислав Трневски
д-р Ангелина Бановиќ
Фадил Хоџа

Рецензенти:
академик Зузана Тополињска
д-р Убавка Гајдова

Техничка и компјутерска обработка:
д-р Марјан Марковиќ

Печат:
Печатница "Борографика"
Тираж: 500 примероци

ISBN:978-9989-724-28-2

СОДРЖИНА

Предговор.	I
Фонетска транскрипција.	IV

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК II (Карактеристики на македонските дијалекти) - одбрани теми -

Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик.	9
Основни карактеристики на македонските дијалекти.	35

1. ФОНОЛОГИЈА

1.1. Вокалните системи во македонскиот дијалектен јазик од славистички и од балканоолошки аспект.	45
1.2. Фонемата /ǎ/.	57
1.3. Редукција на неакцентирани вокали во југозападните дијалекти.	65
1.4. Последици од губењето на консонантите во интервокална позиција.	73
1.5. Континуантите на *ǰ и *ǰ.	79
1.6. Континуантите на вокалните *ǰ и *ǰ.	85
1.7. Фонемата /x/.	101
1.8. Консонантските групи <i>с (з), ш (ж) + џ, ч</i>	117
1.9. Акцентските системи.	123

2. ГРАМАТИКА

2.1. Дативната форма кај именките.	141
2.2. Образување множински форми и географска дистрибуција на множинските наставки кај именките од среден род	147
2.3. Формите на членот (инвентар и дистрибуција)	155
2.4. Формите на глаголот <i>сум</i> во парадигмата на сегашното време.	167
2.5. Наставките за 3 лице множина сегашно време	175
2.6. Формите на имперфектот.	183
2.7. Формите на глаголскиот прилог.	203

3. Лингвистичка географија

3.1. Методи на проучувањето на македонските дијалекти	213
3.2. Прашалник за собирање материјал за МДА (проблемски дел) - извадок	216
Библиографија	235

ПРЕДГОВОР

Основната намена на овој труд е да им овозможи на студентите (а и на другите заинтересирани) што поцелосно и поквалитетно да го совладаат материјалот предвиден со наставната програма по предметот *дијалектологија на македонскиот јазик II*, односно *карактеристики на македонските дијалекти*. Оваа книга ќе им послужи на студентите како основен учебник за совладување на материјалот по односниот предмет.

Инаку, скоро целиот приведен материјал е веќе објавен во трудовите на Божидар Видоески *"Дијалектите на македонскиот јазик"*, Том 3, МАНУ, Скопје 1999; и *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000.

Само мал дел од материјалот се темели на белешки според предавањата на Божидар Видоески.

Книгата ја отвора краток преглед на дијалектната диференцијација на македонската јазична територија, т.е. потсетување на материјалот совладан во првите два семестра на обука по дијалектологија. Следат 16 мали монографии на одделни карактеристични особини на македонските дијалекти. Имено, се следи развојниот пат на тие особини од прасловенската и/или прамакедонската појдовна точка сè до прегледот на нивната застапеност во одделните говори во денешниот ден. Таквата организација на текстот наложува дека во овој, втор дел на курсот по дијалектологија доминира историската перспектива. Рамка за реконструкција на соодветните процеси претставуваат денешните состојби, меѓутоа студентот се запознава со нив во "природна хронологија" и на тој начин во неговата свест се зацврстува и се пополнува веќе стекнатата слика на јазичната поделба на македонската територија.

Девет од 16 издвоени особини се однесуваат на звучниот систем на македонските дијалекти, т.е. на фонологијата. Поцелосно се обработува вокалскиот отколку консонантскиот систем, што е разбирливо со оглед на фактот дека токму вокалскиот систем (системи) претрпел најголеми промени. Прво се дава општиот типолошки преглед на вокалските системи на македонските дијалекти, со посебен акцент врз фонемите кои се појавуваат само во дел

од системите и чија дистрибуција се разликува од систем до систем. Се обрнува внимание врз промените кои македонскиот вокализам ги претрпел под влијание на соседните балкански јазици, при што се користат и резултатите на истражувањата водени по објавувањето на монографијата на Б.Видоески. Класичен пример на вокалска фонема чиј статус и фреквенција се различни во одделните дијалекти е фонемата /ə/. Посебно внимание е посветено исто така на судбината на карактеристичните елементи на нашата актуелна прасловенска реконструкција чии континуанти се разликуваат од дијалект до дијалект; такви се на пр. старите "полувокали" (ерови), или вокалните сонанти *p и *ɸ. Се обработуваат исто така измените на вокалската боја зависни од местото на акцентот и последиците на губењето на консонантите во интервокална позиција, т.е. две серии процеси одговорни за специфичниот карактер на фонолошката структура на македонскиот дијалектен збор. Од карактеристичните консонантски процеси посебно внимание им е посветено на судбината на фонемата /x/ и на развитокот на консонантските групи. Последна глава посветена на звучниот систем на македонските дијалекти донесува преглед на акцентските системи средени според хронологија на еволуција на појдовниот прасловенски систем.

Во граматичкиот дел првите три глави се занимаваат со номинална морфологија. Станува збор за остатоците од морфолошки датив во македонските дијалекти, за образување на множина кај именки од среден род кои во тој поглед отишле најдалеку од наследениот систем, и најпосле: за морфологија и географска дистрибуција на членот.

Четирите глави посветени на глаголска морфологија се концентрираат врз појави чија карактеристична географија мотивира низа внатрешни поделби на македонските говори. Тоа се: презентската парадигма на глаголот *сум*, наставките на 3-то лице множина на сегашното време, диференцијација на парадигмата на имперфектот и инвентарот и дистрибуција на формите на глаголскиот прилог.

Третиот и последен дел на книгата посветен е на лингвистичка географија како научна дисциплина, на историјата на таа дисциплина, со посебен осврт врз македонското учество во изработката на големите меѓународни јазични атласи како *Ойшійословенскиої јазичен аїтлас* и *Аїтлас лингварум Еуроїае*.

На крајот, сметам дека овој учебник ќе си го најде своето место и меѓу студентите и меѓу другите заинтересирани за македонската дијалектологија, и дека со ова ќе се постигнат две големи цели: ќе се оствари долгогодишната замисла на основоположникот на македонската дијалектологија, академикот Божидар Видоески; и ќе се поттикнат сите заинтересирани подетално да ги разгледаат досега објавените монографски трудови на Видоески.

Се надевам дека мојата улога како приредувач на овој труд ќе биде скромен придонес кон опусот што зад себе го остави академик Видоески*.

Марјан Марковиќ

*Постхумно објавени дела на академик Божидар Видоески

- *Дијалектиите на македонскиот јазик*, Том 1, МАНУ, Скопје 1998;
- *Дијалектиите на македонскиот јазик*, Том 2, МАНУ, Скопје 1999;
- *Дијалектиите на македонскиот јазик*, Том 3, МАНУ, Скопје 1999;
- *Географската терминологија во дијалектиите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 1999;
- *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје 2000;
- *Текстови од дијалектиите на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000;
- *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", Скопје 2000;
- *Од историјата на словенскиот вокализам (со З. Тојолињска, картографска обработка М.Марковиќ)*, МАНУ, Скопје, 2004;
- *Диалектс од Македониан, (иранслиед бс Паул. М Фосиер, Јр.)*, Славица, Блумингтон, Индиана, 2005;

Фонетска транскрипција

Вокали

и   ï   у
                    е   о
                            е   ѝ   ъ
                                    ε   а   ѓ
    ä   а
    а

Консонанти

̄   б   ф   в   м
    θ   ѓ
̄   ѓ   ц   с   с   з   н   л
                                    ч   џ   ш   ж
                                    к   џ   њ   љ   ј
к   ̄   х

Функции на дијакритичките знаци:

- назалност: *е, а*
- неслоговност: *ï, ÿ*
- слоговност: *р, ѓ*
- должина: *а:, е:, и:, о:, у:*
- лабијализација: *ă*
- поместена артикулација кон напред: *ä*
- поместена артикулација кон горе: *а, е, о*
- полузвучност: *б̣, ѓ̣, з̣, ж̣, в̣*
- палаталност: *ш̣, ѓ̣*
- палатализираност: *б', и', л'*
- ослабена артикулација: *с'рце, ле'а, зме^x*
- акцент: *в'икам, уфч'ар, вик'аше, вод'еница*
- спореден акцент: *в'ечерница, з'адушница, с'еверница*

1. ДИЈАЛЕКТНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Македонскиот јазик го зафаќа централниот дел на Балканскиот Полуостров. Го зафаќа сливот на реките Вардар и Струма и долниот тек на реката Места. На запад тој граничи со албанската јазична територија. Јазичната граница на тој дел во голема мера се совпаѓа со државната граница меѓу Република Македонија и Албанија. Неа ја сочинува планинскиот венец Кораб – Дешат – Јабланица, откаде што се спушта на југозападниот дел на Охридското Езеро. На овој дел на албанска страна остануваат триесетина македонски населби во долината на Дрим западно од градот Дебар и во областа Голо Брдо и три села на брегот на Охридското Езеро. Од јужниот брег на Охридското Езеро границата свртува на југоисток и преку планината Галичица се спушта на југозападниот дел на Преспанското Езеро, откаде што продолжува на југ и преку планината Мокра избива на Грамос, југозападно од градот Костур. На овој дел од границата на албанска страна остануваат десетина села на западниот брег од Преспанското Езеро и три села источно и југоисточно од градот Корча.

На југ македонскиот јазик граничи со грчкиот на целиот простор од планината Грамос па до реката Места во Тракија. Јазичната граница на овој дел навлегува значително подлабоко на југ од денешната државна граница меѓу Република Македонија и Република Грција. Македонска реч може да се чуе сè до линијата Грамос – Бер – Солун. Од Солун таа продолжува на исток, па преку областа Богданско, каде што се наоѓаат во словенската лингвистика добро познатите по својот архаичен дијалект селата Сухо и Висока, излегува на реката Места нешто малку североисточно од градот Драма. На исток македонскиот граничи со бугарскиот јазик. На овој дел имаме природна граница. Неа ја сочинува планинскиот венец Деспат – Рила. Од Рила границата свртува на северозапад нешто малку посеверно од Благоевград (Горна Цумаја) и излегува на државната граница меѓу Република Македонија и Република Бугарија.

На север спрема српската јазична територија јазичната граница се поклопува со денешната граница меѓу Република Македонија и СР Југославија. И на овој дел имаме природна граница која ја сочинуваат планините Козјак – Руен – Скопска Црна Гора – Шар Планина – Кораб.

Овие се денешните граници на македонската јазична територија. Во минатото македонско словенско население имало далеку по на запад и по на југ од денешните граници. Многу историски извори говорат дека словенско население живеело во Јужна и во Средна Албанија, а на југ во Епир,

Тесалија и на сето Егејско крајбрежје. Голем дел од топонимијата во тие области е словенска, особено микротопонимијата. Низ вековите јужната и западната граница сè повеќе се поместувале кон север, одн. кон исток на албанска страна, како што било потискувано македонското словенско население. И тој процес на поместување на македонската етничка граница, респ. и јазичната, трае до најново време, а се врши и денеска.

На македонско-албанското јазично пограничје на еден не многу широк простор на правецот Скопје – Тетово – Дебар – Струга – Поградец – Корча живее мешано население – покрај македонското и албанско – со мајчин јазик албански. Во поголема мера тоа население е билингвално.

Исто така и на македонско-грчкото јазично пограничје и широк простор во Егејска Македонија живее мешано – македонско и грчко население. Македонското население превладува по бројот во костурско-леринското и воденско-пазарското подрачје. Во пописните документи од 1951 година на територијата на Грција живееле околу 250.000 Словени, респ. Македонци.

На југозападниот дел на пограничјето со албанскиот и со грчкиот јазик покрај македонското население живеат Грци, Власи и Албанци. Во многу пунктови на правецот Грамос – Рупишта – Негуш – Меглен населението е трилингвално. Македонците покрај својот мајчин јазик говорат и грчки, кој е за нив и службен јазик, и влашки.

Северната јазична граница е релативно стабилна. Разместувањето на населението низ вековите на тој дел се вршело sukcesивно и не оставило повидни траги на јазикот. Дијалектот на неколку села во областа Козјак кои се декларирале за Срби не се разликува ниту по една црта од говорот на македонското население.

Македонското население во областа Пиринска Македонија (околу 180.000 според пописот од 1956), која се наоѓа во составот на Р. Бугарија, освен со својот македонски дијалект се служи и со бугарскиот стандарден јазик како службен.

2. Македонскиот јазик генетски спаѓа во јужнословенската група јазици заедно со бугарскиот, српскиот/хрватскиот и словенечкиот. Сите овие јазици ги поврзуваат: развојот на групите **ort*, **olt* во *rat*, *lat*, сп. мак. *pacīue*, *лакоīī*, замената на секвенците **tort*, **tert* – **tolt*, ** telt* во *trat*, *trēt* – *tlat*, *tlēt*, мак. *врана*, *бреџ*, *млеко*, замената на **ε* со *e*, мак. *īeīī*, резултатите на некои промени сврзани со т.н. втора палатализација на заднојазичните консонанти, консеквентната замена на **kv-*, **gv-* во *цв-*, *св-* пред **ě* и **i* од дифтоншко потекло, наставката **-отъ* во инструменталот кај именките од м. и с. род од старите *o*-основи, сп. стсл. *рабоумь*, *селомь*, да како елемент за граматичка зависност на реченичкиот исказ, во областа на деривацијата развојот на суфиксите со елементот *-ц-*, суфиксите **-al'ьka*, **-ice*, како и редица лексички или лексикализирани особености.

3. Потесна целина во јужнословенската јазична фамилија сочинуваат македонскиот и бугарскиот. Од старите дијалектни особини од српскиот и хрватскиот нив ги диференцираат пред сè отворената (ниската) артикулација на вокалите *ǣ и *ǫ. Назалот *ǫ по испаѓањето на еровите и по деназализацијата негова во македонскиот и во бугарскиот се изедначил со т.н. секундарен ер (*v₂*)*, сп. мак. *рака* – *маџла*, буг. *ра̀ка* – *ма̀џла*, (: срп. *рука* – *маџла*). Во бугарскиот јазик и на поширок ареал на македонската јазична територија прасловенските групи *tj, *dj се рефлектирале во *lujii*, *ждl*, во југозападните македонски говори, можеби, и во *luj*, *жцl*, сп. мак. диј. *џаишии* – *џаичи*, *межда* – *межца*, буг. *џаишии*, *межда* : срп. *кућа*, *меџа*.

Во историскиот развиток на Балканскиот Полуостров во македонскиот и во бугарскиот, како и во српскиот торлачки (призренско-тимочкиот) дијалект се развиле ред заеднички иновации под влијание на соседните балкански несловенски јазици. Меѓу поважните заеднички иновации спаѓаат: загубата на квантитетот и старите интонациони разлики, загубата на наследената синтетичка деклинација и преминување на аналитички начин на изразување на именските односи – со предлози и една општа форма (*casus generalis*), сп. *Го виде Марка*, *Му рече на Марка*, *Одев со Марка*, потоа појавата на граматичката категорија определеност која формално се изразува преку посебни членски морфеме, сп. *Го виде човекоиѝ*, во македонскиот уште и: *човекон*, *човеков*, аналитичкото степенување на придавките, сп. *подобар*, *најдобар*. Доста заеднички промени овие два јазика, делумно и торлачкиот дијалект, претрпеле и во областа на конјугацијата. Тие го загубиле инфинитивот, кој е заменет со *да*-реченици, а се развиле нови форми со помошниот глагол *xotěti, сп. мак.: *ке одам*, *ке одев*, *ке сум одел*, итн. Една важна структурна иновација во двата јазика претставува и удвојувањето на објектот, сп. мак. *Го виде човекоиѝ*, *Земѝ ја книџана*, *Му ја даде книџаиѝ на Пеѝреѝа*.

Овие и уште ред други особини од областа на граматичката структура македонскиот и бугарскиот ги доближиле до несловенските балкански јазици – влашкиот (ароманскиот), албанскиот и грчкиот. Сите тие јазици денеска ја сочинуваат тн. балканска јазична лига.

Така македонскиот и бугарскиот, кои ја сочинуваат источната подгрупа на јужнословенските јазици, се оддалечувале постепено од западната – српско-хрватско-словенечка подгрупа, која во најголем дел ја сочувала наследената словенска граматичка структура, а повеќето иновациони појави што се развиле на тој терен се од подруг карактер.

4. Во својот историски развој македонскиот јазик доживеал извесен број промени и во контактот со српскиот.

---

* Овде и во натамошниот текст конвенционалниот назив ‘ ‘ секундарен *v₂* ‘ ‘ треба да се толкува како ‘ ‘ секундарно вметната самогласка ‘ ‘ .

Еден број од најраните иновации настанати на српскохрватскиот ареал се рашириле и на северниот дел од македонската јазична територија. Во еден дел од северните македонски говори *њ и *њ се изедначиле како во српскохрватскиот дијасистем, сп. *сѡн, дѡн*. На тој терен се вкрстосуваат изоглосите на рефлексите /y/ и /a/ место носовката *q, сп. *рука – рака*, или: *рука*, општата форма *на руку покрај на рука*. Место *tj, *kt', *dj во апелативната лексика редовно се јавуваат континуантите /k̄, ǰ̄/: *куќа, ѓлеќи, веѓи, чаѓе*. Вокалното *j̄ овде се рефлектирало како во соседните српски дијалекти – во /y/ и зад денталите во /lu/ во посеверниот појас, одн. во /lǎ/ на другиот терен од северната група, сп. *вук, слуза – слѡза, длуѡ – длѡѡ*.

Северните македонски говори со граничните српски дијалекти ги поврзуваат уште цела серија други особености и од областа на граматиката и деривацијата.

Еден дел од тие црти, карактеристични за српското јазично подрачје, навлегле подлабоко на македонската територија. Така, на пример, фонемите /k̄, ǰ̄/ на местото на *tj, *dj ги среќаваме во ред лексеми и морфемски дури во најјужните македонски говори. Така се случило на македонскиот терен место *tj, *kt' – *dj да се јави двојна замена – со /шш – жд/, одн. /шч – жц/ и /k̄ – ǰ̄/, сп.: *ѓлеќи, ѓлешка, синоќ, синошен, свеќа, свеишник, меѓа, межник*. Некои лексеми, на пр. *веќе, среќа, несреќа, ѓакуѓере, с(в)еѓере*, партикулата *ке*, се рашириле готово на сета македонска јазична територија. Со српското јазично влијание се објаснуваат во македонскиот и преминот на /ч/ во /ц/ во старите групи *čr-, *črě-, сп. *цри, црије, црево*, замената /y/ место *q во одделни лексеми, сп. *куќа, суд* и др., заменката *он*, предлогот *у*.

Како заедничка тенденција на македонскиот и на српскиот се истакнуваат замената на *ě со /el/: *бел, леб, сено* и депалатализацијата на консонантите. Веројатно и јотувањето на групите *ѓј, дј, нј* би дошло во последнава група појави, сп. *браќа, луѓе, ѓрње*.

Интересно е да се укаже дека оние црти што се јавиле под влијание на српскиот јазик најдлабоко продреле во македонскиот јазичен ареал по долината на реката Вардар, каде што води и главната комуникација за Солун и Егејско Море.

Влијанието на српскиот јазик врз македонскиот до поголем израз доаѓа од крајот на XIII век, кога границите на српската држава се шират на југ.

Од друга страна и македонскиот во извесна мера повлијаел на граничните српски дијалекти. Како македонизми на призренско-јужноморавското подрачје од српската територија се сметаат: фонетскиот облик на глаголската морфема *-на- /< *nq-/*, сп. *ѓаднал*, протетичкото /j/ пред почетното *у < *q* во примери од типот: *јуже, јуѓѓѓк, јузѓл*, тврдиот изговор на /l/ пред задните вокали и пред консонант: *лакѓѓ, лош, дал*, испуштањето на вокалите во проклитичките зборови кога следната збороформа почнува со вокал, сп. *с-изми, м-изеде, д-умре (се изми, ме изеде, да умре)*, заменските клитики *нѓ, вѓ*, глаголските форми *са* (во 3. л. мн. од сум), *биле*, глаголските морфемски *-(х)мо, -(х)ѓе* во аористот-имперфектот, губењето на родовата

диференцијација во множината на партиципот: *биле*. Но за разлика од србизмите, кои влегле подлабоко во јазичната структура на македонскиот, македонизмите во српскиот се задржале на неговата тесна периферија.

5. Македонскиот јазик, од друга страна, развил и ред иновации коишто ја насочувале граматичката структура во поинаков правец, различен од оној по кој одел процесот на бугарскиот ареал. На македонскиот терен се јавува ново иновационо огниште. Македонските иновации се јавуваат скоро паралелно со оние што ги истакнавме како источно-јужнословенски. Тие иновациони појави ја засегаат јазичната структура како целина.

Меѓу најстарите фонетски иновации со коишто се диференцира македонскиот јазичен ареал е замената на јаките ерови: *ъ во /o/, *ы во /e/, сп. *сънь > *сон*, *дънь > *ден*. Во бугарскиот место *ъ има /ǎ/, сп. *сънь > *сǎн*. Во српскиот / хрватскиот двата ера се изедначиле: *ъ = *ы > /a/ во новоштокавскиот дијалект, сп. *сан*, *дан*. Оваа особина, зародена на македонското иновационо огниште, ја опфатила готово сета денешна етничка Македонија, со исклучок на еден пограничен појас со српската јазична територија на север и на крајниот југоисток на пограничјето со родопскиот дијалект на бугарскиот јазик. Подоцна таа во одделни морфемии се проширила и подалеку на североисток зафаќајќи и дел од бугарското јазично пограничје.

Во рамките на овој јазичен ареал, зацртан со замената на *ъ и *ы во /o/ и /e/, која е извршена уште во X–XI век, се наслојуваат низ вековите цела редица нови црти, коишто сè повеќе и повеќе го оддалечувале од другите иновациони центри на соседните словенски територии. Меѓу поважните иновации спаѓаат – во фонетиката: појавата на протетичко /j/ пред иницијалното *q, одн. неговите континуанти, сп. *јаџлен* (*joџлен*, *jaџлен*, *jaџлен* во одделни локални говори), изедначувањето на предниот назал *e со *ě, на пр. *месо* и *мера* (во дијалектите: *mjāсо*, *mjāра*), затврднувањето на старите палатали, со што се отклонила опозицијата по признакот палаталност кај парните палатални консонанти, подоцна загубата на фонемата /x/, нејзината замена во /v, f/ во западниот дел од јазичната територија, појавата на палаталните консонанти /k̄, ě/, јотувањето на консонантските групи *ijj*, *dj*, *nj* во /k̄, ě, њ/, во граматиката: множинските наставки кај именките *-ови* (*денови*) и *-иња* (со фонетските варијанти *-ина*, *-ијна*), сп. *џилиња*, *џрасиња*, кај глаголите наставките *-ме* во 1 л. мн. кај сите глаголи, сп. *имаме*, *ораме*, *носиме*, *береме*, и *-ле* во множина на л-партиципот: *биле*, *зеле*, потоа: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. во перфектот: *џој бил*, *џие биле*. Важни структурни промени во глаголскиот систем на македонскиот јазичен ареал внесле конструкциите со партикулата ‘ке’ и со помошните глаголи ‘има / нема’ плус глаголската *n/ijj*-форма во среден род од типот: *имам дојдено*, *имав дојдено*, *сум имал дојдено*, негде дури и *бев имал дојдено* и ‘сум’ плус глаголската *n/ijj*-форма од сите глаголи, вклучувајќи ги и непреодните, сп. *сум дојден*, *бев дојден*, *сум бил дојден*, итн. Со нивниот

развој и вклопување во македонскиот глаголски систем дошло истовремено и до распределба на функциите меѓу новите форми и наследените словенски облици.

Посебен белег на македонскиот јазик му даваат акцентот и структурата на ред синтагми. На македонскиот ареал се оформил нов акцентски систем. Лексичкиот акцент е фиксиран на третата мора во повеќесложните зборформи, сп. *бр'аӣучед – браӣ'учеди – браӣуч'едиве*. Освен тоа македонскиот акцент има синтагматски карактер. Цели синтагми се потчинуваат под еден акцент, сп. *Мајка-му ѿолк'у-време не-беше-ѿо в'идела с'ина-си. Од-ѿр'ед-враӣа му-ја-з'едоа новаӣа-к'ошула*. Во врска со местото на акцентот истовремено треба да истакнеме дека неакцентираниите вокали не подлежат на квалитативна редукција со исклучок на еден мал број говори во југоисточна Македонија.

Посебност во македонскиот јазик во однос на околните словенски јазици е и можноста пред глаголот да стојат заменските и глаголските клитики, сп. *Му рече на браӣ-му, Го викна дейӣеӣо, Сум му бил на свадбаӣа*.

Приведените јазични особености потекнуваат од едно иновационо огниште и најголем дел од нив останале во рамките на македонскиот јазичен ареал опфаќајќи помала или поголема територија. Нивните изоглоси образуваат затворени линии и имаат приближно ист правец на движење.

Така на денешната македонска јазична територија се оформил еден посебен дијасистем, но кој не ја прекинал врската ни со дијасистемот оформен во рамките на денешна Бугарија, и којшто постојано ги продлабочувал врските со дијасистемот на српскохрватскиот јазичен ареал.

6. Најголем дел од приведените иновации, а уште и ред други, се јавиле во резултат на меѓујазичниот контакт на македонскиот со балканските несловенски јазици, а пред сè со балканскиот латински. Балканските јазици влијаеле на два плана. Од една страна тие поттикнувале нови процеси, кои понатаму оделе по свој пат како што им го одредувал јазичниот систем на македонскиот, одн. микросистемот, ако појавата се вршела во рамките на еден помал ареал на македонскиот дијасистем. Од друга страна пак несловенските јазици успорувале некои јазични процеси во граматичката структура.

Како „балканизми“, иновациони појави што се развиле во контактот со балканските несловенски јазици, во науката се прифатени: загубата на синтетичката дефлекција, развојот на категоријата определеност кај именските зборови и во врска со тоа појавата на постпозитивниот член, аналитичката компарација, удвојувањето на објектот, модалните глаголски форми со ‘ке’ и конструкциите со ‘има / нема’ и со ‘сум’+глаголската *n/ī-*форма. Овие иновации зафатиле поширок ареал на словенскиот Балкан. Повеќето од нив во помала или поголема мера присутни се и во бугарскиот дијасистем, а дел од нив и во торлачките дијалекти на српската јазична територија. Но еден добар дел од нив се задржал на македонскиот терен и

длабоко навлегол во структурата на македонскиот јазик. Во западниот и во јужниот регион на македонската јазична територија се затврднале: препозитивната употреба на клитиките, сп. *Го виде Сџојана, Му рече на Сџојана, Си го изел лебои*, испуштањето на предлогот *во*, сп. *Ќе одам Бишола, Ошиде Прилеј*, искажувањето на директниот објект со предлогот *на* кај именките што означуваат живо суштество, сп. *Го викна на Марко*, генерализирањето на една кратка заменска форма – дативната за машки и среден род *му* како граматички сигнал за дативниот објект, сп. *Му рече на човекои*, *Му рече на деиџеио*, *Му рече на женаиџа*, *Му рече на женииџе* / *дециџа* / *мажиџе*. Многу сличности меѓу западните македонски дијалекти и ароманскиот наоѓаме во употребата на предлогот *од* со посесивно значење, сп. *куќаиџа од Марка*. На сета западна територија од Гостивар па до Корча и Костур под влијание на назалните сонанти /*м, н*/ вокалот /*а*/ се назализирал – *а*, а потоа се рефлектирал како и стариот назал *q, сп. *снаџа* (< *снаџа*), *знам* (*знам*) во горнополошкиот, дебарскиот, охридско-преспанските, одн. *сноџа* во малореканскиот, *снаџа* во дримколско-голобрдскиот. На еден тесен појас во југозападна Македонија се загубил *л*-партиципот, а со него и сите сложени форми што се образувале со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот). Функциите на тие форми ги презеле соодветните конструкции со ‘има / нема’ и со ‘сум’. Во сушко-височкиот говор место партикулата ‘*ќе*’ за футур се употребува грчкото *за* : *за носа*. Ред балканизми на македонскиот терен наоѓаме и во областа на деривацијата, на пр. деминутивно-хипокористичкиот суфикс *-уле* : *деиџуле*, *брадуле*, и посебно во лексиката. Сите приведениве јазични особености распоредени се на западната и јужната периферија на македонскиот јазик, таму каде што се разграничува тој со албанскиот и со грчкиот, и каде што има и денеска најголема концентрација на ароманско население.

„Влијанието на балканската јазична средина не се огледа само во промените што ги зафатиле од наследениот словенски граматички тип, туку и во одржувањето на поедини негови облици, во случаи каде што имало поклопување со балканските јазици“ (Конески, 1960 : 493). Така се објаснува зачувувањето на аористот и имперфектот, а во западно-македонските говори и дативот кај личните и роднинските имиња од машки и женски род.

7. Иновационите појави што се развиле на македонскиот јазичен ареал не се ширеле подеднакво и сите во еднаков правец.

Еден дел од нив, видовме, ја опфатиле сета македонска јазична територија и станале диференцијални црти на македонскиот по однос на српскиот и на бугарскиот, или само на еден од нив. Таков е случајот со континуантите на еровите.

Друга група иновации зафатиле само дел од македонскиот дијалектен јазик, а во другиот дел сè уште вуреат старите особини кои се наоѓаат во отстапување. Тоа значи новиот процес или не завршил, или новата појава во некој микросистем е попречена. Ова се однесува, се разбира, каде што

имаме унилатерални иновации и географски тие се опонираат со старите. Старите црти во такви случаи се одржуваат на периферијата. Така, на пример, на западната и јужната македонска јазична периферија сè уште среќаваме примери со запазен назализам, вистина не во првобитниот изговор, место носовките *ε и *ϕ, сп. *ѝранди*, *ѝенда* – во корчанскиот, *д̄амбје*, *чендо* – во сушковисочкиот, во некои пунктови се одржал широкиот изговор на *ѝ : *р'ѝка* или *рјѝка*. Во одделни лексеми се задржало /*ч*/ во секвенци со *г, сп. *ч̄рѝиѝѝ*, *ч̄рвѝѝѝ* – *ч̄рѝиѝѝ*. Во корчанскиот македонски говор, во Јужна Албанија, се пази старата дативна флексивна форма и во едината и во множината. Таму наоѓаме остатоци од старата промена (деклинација) на членот, сп. *сѝарѝаѝоѝо*, *сѝарѝуѝоѝо*. Единствено во тој говор до денеска се задржала како посебен облик заменката *сѝ – *сој*. На поширок ареал во Западна Македонија се среќаваат дативни флексивни форми кај личните и роднинските имиња: *Сѝојану*, *Марку* // *Марко(в)е*, *Маре* // *Мари*. Кај глаголите се пази наставката *-ѝ* во 3. л. на презентот, во повеќе говори во 1 л. едн. на презентот уште отсуствува наставката *-м*.

Сите приведени црти, и уште цела редица други такви – стари, неизменети, денеска се јавуваат како дијалектна специфика на западните говори и стојат во опозиција со новите особености што се јавиле на нивно место во другите – источните, северните или јужните говори. Такви архаични црти се одржале и на источната периферија, како на пример, слободниот подвижен акцент, фонемата /*х*/, множ. наставки *-ове*, *-е*, *-ѝѝѝ* кај именките од м. и ср. род. Во југоисточните говори се задржала како фонолошки релевантна старата дистинкција по мекост кај консонантите.

Сепак паѓа в очи дека најголем број архаични црти се задржале на пограничјето со албанскиот, влашкиот и грчкиот, каде што има, од друга страна, и најмногу иновации настанати во резултат на меѓујазичниот контакт. Така западните и југозападните, делумно и јужните македонски дијалекти се одликуваат и со најмногу архаизми, а истовремено и со најмногу иновации. На источната страна, на пограничјето со бугарската јазична територија, преминот кон бугарските дијалекти е поблаг.

Кај досега разгледуваните унилатерални иновации се јавува едно иновационо огниште кое се наоѓа во централните области на македонската јазична територија.

8. Втората група иновациони појави релевантни за дијалектната диференцијација ја сочинуваат т.н. билатерални. Стара особина гине, на нејзино место се јавуваат две нови, се разбира, различни. Такви се, на пример: протетичкото /*ј*/ во западните говори и /*в*/ во источните пред рефлексот на почетното *ϕ : *ј(адиѝа)*, *в(адиѝа)*, *ј(аѝоѝк)* : *в(аѝоѝк)*. Во такви случаи зборуваме за две иновациони огништа. Едното се наоѓа во централната област на западното наречје.

Не ретко се случува на местото на една стара особина во дијалектниот јазик да се развиле повеќе од две нови, кои секоја посебно функционира во

својот микросистем. За илустрација да ги земеме, на пример, континуантите на носовката *o. Таа се дефонологизирала. Во едни региони исчезнала напълно изедначувајќи се со некоја од постојните фонеме: /*a*/ во централните, /*y*/ во северните, /*o*/ во малореканскиот. Во таквите случаи таа можела да помогне само во редистрибуцијата на фонемата со којашто се изедначила, или поточно во која се преточила. Меѓутоа, во повеќе микросистеми *o ја задржала својата самостојност во однос на другите вокални фонеме, го изменила само своето качество, а со тоа и своето место во системот. Со други зборови, се измениле нејзините составни елементи – дистриктивните признаци. Така, по македонската јазична периферија ги наоѓаме како континуанти за *o фонемите: /*ä*/, /*ä*l/, /*ä*l/. Тие придонесле за формирање на три нови вокални системи. При вакви, да ги наречеме мултилатерални иновации, имаме повеќекратно теренско опонирање и зборуваме за повеќе микроиновациони огништа во рамките на еден дијасистем. Изоглосите на ваквите иновации во повеќето случаи претставуваат затворени линии. И овие иновациони огништа најчесто се наоѓаат на западномакедонскиот терен.

9. На македонскиот јазичен ареал се izdelуваат јасно три поголеми групи говори или наречја: западно, југоисточно и северно.

9.1. Во *западното наречје* влегуваат говорите на западното пограничје од Шар Планина и границата со српската јазична територија па до јужниот брег на Преспанското Езеро. Источната негова граница од јужниот дел на Преспанското Езеро се движи кон североисток, поминува нешто малку посеврно од градот Лерин и избива на завојот на Црна Река од Пелагонија во Мариовската клисура. Оттука таа продолжува на север по планинскиот венец на Селечка и преку областа Клепа излегува на Вардар нешто малку позападно од утоката на Црна во Вардар. Го сече Вардар и источно од градот Велес сè по левата страна на Вардар продолжува на север, ја сече реката Пчиња кај Катланово, откаде што свртува во лак кон северозапад и излегува нешто малку северно од Скопје. Селата во подножјето на Скопска Црна Гора северно од линијата Арачиново – Радишани – Бардовци остануваат надвор од границите на западното наречје. Северната граница оди приближно по правецот Скопје – Тетово – Шар Планина, каде што се затвора граничниот круг.

Најостра е границата меѓу западното и источното наречје на просторот меѓу вливот на Црна во Вардар па сè до Скопска Црна Гора. На северната страна изразито остра граница има на скопскиот дел, додека во Полог таа нешто се ублажува.

Западното наречје го карактеризираат две групи особини. Од една страна во него се чуваат некои стари црти и тој број расте како што се оди кон западното пограничје спрема албанската јазична територија. Повеќето од нив се од морфолошка природа. Меѓу помаркантните од нив спаѓаат:

пазењето на стариот ген.-акуз. облик во функција на општа форма кај личните имиња од м.р. на консонант, на *-o* и *-e*, сп. *Го виде Сѿојана, Марка, Сѿолеѿа*, роднинските: *ѿеѿѿина, ѿаѿѿка, чичеѿа*, и изведените на *-ко* и *-ло* што означуваат лична црта на човекот: *Го викна ѳрбѿла, мрсулка* (: ном. *ѳрбѿло, мрсулко*). На нешто малку потесен ареал се пази и стариот дативен облик од синтетичката деклинација, исто така кај личните и роднинските имиња од машки род, како и кај имињата од женски род на *-a*, сп.: *Му реков Сѿојану / Илију / Марку*, одн. *Маркоѿу / Марко(в)е, Марко(в)и, Пеѿреѿу / Пеѿру / Пеѿре(в)е / Пеѿре(в)и*, ж.р. *Јани / Јане, ѿеѿѿки / ѿеѿѿке*. Како релативен архаизам да го земеме и чувањето на членските форми на *-в* и *-н*: *лебов, лебон*. На другата територија, ќе видиме, се јавува само членот *-оѿ*. Според тоа западните говори познаваат троен член. Доста добро е запазен и вокативот со флексија: *браѿѿе / браѿѿу, зеѿѿе, мажу, ѿеѿѿко, Раѿѿке*. Кај личните и лично-предметните заменки исто така добро се пази дативниот облик: *мене ми, нему му, ним / ними им, кому, некому* итн., како и кај демонстративните: *овему, онему, овејзе / овејзи* и др. Овде се задржал системот од три вида демонстративни заменки, што е во согласност со три вида членски морфеми. Во вербалната флексија за ова наречје е карактеристична наставката *-ѿѿ* во 3. л. едн. на презентот: *имаѿѿ, носѿѿ*. Во 1 л. едн. на презентот во повеќето говори отсуствува наставката *-м*: (*ја – јас*) *коѿа, носа, бера*.

Изоглосите на споменативе особености одат приближно по означената дијалектна граница, негде наполно се поклопуваат со неа, на северната страна неколку изоглоси (на општата и дативната форма, на тројниот член) ја преминуваат дијалектната граница.

Неколку фонетски архаизми: пазењето на фонемата */s/*, на неизменетото */ч/* во групите **ѳр-, *ѳрѳ-*, на крајните групи *-сѿѿ, -шѿѿ*, не се карактеристика на сите западни говори. Тие се јавуваат на еден тесен појас на пограничјето со албанскиот јазик.

Поголем дел од диференцијалните црти на западното наречје се иновации. Меѓу најзначајните дијалектни карактеристики на западното наречје спаѓа местото на акцентот како во одделни збороформи, така и во синтагмите. Овде е акцентот фиксиран во повеќесложните зборови на третата мора од крајот. Овој е единствен акцентски модел во словенскиот јазичен ареал. Сп.: *ѿл'анина-ѿлан'инаѿа, бр'аѿѿучед – браѿѿ'учеди – браѿѿуч'едиѿѿе*. Во случаите како *вод'ејнца, красѿѿ'ајца, вол'ојѿѿе*, секвенците [*ај, еј, ој*], иако се едносложни, содржат по две мори.

Во ова наречје има широки можности да се образуваат акцентски целисти. Именските и глаголските синтагми во обичната реч, кога не се врши посебно маркирање на составните компоненти, најчесто се групираат под еден акцент, сп. *н'а-враѿѿа, ѿреку-л'ивада, ѿр'еку-ден, бела-к'ошула, зимски-алиѿѿѿа, ѳорн'а-нива; ѳо-з'еде : не-ѳ'о-зеде, не-ке-ѳо-з'емеше, зоѿѿѿо-му-ѳ'о-даде?* Од фонолошките карактеристики посебно се значајни: отсуството на фонемата */x/* и нејзиниот премин во */в, ф/* на крајот на слогот,

сп. *ѓреф, моф, беф, чевли, евла, бевме – бефме*, и загубата на интервокалното /v/ и на некои други консонанти. Како последица од оваа појава готово во сите западни говори дошло и до промени во дистрибуцијата на вокалите. Создадени се нови односи меѓу вокалите во рамките на една збороформа. Настанале бројни секвенци од по два, негде и од повеќе вокали, исти или различни, и како краен резултат настанале серија дифтоншки секвенци од различен вид. Особено на широк терен се јавуваат дифтонзите со [i] како втора компонента: [ei, ai, oi, uɨ], сп. *леј, лебој, снај, муј*. Секвенците со еднакви вокали се контрактирале во долги фониви, па така се добил и нов квантитет, кој сè уште нема фонолошка вредност, сп.: *сна: |< снаа|, не:сиа (< неесиа < невестиа), ѓроѓ:ри (< ѓроѓоори < ѓроѓовори)*. И едната и другата појава придонесле за скратување бројот на слоговите на многу збороформи. Можноста да се образуваат дифтонзи овозможила да се скратат во ред случаи особено повеќесложните збороформи, како, на пример, во: *вод'ејнца (< водеинца < воденица, со извршена метатеза), ѓол'ојна (< ѓолоина < ѓоловина), сур'ојца (< суроица < суровица), или споменатите н'е:сиа, ѓроѓ'о:ри (невестиа, ѓроѓовори)*.

Во резултат на општата тенденција да се скратуваат зборовните единици што подлежат на еден акцент, во западните говори широко е распространето испаѓањето на вокалите во клитичките зборови, кога стојат пред збороформа што почнува со вокал, сп. *ѓ-осѓај (ѓо осѓави), с-уѓеѓа (се уѓеѓа), н-уѓоре (на уѓоре), д-ојѓ (да одиѓ), уѓѓ-еднаѓ (уѓѓе еднаѓ)*.

Ограничувања има како за оваа, така и за горе приведените појави само кога се јавуваат некои фонолошки и семантички пречки.

Од морфолошките релевантни диференцијални особености најмногу доаѓаат до израз во говорениот текст: множинската наставка *-ови* со разновидноста *-ој*, сп. *лебови // лебој*, личната замена за 3. лице *ѓој (ѓаа, ѓоа, ѓѓе)*, и кај глаголите: испуштањето на помошниот глагол во 3. л. на перфектот, формата *се* во 3. л. мн. на през. од 'сум', и посебно развиените конјугации со помошните глаголи 'сум'+ *н/ѓ*-партиципот: *сум дојден, бев дојден, сум бил дојден, бев бил дојден*, 'има'+ *н/ѓ*-парт. во среден род: *имам одено, имав одено, сум имал одено, бев имал одено*, како и формите со партикулата *ке* од типот: *ке одев, ке сум одел, ке бев одел*, и понатаму со конструкциите со 'имам': *ке има(м) одено, ке имав одено, ке сум имал одено*. Овие конструкции со својата честота во употребата и со семантичката разнообразност на западното наречје му даваат посебен белег во однос на другите македонски говори.

Западномакедонското наречје се одликува со богат репертоар на суфикси со деминутивно - хипокористичко значење. Покрај суфиксите: *-е, -це, -енце, -че,*

-иче, -ичка, кои можат да се сретнат и во другите македонски говори, овде особено е продуктивен суфиксот *-уле* со дериватите *-улче, -уленце, -ичуле*, сп. *брадуле, брадулче, деѓуленце*, покрај *деѓенцуле*.

Од синтаксичките особености важни во дијалектното диференцирање на македонскиот дијасистем е местото на клитиките, посебно заменските и глаголските, по однос на глаголот. Во западните говори тие можат да стојат и во препозиција дури и на почетокот на реченицата, што не е случај во повеќето источни дијалекти, сп.: *Му рече Стојану да го чекај, Се фајшија ѝод рака, Те имам видено, Сум рекол нешиџо за џебе.*

Изгласите и на овие појави, како и на претходните, одат во правецот на означената граница, многу од нив на поголем простор и се поклопуваат меѓу себе образувајќи на тој начин еден изгласен сноп. Само по некоја од нив навлегува подлабоко на исток и на југ, како, на пример, изгласите на множинската наставка *-ови*, на особеностите од глаголската флексија или на препозитивната употреба на клитиките по однос на глаголот. Тие зафаќаат и еден ареал од јужните говори на источното наречје. Од друга страна изгласите на третосложниот акцент, на испаѓањето на интервокалното */v/*, на синтетичкиот датив кај личните и роднинските имиња и кај личните заменки, на тројниот член и испуштањето на помошниот глагол – подлабоко продреле во северозападните говори.

Единството на западното наречје го разбиваат неколку фонетски особености, меѓу кои како најкарактеристични и најзабележливи се: континуантите на носовката **o* и на вокалните **ɹ* и **l*, кои многу придонесле во оформувањето на одделни вокални системи, потоа присуството или отсуството на фонемите */ɸ, s, u/*, фреквенцијата и реализацијата на фонемите */k, ʒ/*, реализацијата на групите */uɪi, ʒd/*, во вокализмот реализацијата на неколку вокални групи, особено на *leal, loal, loel*. Во флексијата одделни локални говори се разликуваат главно по наставките за 3 л. мн. на презентот и минатото определено време, по образувањето на партиципите, распределбата на глаголите по конјугациските модели и некои глаголски суфикси.

Според овие црти јасно се изделуваат две говорни групи – една централна и една периферна.

9.1.1. Во централниите говори (скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот и кичевско-поречкиот) **o* се рефлектирало во */a/*: *рака, џаји*, вокалното **l* е заменето со секвенцата */ol/* на поголемиот дел: *волна, долго, солза*, додека */p/* ја задржало својата силабична вредност *врф – врџи, врџ, џрџи, дрво*. Овие говори имаат петочлен вокален систем */u, e, y, o, a/* + силабемата */p/*. Во консонантизмот е постигната прилична симетричност. Африкатите имаат оформени корелации: */t : s/* и */tʃ : ɟ/*. Фонемите */k, ʒ/* имаат релативно широка употреба. Кај денгалните сонанти има тенденција да се ликвидира корелацијата по палаталност. Во повеќе локални микросистеми */lʹ/* се јавува како маргинална фонема, бидејќи се среќава главно во туѓи лексеми, додека старото **lʹ* затврднало и се изедначило со */l/*, сп. *клуч, недела, џријател*, но *џел'ше, џел'*. Само на некои мали ареали */ɸ/* нема статус на фонема. 3 л. мн. на презентот завршува на *-аји*: *викаји*

[вика:ī̄], носай̄, 3 л. мн. на аористот и имперфектот завршува на -а : викаа [вика:], носеа, дојдоа.

9.1.2. Западниите периферни говори го пазат латералниот палатализиран сонант: кл'уч, недел'а, пријател'. Се чува и старото /s/ пред множинските морфеме, сп. носелноси, бубреси, белеси, појраси. Фонемите /k/, /ɟ/ се поретки; место *tj, *dj превладуваат примери со /шш – жд/, одн. /шч – жц/ во малореканскиот, струшкиот, охридскиот. На еден потесен појас се пази /ч/ во групата чере-: черево, черейна, поретко и во групата чър: чървец, чършии. На целата западна периферија се пази наставката -ī̄ во 3 л. едн. на презентот: имай̄, носий̄, а на поголем ареал се употребуваат наставките -ей̄ во 3 л. мн. на презентот, сп. имаеј̄ // имееј̄ [име:ī̄], носеј̄ // носееј̄ [носе:ī̄], и -е во 3 л. мн. на простите минати времиња, сп. дојдое, имае // имее. Замената на *tj во /шш, шч/ оставила траги и во фонетскиот облик на наставката за глаголскиот прилог, сп. викаешии – во дебарскиот, викаешчи во струшкиот, викаешчем // вике:шчем во градскиот охридски, викаешкум во некои охридски села, и др.

Меѓутоа, на западната периферија носовката *q и вокалните *ɟ и *j немале еднаков развиток во сите локални говори, а тие доста придонесле за дијалектната диференцијација на односнава област.

9.1.2.1. Во горноолошкиот, дебарскиот, струшкиот и охридскиот, потоа во преспанскиот, *q се рефлектирало во коренските морфеме во /ā/: зџи, маќа, раќа. Во ист правец одел и развојот на вокалните *j и *ɟ; *ɟ во тие говори дало секвенца /āp/: вџба, џџбаф, дџво, *j се изменило во /ǎ/: вџк, џџно, сџса. По овој начин во споменативе говори се оформил шесточлен вокален систем во кој вокалот /a/ добил свој парник по степенот на отворот. Во поодделни говори од овој тип има и други разлики. На пример во охридскиот говор кај постарите генерации уште можат да се сретнат случаи со /x/. За него посебно е карактеристична неутрализацијата на изговорот на /a/ и /ǎ/ во неиницијален нагласен слог, сп. маџ'џрејо. Во него и во струшкиот палаталниот назал се депалатизирал, сп. којн, џолина. Во овие два говора има тенденција и за изделување на палаталноста кај фонемите /k/, /ɟ/, сп. куќа, л'ујџе.

9.1.2.2. Во дримколско-голобрдскиот говор од дебарската група *q > /ā/, *ɟ > /āp/, *j > /ǎp/, сп. раќа, џџшии, сџса. Новодобиената фонема /ā/, која има ограничена дистрибуција, образува корелација со /a/ по признакот за-окожуеност.

Истиот овој систем се оформил и на еден мал простор во југоисточниот брег на Преспанското Езеро (преспански *q > ā-говор). Но овде има и вокално /p/, зашто во /ā/ се рефлектирале само *q и *j, сп. раќа, сџза, даџо, додека силабемата /p/ се задржала, сп. џџшии, сџи.

9.1.2.3. Посебен развој *q, *r, *l имале и во говорот на неколку села во Струшко – *вевчанско-радошкиот говор*. Во коренските морфеме зад нелабијална согласка *q > /ä/, *l > /äl/, *r > /är/, а зад лабијална согласка се развил лабијален парник /ä/, одн. /äl/ и /är/, сп. *г̄ра̄ди, ра̄ка, да̄рво, са̄рце, г̄а̄лша̄ӣ*, но: *й̄а̄ӣ, ма̄ка, ба̄рдо, ва̄рба, ва̄лк, ма̄лчӣӣ*. Овде имаме и најбогат вокален систем во рамките на западното наречје.

9.1.2.4. Во *малореканскиот дебарски говор* *q се рефлектирало во /o/, додека *r и *l останале неизменети, сп. *рока, й̄о̄ӣ, др̄во, й̄рс̄ӣӣ, в̄лк, в̄дна, с̄дза*. Малореканскиот нешто малку отстапува од другите западни говори и во областа на консонантизмот; тој не ги познава звучните африкати *s, ц*.

9.1.2.5. Посебен интерес за дијалектолозите побудува говорот на Торбешите (Македонци муслимани) во областа Река, Дебарско. Во *реканскиот торбешки говор* за *q, *r, *l, има по две вредности во коренските морфеме. Во еднословни и двословни зборформи под акцент *q > /ä/, *r > /är/, *l > /äl/, додека во трисловни и повеќесловни зборформи, и во еднословни и двословни кога не се акцентирани место *q има /ä/, место *r, *l – /är/ и /äl/, сп. *й̄а̄ӣ, ра̄ка, г̄а̄р̄ӣ, ва̄лк, ва̄лна*, но: *ра̄ка̄ӣа, й̄а̄ӣӣӣӣча, да̄рво̄ӣо, ва̄лчӣца, ва̄лно*, или: *н'а-й̄а̄ӣ, н'а-г̄а̄р̄ӣ, н'а-ка̄лк* (Жировница).

Со овие неколку црти во вокализмот западната јазична периферија се раздробила на неколку мали територијални единици. При тоа треба и да истакнеме дека фонемата /ä/, која ја констатиравме во неколку дијалектни пунктови, се јавува само на македонско-албанското пограничје.

9.2. *Лугоисџочниот наречје* зафаќа значително поголема територија. Тоа се шири источно и јужно од погоре означените граници, а на север допира приближно до линијата Велес – Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е нешто повлечена кон југ готово до Богословец.

За разлика од западното наречје источното е помалку хомогено. Поголем дел од неговите особини, било да се тие запазени стари или се иновации, не претставуваат една компактна затворена целина, како што е случајот со западните говори. Повеќето од старите особини, како што се: системот со слободен акцент, фонемата /x/, множинската наставка *-ове* кај именките, на еден помал ареал и наставката *-е* кај именките од м.р. што завршуваат на мек или некогашен мек консонант, сп. *коне, маже, крае, сел'ане*, и наставката *-еӣа* кај именките од среден род, сп. *й̄расе̄ӣа, й̄иле̄ӣа*, издиференцираната множина на *-а* кај именките од машки род: *два, й̄е̄ӣ, с̄ӣо леба*, пазењето на помошниот глагол 'сум' во 3 л. во перфектот, употребата на перфективен презент со повторливо значење, значително поархаичната конјугација по однос на западното наречје земено во целина, потоа структурата на синтагмата, местото на заменските клитики по однос на глаголот, источномакедонските говори ги поврзуваат во помала или

поголема мера со граничните бугарски дијалекти. Овде ги имаме предвид, се разбира, и македонските дијалекти во Пиринска Македонија.

Добар дел од иновационите појави карактеристични за источните македонски дијалекти се среќаваат и во бугарските говори. Така на пример: протетичкиот глас /v/ пред рефлексот на иницијалното *q, сп. *ва̄ллен* – *ва̄ллен*, појавата на секундарен вокал во групите *цв-*, *св-*, сп. *цаф̄ӣе* – *цаф̄ӣи*, *самне* – *савне*, прегласот на *ě во /a/ зад /u/: *цал*, *цадило*, *цана*, изедначувањето на општата со номинативната форма кај личните и роднинските имиња, аналитичкото искажување на дативниот однос кај личните заменки: *на мене ми рече*, загубата на членските морфемии на *-в* и *-н*, и уште ред други црти што им се заеднички на источните македонски говори, а истовремено и диференцијални по однос на западните, немаат едно јасно оформено иновационо огниште на македонскиот ареал. Мнозинството и од тие црти зафаќаат пошироки ареали и на бугарскиот дијасистем, а дел од нив се протегаат преку Северна Македонија и во граничниот тимочко-јужноморавски дијалект или уште пошироко во источните српски дијалекти.

Во рамките на југоисточното наречје појасно се оцртуваат пет помали дијалектни индивидуалности.

9.2.1. Една поголема целина во рамките на југоисточното наречје чинат *ӣт̄ӣӣско-с̄ӣрумичкӣе* *г̄овори*, кои го опфаќаат централниот негов дел од Беласица па до границата со северното наречје на север. Главна одлика на тие говори е слободниот парадигматски акцент, сп. *ж'ена* – *ж'ени* – *ж'енаӣа* – *ж'енӣе*, *б'ерам* – *б'ереш* – *б'ере* – *б'ереме* – *б'ерей̄е* – *б'ерай̄и*. Носовката *q овде е заменета со /a/ во сите позиции на збороформите, сп. *мака*, *рака*, и оваа црта нив ги поврзува со централниот дел на западното наречје, како и вокалното /p/. Но тие ја познаваат фонемата /ǎ/, која е добиена како континуант на *ǝ сп. *ǎй̄а*, *сǎза*, понекаде на периферијата и /ǎl/: *сǎлза*. Во флексијата овие говори ги карактеризираат наставката *-м* во 1 л. ед. на презентот кај сите глаголи: *викам*, *берам*, *носам*, и слевањето на глаголите од *и*-група со глаголите од *е*-група, сп. *береш* – *носеиш*, *бере* – *носе*.

9.2.2. Најблиску до штипско-струмичките стојат *ӣшквешко-мариовскӣе* *г̄овори*. Тие две групи ги поврзуваат континуантите на носовката *q и на вокалните *ǝ и **ǝ̄*, сп: *рака*, *сǎза*, *ӣр̄с̄ӣи*. Меѓутоа, тиквешко-мариовските говори развиле посебен систем на акцентирање. Во нив акцентот не може да стои на крајниот слог во парадигматските збороформи. Со пренесувањето на акцентот од ултима на пенултима се добил еден потсистем со подвижен акцент, кој ги опфатил сите двосложни збороформи што завршуваат со затворен слог, сп. *д'рвар* – *д'рв'ари*, *'елен* – *ел'ени*, *д'евер* – *дев'ери*, *з'елен* – *зел'ена*, *'имал* – *им'ала*, *н'осен* – *нос'ена*. Има тенденција акцентот да се стабилизира на пенултима. Овој акцентски модел коегзистира со парадигматскиот акцент кај двосложните и повеќесложните збороформи кои завршуваат на вокал, респ. отворен слог, и во презентските форми кај

глаголите, сп. *'истина* – *'исти́наӣа*, *с'абоӣа*, през. *в'икам* – *в'икаме* – *в'икаӣе*. Интеграцијата на глаголите од старите *e-* и *и-* групи се извршила на овој терен на подруг начин отколку во штипско-струмичките. Се образувал мешан конјугациски тип, сп. *б'ериш* – *н'осиш*, *б'ериме* – *н'осиме*, *б'ериш̄е* – *н'осиш̄е* : 3 л. едн. *б'ере* – *н'осе*.

9.2.3. *Малешевско-пиринскиӣе* говори, кои ја зафаќаат граничната област со бугарската јазична територија, по рефлексот на носовката *q и по вокалното *ʃ исто така претставуваат единство со штипско-струмичките, сп. *рака*, *с̄аза*. Исто така тие имаат и вокално /*p*/ : *дрво*, *ӣрс̄ӣи*. Меѓутоа, во овие говори има два акцентски модели – парадигматски, *б'аба* – *б'аб̄аӣа* – *б'аби* – *б'абӣе*, кај глаголите : *в'икам* – *в'икаме* – *в'икаӣе*, и подвижен. Има неколку типа на подвижен акцент, сп. а) *жен'а* – *жен'аӣа* – *жен'ӣӣе* : *ж'ени*, *ребр'о* – *ребр'оӣо* – *ребр'аӣа* : *р'ebra*, б) *бр'ада* – *бр'ади* : *брад'аӣа* – *брад'ӣӣе*, *вак* – *ва̄ци* : *вак'о* : *ва̄цӣӣе*, *дар* – *дарове* : *дар'о* – *даров'еӣо*, кај глаголите: *јада* : *јад'еш* – *јад'еме* итн. Малешевско-пиринските говори по однос на штипско-струмичките се поархаични. Кај именската флексија се пазат старите множински наставки *-е* за м.р.: *кон'е*, *дрвар'е*, *ӣри'аӣеле*, и *-еӣа* кај именките од с.р. од типот *ӣел'е* – *ӣел'еӣа*, *ӣрас'еӣа*. Кај глаголите се пази старата морфемска дистинкција меѓу глаголите од *e-* и *и-* група, сп. *б'ера* – *бер'еш*, *н'оса* – *н'осиш*. Во фонологијата овие говори ја пазат фонемата /*x*/, вистина со ограничена дистрибуција; консонантската група /*vn*/ е неизменета, сп. *равно*, превладуваат примери со /*ш̄ӣ*, *жд*/ место *tj, *dj: *каш̄ӣа*, *џашӣӣи* – *вежди*, *сажди*, одн. *кашча*, *вежци* во некои локални говори. Стара е појава исто така прегласот на /*o*/ во /*e*/ во членската морфема за м.р. зад некогашните меки консонанти, сп. *кон* – *к'оне*, *маш* – *м'аже*, *дрвар* – *дрваре*. Појачана е палаталноста на крајното *-ӣӣ'* (< **-t̄b*) во примери од типот *зеќ*, *ӣаќ*. Иновација е палатализацијата на /*k*, *ɛ*/ пред предните вокали и на /*k*/ зад палатален консонант, сп. *раќ'ӣја*, *м'ајќа* / *маќа*, *сук'ал'ќа*.

9.2.4. Една поголема целина во источното наречје претставуваат јужните дијалекти, кои го исполнуваат просторот на правецот Кајлар – Воден – Пазар – Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев (Неврокоп) и на север допираат до Беласица и Кожув пробивајќи се по долината на Вардар до близу Демир Капија. Рефлексот на носовката *q – /*ǎ*/: *раќа*, *ӣаӣи*, и на вокалните *ɟ, *ʃ – /*ǎp* – *ра̄*/ и /*ǎl* – *ла̄*/, сп. *ӣр̄с̄ӣи*, *с̄арце*, *ва̄лна*, *сла̄нце*, овие говори доста рано ги одделиле од централната зона на македонскиот јазик. Но како најмаркантна особина на јужните говори денеска се јавува редуцијата на неакцентираниите вокали, која историски исто така се јавила доста рано во средновечјето (XIII в.), и елизијата како краен резултат на редуцијата, која е предизвикана, меѓу другото, и од брзото темпо на говорењето. Отворените вокали /*a*, *e*, *o*/ во тие говори во неакентиран слог се редуцираат во многу затворени алофони [*a*, *e*, *o*], а во повеќето локални говори тие и на полно се неутрализираат со соодветните затворени парни

фонеме: /e/ > /u/, /o/ > /y/, /a/ > /ǎ/, сп. *ел'ен* > *ил'ен*, *ѝек'ол* > *ѝик'ол*, *ѝ'ушѝер* > *ѝ'ушѝир*, *ѝол'ем* > *ѝул'ем*, *боѝ'аѝ* > *буѝ'аѝ*, *чов'ек* > *чув'ек*, *разб'ој* > *рǎзб'ој*, *раб'оѝа* > *рǎб'оѝа*. Во одредени позиции во збороформите (најчесто пред членските морфеме) редуцираните вокали и наполно се губат, сп. *ѝ'ол'ѝо* – *ѝ'ол'ѝу* (< *ѝолеѝо*), *д'еѝѝо* (*деѝеѝо*), *н'ифѝа* (*ниваѝа*), *ж'енѝа* (*женаѝа*), *рǎб'оѝѝа* (*рабоѝаѝа*). Со оваа промена се изменила во многу случаи и структурата на збороформите. Во ред локални говори многусложните зборови се скратуваат, до колку тоа, се разбира, го допуштаат фонолошките и семантичките услови.

Во непосредниот контакт со грчкиот и со ароманскиот во нив се јавиле, како и во западните и југозападните говори, значително повеќе балкански иновации, и со тоа уште повеќе се оддалечиле од централната група во источното наречје. На ова подрачје значително е поматена кај придавките и заменките разликата меѓу машкиот и средниот род. Почести се во конјугацијата формите со 'има / нема' и со 'сум'+*н/ѝ*-партиципот. Во ек е развојот на т.н. *на-објект* кај личните и воопшто кај одушевените именки, сп. *Ту вид'е на д'еѝѝо*. Лексиката на овие говори обилува со грцизми и турцизми. Грчкото влијание се чувствува особено во т.н. службена лексика и службените зборови во граматиката. Од друга страна, пак, овде се задржале и бројни лексеми од словенскиот фонд кои во посеверните дијалекти веќе не се среќаваат. Во одделни пунктови во областа се среќаваат бројни примери со запазен назализам, сп. *мајч* 'маж', *ѝрǎнди* 'гради', *ѝренда*, *чендо* – во сушко-височкиот говор.

Во зависност од акцентот овие говори можеме да ги поделиме на две подгрупи – солунско-воденска или долновардарска и серско-лагадинска.

9.2.4.1. Во *солунско-воденскаѝа* (*долновардарскаѝа*) има парадигматски акцент, кој претставува продолжување од шттипско-струмичките говори, сп. *уфч'ар* – *уфч'ари* – *уфч'ариѝе*. Освен тоа овие говори покажуваат посебности и во образувањето на некои форми од глаголската флексија, како, на пример, 2 л. мн. на императивот со наставката *-еѝѝе* : *бир'еѝѝе*, *нус'еѝѝе*, глаголскиот прилог со *-ѝѝѝица*, сп. *беѝаѝѝица*. Процесот на интеграцијата на глаголите започнат во тиквешко-мариовските говори овде ги опфатил и глаголите од *а*-група, и како краен резултат се добил еден заеднички конјугациски модел, сп.: *в'икум*, *б'ерум*, *н'осум* – *в'иѝи*, *б'ери*, *н'оси* – *в'ике*, *б'ере*, *н'осе*.

9.2.4.2. Во *серско-лагадинскиѝе* говори, во која група спаѓа и драмскиот, како и гоцеделчевскиот во Пиринска Македонија, сè уште се пази подвижниот акцент, но нешто со поупростен вид алтернации во однос на малешевско-пиринскиот, сп.: *ж'ена* – *ж'ени* : *жен'аѝа* – *жен'иѝе*, како и *бр'ада* – *бр'ади* : *брад'аѝа* – *брад'иѝе*, итн. Освен тоа на теренот на овие говори има и двоен акцент, сп. *ѝарицаѝа*, *л'обудаѝа*, *ѝл'асувеѝу*. Доста заеднички црти овие говори имаат со соседните родопски дијалекти на

бугарскиот јазик, на пример, замената на *ě со /*a*/, негдегоде со /*ä*/, кои ги палатализираат претходните консонанти, сп. *бр'ак*, *д'ал*, *с'анка*. Место стариот *ь овде има континуант /*ä*/ во коренската морфема на целата територија, а во афиксните морфеме само во крајните источни области, сп. *с'ан*, *д'аш*. Консонантскиот систем во овие говори е значително побогат, зашто диезноста се задржала, во некои случаи се јавила и нова мекост, така што сите тврди консонанти имаат свои палатализирани корелати. Добро се пази во овие говори и фонемата /*x*/, додека /*k*/ и /*č*/ се маргинални фонеме. Во сушко-височкиот говор се пази во акцентиран слог јат /*ä*/, сп. *сн'äk*, *б'äl*, *м'äсио*, *р'äка*. Во него има бројни примери со запазен назализам. Во височкиот говор посебен развој имал и *y сп. *б'äk*, *б'äl*, *р'äба*, *с'ан* (бик, бил, син, риба). Во сите говори од оваа група има лексички архаизми, но истовремено нивната лексика е богата и со грцизми и со турцизми.

9.2.5. Посебна дијалектна индивидуалност во југоисточното наречје претставуваат *косџурско-корчанскиите говори*. По акцентските особености тие, заедно со *леринскиот*, се поврзуваат со тиквешко-мариовската група, со тоа што на костурскиот терен тенденцијата да се стабилизира акцентот на пенултима е поизразена.

На костурскиот терен се испреплетуваат неколку групи особености. И овде се јавува поголем број запазени архаични црти, како, на пример, остатоци од назализмот, сп. *џр'анди*, *з'амби*, *д'амбја*. Основна замена за *tj, *dj се консонантските секвенци /*ич*/ и /*жц*/ или само /*ж*/, сп. *сфешча*, *лешча*, *межа*, *сажи*, *чужо*. Примери со /*к*/, /*č*/ место споменативе групи се ретки, во јужниот појас и во корчанскиот нив скоро ги нема. Во корчанскиот говор уште се пази под акцент /*ä*/ место *ě и *e : *бр'äk*, *и'äна*, *чов'äко*, *ч'ändо*, *џр'ändа*. Богат репертоар на архаични црти има во флексијата, како, на пример, дативот во единната и во множината, остатоци од промената на членот, сп. *човекай'оџо*, *човекуй'ому*, заменката *сь во формата *сој*, и др.

Посебно на ова подрачје најмногу доаѓаат до израз поновите балканизми, какви што се: губењето на предлогот *во*, употребата на предлогот *на* за изразување на двата објекта, сп. *Го в'иде на ч'овеко*, *Му р'ече на ч'овеко*. Заменските клитики преземајќи ја граматичката функција за објектот, тие ги загубиле во многу случаи признаците за категориите род и број, сп. *Му р'ече на ч'овеко*, *Му в'икна на ж'енай'а*, *Му се нал'уйи на д'еций'е*. Вербалната флексија напoлно се балканизирала, зашто со загубата на *л*-партиципот напoлно се загубиле сложените форми што се образуваат со него (перфектот, плусквамперфектот, потенцијалот и др.), а нивната функција ја презеле формите со 'има / нема' и со 'сум'+*н/и* формата, а модалните значења ги покриваат формите со *ке*.

Сето костурско-корчанско подрачје го карактеризираат неколку иновации што останале во рамките на овој терен. Меѓу нив како најкарактеристични ни се предлагаат именските образувања на *-ије* од типот *жен'еије*, *клан'аије*, множинската наставка *-нишча* кај именките од

среден род: *морјен'ишча, ѿолен'ишча*, во глаголската флексија суфиксите *-в-* и *-ив-* за образување на несвршени од свршени глаголи, сп. *куй'ва / куй'ви, за'одви, на'ожва / на'ожви – забора'вива, оздрав'ива* и др.

Според рефлексите на **q* и вокалните **j*, **j̥*, и на овој терен се изделуваат неколку помали говорни индивидуалности.

9.2.5.1. Со своите архаизми и балканизми посебно се изделува *корчанскиоѿ̄ ѳовор*, кој го репрезентираат само две села: Бобоштица и Дреновени. За **q* овде имаме */a/* или секвенци со назал */an/* и */am/*, последнава пред лабијален консонант, сп. *рака, замби, ѳранди*, место **r – /ar/*: *варба, ѿарсѿи*, место **l – /al/*: *вална, салса*. Меѓу иновациите него го карактеризираат замената на */x/* со */j/* на крајот на слогот во ред случаи, сп. *ѿр'ајци, р'екој, рек'ојме (рекох, рекохме)*, и посебно стабилизираниот акцент на пенултима како завршен резултат од костурско-тиквешката тенденција, сп. *ж'ена – жен'аѿа, ѿланин'аѿа, р'екој – рек'ојме*, и во синтагмите: *мајк'а-ми, с'ин-ѿи : син'ови ; синовѿи'и-ми*.

9.2.5.2. На пошироката костурска област **q* и вокалните **j*, **j̥* се континуирале како во другите јужни дијалекти – во */ǎ/* или */ǎn-ǎm/*, */ǎr/*, */ǎl/*: *рака, ѳранди, замби, ѿарсѿи, вална*.

Во северниот дел на костурското подрачје, на пограничјето со централните говори на еден тесен појас се јавува иницијален акцент, што претставува посебна карактеристика за овој регион, на пример: *ѿл'анинаѿа, м'осѿовѿиѿе*, и во акцентски целисти: *В'икнеѿе-ѳо* (с. Ошчима).

9.2.5.3. Во најјужниот дел на костурското говорно подрачје, во областа Костенарија и во дел од областа Нестрам, носовката **q* се рефлектирала во */ǎn/* и */ǎm/*: *рака, ѳранди, замби*, додека **r* се развило во двофонемната секвенца */er/*, која се реализира како *[er]*, сп. *ѳерне, зерно, серце*.

Ако треба да се изрази степенот на архаизмите, на грцизмите во лексиката и на балканизмите воопшто, тогаш за овој говор можеме да зборуваме само со *нај*. Во него се пази и фонемата */x/*, доста е голем бројот и на лексеми со лексикализирана редукција на */o/* во */y/*, поретко и на */e/* во */u/*.

9.3. Третата група ја сочинуваат *северниѿе ѳовори*, кои ја опфаќаат областа на пограничјето со српската јазична територија. Јужната нивна граница допира приближно до линијата Тетово – Скопје – Свети Николе (малку нешто појужно) – Пробиштип. На овој терен се вкрстуваат поголем број изоглоси на појави чие иновационо огниште се наоѓа на српската територија, и на црти зародени на македонскиот јазичен ареал. На северниот дел на областа завршуваат јужните изоглоси на континуантот */ly/* место вокалното **j̥* во позиција зад дентали, сп. *длуѳо, слуза, ѿлуче*, на палаталното */љ/*: *ѿолѳе, зеље, иљ'ада*, наставката *-у* во општата форма кај именките на *-а* : *жену, ѿиву*, наставката *-оѳа* во заменско-придавската

парадигма: *шо̀га, њѐга, с̑с добро̀га ко̀ња*, потоа множинската наставка *-е* кај именките на *-а*: *ку̀ке, убаве њиве*, и глаголските флексивни морфеми *-мо* во 1 л. мн.: *имамо*, *-в* во 3 л. мн. на презентот: *они има̀в, -ше* во 3 л. мн. на аористот: *реко̀ше*, и др. Нешто појужно во правецот што го оцртаваме погоре поминуваат изоглосите на континуантот */ǎ/* место **ъ* и **ь*, сп. *да̀ш, да̀н*, рефлексот */y/* место носовката **ǝ*: *зуби, рука* и место вокалното **ɨ*: *вук, жу̀шо, кук*, и др. Северните говори, како што гледаме, ни се претставуваат како типични преодни говори.

Нивната внатрешна диференцијација во голема мера била условена од соседството на двете други македонски наречја.

Во источниот дел на северните говори (во Кумановско, Кратовско, Кривопаланечко) повеќе се чувствува присуството на источномакедонски особености. Парадигматскиот акцент, употребата на една членска морфема *-ǎǎ*, удвојувањето на предлогот *со* – *с̑с*, поствербалната употреба на заменските клитики, и не само тие, североисточните говори ги доближуваат до источното наречје.

Во западниот дел од северните говори (во скопско-црногорскиот и вратничкиот полошки говор) акцентот е западномакедонски – фиксисран. Во овие говори се губи интервокалното */v/*, се испушта помошниот глагол во 3 л. на перфектот, се употребува троен член. Речениците можат да почнуваат со кратка заменска форма, сп. *Гу виде жenuиу, Га фана њеишǎлǎи*.

На полошкиот дел бројот на западномакедонските особини е уште поголем особено на појасот околу градот Тетово.

10. Процесот на дијалектната диференцијација на македонскиот јазик може да се следи уште од XI век. Тој започнува заправо истовремено со појавата на првите иновации. Со дефонологизацијата на еровите (**ъ, *ь*) и со замената на јаките **ъ* и **ь* во */ol/* и */el/* на северното пограничје и на крајниот југоисток спрема бугарската јазична територија останува еден појас непокриен со новите резултати. Тука започнува веќе формирањето на преодни говорни појаси меѓу македонскиот и бугарскиот на исток и македонскиот и српскиот на север. Тие појаси подоцна постепено ќе се пополнуваат со повеќе црти. Во северните говори ќе навлегуваат иновации од север и од југ и тука ќе се вкрстуваат, а на источното пограничје ќе се испреплетуваат изоглоси на појави зародени на бугарските иновациони огништа, а од друга страна на исток ќе продираат црти формирани на македонскиот терен, како што е случајот со континуантот */ol/* од **ъ* во одделни морфеми, или рефлексот */a/* за **ǝ*, замената на **ǎ* со */el/*, депалатализацијата на консонантите, и други, во некои западни бугарски дијалекти.

Како последица на загубата на еровите внатре на македонската територија се јавиле истовремено две иновации. По испаѓањето на слабиот **ъ(ь)* во групите **cvъ-*, **svъ-* во западниот дел на македонскиот ареал сонантот *v*, секако во тоа време уште билабијален, преминува во */y/*, додека

во источните говори во секвенците *цв* и *св* се развил секундарен вокал, кој ги раздвоил консонантските групи коишто биле тешки за изговор. Така се добиле две вредности: *цy-*, *су-*: *цyйййййй*, *осуниийй*, во западните, и *цав-*, *сав-*: *цавйййй* – *цавййе*, *осавне* – *осамне*, во источните. Овие се секако меѓу најстарите диференцијални црти на македонскиот терен.

Во XII–XIII век на македонскиот терен се јавува цела серија промени како во областа на фонологијата, така и во флексијата. Меѓу фонетските промени, кои најмногу оставиле траги на дијалектното дробење на македонскиот јазик, спаѓа, без сомнение, деназализацијата на носовките *ɔ и *ɛ. Втората се совпаѓа со *ǣ (= *јат*), што претставува посебност на македонскиот по однос на бугарскиот, а вокалот *ɔ во разни региони на македонската територија се рефлектира различно: или се задржува неговиот темен изговор – *lǎ*: *рǎка*, одн. *рǎнка*, каде што се задржал назалниот призвук подолго време (во сушко-височкиот и костурскиот), или *ɔ се преточува во еден од другите вокали во системот – *la* на поширок ареал во средишниот дел на Македонија: *рака*, – *lo*: *рока* во малореканскиот, – *ly*: *рука* во северните, или пак таа развила нови дистинкции и дала нови вредности: *lǎ* – отворено *o*, кое го задржува признакот лабијалност, но како суштествен се јавува степенот на отворот, сп. *рǎка* во дримколско-голобрдскиот и во други пунктови на западната периферија што ги спомнавме порано; *lǎ* – отворено *e*, кое има повисок степен на отвор од *la*, но поради тоа што во вокалниот систем на дадениот говор нема друг преден вокал од широкиот отвор повишениот отвор е редувантен. Со новите вокали ниската фонема *la* добила свои парници и се образувале три нови корелации: *la* ~ *ǎ* во едни говори, *la* ~ *ǎ* во други, одн. *la* ~ *ǎ* во говорите каде што се задржал темниот изговор. Во крајна линија место вокалот *ɔ на македонскиот терен сме добиле вкупно девет различни резултати: *lǎ*, *lǎn* - *ǎml*, *la*, *lan* - *aml*, *lǎ*, *lǎn* - *ǎml*, *lǎ*, *lo*, *ly*.

Во врска со носовката *ɔ има уште две појави релевантни за дијалектната диференцијација. Пред почетното *ɔ се јавиле два протетички гласа: *lj* во западниот дел, сп. *ја̄ллен* и *lʌ* во источниот: *ва̄ллен* – *ва̄ллен*. И второ, од познатото мешање на носовките во западните говори се запазиле траги, сп. *je > *jɔ : *јǎзик*, *јазик*, *јозик*, *јǎзик*, додека во источното наречје место секвенцата *je имаме *(j)e*, сп. *(j)език*, *(j)е̄йрва*, итн.

Во односниов период – до XIII век во рамките на македонскиот јазик се извршиле уште ред промени и фонетски и морфолошки, кои оставиле видни траги и врз територијалното расчленување негово. Во вокализмот врз дијалектното членење многу придонесле и рефлексите на вокалните *ɨ, *ɨ. Во повеќето говори вокалниот дел на континуантите на *ɨ, *ɨ совпаднал со рефлексот на *ɔ, така што се ширел бројот на примерите со новите вокални фонеме. Во текстовите од односниов период наоѓаме примери што укажуваат и на редуцијата на неакцентирани вокали, една важна иновација, која ја продлабочила дијалектната диференцијација особено во јужниот дел на македонскиот дијасистем. Најверојатно во тоа време се

оформиле во главни црти и акцентските системи во дијалектите. Во консонантизмот започнал процесот на дефонологизацијата на меките парни сонанти и губењето на мекоста воопшто. Бројни иновации се јавиле и во граматичката структура на јазикот. Се забележува тенденција за диференцирање на наставките *-ове* и *-ови* – првата превладува како дативна во западните говори, а втората се наложува во множината, сп. денеска во дебарските говори: *й̄а̄й̄ко(в)е* (дат.) и *синови* (мн.). Кај глаголите како иновација се оформува наставката *-ме* во 1 л. мн. и *-ле* во множината на активниот партицип: *биле* (: *били* – во источните говори). Во 3 л. едн. почнува да се испушта *-ӣ*.

Така, кон крајот на XIII век веќе биле оцртани основните дијалектни групи во Македонија. Со подоцнежните иновации процесот на дијалектното членење само се продлабочувал, но во рамките на веќе зацртаните, негде и оформените територијални единици.

Во XIV век, како што спомнавме, се засилува српското јазично влијание со ширењето на српската држава и со поместувањето на нејзиниот центар кон југ, и во резултат на тоа влијание се зацврстуваат фонемите /*к*/, /*ѝ*/.

Уште повеќе процесот на дијалектно членење се продлабочува од XVI век, кога започнува во западните и во северните говори дефонологизацијата на /*х*/ и губењето на ред консонанти во интервокална позиција, меѓу кои особено /*в*/.

Како последица се јавуваат нови односи меѓу вокалите, а како резултат се јавуваат редица дифтоншки секвенци и фонетски долги вокали, за кои спомнавме порано. Но сега да истакнеме дека овие нови процеси повеќе го засегнале западното наречје и некои југозападни говори.

По овој начин западните говори се здобиле со нови диференцијални особини и уште повеќе се оддалечиле од источното наречје, но истовремено и во рамките на западното наречје дошло до поголемо диференцирање меѓу поодделни локални говори.

11. Резимирајќи го досега опишаното можеме да ги формулираме следниве констатации.

– Дијалектите на македонскиот јазик се чуваат доста добро. Најдобро дијалектната реч е сочувана во областите под Грција и во македонските оази во Албанија, каде што нормираниот јазик не е во поширока функција. Во Република Македонија во повоениот период, особено во последните две децении под влијание на литературната норма се забележува во поголемите центри еден виден процес на унификација. Генерациите што завршиле македонски школи во голема мера го владеат литературниот стандард, иако нивната синтакса и лексика сè уште носат белег на родниот дијалект.

– Најголема дијалектна диференцијација има на јужната и западната периферија, на пограничјето со албанскиот, грчкиот и влашкиот јазик. На пограничјето со српскиот јазик бројни дијалектни црти навлегле подлабоко на македонскиот јазичен ареал и се формирал еден појас на типично

преодни говори. Преодот меѓу македонскиот и бугарскиот јазик е значително поблаг во однос на северната граница.

– Процесот на дијалектната диференцијација во Македонија започнал уште со првите иновации, кои можат да се следат од XI век наваму. Основните контури на денешните македонски дијалекти доста се видни уште на преломот од XIII во XIV век. Еволуцијата на многу процеси започнати подлабоко во минатото продолжила и подоцна, а некои се наоѓаат уште во тек, уште се незавршени.

– Во голема мера врз дијалектното членење на македонскиот јазик придонесле балканските несловенски јазици, во помала мера и српскиот. Најголема дијалектна диференцијација е извршена во областите со мешано население – македонско и немакедонско, во западна и во јужна Македонија, каде што има најголем степен на интерференција, бидејќи населението во тие краишта е двојазично, негде и тријазично.

– Најдлабоки траги врз диференцијацијата на македонскиот јазик оставил акцентот. Ред дијалектни појави во областа на дијалектниот вокализам се условени од местото на акцентот, на пример, редукцијата на ниските вокали во јужните дијалекти, прегласот на /a/ во /ä/ или /e/, исто така во јужните и во југоисточните дијалекти, реализацијата на јат /ä/ во корчанскиот, сушко-височкиот, гоцелчевскиот и разлошкиот говор. Во охридскиот и во полошкиот постои разлика во реализацијата на /a/ во зависност од местото на акцентот. Во акцентиран неиницијален слог во тие говори /a/ се неутрализира со изговорот на фонемата /ä/. Во повеќе говори (прилепскиот, дебарскиот, нестрамскиот, серско-лагадинските) под акцент вокалите /e/ и /o/ имаат затворени алофони [e̞, o̞], а во други говори вокалот /ä/ се изговара во неакцентирана позиција поотворено [a̠], така во северните и во серско-лагадинските. Најверојатно акцентот придонесол и во двојната рефлексација на *q во повеќе западни говори, сп. *ра̑ка*, *па̑ти* : *обрач*, *па̑пра̑*, *желад*. Во реканскиот торбешки говор имаме две реализации на континуантите на *q и вокалните *r, *l, сп. *па̑т*, *па̑па̑ти* : *н'а-па̑ти*, *са̑нце* : *н'а-са̑нце*, *ва̑рба* : *н'а-ва̑рба*.

Вокалните системи на македонскиот доста се зависни и од консонантското соседство. Под влијание на меките консонанти е извршен прегласот на /a/ во /ä, e/ во југоисточните и во некои јужни говори, на пример во корчанскиот, во поограничена мера и во костурскиот. Во вевчанскиот говор (Струшко) зад лабијална согласка носовката *q и вокалните *r, *l, се рефлектирале, видовме, во лабијализирано /ä/. По испаѓањето на консонантите /x, v, j/ и некои други во поограничен степен, во интервокална позиција во западното наречје се образувале нови вокални секвенци, потоа се јавиле цела серија дифтонзи [e̞i, a̞i, o̞i, y̞i, – ja̞, je̞, jo̞; e̞^a, o̞^a, a̞^e; ja̞, ye̞], се образувале нови фонетски должини [u:, e:, a:, o:], се јавиле промени во структурата на слогот, дошло во ред случаи до скратување на зборформите, сп. *воденица* > *водеица* > *водејца*, *па̑ловина* > *па̑лоина* >

йолојна, невестѿа > неесѿа > не:сѿа > несѿа, йроговори > йрогоори > йрого:ри > йрогори.

Влијанието на вокалите врз консонантите е доста ограничено. Нешто малку придонесле за палатализацијата предните вокали, сп. *ракија : рак'ија // раќија, лаѓи : лаѓ'и // лаѓи*, како и за неутрализација на /л/ и /л'/ . Во серско-лагадинските говори пред предните вокали сите тврди консонанти леко се палатализираат.

– Во дијалектните фонолошки системи на македонскиот значително е поголема диференцијацијата на вокалите отколку на консонантите. Побогати се оние вокални системи што се наоѓаат на јазичната периферија, посебно на западната и на јужната на допирот со несловенските јазици. Во тие системи бројот на вокалите варира од 6 до 8. Најчести промени се вршени кај отворените вокали, на пример, редукцијата во јужните дијалекти.

Разликите во дијалектниот вокализам се доста стари. Погоре спомнавме дека најмногу за промените во инвентарот на вокалните фонеме придонесле назалот *ɔ и вокалните *ɣ, *ʃ. Место *ɔ наоѓаме цела една редица континуанти /*y, o, a, ǎ, ǎ, ǎ, ǎ* - *ǎm, ǎn* - *ǎm*/. Исто така и за вокалното *ʃ /*ʃ, ǎl, lǎ, lu, al, ǎl, ǎl, ol, y, ǎ, ǎ*/.

Консонантизмот е релативно поустојчив. Кај сонантите промените повеќе биле насочени кон ликвидација на диезноста и тој процес се наоѓа уште во тек во повеќе дијалекти. Кај опструентите повеќе промени се извршиле во потсистемот на африкатите и кај веларите. Кај африкатите изразена е тенденцијата за пополнување на потсистемот (со *ɟ* и ново *s*, негде и со палаталниот пар *k-č*), а кај веларите за упростување на потсистемот (со губењето на *x*). Не е наполно сталожен во некои региони на дијалектниот јазик ни потсистемот на уснените опструенти, бидејќи фрикативното /*ɸ*/ уште фонолошки не е стабилизирано.

– Дијалектната граматика е нешто поуедначена во споредба со фонологијата.

Во именската флексија македонските дијалекти се разликуваат пред сè по однос на формите за изразување категоријата определеност, по однос на формите за објектот, по некои граматички морфеме, и во повеќе случаи по морфонолошки појави. Во дел од источните македонски говори запазени се и акцентски алтернации. Поголема диференцијација покажуваат заменките. Разлики постојат и во инвентарот на формите и на одделни системи, на пример, кај демонстративните заменки, и во морфологијата на личните заменки.

Во глаголската флексија поголема разновидност наоѓаме во граматичките морфеме, во инвентарот на формите, во однос на дистрибуцијата на старите и новите глаголски форми, особено во партиципските конструкции и форми.

Добар дел од разликите во флексијата се должат на фонетски промени што ги засегнале и флексивните морфеме. Колку далеку можела да се

измени морфемската структура во одделни говори поради фонетски процеси најилустративно ни го покажуваат наставките за 1 л. едн. и во множината во сите лица во аористот и имперфектот. Во говорите каде што /x/ се загубило или се изменило во друга фонема, со нејзините промени се менувал и фонемскиот состав на морфемите. Така, на пример, во 1 л. едн. во македонскиот дијалектен јазик ги наоѓаме формите од 'рече': *рекох, реко, реку, рекоф, рекок, рекој*, онака како што се заменуваало /x/ – со *φ, в-ф, ј, к*. Меѓутоа, процесот не застанал само на тоа. Поради настанатите омонимии со разни други форми се јавиле верижни промени, во кои биле вклучени и други граматички фактори.

Важна улога во глаголската флексија, па и воопшто во граматиката, одиграла аналогијата. По аналогија се создадени во редица дијалекти сума промени.

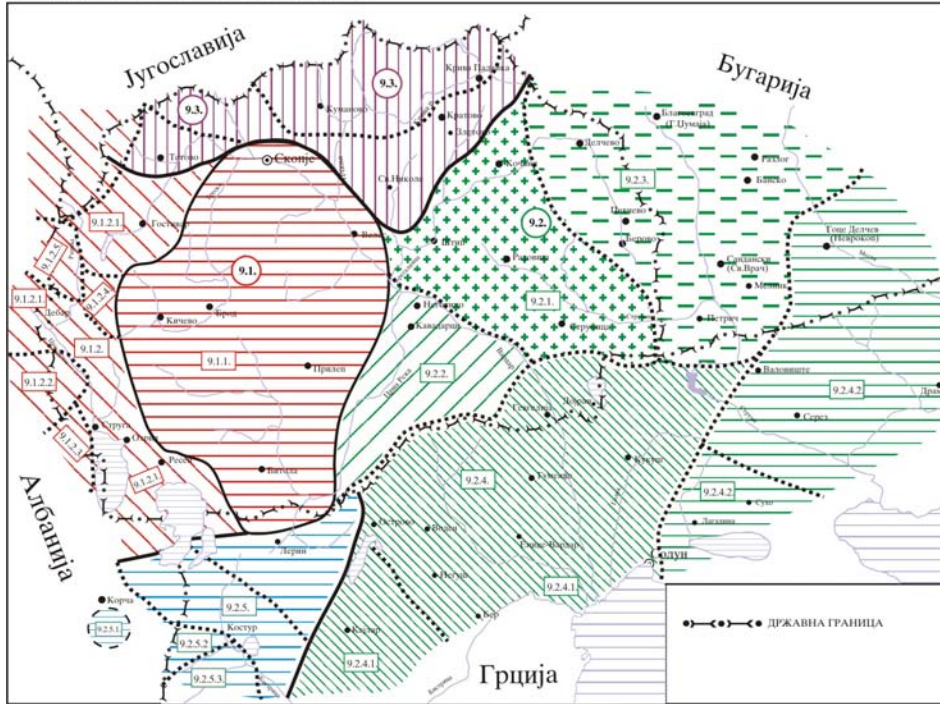
– Македонскиот јазик силни промени претрпел и во лексичкиот состав, како и во зборообразувањето. Дијалектната лексика особено била подложена на промени и диференцијација под влијание на балканските јазици, пред сè на грчкиот, но особено многу под влијание на турскиот. Некои од иновациите го покриле сиот македонски јазичен ареал, но добар број останал во рамките на одделни локални говори и станал негова карактеристика. Во јужните говори, нешто и во западните, најмногу се напластиле туѓојазичните лексеми. Но од друга страна во тие говори и најмногу се запазиле словенски лексички елементи, кои на другата македонска територија биле истиснати.

Слична е состојбата и во зборообразувањето. Некои суфикси од туѓо потекло станале дијалектна особина на повеќе говори, на пример *-уле* со дериватите.

ЛЕГЕНДА КОН КАРТАТА

- 9.1. *Западномакедонско наречје:*
  - 9.1.1. Централни говори;
  - 9.1.2. Западни периферни говори;
    - 9.1.2.1. Горнополошки, дебарски, струшки, охридски и преспански говори;
    - 9.1.2.2. Дримколско-голобрдски говор;
    - 9.1.2.3. Вевчанско-радошки говор;
    - 9.1.2.4. Малорекански (галички) говор;
    - 9.1.2.5. Рекански (жировнички) говор;
- 9.2. *Југоисточно наречје:*
  - 9.2.1. Штипско-струмички говори;
  - 9.2.2. Тиквешко-мариовски говори;
  - 9.2.3. Малешевско-пирински говори;
  - 9.2.4. Јужни говори;
    - 9.2.4.1. Солунско-воденски (долновардарски) говори;
    - 9.2.4.2. Серско-лагадински говори;
  - 9.2.5. Костурско-корчански говори;
    - 9.2.5.1. Корчански говор;
    - 9.2.5.2. Костурски говор;
    - 9.2.5.3. Нестрамско-костенариски говор;
- 9.3. *Северни говори*

ДИЈАЛЕКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

На македонската јазична територија можат да се изделат *три основни дијалектни зрупи*.

*
* *

I. Посебна дијалектна целина претставуваат говорите во Западна Македонија во литературата познати како *западномакедонски* говори или *западно наречје*. Нив ги сврзуваат повеќе од триесетина фонетско-фонолошки и граматички особености, кои се јавуваат истовремено и како диференцијални црти по однос на говорите во Југоисточна Македонија. Такви диференцијални црти од фонетиката се:

1. замената на групата **sv̄* во *cy* : *cȳi*, *cȳii*(*ii*), *расcȳii*;
2. замената на **zv̄* со *sy* : *sȳii*, *sȳnkōi*, *sȳmkāi*;
3. преодот на **sv̄* во *cy* : *осуна*, *осунување*;
4. промената на *ǰ во *e* во сите позиции, и зад согласката *ц*: *цена*, *цедило*, *цеи*, *цевка*;
5. остатоците од некогашната замена на **j̄* со **j̄e* : *јазик*, *јајирва*, *јачмен*, *зајак*, одн. *јозик*, *јајик*, *јајик* итн.;
6. појавата на протетичко *ј* пред рефлексот на иницијалното *q : *јаже*, *јајоок*, *јајлен*, одн. *јоже*, *јаже* во поодделни говори;
7. потоа третосложниот акцент: *вод'еница*, *воден'ицаӣа*, *воден'ицава*;
8. и неговиот синтагматски карактер: *не-дојде*, *не-с'е-зледа*, *не-з'о-сака*, *не-му-с'е-зледа* и сл.;
9. јасниот изговор на неакцентирани вокали;
10. губењето на интервокалното *в*: *Јоан*, *осноа*, *јаор*, *биол*, *сѝолој*;
- 11–12. отсуството на гласот *х* и неговата замена со *ф*(*в*) пред консонант и на апсолутниот крај на зборот: *јавна*, *бефѝе*, *чевли*, *нивно* - *нифно*, *иифѝија*, *офка*(*ӣ*), *врф*, *ѝраф*;
13. и промената на спирантите *с*, *з*, *ш* пред *ц*, *ч* преку *х* во *ф*(*в*): *мофче*, *круфче*, *зрофче*, *мафца*, *ѝрафци* (од *ѝрасе*).

Повеќе црти има и од областа на морфологијата, синтаксата и зборообразувањето:

14. кај именските зборови треба да се одбележи разликувањето на општата од номинативната форма кај личните и роднинските имиња од машки род што завршуваат на консонант, на *-о* и *-е* : *Сѝојан* – со *Сѝојана*, *Марко* – на *Марка*, *ѝајико* – на *ѝајика му*, *Крсѝе* – на *Крсѝеӣа*, *баѝе* – од *баѝеӣа*;
15. множинската наставка *-ови* > *ој* > *ој*: *волој* (*волови*), *долој*, *сѝолој*, *клучој* (*клучеви*);
16. тројниот член: *човеко̄и*, *човеков*, *човекон*; *женаӣа*, *женава*, *женана*; *деѝеӣо*, *деѝево*, *деѝено*; *луѓеӣо*, *жениѝе*, *децаӣа* итн.;

17. личната заменка за 3 л. *īoj* (*īaa, īoa, īie*);
18. кратката множинска заменска форма *и* : *и виде луѓеīo*;
19. дативната форма за женски род *нејзе* (*нејзи, нези*), од која е образувана и посесивната *нејзин* (*незин*);
20. употребата на синтетичката дативна форма кај заменките: *мене ми, īебе ии, нему му, нејзе - нејзи и (је), нам ни, вам ви, ним - ними им, кому, некому, никому*, дем. *овему, онему*;
21. и кај личните и роднинските имиња од машки и женски род: *Сīoјану, Марко(в)е или Маркоīу, Пеīре(в)е или Пеīреīу, Илију, Мари или Маре, īаīико(в)е, īеīики - īеīике* и сл.

Во глаголскиот систем се јавуваат како дијалектно-диференцијални за ова подрачје:

22. наставката *-īi* во 3 л. едн. на сегашното време: *имаī, носий, јадеī (јадиī)*;
23. обликот *се* во 3 л. мн. од глаголот ‘сум’;
24. партиципската форма *донесол* (: *донел* во северните и југоисточните говори);
25. широката употреба на конструкциите со ‘има / нема’ и глаголската придавка во среден род: *има рабоīено, имаше рабоīено, имал рабоīено, ќе има рабоīено, ќе имаше рабоīено, ќе имал рабоīено*;
26. честата употреба на формите од типот *е дојден, беше дојден* (глаголската придавка од непреоден глагол со формите од помошниот глагол ‘сум’);
27. на целото западно дијалектно подрачје предлогот *в се среќава само во формите *в, во* : *во Скопје, в г̀раї, в село* (или *ф село*);
28. предлогот *со* не се удвојува: *со сила, со мака*;
29. додека *врз* не се употребува воопшто;
30. поголем дел од овие говори го познаваат и предлогот *кон*;
31. а *од* може да се употреби и за искажување посвојност: *деīеīо оī сесїра ми, кукаїа од мајка ми*;
32. од суфиксите само за западното наречје е карактеристичен деминутивниот *-уле*, кој може да се комбинира и со некои други деминутивни суфикси (*-че+уле; -це+уле*) : *деїуле, женчуле, крфчуле, брадичуле*.

Бројот на синтаксичките особености не е голем, но тие се доста забележливи.

33. Најкарактеристична особеност е местото на кратките заменски форми: тие по правило стојат пред глаголот дури и во почетокот на реченицата: *џо викнав неџо, му реков Марко(в)е*;
34. во 3 л. во сложените глаголски форми со ‘сум’ помошниот глагол се губи редовно: *īoj дошол, īie дошле, ќе дошол, ќе дојдел*;
35. презент од перфективен глагол со повторливо значење во независни реченици овде не се употребува;

36. употребата на двојниот објект во западното наречје е регуларна појава.

Не е мал ни бројот на лексички и фразеолошки особености со кои се разликуваат западните говори од југоисточните и северните, но тука нив не ги земаме предвид, бидејќи не сме во можност да ги одредиме поблиску нивните изоглоси.

*
* *

II. Втората дијалектна група ја репрезентираат говорите во источниот и јужниот дел на географска Македонија, или *југоисточно наречје*. Во оваа група влегуваат говорите што се наоѓаат јужно од линијата Скопје – Св. Николе – Злетово, вклучувајќи ги тука и солунско-воденските говори во Егејска Македонија и македонските говори во Пиринска Македонија.

1. Во сите овие говори место старата група *svъ има вредност *цав-* (*цаф-*) : *цафѝе, ѝрецафѝело*;

2. место *zvъ има *сво-* : *своне-свони*;

3. и место *svъ – *сав-*, одн. *сам-*: *осамнало – осавнало, самнушка*;

4. групата *сѣ е заменета во овие говори со *ца* : *цаде, цало, цаѝе, цалина*;

5. на ова подрачје не среќаваме остатоци од мешањето на носовките, што значи југоисточните говори не ја познавале оваа појава, сп.: *език, ечмен* или *ичимен, ече, еѝрва, заек*;

6. пред рефлексот на почетното *q како протетички глас овде се развило *в*: *ваглен, ваѝок, ваѝор*, одн. *ваѝиок, ваѝор*, и др;

7-8. акцентот по место е неопределен: може да стои на секој слог со помали ограничувања во некои говори и кај некои категории зборови, па следствено тој нема ни синтагматски карактер;

9. во овие говори акцентот во голема мера влијае и врз артикулацијата на вокалите: неакцентираниите вокали обично се пократки и позатворени, а во јужниот дел од југоисточното наречје тие дури и преоѓаат во соодветните затворени гласови, сп.: *ѝол'ем* или *ѝул'ем*; *м'есеѝ* или *м'есиц*; *кол'ибѝѝа*, *кул'ибѝѝа* и др;

10. интервокалното *в* се пази редовно во сите југоисточни говори: *ѝоведар, јавор, ѝлава, јазовец*;

11. а на поголемо пространство од ова подрачје егзистира и фонемата *х*: *бех, кожух, бехме*;

12. таму пак каде што овој глас се загубил имаме поинаков резултат отколку во западното наречје: на крајот на зборот обично се губи без трага (*ме, вѝ, кожу*), а пред консонант до колку не се загубил сосема, тој е заменет со *ј*: *чејли, нијно*;

13. поинаков резултат во однос на западните говори овде има и место консонантите *с, з, ш* пред африкатите *ч, ѝ*: тие обично се пазат неизменети: *мосче, масца, месце*, или пак првите два гласа се измениле во *ш*: *мошче, криче*, како *крушче, ѝушче*.

Југоисточните говори од западните знатно се разликуваат и по морфолошко-синтаксичките особености.

14. Кај имињата од машки род овде се генерализирала номинативната форма и како *casus generalis*: *Јован – на Јован, сос Јован; Марко – на Марко; Миле – на Миле*;

15. еднословните именки од машки род во множината завршуваат на -*ове* : *волове, сџолове, вирове, кл’учове*;

16. членски форми на -*ов* и -*он* нема;

17. како лична заменка за 3 лице се употребува само *он* (*она, оно, они*);

18. кратката акузативна форма од ‘они’ гласи *џи*;

19. посесивните заменски форми за 3 л. женски род се употребуваат без партикулата -*зи* (-*зе*): *нејн, нејна, нејно, нејни*;

20. дативниот однос се искажува редовно со *на* и кај заменките: *на мене ми, на џебе џи, на неџо му, на нас ни, на коџо му рече*;

21. и кај личните имиња: *рече му на Сџојан, на Марко, на Мара*;

22. во 3 л. едн. на сегашното време на целото југоисточно подрачје отсуствува наставката -*џи*: *вика, сече, носе - носи*;

23. 3 л. мн. од глаголот ‘сум’ гласи *са*;

24. место западномакедонскиот облик *донесол*, (*донесла, донесле*) овде имаме *донел* (*донела, донеле*);

25. формите од конјугацијата со ‘има’ се среќаваат во овие говори доста ретко, особено оние во составот на кои влегува глаголот ‘сум’ или партикулата ‘ке’;

26. необични се исто така и конструкциите од типот *е дојден, беше дојден, бил дојден*;

27. кај предлозите треба да се истакне употребата на *у* место стариот предлог *вџ: *у џраџи, у село*;

28. удвојувањето на *со* – како *сос* (*сус*): *сос нош, сос рака* (*сус раќа*);

29. употребата на предлогот *врз*, кој може да се сретне негде и во обликот *врес*: *врс камен, врз неџо*, или: *џадна врес камено*;

30. отсуството на *кон* (или пак се употребува мошне ретко);

31. предлогот *од* овде не врши присвојна функција; присвојноста се изразува исклучиво со *на*;

32. од суфиксите како диференцијален белег меѓу југоисточните и западните говори се истакнува деминутивниот -*уле* со дериватите -*чуле*, -*улче*, за кој веќе нагласивме дека е ограничен само на западното наречје, додека во југоисточните говори не се среќава;

33. во врска со местото на кратките заменски форми во југоисточните говори има едно ограничување: тие не можат да стојат на почетокот на реченицата и обично идат зад глаголот: *караа се, рече му на Марка, расџа се рабоџаџа*;

34. во нив сè уште се пази, иако не доследно, помошниот глагол во 3 лице во перфектот: *он е донел, они са донеле* (*донели*), или во сложените форми од типот *ке е донел, рабоџил е бил, ке е иџрал бил*;

35. интересна е во ова наречје и употребата на перфективен презент во независни реченици со повторливо значење. Сп.: *Шчом флезе башчайиа ф кашчи, дейейио се уйлаши, земе книгаииа и зафана да работи* (Берово). Во западните говори во такви случаи се употребуваат формите со *ке*, особено обликот за идно-минато време;

36. и најпосле треба да ја одбележиме во говорите во Југоисточна Македонија недоследната употреба на двојниот објект.

*

* *

Границата меѓу Југоисточното и западното наречје оди приближно по долината на реката Пчиња (јужно од с. Горно Коњари), Вардар и Црна. Во тој правец поминуваат изоглосите на најголем број од дијалектните особености што беа приведени погоре.

Во крајниот југозападен дел од нашето јазично подрачје – меѓу Корча, Преспанското и Островското Езеро, се испреплетуваат црти што се карактеристични и за западното и за југоисточното наречје, па иако овие говори (костурско–леринските) на некој начин се како *преодни* меѓу југоисточното и западното дијалектно подрачје, сепак според новите сознанија (в. стр. 9), спаѓаат во југоисточното наречје.

*

* *

III. Една дијалектна целост сочинуваат говорите во Северна Македонија, т.н. *северномакедонски говори*. Во оваа група влегуваат поточно говорите во северните полошки села и во Скопска Црногорија, а во Североисточна Македонија говорите во Кумановско, Овчеполско, Кратовско и Кривопапанечко. На север тие граничат со српската јазична територија на целиот појас од Шар Планина па до бугарската граница. На еден тесен простор се допираат и со бугарските северозападни дијалекти. Од другите македонски говори северните се разликуваат со околу четириесет и пет-шест фонетски и граматичко-структурни особености.

Диференцијални фонетски црти се:

1. изедначувањето на етимолошките ерови во еден глас - *ѝ* : *бѝчва, дѝш, зѝвре, ѝеѝѝк; дѝн, лѝн, коѝѝл, конѝц, јарѝм, оѝѝѝ;*

2. вредноста *ѝ* место секундарната полугласка во сите позиции: *лѝже, мѝѝла, мѝска; бисѝѝр, веѝѝр; осѝм, седѝм; ѝѝкѝл, ѝѝкѝл, рекѝл;*

3. развојот на **вѝ, *вѝ* во у : *иде у Скоѝје; унесе, улезе, унуѝра, или унук, удовица, удовѝц;*

4. замената на **ѝ* со у готово во сите позиции: *мука, рука, обрѝч, ѝонуда, на руку, иду – иѝу, сољѝу, имаѝ (имаѝ, имаѝ);*

5. замената на старото вокално **ј* со у : *вуна, вуѝк, јабуѝка, жуѝѝо, куѝк, ѝуно, сѝузне;*

6. а зад забновенечна согласка со лу или лѝ : *длуѝо, слуза, слѝба, односно длуѝо, слѝза, слѝнѝце, ѝлѝѝче (клѝѝче);*

7. непрегласеното *a* во *йрава* и обликот *ора* (*ораф*);
8. широкиот изговор на акцентираниите *e, o* : *бело, леџа, месо, мера; кџа, нџа, џа, џаца, йџаа, џава, йџаа;*
9. отсуството на протетичко *v* во примерите како *ујко, ујна;*
10. чувањето на мекото **n'* пред предна самогласка: *њива, књиџа, њеџа, њеџово;*
11. чувањето на старото меко **l'* во сите позиции: *љуџи, недеља, кошуља, йоље;*
12. прејотацијата на иницијалното *e* : *јеш, јелен, језик;*
13. губењето на гласот *x* во сите позиции: *ладно, соа, дуна, њино, џра, сиром;*
14. јотувањето на групата *л+ј* во случаите од типот *зеље, коље* (во јужниот појас од оваа област: *зеле, коле*);
15. пазењето на консонантската група *бн*: *дебне, себне;*
16. дисимилацијата на *мн* во *мл*: *млоџо, млозина;*
17. промената на *мј* во *мњ*: *земња, ламња;*
18. и полузвучниот изговор на крајните звучни согласки: *дуб, длаџ, муж, суд* и др.

Знатен е бројот и на морфолошко-синтаксички особености и црти од областа на зборообразувањето:

19. именките на *-а* множина образуваат со наставката *-е* : *јабукe, куќe, судијe;*
20. како и атрибуцките зборови кога се употребени со овој тип именки: *џолеме куќe, беле кошуље, црне сливе;*
21. именките од среден род на *-е* множина образуваат обично со наставката *-ики* (*-иќи*): *йшлики - йшлиќи, йрасики - йрасиќи, йшлики - йшлиќи;*
22. избројана множина со наставката *-а*;
23. единствено во овие говори во Македонија се пази разликата меѓу општата и номинативната форма кај одушевените именки од машки род што завршуваат на консонант: *човек – човека*, со атрибуцки збор: *добар човек – доброџа човека*.

Од другите македонски дијалекти северните говори ги изделуваат уште:

24. заменките *сваки* (*свакоџа, свакакџв*);
25. заменските форми *њојзе, њојно* (спрема *нејзе, нејзино - нејно* во другите наши говори);
26. кратката заменска форма за женски род *џу* (поретко *џа*);
27. потоа формите *њеџа, џа*;
28. како и наставката *-оџа* : *свакоџа, некоџа, никоџа, доброџа*, итн.,

а кај глаголите:

29. изедначувањето на презентската основа во сите лица: *вика, вика-в; носи, носи-м, носи-в; иде, иде-м, иде-в*, покрај *носу, иду*, одн. *ношу, иџу* во 1 л. едн.;
30. множинската наставка *-мо* : *имамо, носимо, сечемо*;
31. наставката *-в (ѷ)* во 3 л. мн. на сегашното време: *мав, носив, идев*, одн. *имаѷ, носиѷ, идеѷ*;
32. имперфектно-аористните наставки за 1 и 2 л. мн. *-смо, -сиѷе* покрај *-мо, -ѷѷе* : *викасмо, викасиѷе*, покрај *викамо, викаѷѷе*;
33. наставката *-ше* во 3 л. мн. во аористот: *рекоше, дојдоше*, покрај *рекоа, дојдоа*;
34. образувањето на конструкциите од типот *ѷѷе (кѷе) да иде, ѷѷе (кѷе) да работи*;
35. или *ѷѷел (е) да иде, ѷѷел (е) да работи*, одн. *кѷел (е) да иде*;
36. партиципската наставка *-ја*, која се употребува во еден дел од ова подрачје: *дошја (и дошјаја, дошаја), имаја, носија*, покрај *дошјл, имал*.

За овие говори карактеристична е и употребата на предлозите:

37. *уз: ѷројде ус куку, оѷишјл уз реку, уз ѷѷѷа ѷројде*;
38. *више : замина више село, више ѷѷѷ се накачи*;
39. *ѷроз: ѷројде ѷрос село, ѷроз ѷиву идеше*;
40. *из: врњаја се ис Скојје, кад оѷидоше из Врање*.

Употребата на сврзниците:

41. *буди : Буди сам сирома ѷа сам и болјн*;
42. *неѷоли* со компаративно значење: *ѷоарно је да коѷам у рудник неѷоли да седим без работиу*.

Употребата на именските образувања со суфиксите:

43. *-ача : вамѷирача, мрсољача, ѷромењача, дебелјача, крсѷача*;
44. *-уша : водаруша, овчаруша, козаруша, свињаруша*;
45. *-оња : лиѷоња, сивоња*;
46. *-ока : лошока, ѷлувока, сѷарока, ѷросѷока, слабока, самока*,
47. *и -иња : добриња, јакоѷиња, лошоѷиња, самоѷиња, убавиња*.

Треба да се истакне дека сите приведениве особености се карактеристични и за граничните српски призренско-јужноморавски говори. Тој факт пак доволно јасно укажува и за односот и врската на нашето северно дијалектно подрачје со јужниот појас од српските торлачки дијалекти.

Границите меѓу северните говори и другата македонска јазична територија се движат приближно по правецот Тетово – Скопје – Свети Николе – Злетово. Така земено во општи црти. Но точна слика за јужната граница на северната говорна зона ни покажуваат изоглосите на споменатите дијалектни особености.

1. ФОНОЛОГИЈА

1.1. ВОКАЛНИТЕ СИСТЕМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН ЈАЗИК ОД СЛАВИСТИЧКИ И ОД БАЛКАНОЛОШКИ АСПЕКТ

Целта на овој текст е да се направи обид за еден типолошки пресек на вокалните системи во македонските дијалекти како на синхрониски, така и на дијахрониски план, а врз фонот на еден поширок јужнословенски јазичен ареал и со осврт на дијалектите на несловенските балкански јазици што непосредно граничат со словенските дијалекти. Од словенските ги земам под внимание покрај македонските српските и бугарските дијалекти.

1. На територијата на македонскиот јазик ги наоѓаме следните вокални фонеме:

<i>u</i>	<i>ü/ы</i>	<i>y</i>
<i>e</i>	<i>ě</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	<i>ǎ</i> + <i>ǝ</i> , (<i>ǝ</i>)
	<i>a</i>	

Горните фонеме функционираат во следните системи:

1.1.

<i>u</i>	<i>y</i>
<i>e</i>	<i>o</i> + <i>ǝ</i>
	<i>a</i>

Овој систем превладува во повеќето централни говори (прилепскиот, битолскиот со демирхисарскиот, кичевскиот, поречкиот и во дел од велешкото и скопското говорно подрачје) и во малореканскиот од дебарската група (Видоески, 1978, 1983).

Силабемата */p/* со статус на фонема ја определуваме по дистрибуциониот критериум, бидејќи може да се јави и во непосредно соседство со вокал, сп. *ḡruḡi / ḡroiḡ* (*ḡrxuḡi*), *vroḡi* (*vrḡv*), *vrovi / vroj*, *zarḡa*, *ḡrerḡi*. Во малореканскиот и */l/* врши слоготворна функција, но таму немаме примери за него во вокално опкружување, сп. *vlk*, *dḡḡo*.

1.2. а)

<i>u</i>	<i>y</i>
<i>ě</i>	
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	

 б)

<i>u</i>	<i>y</i>
<i>ě</i>	
<i>e</i>	<i>o</i> + <i>ǝ</i>
<i>a</i>	

Системот под а) функционира на поширок ареал во Македонија: во јужните говори на правецот Костур – Кајлар – Воден – Солун – Серез – Драма, во сите источни македонски говори, а во западна Македонија во гостиварскиот, дебарскиот, охридско-преспанските и говорот на Гора (Призренско) на српска територија (Видоески, 1978).

Системот под б) (со вокално *p*) е ограничен во северните македонски говори (тетовскиот, скопско-црногорскиот, кумановско-кратовските). И во овие говори /*p*/ може да стои во соседство со вокал, сп. *ḡroḡi* (*ḡrhoḡi*), *vr̥ – vr̥āi* (членувана форма од *vr̥ < vr̥x*), *v'ḡāl* (*v'ḡiil*) (Куманово, Видоески, 1978).

1.3. Системот

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>а</i>	<i>о</i>
	<i>а</i>	

е ограничен на мал простор во Костурско на правецот Костурско Езеро – албанска граница во областа на сливот на реката Белица.

1.4. Седумчлениот вокален систем од типот

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>		<i>о</i>
	<i>а</i>	<i>ă</i>
	<i>а</i>	

карактеристичен е за говорот на исламизираното македонско население во областа Река (Дебарско) – рекански или жировнички говор и во неколку села во Скопско (Држилово, Пагаруша и др.) и во Велешко (Мелница, Г. Врановци) населени со преселници од реканските муслимански села. Порано овој говор зафаќал поширок ареал подлабоко на територијата на денешна Албанија.

1.5. Системот

<i>и</i>		<i>у</i>
	<i>ă</i>	
<i>е</i>		<i>о</i>
<i>ă</i>	<i>а</i>	

на македонскиот јазичен ареал се јавува во три говорни индивидуалности – во сушко-височкиот говор што го репрезентираат пет села во областа Богданско (источно од Солун), во разлошкиот и во гоцелчевскиот (неврокопскиот) говор во Пиринска Македонија (Видоески, 1978, 1987; Мирчевъ, 1936).

1.6. Системот

<i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
<i>ä</i>	<i>â</i>
<i>а</i>	

ограничен е на две говорни оази – во радошко-вевчанскиот говор во Струшко, што го репрезентираат четири села, и говорот на неколку села во областа Костенарија на јужната периферија на костурското говорно подрачје (Видоески, 1978, 1983).

1.7. Во говорот на две словенски оази во Корчанско (јужна Албанија) – Бобоштица и Дреновени функционира систем со следните осум фонеме:

<i>и</i>	<i>ï</i>	<i>у</i>
	<i>ǎ</i>	
<i>е</i>		<i>о</i>
<i>ä</i>		
<i>а</i>		

во кој /*ï*/ и /*ǎ*/ се јавуваат, главно, во туѓи лексеми (Mazon, 1936; Видоески, 1983).

1.8. Во неколку дијалектни пунктови на македонско-албанското пограничје функционира и фонемата /*â*/ во системот:

<i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
<i>а</i>	<i>â</i>

– во дримколско-голобрдскиот говор на македонско-албанското пограничје меѓу Дебар и Струга, во девет села (Љубојно, Герман и др.) на југоисточната страна на Преспанското Езеро и во нестрамскиот говор во Костурско (Видоески, 1978, 1983, 1989).

1.9. Во неколку села во Гоцделчевско (Годешево, Сланштен), во Драмско (Калапот) и во областа Чеч (Дебрен, Ракитеш и др.) констатиран е вокалот /*ʋ*/ во некои пунктови како одделна фонема (Калапот), негде како алофон на /*u*/. Ако го цениме вокалот /*ʋ*/ како фонема, тогаш вокалниот систем во целина на калопотскиот говор ни се предлага во следниот вид (во акцентирана позиција) (Иванов, 1966, 1977 : 82).

<i>u</i>	<i>ʋ</i>	<i>y</i>
	<i>ǎ</i>	
<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>a</i>	

2. Во сите приведени системи основната база ја сочинуваат фонемите /*u*, *e*, *a*, *o*, *y*/. Тие можат да се јавуваат во сите фонетски и морфолошки позиции на збороформите, значи – во сите видови морфеме, вклучувајќи ги и граматичките, во соседство со сите согласки, независно од акцентската позиција, и можат да образуваат групи секоја од нив со сите. Тој е класичен вокален систем, кој е карактеристичен и за стандардниот македонски јазик.

Фонемите /*ʋ*, *ǎ*, *ǎ̃*, *ǎ̂*, *ǎ̄*/ во однос на класичниот систем покажуваат извесни ограничувања како во поглед на дистрибуцијата во збороформите, некои и во морфемите, така и во однос на акцентското место, а некои се зависни уште и од согласничкото соседство и од видот на слогот што следи. Сите тие не се јавуваат заедно ниту во еден дијалектен систем. Повеќето од нив не се среќаваат во групи со други вокали, ниту пак се удвојуваат (со исклучок на *ǎ* во северните говори). Во многу случаи сето тоа зависи и од нивното потекло.

2.1. Фонемата /*iu*/ географски е најограничена, се јавува само во говорот на споменатите корчански села (Бобоштица и Дреновени), каде што живеат во јазичен поглед мешана популација – Македонци, Албанци, Власи (Аромани) и каде што е албанскиот јазик со престиж како службен стандард, и во говорот на Ораховац на Косово. Веќе спомнавме дека оваа фонема има маргинална функција во системот (Видоески, 1981 : 753; Ивиќ, Реметиќ, 1981 : 579).

2.2. Фонемата /*ʋ*/ е констатирана во неколку села во Гоцделчевско (Годешево, Сланштен, Иванов, 1966 : 503), во Драмско (с. Калапот) и во повеќе села во областа Чеч (Дебрен, Ракитен и др., Иванов, 1977 : 53). Пораширена

е во бугарските дијалекти, негде како одделна фонема, во други говори како алофон на /u/ зад тврда согласка – во смолјанскиот, шуменскиот и во некои локални говори во Тракија (Ксантиско, Крџалиско, Стойков, 1968 : 134; Тилков, 1962 : 237). Во некои говори се јавува наспоредно со /u/, во други наспоредно со /ǎ/, сп. *рыба*, *сын*, *сьӣӣ*, и *жыӣӣу*, *чыс̄ӣу*, но и *ӣы̄ӣӣ*, *сьӣк̄ь* (последниве примери како во Висока и Зарово во Солунско; Бояджиев, 1991 : 104).

2.3. Фонемата /ǎ/ зафаќа поголеми ареали на македонската јазична територија – на сета јужна периферија на правецот Костур – Кајлар – Воден – Солун – Серез – Драма, во сите источни македонски говори, потоа во северните на сето македонско-српско пограничје, и во западна Македонија во Гостиварско, Дебарско, Охридско и Преспанско (Видоески, 1978). На фонолошки план образува корелација со фонемата /a/ како нејзин висок корелат. Се јавува по правило во шесточлениот вокален систем (**1.2.**), но и во системите под бр. **1.5.** (сушко-височкиот) и **1.7.** (бобоштенскиот) заедно со фонемата /ǎ/.

Во бугарскиот дијасистем таа се јавува, како што е познато, скоро на сета територија, а се среќава и на широк ареал на српското јазично подрачје на правецот Призрен – Врање – Ниш – Заечар до Дунав. Во сите тие говори функционира во системот под **1.2.**, освен во ораховачкиот говор (Метохија), каде што се јавува и во посложен систем (во акцентирана позиција):

<i>и</i>	<i>ï̄</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ǎ̄</i>	<i>о</i>
<i>ε</i>	<i>а</i>	<i>ɔ</i>

одн. (во неакцентирана):

<i>и</i>	<i>ï̄</i>	<i>у</i>
	<i>ǎ̄</i>	
<i>ε</i>	<i>а</i>	<i>ɔ</i>

(Ивић, Реметић, 1981 : 579), и во некои бугарски дијалекти, на пр. во хвојненскиот и златогорскиот во Родопите, во кои фигурира и фонемата /ǎ/, како во сушко-височкиот (**1.5.**) (Стойков, 1968 : 92, 96).

Во поглед на дистрибуцијата /ǎ/ се однесува различно по говорите зависно од нејзиното потекло. Во говорите каде што ги континуира старите редуцирани вокали *ǃ, *ǃ – во северните македонски говори и во граничните српски дијалекти, или само *ǃ – во серско-драмските, гоцделчевскиот и во повеќето бугарски дијалекти, /ǎ/ може да се јави во сите фонетски и

морфолошки позиции во неколку алофони, а може да се јави и во групи со други вокали, сп. *дѣи* – *дѣждѣи*, *мѣ* (*тѣхъ), член. *м'ѣи*, *вр* – *врѣи*, *ме* (*мех*) – *м'еи*, *сн'ѣа* – *сн'ѣе* / *сн'ѣи* и др.

Во говорите каде што е добиено од носовката *o и од вокалната компонента на сонантските секвенци *р̄-р̄* и *л̄-л̄* – во западните и во јужните периферни македонски говори, или само од *л̄-л̄* – во штипско-струмичките, малешевско-пиринските и тиквешко-мариовските говори, по правило /*ǎ*/ се јавува само во коренски морфеме и не се среќава во групи со други вокали.

Од општословенски аспект гледано, фонемата /*ǎ*/ се јавува во системи на јужната периферија на словенскиот свет и, главно, на пограничјето со другите балкански несловенски системи што имаат фонема /*ǎ*/ (ароманските, албанскиот, грчки дијалекти, турскиот). Овие системи можеле да дејствуваат како во зачувувањето на еровиот изговор на старите *o, *o, така и во појавата на ново /*ǎ*/ во говорите каде што еровите веќе биле дефонологизирани, главно, на македонскиот јазичен ареал.

2.4. Фонемата /*a*/ во костурско-беличкиот систем (1.3.) е континуант на носовката *o и вокалот од сонантските секвенци *р̄-р̄* и *л̄-л̄*, сп. *р'ака*, *и'арси*, *в'ална*, има ограничена дистрибуција – се јавува само во коренски морфеме независно од акцентската позиција. На развоен план претставува преодна фаза меѓу рефлексот /*a*/, одн. /*ан-ам*/ и /*ар*, *ал*/ во корчанскиот македонски говор, со кој беличкиот граничи на запад, и рефлексот /*ǎ*/, одн. /*ǎн-ǎм*, *ǎр*, *ǎл*/ во костурскиот.

Ваква вредност за *o и за вокалите во споменатите сонантски групи познава на македонскиот терен уште реканскиот говор (1.4.), но таму со уште потесна дистрибуција, бидејќи се реализира во неакцентирана позиција, а во акцентирана само кога акцентот паѓа на антипенултима, сп. *к'аина*, *и'аишича*, *и'аиани*, *в'арбеи*, *м'алсница*, *м'алсуме*, *в'алнаи*, и: *каи'инаи*, *и'аи'ишчаи*, *и'аи'ани*, *м'алсн'ицеи*, во синтагматски споеви: *н'а-рака*, *и'од-варба*, *н'а-и'аи* (: *и'аи* – *и'аио*, *и'аиан*, *и'арн*, *в'арба*, *в'алк*, *в'ална* – во еднословни и двословни збороформи кои се секогаш ацентирани (в. 1.4.). Бидејќи се работи и овде за ново по потекло /*a*/ и од истите стари вокали, и во овој говор се јавува само во коренски морфеме.

2.5. Фонемата /*ǎ*/ се јавува како преден корелат со фонемата /*a*/ во корчанскиот (1.7.), разлошкиот, сушко-височкиот, гоцелчевскиот (1.5.) и со /*ǎ*/ во радошко-вевчанскиот (1.6.), а надвор од Македонија во неколку пунктови во Црна Гора (Горана, Његуши, Анцелат, Петровић, Ђупић, 1981 : 529; Ивић, Петровић, 1981 : 537; Петровић, 1981 : 552), а на бугарското јазично подрачје во смолјанскиот, велинскиот, костандовскиот говор во Родопите (Стойков, 1968 : 89, 93, 132). Дистрибуцијата на /*ǎ*/ зависи, како и на /*ǎ*/, од нејзиното историско потекло.

Во корчанскиот (бобоштенскиот), сушко-височкиот, разлошкиот и гоцелчевскиот се чува старата вредност на *ǎ. Во сите тие говори /*ǎ*/ се

реализира само во акцентирана позиција, додека во неакцентирана се неутрализира со вокалот /e/ во корчанскиот, разлошкиот, гоцелчевскиот, и со неакцентираното /a/ во сушко-височкиот, сп. *бр'ак* – *бр'ак'о(и)*, *р'ак* – *р'ак'аи* (Сухо, Висока), *бр'ак* – *бре'о*, *р'ака* – *рек'аи* (Разлог), *бр'ак* – *бр'ак'о*, *р'ака*, но *бре'ови*, *рек'аи* (Бобоштица). Од примериве се гледа дека во сушко-височкиот рефлексот на *ě ја палатализира претходната согласка, во разлошкиот тој не влијае врз бојата на претходната согласка, а во бобоштенскиот се реализира како дифтонг /*ä*/.

Во врска со дистрибуцијата на стариот јат во крајните југоисточни говори има уште едно ограничување – видот на следната согласка и видот на следниот слог (дали е тој мек или тврд). Во гоцелчевскиот и во некои северни драмски села фонемата /*ä*/ се реализира во акцентиран слог и ако следи мека согласка и/или слог со преден вокал, додека кога е следната согласка тврда и/или тврд слог /*ä*/ се неутрализира со /a/ кое ја палатализира претходната согласка, сп. *б'али* : *б'ал*, *б'ала*, *б'ало*, *м'аеца*, *см'аино*, *р'ака* : *р'аки*, но *рек'аи* (Иванов, 1977 : 75; Мирчевъ, 1936 : 22).

Стариот јат (*ä*) се чува во повеќе пунктови и во родопските и во тракиските бугарски дијалекти, некаде во сите фонетски и морфолошки позиции, сп. *сн'ак* – *сн'ак'аи*, *џул'ам* – *џул'ама* – *џул'ами* во смолјанскиот, хвојненскиот, широколашкиот, во некои говори само во акцентирани слогови независно од видот на следниот слог и консонант, сп. *б'ал*, *б'ала*, *б'али*, *д'аду*, *д'аи*, но *деца* во бабјашкиот и велинградскиот, костандовскиот, ракитовскиот во Чепинско, а негде со оние ограничувања како во гоцелчевскиот, сп. *б'али*, *вр'аме*, *д'аи* (под акцент и пред мек слог), *бал'ашка* (пред мека согласка), но *в'ара*, *б'ало* (пред тврд слог и тврда согласка), и *деца*, *млек'ошо* (во неакцентиран слог во златоградскиот и во говорите во Ксантиско (Стойков, 1968 : 132–134) и Димотичко во Тракија (Бояджиев, 1991 : 103, 119).

Како што се гледа од претходното излагање, старата вредност на јат, или поточно стариот /*ä*/ се задржал во архаичните словенски говори на јазичното пограничје со несловенските јазици во одделни говорни оази и со различна дистрибуција.

Во еден број дијалектни пунктови, каде што се загубило старото /*ä*/, се јавило ново /*ä*/ . На македонскиот дијасистем такво е по потекло /*ä*/ во радошко-вевчанскиот (1.6.), добиено како рефлекс на носовката *ɔ и вокалот во старите сонантските секвенци *р̄-р̄* и *л̄-л̄* зад нелабијални согласки и во акцентирана позиција, во еден број случаи и од /a/ во соседство на назална согласка како и со контракција на групата /ae/, сп. *г̄нас*, *д̄аи* – *д̄абои*, *з̄аби*, *ј̄аже*, *к̄асај*, *р̄ака*, *с̄адој* (од *ɔ), *д̄арво*, *г̄арло*, *з̄арно*, *с̄арце*, *г̄алиаи*, *с̄аице*, *зн̄аји* (*знаеи*), *з̄ак* (*зак*). Зад лабијалните согласки се неутрализира со фонемата /*ä*/: *ӣаи*, *ма̄мии*, *в̄арба*, *в̄ална* (в. 2.6.).

Во костенарскиот говор во Костурско /ä/ се добило од вокалот во старите секвенци *р̄ь-р̄ь*, сп. *з'äрно, ï'äрсии, с'äрце*. И во тој говор корелира со фонемата /â/ (Видоески, 1989).

Во другите јужнословенски системи /ä/ е констатирано во неколку пунктови во Црна Гора – во говорот на Горана, Режевики, Његуши, Анцелат (Петровић, 1981 : 528, 553; Петровић, Ѓупић, 1981 : 529; Ивић, Петровић, 1981 : 537) и во говорот на Ораховац во Метохија (Ивић, Реметић, 1981 : 579). Во сите тие говори /ä/ е добиено како рефлекс на /ä/* (место старите *ъ, *ь), сп. *дäи, лäн, данäс* (Горана), во некои пунктови и со контракција на *лае, äол*, сп. *зäдно (заедно), коийä (койäо), дошä (дошäо)* (Анцелат). Во мрковиќкиот говор /ä/ корелира со /a/ во шесточлен систем од типот на основниот бобоштенски (1.5.), а во другите пунктови корелира со /â/ независно од акцентската позиција во следните системи:

а) <i>и</i>	<i>у</i>	одн.	<i>и:</i>	<i>у:</i>
<i>е</i>	<i>о</i>		<i>е:</i>	<i>о:</i>
<i>ä</i>	<i>â</i>		<i>ä:</i>	<i>â:</i>

б) <i>и</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>о</i>
<i>ä</i>	<i>â</i>

а

под а) во акцентирани слогови, под б) во неакцентирани. Нешто посложен систем има ораховачкиот говор, сп.

<i>и</i>	<i>ï</i>	<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ä</i>	<i>о</i>
<i>ä</i>		<i>â</i>

а

Ново /ä/ познаваат и бугарските говори во Тетевенско и во две села во Помориско (Козичино, порано Еркеч) и во Варненско (Голица). И во двата говора /ä/ е рефлекс на *q и на двата ера (**ъ, *ь*), во некои тетевенски села и на вокалот во старите сонантските групи *р̄ь-р̄ь* и *л̄ь-л̄ь* (Старо Село), и се реализира само под акцент, сп. *д'äи, э'äба, к'äишиа, р'äка*, во општата форма

---

* Во дијалектниот материјал цитиран според други автори знакот *э* е заменет со *ä*.

глав'ä, офи'ä (од *q), *б'äчва, д'äш, с'äн, заб'ä, нус'ä* (*забоӣ, носоӣ*) (место *ь), *и'än, и'äs, л'äскаф, кр'äs, в'äлна, г'äлїам*, но *зäби* (: *зäӣ*), *дäжд'ец, вäрба* (во неакцентирана позиција) – во тетевенскиот, а во говорот на Козичино (еркечкиот) /ä:/ е секогаш долго: *зä:ӣ, дä:ӣ, мä:ш (< *q), дä:ш, сä:н (< *ь)*, и [a] во неакцентирани слогови: *дäб'ä: (дабоӣ), мäж'ä:, сäн'ä:* (Стойков, 1968 : 78, 79).

И да сумираме: Новото /ä/ се јавило во говори каде што старото се загубило и во сите говори се јавува како рефлекс на носовката *q, во некои и место вокалите во старите сонантските групи *р̄ь-р̄ь* и *л̄ь-л̄ь* (во радошко-вевчанскиот и во некои тетевенски села) и еровите (во тетевенскиот и еркечкиот), а во споменатите црногорски пунктови како рефлекс на *ä* (< *ь, *ь). Новото /ä/, како што веќе спомнавме, има ограничена дистрибуција.

2.6. Фонемата /ä/ на јужнословенскиот терен е нова по потекло. На македонскиот терен е позната во следните пет говорни индивидуалности на македонско-албанското јазично пограничје – во жировничкиот говор во средниот тек на Радика и во муслиманските оази во Скопско и Велешко, во дримколско-голобрдскиот во кој спаѓа и говорот на муслиманската популација во струшките села Лабуништа, Подгорци и Октиси, во радошко-вевчанскиот во Струшко, во југозападна Македонија – во љубојнско-германскиот во Долна Преспа и во Костурско во областа Костенарија и во гратчето Нестрам.

Во дримколско-голобрдскиот /ä/ корелира со фонемата /a/ по принакот лабијалност во системот **1.8.**, а историски е добиена како рефлекс на *q, секундарниот *ь*₂ и вокалната компонента од старите секвенци *р̄ь-р̄ь* и *л̄ь-л̄ь*, сп. *гäрди, рäка, иäӣ – иäӣишча, н'а-иäӣ, мäска, мäгäла, иäишча, снäга, вäрба, сäрце – сäрцеӣо, вäлк – вäлци – вäлциӣе, сäлса*.

Во тој систем функционира и во љубојнско-германскиот говор во Долна Преспа, но во него место секвенците *р̄ь-р̄ь* имаме вокално *р̄*, така што /ä/ се јавува само како рефлекс на *q и на вокалот во старите *л̄ь-л̄ь*, сп. *зäӣ – зäби – зäбиӣе, и'о-зäби, рäка – рäцеӣе, н'а-рäка, в'äлна, в'äлнено – вäлн'еноӣо, и'äлно, м'äлси*, или со редуцирано *л* : *д'äгäо, ж'äӣо, с'äза*, но *вр̄ни, гäрне, др̄во, ср̄ӣ*.

Идентичен развој со љубојнско-германскиот фонемата /ä/ имала и во нестрамскиот говор, сп. *р'äка – р'äкаӣа*, со запазен назализам: *зäӣ – з'äмби, гäр'ändи, и'ändар, и'ändарн'ица, вäлк – в'äлци – в'äлциӣе, с'äлса, ж'äлїо, жäлїи'ило* (: *в'р̄ба, з'р̄но, ср̄ӣ*, во фонетска реализација *з'р̄но, с'р̄ӣ*).

Во радошко-вевчанскиот /ä/ функционира во системот **1.6.** како заден и лабијален корелат со /ä/. Историски е континуант на *q, секундарно назализираното /a/ и вокалот од секвенците *р̄ь-р̄ь* и *л̄ь-л̄ь*, а се реализира зад лабијална согласка, сп. *мäка, иäӣ – иäӣишїа, вäлк – вäлци, вäлна, мäлсӣӣ, иäлно, бäрзо, вäрба, фäрл'аӣ, иäрсїӣ, мäска, мäгäла, мäмӣӣ* (: *зäӣ – зäби, сäлса, гäрне*).

Во таков систем /ǎ/ се јавува и во костенарискиот говор во Костурско, само што таму е добиено како рефлекс на *ǝ и вокалната компонента на старите *л̄-л̄* во сите фонетски позиции, сп. *в'ǎглен, дǎй – д'ǎбја, мǎиш – м'ǎжи, р'ǎка, в'ǎлна, з'ǎлѝа, с'ǎлса* (: *ǎрсиѝи, сǎрце*) (Видоески, 1989).

Во реканскиот (жировничкиот) говор, вклучувајќи ги тука и говорите на скопските и велешките муслиманско-торбешки оази, /ǎ/ фонолошки се реализира само во едносложни и двосложни збороформи, кои се секогаш акцентирани, додека во сите други фонетски и морфолошки позиции како рефлекс за носовката *ǝ и вокалот од сонантските секвенци има рефлекс /ǎ/, сп. *зǎй – зǎбоѝ – зǎби : з'ǎбиѝе, ѝ'о-зǎби, ѝǎй – ѝǎѝоѝ : ѝ'ǎѝишча, н'а-ѝǎѝи, зǎм – з'ǎеме, вǎлк – вǎлци : в'ǎлциѝе, вǎлна : в'ǎлнаѝа, в'ǎлнено, ѝǎрси – ѝǎрсиоѝ – ѝǎрсиѝи : ѝ'ǎрсиѝиѝе, н'а-ѝǎрсиѝи.*

На штокавскиот терен фонемата /ǎ/ ја познаваат, видовме, говорите во Негуши, Режевиќи и Горана во Црна Гора, каде што е историски добиена од долго /ǎ:/ и со контракција на групата /aol/, сп. *дǎ: (дао), креѝǎ: (креѝао)* (Петровиќ, 1981 : 528; Петровиќ, Ђупиќ, 1981 : 529; Ивиќ, Петровиќ, 1981 : 537).

На бугарската јазична територија неа ја познаваат смолјанскиот и веллинградскиот со костандовскиот и ракитовскиот подговор. Во тие говори е добиена како континуант на двете носовки (*ǝ, *ǣ), двата ера (*ǣ, *ǣ) и вокалот од сонантските секвенци *р̄-р̄* и *л̄-л̄* во акцентирана позиција, со таа разлика што како рефлекс на предните *ǣ и *ǣ ја палатализира претходната согласка, сп. *дǎш – дǎжд'ǎѝ, зǎй – зǎб'ǎс, р'ǎка – рǎк'ǎса, кǎрф, дǎрво, б'ǎл'хи, вǎл'к, и ѝ'ǎмно, л'ǎсну, м'ǎсо, кл'ǎѝва* (Стойков, 1968 : 89, 93). Морфолошки во овие говори, како што покажуваат примериве, не е ограничена. Овие се единствени говори каде што е добиена и од предни вокали. Таа функционира во систем идентичен со радошко-вевчанскиот (1.6.), кој исто така се реализира во акцентирана позиција.

2.7. Од приведените шест вокални фонеме на историски план три од нив /ы, ѝ, ѝ/ се наследени од постарата развојна етапа на македонскиот јазик: /ы/ ја континуира прасловенската самогласка *у и се јавува како реликт во еден пункт на југоисточното јазично пограничје; /ǎ/ ги континуира старите редуцирани вокали *ǣ и *ǣ во северните говори (*дǎш, дǎн*), во југоисточните на правецот Солун – Драма – Гоце Делчев (Неврокоп) го континуира *ǣ (*дǎш*), и се јавува како рефлекс на *ǝ на сета јужна и западна периферија, континуирано на пограничјето со грчкиот и ароманскиот (влашкиот) дијалектен јазик, и во одделни зони на запад на пограничјето со албанската јазична територија. Фонемата /ǎ/ со старата гласовна вредност (*в'ǎра*) се зачувала исто така само на јужната периферија во говорот на Бобоштица кој се наоѓа во опкружение со албански и аромански јазичен елемент, во две-три изолирани населби (Сухо, Висока, Илинец, Балевец) во областа Богданско, исто така опкружени со несловенско население, и на крајниот исток во неколку пунктови на пограничјето со архаичните родопски говори

на бугарската јазична територија. Географскиот распоред на пунктовите каде што се среќаваат овие фонемии недвосмислено покажува дека за нивната реликтност придонесле балканските несловенски јазици. Фонемите /ы/ и /ä/ се наоѓаат веќе во фаза на исчезнување, додека фонемата /ǎ/, која ја познаваат и ароманските дијалекти, како и албанскиот и турскиот јазик, има во системот стабилна позиција.

Фонемите /a, ǎ/ старомакедонскиот не ги познавал. Тие се добиени со рефлексација на носовката *ǝ, сп. ржка > рџка, рџка, во некои говори и со рефлексација на вокалните *r и *l (валк, сарце – вџлк, сџрце). И овие вокали се јавуваат само во дијалектите на македонско-албанското, одн. македонско-ароманското пограничје. Тие функционираат и во системите на некои албански и аромански дијалекти. На западната јазична периферија во два пункта, видовме, функционира и вокалот /ǎ/ кој е добиен пак како рефлекс на носовката *ǝ и вокалните *r, *l (рџка, сџлса, сџрце – во радошко-вевчанскиот) или само како рефлекс на *r (сџрце – во костурско-костенарискиот говор).

Фонемата /ü/ во бобоштенскиот говор се јавила под влијание на албанскиот.

Сите овие вокали, како што покажавме, се јавуваат и на српско-албанското пограничје, а на бугарската јазична територија исто така претежно на јужната периферија – во Родопите и во Тракија, пак на меѓујазичниот контакт со несловенските балкански јазици.

Балканските несловенски јазици, пред сè ароманскиот и албанскиот, покрај грчкиот и турскиот, одиграле важна улога во формирањето на вокалните системи во македонските дијалекти. Тие дејствувале во два правци: во јужните говори тие повлијаеле да се задржат старите вокали /ы, ä, ǎ/, а во западните македонски дијалекти помогнале да се развијат нови гласови – да се обноват по друг начин вокалите /ǎ/ и /ä/ и да се јават сосема нови – /a/, /ǎ/ и /ü/.

Крајна тенденција била да се пополнат празните места во корелациите со /a/, во едни да се постигне корелација по висина (a-ǎ-ы), во други корелација по лабијалност (a-ǎ), и во трети корелација по тембар (a-ǎ), т.е.

ü		ы
	ǎ	
	a	
ä	a	ǎ

1.2. ФОНЕМАТА /ǎ/

1. Покрај вокалите /u, e, a, o, y/, кои се јавуваат на сета македонска јазична територија, најопширен ареал зафаќа фонемата /ǎ/. Неа ја познаваат сите источни македонски говори, сите северни, поголемиот дел од костурско-леринското подрачје, и во Западна Македонија – гостиварскиот (горнополошкиот), дебарскиот, струшкиот, охридскиот и преспанскиот без југоисточните села. Како маргинална фонема со ограничена дистрибуција се среќава уште во велешкиот, во скопскиот градски говор заедно со говорот на Блатијата, како и во говорите по Пелагонија. Со други зборови, /ǎ/ отсутствува во вокалните системи во дел од западномакедонските *q > /a/-говори, во малореканскиот, вевчанско-радошкиот, преспанскиот *q > /ǎ/-говор, и на крајниот југозапад во говорот на Костенаријата и во дел од нестрамскиот во Костурско (в. карта 1).

2. Во сите македонски говори што го познаваат вокалот /ǎ/, тој се реализира во силна позиција приближно еднакво. Се образува во средниот дел на усната празнина со нешто повисоко издигнување на грбот на јазикот отколку при изговорот на вокалот /a/ и без учество на усните, кои заземаат неутрална положба.

По местото на образувањето вокалот /ǎ/ е од *задан ред*, по учеството на усните – *нелабијален (незаокружен)*, по обемот на отворот во усната празнина – *иесен*, а по степенот на издигнувањето на јазикот е *среден*.

Според акустичките признаци по однос на /a/ е дифузен, редувантно компактен по однос на /e/ и со средна тоналност.

Во одделни дијалекти, ќе видиме, /ǎ/ се јавува во повеќе позициони алофони. Освен тоа меѓу дијалектите во врска со фонемата /ǎ/ се јавуваат разлики во поглед на нејзиното историско потекло, а од тоа зависи во голем степен и нејзината честота и дистрибуција.

3. Во северните говори фонемата /ǎ/ историски е добиена како регуларен континуант на јаките *ǃ, *ǃ : *дǎш, сǎн, ручǎк*, – *дǎн, иǎс, 'овǎс, иǎмǎн*, на секундарниот ǃ₂ : *р'екǎл, 'оǎн, в'еиǎр*; во неколку лексеми ја наоѓаме место вокалното *ǎ/ во секвенцата /lǎ/: *слǎба, слǎнце, слǎза, длǎго, илǎче*, потоа во турските лексеми место вокалот *ı*, сп. *кǎна, калабалǎк*.

Вокалниот систем на северните говори се состои од следниве шест фонеме:

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ѝ</i>	<i>о</i>
	<i>а</i>	

Освен тоа во овој систем функција на силабема врши и /р/, сп. 'рш, 'ршии, в'р – в'ра̃и̃ – в'рови.

По степенот на усниот отвор /ѝ/ стои во корелација со вокалот /а/ како негов затворен (висок) парник; со вокалот /е/ се опонира како негов заден, а со /о/ како незаокружен корелат.

Во северните говори /ѝ/ се јавува во сите видови лексички морфеме, сп. б̃а̃чва, в̃а̃шка, д̃а̃н (во коренска морфема), 'о̃й̃а̃н̃а̃к, к'о̃н̃а̃ц, д̃а̃н̃а̃с (во суфикси), како и во членската морфема -̃а̃и̃ : к'о̃н̃а̃й̃и̃, и̃'е̃и̃а̃л̃а̃й̃и̃, а по аналогија и во морфемите -̃а̃в, -̃а̃н : ч'о̃век̃а̃в, ч'о̃век̃а̃н (во скопско-црногорскиот).

По однос на позицијата во збороформите /ѝ/ по правило се јавува во медијална позиција. Во финална позиција и на почетокот се среќава само во случаите каде што дошло до губење на фонемата /х/, сп. ѝл̃и̃и̃и̃, ѝл̃ц̃на (< хл-), м̃а̃ (< мах).

Во овие говори /ѝ/ многу ретко влегува во група со други вокали. Освен во случаите како м'е̃а̃и̃и̃, в'р'а̃а̃и̃и̃, кож'у̃а̃и̃и̃, каде што се загубило /х/, други примери не се констатирани.

На овој терен фонемата /ѝ/ се јавува во два основни алофона – [ѝ] во акцентирани слог и [а] – фон близок до /а/, во неакцентирани слог, сп. д̃а̃н̃ : д̃а̃н̃'а̃с, и̃'а̃ма̃н, л'а̃са̃н.

4. Во горнополошкиот (Видоески, 1981 : 639) и во дел од тетовскиот говор, во дебарскиот, струшкиот, охридскиот, преспанскиот и костурскиот говор фонемата /ѝ/ се јавува како континуант на назалот *ɔ во лексичките морфеме, место секундарниот *ɔ*₂ исто така само во коренот, сп. *ѝра̃ди*, *д̃а̃й̃и̃*, *и̃а̃й̃и̃*, *ра̃ка*, – *ба̃дник*, *ма̃г̃ла*, *ма̃ска*, во секвенците /ѝр, ѝл/ како континуант на вокалните *ɔ, **ɔ*₂, сп. *ѝри*, *ѝрка̃и̃*, *в̃а̃рни(и̃)*, *д̃а̃рво*, *и̃а̃рс̃и̃и̃*, – *ва̃лк*, *ѝа̃л̃и̃ка*, *жа̃л̃и̃о*, *ка̃лк*, *и̃а̃лно*. Во ред одделни лексеми во лексичките морфеме /ѝ/ наоѓаме и место вокалот /а/ кога се наоѓа во соседство со сонантите /м, н, ј/, сп. *ја̃сика*, *ја̃г̃о̃и̃ка*, *ма̃миш*, *ма̃и̃чеа*, *сна̃га*, *зна̃е̃и̃* (Струга).

Во охридскиот градски говор и во тетовскиот (Поповски, 1970 : 20), освен во споменативе случаи /ѝ/ се добило од /а/ во акцентирани неиницијални слог, сп. *ма̃г̃'а̃ре̃и̃о* (: *ма̃га̃ре*), *ма̃г̃'а̃ри̃ца* (: *ма̃га̃р'и̃ца̃и̃а*), *и̃а̃й̃'а̃ни̃и̃е* (: *и̃а̃й̃ан*), и во акцентски целисти: *на-ма̃'а̃јка-му*, *на-ма̃'а̃јка-ми* (: *ма̃'а̃јка-му*), *ов'а̃-де̃и̃е*, *си̃ар'а̃-ку̃ка*.

И овие говори познаваат шесточлен вокален систем во кој фонемата /ǎ/ исто така образува корелативни парови со /a, e, o/ по признаците затвореност, задност и незаокруженост. Меѓутоа, во овие говори фонемата /ǎ/ се јавува само во коренски морфеме (со исклучок на охридскиот и гостиварскиот во случаите каде што се добило /ǎ/ од /a/ во споменатата позиција), не може да стои во финална позиција, а на почетокот се среќава само во секвенцата /ǎr/ : *ǎри, ǎрџа*. Многу се ретки и вокални секвенци со /ǎ/, освен оние на морфемската граница со префикс од типот *заǎрџа, заǎржи, ̄иреǎрӣи*.

Во овие говори необични се вокални групи со /ǎ/, ако ги исклучиме случаите каде што оваа фонема води потекло од /a/, сп. *знǎе̄ӣ, снǎо* покрај *сǎно* (Охрид).

5. На потесното скопско подрачје – во градскиот и блатскиот говор фонемата /ǎ/ се јавува во ограничен број примери место носовката *ɔ во лексемите: *ǎс, ǎǎзечки, кǎсна*, место вокалот *ɪ* во турски заемки: *кǎна*. Во другите случаи *ɔ е заменето со /y/ и со /a/, а вокалното *ʃ дало /y/, освен во јужните блатски села каде што има континуант /ǎl/, сп. *жǎл̄ӣо, кǎлк*.

Фонемата /ǎ/ во овој говор во споменатите лексеми се јавува во коренска морфема и во медијална позиција.

6. Во источните говори (тиквешко-мариовските, штипско-струмичките и малешевскиот), и во јужниот дел од централниот дијалект на просторот меѓу Битола и Лерин вокалот /ǎ/ се јавува како континуант на *ʃ, сп. *бǎа, вǎк, вǎна, ǎǎӣа, жǎӣо, кǎк, мǎзе, ̄иǎф, ̄иǎно*, во турските лексеми место вокалот *ɪ* : *аǎǎр, кǎна, ̄ӣиǎлǎк*, и во одделни локални говори во неколку лексеми место *ɔ, сп. *ǎс̄ӣо, ǎс̄ӣак, кǎдраф, еднǎч* (Радовиш). Во пиринските говори (благоевградскиот, санданскиот, петричкиот) освен тоа /ǎ/ се јавува и како континуант на вокалното *ʃ во секвенцата /*ɾǎ*/: *̄ӣрǎн, срǎце* (Стойков, 1968 : 111).

Вокалниот систем во сите овие говори го сочинуваат фонемите /*u – e, ǎ – a, y – o*/, а во тиквешко-мариовските, штипско-струмичките и малешевските во функција на силабема се јавува и /*ɾ*/: *в'р̄о̄ӣ, в'р̄о̄ви* (Неготино).

Во оваа група говори /ǎ/ се јавува, како и во костурските, само во коренска морфема, не може да стои во финална и во иницијална позиција. Во група со /*ɾ*/ во пиринските говори секогаш /ǎ/ се наоѓа зад сонантот, сп. *крǎф, ̄ӣрǎн, срǎце*.

6.1. Во разлошкиот говор (Алексиевъ, 1931 : 101), каде што се јавува /ǎ/ исто така како континуант на *ʃ, и во секвенцата /*ɾǎ*/ како континуант на *ʃ, сп. *вǎк, кǎк, – крǎф, ̄ӣрǎн*, има седумчлен вокален систем:

<i>и</i>		<i>у</i>
<i>е</i>	<i>ǎ</i>	<i>о</i>
<i>ǎ̄</i>	<i>а</i>	

Меѓутоа, дистрибуционите можности и диференцијалните признаци на /ǎ/ остануваат исти како во малешевските и во другите пирински говори.

7. Во јужните македонски дијалекти (кајларскиот, воденскиот, мегленскиот, еницевардарскиот, гевгелискиот (Ивановъ, 1932 : 67, 74), дојранскиот, кукушкиот, солунскиот (Oblak, 1896 : 13-15), фреквенцијата на /ǎ/ е значително поголема во однос на сите други говори, па има и нешто поширока дистрибуција.

Историски во овие говори /ǎ/ се добило на повеќе начина: како континуант на носовката *ǝ во коренски морфеме, сп. *вǎй'ок*, *ǎска*, *мǎка*, *рǎка*, *пǎй*, *скǎй*, на сек. ъ₂ во почетните слогови: *мǎска*, *мǎǎла*, во секвенците /ǎл – лǎ/ и /ǎр – рǎ/ како континуант на вокалните *ǎ, *ǎ : *вǎлк*, *вǎлна*, *ǎлпѝа*, *длǎǎо* – *дǎлǎо*, *слǎза* – *сǎлза*, *дрǎво* – *дǎрво*, *пǎрǎн* – *пǎрн*, *пǎрǎнл'иф*, *пǎрǎска* – *пǎрска*, и место турскиот темен вокал *ɪ* : *кǎшлa*, *кǎна*. Освен тоа на овој терен во неакцентирана позиција /ǎ/ се јавува и место /a/ – со редукција. Неакцентираното /a/ во тие говори во иницијална и во медијална позиција се реализира како [a] – среден глас меѓу /ǎ/ и /a/, или пак се неутрализира со /ǎ/, сп. *зǎй'уле*, *кǎл'еишa*, *мǎǎ'аре* (Тремно – Кајларско), *арǎм'ија*, *зǎ'ојǎа*, *лǎп'уј* (Кронцелено – Воденско), *пǎз'ар*, *шǎр'ен* (Дојран).

Во ред случаи пред сонантите /p, l, n/ во долновардарските говори вокалот /ǎ/ се јавува и на местото на /e/ во неакцентирани слогови, најчесто на крајот, сп. *в'ипǎл*, *'орǎл*, *п'еипǎл*, *ǎ'абǎр*, *сип'ежǎр*, *ǎ'ладǎн*, *к'орǎн*, *'оспǎн* (Тремно – Кајларско), *'орǎл*, *в'ечǎр*, *уч'ипǎл* (Кронцелено – Воденско). Во дојранскиот говор премиот на /e/ во /ǎ/ е уште пораспространет, сп. *зǎјп'ин*, *мǎјл'ем*, *вудǎн'ица* (< *воден'ица*), *ǎувǎд'ар*, *м'ачǎнце*, *пǎрж'ивa* (< *преж'ивa*), *уǎлǎд'ало*, *крǎв'еип*, *д'евǎр*, *к'амǎн*, *п'еипǎл*, *п'алǎц*, *м'олǎц* (Фурка).

На дојранско-гевагелискиот дел од долновардарските говори и во северните кукушки села во бројни случаи вокалот /ǎ/ го наоѓаме место /o/ исто така во неакцентиран слог во медијална позиција, сп. *в'ујкǎфци*, *п'ипǎкǎфци*, *л'ебǎве*, *рǎǎ'ове*, *н'еǎǎф*, *с'едлǎпѝо*, *сирǎм'ах*, *д'едǎ-му* (Фурка).

Поради настанатите измени на отворените вокали во неакцентирана позиција вокалниот систем се јавува во две реализации:

а) под акцент има шест вокали:

и		у
е	ǎ	о
	а	

б) во неакцентирна позиција во воденскиот, пазарскиот и во дел од солунскиот, каде што се врши редукција на неакцентираните /e, a, o/ во сите позиции, има три вокала:

и		у
	ǎ	

бидејќи неакцентираното /e/ се неутрализира со /u/, во одделни случаи, видовме, и со /ä/, /o/ со /y/ и /a/ со /ä/, сп. *диб'ели, из'ик, и'оли* (< *деб'ели, ез'ик, и'оле*), – *ул'ову* (< *ол'ово*), *ари'ин, в'одä* (< *ари'ин, в'ода*) (Солунско, Oblak, 1896 : 29).

Во споменативе говори фонемата /ä/, освен во случаите каде што е добиена со редукција на /a/, не може да стои во финална и во иницијална позиција. Во група со /p/, како континуант на вокалното *ɣ на почетокот на зборформите таа секогаш стои зад сонантот, сп. *раи, раже, ражин'ица* (Тремно), *раи, рајџа* (Кронцелево).

8. Во серско-драмските, неврокопскиот и лагадинските (сушко-височкиот) говори фонемата /ä/ исто така како во долновардарските се јавува како континуант на носовката *ɔ и вокалните *i и *ɣ, сп. *џаска, кайиша, рака* (Сухо, Висока, Секавец, Плевна), *џамба, дами, рамбиши, самбуша* – пред лабијален консонант, *вансил, канду, ланк, манч* ‘маж’ (Сухо, Висока), *џарлу, иран, жалпи, вална, слаза* (Висока), *џарло, врах, блџа, жалпи* (Секавец), *сарпи, иран, длак, валк* (Плевна). Во драмскиот и во неврокопскиот *ɔ е заменето со /ä/ и во зборообразувачките и флексивните морфеме, сп.: *берпи, едпи*.

Но во овие говори во извесен број лексеми вокалот /ä/ се јавува и место носовката *e, сп. *ч'ас, ж'аниша* (во неврокопскиот, Мирчевъ, 1936 : 12), *з'апи, з'амам, кл'апива, м'ако* (Г. Броди, Иванов, 1977 : 65), *м'асо, ч'аду* (Калапот, Иванов, 1977 : 65).

Освен тоа на целото подрачје од Солун до Гоце Делчев фонемата /ä/ се добила и како континуант на големиот ер (ɛ), а во височкиот говор уште и како континуант на стариот *y. Во драмскиот и во гоцеделчевскиот *ɛ дало /ä/ во сите позиции, значи во сите видови морфеме, додека во сушко-височкиот и во серскиот само во коренските морфеме, сп. *бачва, даи, мах, сан* (: *руч'ок, нос'о*) (Секавец), *даи, сан, сахне, вайак, иеиак* (Плевна), *даи, сан, и'асак* (во неврокопскиот, Мирчевъ, 1936 : 11), *даи, дах, сан* но *џарн'ок, в'ак'оип* (Висока). Замената на *y во /ä/ извршена е во сите позиции на зборформите, сп.: *бал, вам'а, касалу, илпику, блџа* (< *blъху) (Висока).

Претходниве примери, ако се има уште предвид и редукцијата на неакцентираното /a/ во /ä/, како и предавањето со /ä/ на турскиот темен вокал ɨ, доволно укажуваат за пошироката дистрибуција на фонемата /ä/ во македонските југоисточни дијалекти во однос на другите дијалекти што ја познаваат неа.

Но за овој терен карактеристично е и тоа што /ä/ се јавува во два основни алофона – [ä] во акцентиран слог и [a] во неакцентиран. Бидејќи овие говори ја познаваат редукцијата на отворените вокали, во неакцентирана позиција се неутрализира изговорот на /ä/ и на /a/, сп. *даи* : *дажд'оип, раи* : *рапиша, рака* : *рак'аипа* : *удаја, к'оза* : *куз'аипа* (Висока).

И во разгледуваните говори фонемата /ǎ/ функционира во систем од шест вокали, освен во сушко-височкиот, гоцеделчевскиот, разлошкиот говор, каде што има седумчлен систем:

<i>u</i>		<i>y</i>
<i>e</i>	<i>ǎ</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	

9. Во говорот на селото Бобоштица, Корчанско, /ǎ/ се јавува како маргинална фонема, се среќава само во турски лексеми, сп. *kǎsmēi*, *ǎǎi* (т. *firt*), *'azǎr* (т. *hazır*). Од ова произлегува дека во бобоштенскиот таа има многу ограничена дистрибуција. Во овој говор освен тоа вокалот /ǎ/ функционира во посложен вокален систем – од осум фонеме:

<i>u</i>	<i>(ü)</i>	<i>y</i>
<i>e</i>	<i>(ǎ)</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>	

Меѓутоа, и овде како во сушко-височкиот /ǎ/ образува корелации со вокалите *le*, *o*, *a* по веќе споменатите признаци.

10. Сумирајќи сè што е изложено погоре следува следниот заклучок.

– Фонемата /ǎ/ во помала или поголема мера ја познаваат поголем дел од македонските дијалекти.

– Таа функционира најчесто во системи од шест фонеме со исклучок на сушко-височкиот, разлошкиот и гоцеделчевскиот (неврокопскиот), кои ја познаваат уште и фонемата /ǎ/, и во корчанскиот, каде што се јавува /ǎ/ како маргинална фонема.

– Во сите македонски дијалекти што ја познаваат фонемата /ǎ/, таа образува корелативни парови со фонемата /a/ – како нејзин затворен (тесен), акустички дифузен парник, со /o/ – како незаокружен, нелабијализиран парник, а со /e/ образува корелација по признакот задност, како заден корелат.

– Историски фонемата /ǎ/ е добиена:

а) како континуант на силниот **ǃ* – во сушко-височкиот, серскиот (во коренска морфема), драмско-зилјаховскиот и гоцеделчевскиот (и во коренски и во афиксни морфеме); (карта 1);

б) како континуант на двата ера (**ǃ*, **ǃ*) – во северните говори (карта 2);

в) како континуант на носовката **ǃ* (заедно со секундарниот *ǃ₂*) – во западните (горнополошкиот, дебарскиот, струшкиот, охридскиот, преспанскиот, костурскиот) и во јужните и југоисточните говори (кајларскиот, во дел од леринскиот, воденско-пазарскиот, солунските,

гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот – и тоа само во коренските морфеме, а во сушко-височкиот, драмскиот и гоцеделчевскиот – и во афиксните морфеме) (карта 3);

г) во сите македонски говори каде што се рефлектирала носовката *o во /*ǎ*/ и вокалните *ʃ, *r дале двофонемни секвенци со /*ǎ*/ – /*ǎ*л, *ǎ*р/, негде и /*рǎ*, *лǎ*/ во одредени фонетски позиции. Освен тоа *r дало /*рǎ*/ во пиринските говори (благоевградскиот, санданскиот, петричкиот и разлошкиот) (карта 4). Вокалното *ʃ дало /*ǎ*/, како што видовме, во разлошкиот, малешевско-пиринските, штипско-струмичките, тиквешко-мариовските, во источниот дел на велешкиот и леринскиот говор од Скочивирската теснина па сè до јужниот брег на Малото Преспанско Езеро (карта 5);

д) на западната периферија на правецот Гостивар – Дебар – Струга – Охрид – Преспа – Костур, па на југ сè до Грамос во ред лексеми фонемата /*ǎ*/ се јавува место /*а*/ кога се наоѓа во соседство со назален сонант, а во одделни случаи и зад /*ј*/, сп. *знǎм*, *мǎшииџа* – *мǎшџа*, *мǎшии*, *снǎџа* (карта 6) и др.;

ѓ) во говорот на лагадинското село Висока /*ǎ*/ се јавува како регуларен континуант во сите позиции на *у, сп. *сǎн*, *кǎиџка*, *рǎба* (карта 7);

е) во сите дијалекти што го познаваат вокалот /*ǎ*/ со него се предава и турскиот темен вокал *ı* (во заемките);

ж) во градскиот охридски говор и во горнополошкиот, вклучувајќи ги тука и јужните тетовски села, /*ǎ*/ се јавува во алтернација со /*а*/ во акцентирани неиницијални слог, сп. *маǎǎреџо* : *м'аǎре*;

з) во јужните и во југоисточните дијалекти на правецот Кајлар – Воден – Гевгелија – Дојран – Кукуш – Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев /*ǎ*/ се јавува исто така во алтернација со /*а*/, но овде во неакцентирани слог, а понекаде (во долновардарските и во дел од серскиот) алтернира со /*а*/ исто така во неакцентирани слог (карта 8).

11. Фонемата /*ǎ*/, ако ги исклучиме говорите со редукција на неакцентирани вокали, во повеќето дијалекти се јавува во медијална позиција, многу ретко во почетокот, а до колку се среќава во одделни локални говори, во оваа позиција /*ǎ*/ обично стои во група со сонантите /*л*, *р*/ . Само во крајните југоисточни говори – во гоцеделчевскиот и драмскиот, каде што *ʃ и *o се рефлектирале во /*ǎ*/ во сите позиции, и во височкиот каде што и *у дало /*ǎ*/, оваа фонема може да се јави и на крајот на збороформите, сп. *ж'енǎ* (општа форма) – во гоцеделчевскиот.

12. Многу се ретки и вокални групи со /*ǎ*/ . Се јавуваат само во оние случаи каде што се загубила согласката /*х*/ и на тој начин претходниот слог станал отворен, сп. *ǎрайи* (< *ǎрахǎи*), *мейи* (< *мехǎи*), *кож'уǎи* (< *кожухǎи*), – во кумановскиот и во другите северни говори (Видоески, 1962 : 75).

Ретки се исто така и секвенци од две /ǎ/. Освен во членската форма на лексемата *мǎ* (< *мǎх*) во кумановскиот, сп. *мǎй̄ӣ*, други примери со двојно /ǎ/ не се констатирани.

13. По однос на консонанското соседство фонемата /ǎ/ е релативно стабилна. Само во драмскиот мрвашки говор и во гоцделчевскиот задпалатален консонант во членската форма за машки род таа се реализира како нешто напред повлечен фон (Плевна).

14. По однос на акцентот, видовме, фонемата /ǎ/ покажува варирање во северните и во југоисточните (сушко-височкиот, серскиот, драмскиот и гоцделчевскиот) говори.

Во северните неакцентираното /ǎ/ се реализира како значително поотворен фон, поблизок до /a/ – [a], сп. *дǎн* : *дǎн'ǎс*, *сǎн* : *с'ǎн̄а̄ӣ* : *сǎн.л'иф*, *сǎи'ије* (Куманово), а во јужниот појас неакцентираното /ǎ/ се неутрализира со изговорот на неакцентираното /a/, сп. *дǎн'ǎске* : *дǎн*, *и'ǎкал*, *и'е̄ӣал*, *ж'едан*.

Во два основни алофони /ǎ/ се реализира, спомнавме, и во сушко-височкиот и драмскиот говор – [ǎ] под акцент и [a] во неакцентиран слог, сп.: *мǎнч* : *мǎнж'о̄ӣ*, *дǎи* : *дǎжд'о̄ӣ* – *дǎж'д'и*, *р'ǎка* : *рǎк'а̄ӣа* (Висока), *дǎи*, *сǎн* : *кр'о̄ӣа̄к*, *сǎб'ира*, *кǎд'е* (Плевна), *дǎи'*, *сǎн'* : *и'е̄ӣа̄к*, *и'ǎсǎк* (во гоцделчевскиот, Мирчевъ, 1936 : 11; 33-34).

Мали варирања во артикулацијата меѓу акцентираното и неакцентираното /ǎ/ наоѓаме и во другите јужни дијалекти што ја познаваат редукцијата на неакцентираните вокали, меѓутоа, во нив разликите се помалку изразени и тие се од поинаков карактер.

1.3. РЕДУКЦИЈА НА НЕАКЦЕНТИРАНИТЕ ВОКАЛИ ВО ЈУГОЗАПАДНИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

1. Редукцијата во јужните македонски дијалекти во помала или поголема мера е засегнувана готово во сите дијалектолошки студии од тоа подрачје. Особено за неа има богат материјал во монографските описи на гевгелискиот, воденскиот, дојранскиот, кукушкиот, солунскиот, сушко-височкиот и серско-драмските говори, каде што е таа и најинтензивна (Ивановъ, 1932 : 55-70; Думевъ, 1943 : 26-34; Пеев, 1979, 1987; Голомб, 1963 : 220; Иванов, 1977 : 95-113; Мирчевъ, 1936 : 39-42). Помалку внимание е обрнато на оваа појава во западниот дел од егејското говорно подрачје. Овде ќе се обидеме да фрлиме еден општ поглед врз редукцијата во кајларскиот, леринскиот и костурските говори.

2. Кога станува збор за редукцијата во македонскиот дијалектен јазик, треба да имаме предвид две појави како основни: а) скратување на времетраењето на артикулацијата на неакцентираниите вокали, и б) промена на бојата на вокалите во истата акцентска позиција. Првата има квантитативен карактер и за неа е прифатен терминот *квантитативна* или *количествена* редукција. Неа ја познаваат готово сите македонски дијалекти со слободен акцентски систем, што значи и говорите во Кајларско, Леринско и Костурско.

Количествените промени можат да бидат придружени и со промени во квалитетот на гласовите и тогаш имаме *квалитативна* или *качествена* редукција. (Можеби поадекватен термин за неа би бил квантитативно-квалитативна редукција, бидејќи содржи елементи и од квантитативен и од квалитативен карактер). Овој тип редукција може да биде со различен интензитет и ги опфаќа само ниските (отворените) вокали (*a, e, o*); тие во таквата (ненагласената) позиција ја повишуваат артикулацијата во правец на соодветните повисоки корелати. Целиот систем при таква ситуација се реперкуира на следниот начин:

а) под акцент:

/u/

/y/

/ǎ/

/e/

/a/

/o/

б) во неакцентирана позиција:

[u]

[y]

[ǎ]

[e]

[ø]

[a]

Како краен резултат од редукцијата се јавува неутрализација меѓу ниските вокали и нивните високи корелати, што значи дека системот под б) може да се сведе на три основни алофонски вредности:

[u]   [y]
[ǣ]

бидејќи /e/ > [e] > [u] : з'елен > з'елин ~ зил'ени, /o/ > [o] > [y], 'око > 'оку, /a/ > [a] > [ǣ] : раб'оџа > раб'оџа.

3. Како причина за редукцијата во литературата се истакнува воздејството на силниот (динамичниот) акцент. Според оваа теорија динамичниот акцент придонесува на акцентираниот слог да се ангажира толку многу издишна енергија што неакцентираниите слогови се артикулираат сосема лежерно, поради што доаѓа до скратување на вокалите и до промена на нивниот тембр (Мирчев, 1955 : 130). Тоа значи – според ова мислење – треба да се разликуваат на фонетски план *силни* вокали (под акцент) и *слаби* вокали (во неакцентираниите слогови). Оваа констатација најдобро може да се демонстрира на примери од говорите со подвижен акцент, сп. *џреда* – *џрид'аџа*, *д'ер'а* – *дир'еш*, *м'ори* – *мур'еџу*, *'оку* – *ук'оџу* – во сушко-височкиот говор, *б'ајч* – *бај'ачи*, *'елин* – *ил'ени*, *ч'овек* – *чув'еџи* Тремно (Кајларско).

Во некои локални говори во одредени позиции врз квалитетот на редукцијата можат да влијаат и некои други, дополнителни фонетски околности. Така, на пример, во гевгелискиот, дојранскиот и во дел од кукушкиот говор, и во некои локални говори во Серско и Драмско, неакцентираниот /e/ во соседство со сонантите /м, н, л, л', р/ се редуцира во правец на вокалот /ǣ/ или со него се неутрализира, сп. *јарем* > *јарǣм*, *к'орен* > *к'орен* > *к'орǣн*, *'орел* > *'орел* > *'орǣл*, *џри'аџел* > *џри'аџел* > *џри'аџǣл*, *в'ечер* > *в'ечер* > *в'ечǣр*. Тоа значи дека како фактор што може да ја засили и/или да ја насочи редукцијата може да се јави и консонантското соседство, карактерот на консонантите.

4. Во повеќето македонски дијалекти што ја познаваат редукцијата како жив фонетски процес вокалите во отворена ултима не подлежат на квалитативна редукција, сп. *нив'есџа* (< *нев'есџа*), *ј'аџуда* (< *ј'аџода*), *диб'ело* (< *деб'ело*), *з'аџчко м'есо*, *уздрав'ее* (< *оздрав'ее*), Фурка (Дојранско); во некои говори во истата позиција не се редуцира само -е, сп. *вр'еме*, *џ'оле*, *р'џе*, *н'осиме*, но: *в'ода*, *куб'ила* (< *кобила*), *куџ'иџу* (< *коџ'иџо*), *с'уу* (< *с'уо* < *с'ухо*) Кронцелево, Воденско, *џ'оле* : *с'елу* и *б'абџа* – во разлошкиот.

Причините за ваквото ограничување на редукцијата во односнава позиција, без сомнение, се од граматички карактер, зашто во таа позиција вокалите по правило исполнуваат морфолошка функција. Поради тоа Блаже Конески истакнува дека треба покрај фонетски силна и слаба

позиција да разликуваме и морфолошки силна и слаба позиција (Конески, 1976 : 15-18).

5. Од југозападните говори најинтензивна е редукцијата во кајларскиот говор и во источните лерински села на целиот граничен појас со воденско-мегленското говорно подрачје.

5.1. Во кајларскиот говор на редукција подлежат сите не-високи вокали (*e, o, a*). Тие во почетокот и во средината на зборформите се изговараат како затворени алофони [*e, o, a*] или пак се неутрализираат со */u, ʏ, y/* во корист на последниве. Степенот на редукцијата е посилен во слоговите што се наоѓаат непосредно до акцентираниот слог. Во отворена ултима, пак, каде што споменативе вокали се јавуваат во функција на флективни морфемии, тие не подлежат на квалитативна редукција. Ова само како општа констатација, а за некои исклучоци ќе кажеме понатаму за секој глас поодделно. Сп.: */e/ > [e̞] > [u]*: *̄усе̄н'ица, ле̄кув'ӣӣа в'ода, д'еве̄ӣ, 'еле̄н, вич'ера (< вech'ера), врӣӣ'ено, диб'ело, див'ојка, дӣӣ'енце, жил'езо, нид'ел'а, чир'еша, ч'овик – ч'овикӯӣ (< ч'овеко̄ӣ), бр'ек – брӣг'ој (< бре̄г'ови), идн'о (< едн'о), но: вр'еме, с'еме, с'арце, ̄р'ее, ј'аде, 'имаме, 'имаше, им'але : вр'емӣо, с'емӣо, с'арцӣо.*

Во западните кајларски села во извесен број лексеми неакцентираното */e/* се неутрализира со вокалот */ä/*. Готово редовно тоа станува пред сонантите */л, р, н/* во завршоците *-ел, -ер, -ен*, сп.: *в'ӣӣ'а̄л, к'о̄ӣ'а̄л, 'ор'а̄л, ӣ'е̄ӣ'а̄л, – в'е̄ӣ'а̄р (: вӣӣ'ери), ̄'аб'а̄р (: ̄аб'ери), с̄ӣ'е̄ж'а̄р (: с̄ӣӣж'ери), – ̄л'ад'а̄н, ̄н'ус'а̄н, 'ес'а̄н, к'ор'а̄н, 'ос̄ӣ'а̄н (< ̄л'аден, 'есен,...), во ограничен број примери и во завршокот *-ец* : *кл'ин'а̄ц, м'ес'а̄ц, ӣ'ан'а̄ц (< кл'инец, м'есец),* но и *̄л'уф'ӣц (< ̄л'уфец),* и редовно во клитиките *ме, ӣе, се, не, ве*, негацијата *не* и множинските форми од 'сум' – *сме, с̄ӣе : ма̄-в'ика, ӣӣ-ч'еше, с̄а-см'ее, на̄-в'иде, в̄а-с'ака, на̄-муж'ел (< не мож'ел), см̄а-биле, с̄ӣӣ-д'ошле*. Улогата на сонантите во поместувањето на артикулацијата на неакцентираното */e/* во правец на */ä/* е несомнено, и тоа е потврдено и во другите јужни македонски дијалекти. Во клитиките */e/ > [ä]* за да се избегне омонимијата со дативните облици кај заменките (*ми, ӣи, си, ни, ви*) и со сврзникот *ни*. Редукцијата на */e/ > [ä]* во суфиксот *-ец* можела да биде поткрепена со аналогија спрема образувањата на *-ел, -ен, -ер*. Колкаво дејство можела да има морфолошката аналогија покажува и фактот што во еден дел од кајларското подрачје каде што е акцентот фонетски фиксиран на пенултима вокалот */e/* во завршоците не се редуцира под влијание на множинските форми, сп. *б'елек – бил'ези, ч'овек – чув'еци, ј'арем – јар'еми, 'елен – ил'ени, 'ечмен – ич'менја, к'амен – кам'енја, р'емен – рим'енја, д'евер – див'ерја, ̄'уш̄ӣ'ер – ̄уш̄ӣ'ери, в'е̄ӣ'ер – вӣӣ'ери, с̄ӣ'е̄жер – с̄ӣӣж'ери, па и: в'енец – в'енци, к'онец – к'онци, м'олец – м'олци.**

5.2. Неакцентираното /o/ се реализира како затворен алофон [o], но најчесто се неутрализира со неакцентираното [y], сп. *в'ол* – *вул'ој* (< *вол'ови*), *сѝ'ол* – *сѝул'ој*, *ч'овек* – *ч'ов'еци* / *чув'еци*, *ч'орай* – *ч'ор'аји* / *чур'аји*, *и'ојас* – *и'уј'аси*, *б'иул* – *бив'оли*, *в'ај'ук* – *в'ај'оци*, *р'учук* – *руч'оци*, *в'осук* – *вус'оци*, "извур – изв'ори, бур'ина (< бор'ина), *џув'едо*, *џул'еми*, *дуб'иј'ук*, *уџн'ишије* (< *оџн'ишије*), *уј'аше* (< *ој'аше*), и кај клитиките: *ду-н'еџо*, *уј'и-кр'ава м'есо*, *уд-идн'о време* (< *од едн'о време*) *џу-з'ева* (< *џо*-). Во отворена ултима, како што спомнавме, неакцентираното /o/ не подлежи на квалитативна редукција, сп. *џув'едо*, *д'едо*, *м'есо*, *с'ело*, *џул'емо*, *зил'ено*, *б'ило*, *дуј'дено*, но: *џув'едуј'о*, *м'есуј'о*, *с'елуј'о*, *џул'емуј'о*, *зил'енуј'о*. Исклучок претставува 1 л. едн. на аористот кај глаголите од *о*-раздел и во членската морфема за машки род во селата каде што крајното *-и* се испушта, сп. аора *вл'еџу*, *д'ојду*, *ду'несу*, *р'еку*, *исѝ'еку*, *наѝ'асу*, член: *б'ивулу* (< *б'иволо*), *в'осуку*, *вудини'ч'ару*, *н'ос* – *н'осу*, *'орач* – *'орачу*, *зил'енју* (< *зел'енио*), *кр'асѝ'авју* (< *кр'асѝ'авио*), покрај *вр'ауј'и* (< *вр'аој'и*), *н'осуј'и*, *д'обриуј'и* (< *д'обриој'и*) и др. Редукцијата на /o/ во /y/ во овие граматички категории е извршена кога крајните слогови биле уште затворени – во аористот кога *-х* уште се пазело (*р'екох* > *р'екух* > *р'еку*) и во членот *-ој'и* пред да се загуби *-и* (*в'олој'и* > *в'олуј'и* > *в'олу*). Кај членот, како што покажуваат горните примери, процесот на испуштањето на *-и* не е завршен, сп. *н'осу* и *н'осуј'и*. На овој начин добиеното *-у* (< *о*) во споменативе форми после тоа се морфологизирало, станало граматички знак. Кај глаголите од *о*-раздел во 1 л. едн. на аористот *-у* се генерализирало во сите југозападни македонски говори каде што се загубила фонемата /x/, сп. *в'иду*, *д'ојду*, *р'еку* – во мариовскиот, *д'ојду*, *ј'аду*, *р'еку* – во југоисточните битолски села, *д'ојду*, *и'рес'еку*, *одн'есу* – во леринскиот, костурските.

5.3. Неакцентираното /a/ се реализира како [a], и така е најчесто, поретко се неутрализира со [ǎ], сп. *сф'аји* – *сф'ај'ој* (*сф'ај'ови*), *слан'инѝа*, *бај'ач* – *бај'ачи*, *бај'нар* – *бај'нари*, или *а'болко*, *ба'чило*, *џла'вина*, *јад'е*, *в'икам* / *в'икам*, и во клитиките: *да-и'р'еде*, *за-в'ода*, *на-и'ебе*, но: *в'ода*, *'има* (на крајот) Тремно, Кајларско.

6. Готово е идентична ситуацијата во врска со редукцијата и во крајните источни лерински села, што ќе се види од примерите запишани во селото Чеган, сп. /a/ > [a] > [ǎ] *арам'ија*, *ладув'ина*, *раб'ој'а*, *рак'ија*, /o/ > [o] > [y] *бој'аџ'ија*, *оџлид'ало*, *бр'ој* – *бруј'ови*, *'орач* – *ур'ачи*, *б'ивул* – *бив'оли*, /e/ > [e] > [i] и [ǎ] *вел'иџ'ен*, *леснуј'ија*, *сеџ'ашин*, *'елин* – *ил'ени*, *'език* – *из'ици*, *з'елин* – *зил'ени*, *сѝ'ежир* – *сѝи'ж'ери*, *к'амин*, *в'ениц*. Бројот на примерите со редуцирано /e/ во [ǎ] овде е нешто поограничен, се јавува главно, пред *л* : *в'иш'ел*, *к'ош'ел* и *в'иш'ал*, *к'ош'ал*, *'ор'ал*, *и'еи'ал*, *и'еи'ал*, *св'ар'дал*, а пред *р* во *џ'аз'ар* (до колку овде не се работи за асимилација). Во отворена ултима: *'име*, *и'оле*, *м'ое*, *н'ие*, *м'ене*, *б'ере*; *м'есио*, *б'осо*; *ж'ена*, *д'обра*, *д'ошла*; во

членот: *дв'ор – дв'ору, м'ој – м'оју, л'ош – л'ошју* (< *л'ошио < л'ошиош*), 1 л. едн. аорист: *д'ојду, р'еку*.

7. Колку што се оди пона запад и пона север од Кајлар интензитетот на редукцијата опаѓа. На костурско-леринското подрачје повеќе можеме да зборуваме за остатоци од редукцијата, бидејќи таа е ограничена на одреден број лексеми и морфеми. За тој терен повеќе би одговарал терминот *презлас* на вокалите, и тоа не како регуларна појава туку лексикализирана и граматикализирана.

7.1. Нешто повеќе примери со извршена редукција наоѓаме во врска со */o/* и тоа на целиот јужен појас од Рудничкото Езеро до Грамос и на север приближно до линијата Слимница (под Грамос) – Костурско Езеро – Невеска (под Вич) – Островско Езеро. Во нашите материјали добиени со анкети по прашалниците за Македонскиот дијалектен атлас (МДА) и Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА) забележани се следните примери со прегласено */o/ > [y]*: *кул'ера, зул'емо, ѱузд'ерка, руз'узина, су'ал'ка, уб'ејка, удв'ај, р'учук, 'уруф, 'ош'руф, н'адур* (< *н'адвор*) – во југоисточните лерински села, *дунес'оја, ѱуд'елише, ѱув'ејка, ѱуз'ава, уш'иде, уш-н'иваиша* (од-) (Загоричани), *зуд'ина, кук'ошка, куш'ишо, куш'рива, кур'ија, кур'ишо, куш'ул'а, муч'ара, уб'ејка, к'онуш, м'иш'руф, сш'авруф* (Горенци), *бур'ија, к'онуш* (Тиолишта), *зуд'ина, зурн'ица, кук'ошка, ѱусш'е-л'а, ѱуш'р'еба, ѱул'ица, ѱуш'ага, урн'ица, ур'ало* (Кондорови – Костурско Поле); (сп. и Шклифов, 1973 : 39), *зусен'ица, зуд'ина, зувенд'ар, зуш'в'ачка, зул'амби* (: *з'олуш*), *зул'емо, зулем'ин* (месец јануари), *куб'ила, куш'ишо, кур'ија, куш'рива, кув'ална, кусш'енше, куш'уле, кукушн'ик, кул'ено, куш'анка, кул'аче, Кул'евица* (< *Кол'евица*), *кул'енда, кумш'ица, кушн'ица, скуш'ани, буз'аиша, буаж'ија, бур'ина, вуден'ица, двур'ови, ѱусш'ина, ѱулув'ина, ѱуш'ашче, ѱуш'улека, рабушл'иф, дум'аиш, луш'аиша, сш'уш'ало, чур'аиш, 'извур, к'онуш, м'иш'руф* (октомври), *н'икул'* (декември), *р'азбуш, сф'екур, с'екуш / сф'икуш, н'икуш, 'уруф, ш'акуф, суб'ере, су-шеш'ани* (со-) (Нестрам), *куш'ишо, кук'ошка, хул'ера, мушш'еха* (< *мошш'еха*), *мул'иво, авдув'ица* (< *евдов'ица < вдов'ица*), *'извур, 'осш'руф, к'онуш, ѱуз'ас* (Езерец), *ул'ица* (< *олс'ица < дж'ица*), *чур'аиш* (Галишта), *бур'ија, зул'емаиша св'езда, куш'ишо, кук'ошкаиша, куш'анка, куч'ина, кур'ишо, луш'аиша* (Марковени); неколку примери се констатирани и во говорот на Бобоштица (Корчанско), сп. *куш'ул'а, кунуш* (конош), *да ѱузл'анда, ѱул'ица, сув'ел'ка, уб'асви, да убл'ачи* (облечи), *да уб'уви, уш'инци* (ош'инци), *уш'иша* (ош'иша), *убув'ејне, уш'аши, уб'ејке, узленд'ало, убр'азш*. На сето ова подрачје */o/ > /y/* во суфиксот *-ок* (> *ук*), сп. *в'исук, в'аш'ук, м'озук* (после и *моз'уци*), *ш'олук, ѱуш'ук* (*ѱуш'ок*), *св'уук* Г. Котори – Леринско, *в'еш'ук, в'ош'ук, в'осук, м'озук, ш'есук, ш'еш'ук, ш'ош'ук, чеш'вр'иш'ук* (Горенци), *ш'есук, ш'еш'ук* Тиолишта, *бел'уш'ук, в'аш'ук, жолш'уш'ук, ш'ош'ук, ш'есук, шл'иш'ук, ш'еш'ук* Нестрам, *ш'есук, ш'еш'ук* Езерец, *в'осук* Марковени, во членската морфема *-ош* (> *-уш*) во нестрамскиот и

костенарискиот говор: *бр'акуй̄, дв'оруй̄, з'ей̄шуй̄, к'умуй̄, л'ојуй̄, м'оскуй̄* (< *м'озокуй̄*), *й'ой̄уй̄, л'еснуй̄* (< *л'есниой̄*), *й̄'ешк̄јуй̄* (*й̄'ешкиой̄*) Нестрам, *м'еуй̄, с̄й̄'ай̄уй̄, м'ојуй̄* (Езерец), и во 1 л. едн. на аористот кај глаголите од *о*-раздел (*р'еку, с'еку*) за што стана збор погоре.

Од приведените примери се гледа дека најрегуларно */o/* се прегласува во */y/* во членската морфема *-ой̄* (> *-уй̄*), во 1 л. едн. во аористот (*дон'есу*) и во завршокот *-ок* (> *-ук*), а во другите случаи најчесто */y/* наоѓаме зад веларните и зад лабијалните согласки и тоа претежно во повеќесложни зборформи. Еден број од приведените примери со прегласено */o/* зад веларните и лабијалните согласки среќаваме и во западните дијалекти и тоа претежно на правецот Битола – Охрид, сп. *з̄'увеј̄й̄, з̄'улај̄, й̄'ак'уз̄'ере, ро̄з̄'узина / руз̄'узина, о̄з̄ул / ӯз̄ул, 'уш̄й̄е / 'уш̄че* (< *хош̄й̄е*), *'улера* (< *холера*), а посебно во туѓи лексеми од типот: *кумӣй̄ей̄, кумунис, кумӣй̄и, кумисија, кумӣанија* и др. и тоа во акцентирана и во неакцентирана позиција.

Како функционира односна појава во костурско-леринските говори најдобро илустрираат примерите со фонетски стабилизирани акцент на пенултима, сп. *'обрас – убр'азу, з̄'олӯй̄ – з̄'ул'амби, 'извур – изв'ори, й̄'ојас – й̄'ујаси / й̄'ујашче, сф'екур – сфек'ори, с'ој – суј'ови* (Нестрам). Но од друга страна среќаваме и вакви случаи: *'убрас – убр'азу* (Бобоштица), *к'онӯй̄ – кон'ӯй̄ново, й̄'есук – й̄'ес'уци* Езерец, *ч'урай̄ – чур'ай̄и* (Галишта), *м'озук – моз'уци* (Зеленич), каде што прегласеното */y/* се задржало и во акцентирани слогови (*'убрас, ч'урай̄, й̄'ес'уци*). Ова сведочи дека прегласот, кој бил порано автоматски и на овој терен, денеска се наоѓа на етапа на неговата полна лексикализација и/или морфологизација.

7.2. Уште е поограничен бројот на примерите со изршен преглас на вокалот */e/* во *[u]* и *[ǎ]*. Во нашите записи и во досега публикуваната литература констатирани се лексемите: *диб'ело, из'еро, ивр'еин, инич'арин, иф̄й̄шн'ија, кисил'ина, клий'ало, лиз̄'ало (лез̄ало), мисич'ина, нив'ес̄й̄а, нид'ел'а* (Горенци, Шклифов, 1973 : 42), *диб'ело, жил'езо, из'еро, нив'ес̄й̄а* (Нестрам), *дил'ек* (< *дел'ек* < *дал'ек*), *цил'езо, измик'ар, вич'ера, вич'ерен ч'овек, й̄ш̄й̄й̄'ера* (Езерец), *д'евий̄, д'есий̄* (Мангила), *вијав'ица, из'ерце, сид'ело* (Тиолишта).

Прегласено */e/* во *[ǎ]* и на овој терен се јавува на поширок ареал во завршокот *-ел* : *д'еб̄ǎл, к'о̄й̄ǎл, й̄'е̄й̄ǎл, уч'ӣй̄ǎл* (Горенци), *к'о̄й̄ǎл, 'орǎл, й̄'е̄й̄ǎл* (Зеленич), а потоа *-ǎл* > *-ал* : *к'о̄й̄ал, 'орал* (Г. Котори, Леринско), *к'о̄й̄ал, й̄'е̄й̄ал* Марковени, *в'ӣй̄ал, к'обал, к'о̄й̄ал, к'ӯй̄ал, 'орал, й̄'е̄й̄ал, св'ердал* (Езерец). Фонетскиот облик *-ал* потоа се проширил и на лексемите *й̄'екал* (< *й̄'екол*), *с'окал (сокол), й̄'ӯй̄ал, й̄'о̄й̄ал (й̄'о̄й̄ол)* (Езерец, Вамбел, Тиолишта). Во говорот на с. Нестрам процесот добил друг правец – со лабијализација под влијание на *л* темниот вокал се изменил во */y/*: *к'о̄й̄ул, й̄'е̄й̄ул*.

Во југоисточните лерински села */a/* место */e/* наоѓаме и во завршокот *-ер* : *з̄'азар, з̄'ушчар, с̄й̄'ежар* Г. Котори, а во крајните источни костурски села

забележани се и формите: *к'оран*, *'осїан* Зеленич, *'едан*, *з'ел'ан*, *и'аран* (Кондороби). Во говорот на с. Черешница Шклифов ги забележал примерите: *'едан*, *з'ел'ан*, *изл'уйан*, *їл'ейан*, *и'аран*, и *з'ол'ам* (: *з'ол'еми*), *ч'овак* (: *ч'овеци*), *здр'авци*, како и формите *ма*, *їа*, *са*, *на*, *ва* (*ме*, *їе*, *се*, *не*, *ве*) кога се во проклиза: *ма-в'ике*, *їа-б'аре*, *са-ж'ени*, *на-їл'аше*, *ва-ч'екаме*, но: *в'икни-ме*, *в'иди-не* (Шклифов, 1973 : 43). Во посеверниот дел на костурско-леринското подрачје и во дел од преспанските говори кратките заменски форми се јавуваат во фонетските облици: *ма*, *їа*, *са*, *на*, *ва*. На овој начин би можеле да се објаснат и фонетските облици *чаї'ерок* (< *чеї'ерок*) (Галишта), *авдув'ица* (< *авдов'ица* < *евдов'ица*) и *водан'ица* (< *воден'ица*) (Езерец).

7.3. Најмалку остатоци има од редукцијата на /a/. Неколку примери приведува Шклифов од с. Черешница: *з'рад'ина*, *їад'ина*, *їл'ан'ина*, *рамн'ина*, *авл'ица*, *ајд'уїин* и др. (Шклифов, 1973 : 39). Веројатно преку [ā] вокалот /a/ се изменил во 1 л. едн. на сегашното време кај глаголите од а-група во нестрамскиот говор, сп. *в'икум*, *'имум* (< *в'икам* < *в'икам*), но *н'оса*, *б'ера*. Улогата на лабијалот *м* е очигледна.

8. Меѓу поважните последици што настанале како резултат на редукцијата на прво место треба да се истакне *елизијата* на неакцентираниите вокали, која е особено изразена во долновардарските говори. Во југозападните говори таа е значително поретка, како што е поретка и помалку интензивна и самата редукција. Нешто повеќе примери се среќаваат во кајларскиот говор и тука таа е ограничена само на вокалите што се наоѓаат непосредно пред флексивните морфеме, поточно пред членските наставки кај именските зборови, сп. *їуї'ола* – *їуї'олїа*, *їуї'оли* – *їуї'ол'їе* (< *їуї'олиїе*), *ж'ена* – *ж'енїа* (< *ж'енаїа*), *ж'ени* – *ж'енїе* (< *ж'ениїе*), *диб'ела* – *диб'елїа* (< *диб'елаїа*), *диб'ело* – *диб'елїо* (< *диб'елоїо*), *диб'ели* – *диб'ел'їе* (< *диб'елиїе*), *с'ело* – *с'елїо* (< *с'елоїо*), *с'ела* – *с'елїа* (< *с'елаїа*), *ї'иле* – *ї'ил'їо* (< *ї'илеїо*), *умр'ено* – *умр'енїо* (< *умр'еноїо*), *н'аша* – *н'ашїа* (< *н'ашаїа*), *н'ашїе* (< *н'ашїїе*) итн. (Тремно).

Посебно ќе се задржиме на оваа појава во говорот на неколку источни лерински села кои непосредно граничат со воденскиот говор поради последиците што ги предизвикала елизијата.

Во материјалот од селото Чеган (Видоески, 1978) елизијата на неакцентираниите вокали се јавува и кај глаголите – во 1 и 2 л. мн. на сегашното време, сп. *їл'ачиме* > *їл'ачме*, *їл'ачиїе* > *їл'ачїе*, *в'икаме* > *в'икме* / *в'икма*, *в'икаїе* > *в'икїе* / *в'икїа*. Како последица на ова дошло до изделување на коренската морфема во презентската парадигма, сп. *їл'ач-ам*, *їл'ач-иш*, *їл'ач-е*, *їл'ач-ме*, *їл'ач-їе*, *їл'ач-аїи*; *б'ер-ам*, *б'ер-иш*, *б'ер-е*, *б'ер-ме*, *б'ер-їе*, *б'ер-аїи*; *в'ик-ам*, *в'ик-иш*, *в'ик-е*, *в'ик-ме* / *-ма*, *в'ик-їе* / *-їа*, *в'ик-аїи*.

Во именските зборови наоѓаме и вакви елидирани форми: *'език* – *'еску(їи)*, *м'озук* – *м'оску(їи)*, *ч'овик* – *ч'офку(їи)*, *р'азбуј* – *р'азбуј(їи)*

(Видоески, 1978 : 66). Во определените (членуваните) форми фонетскиот процес се одвивал на следниот начин: 'езико(ī) > 'езику(ī) > 'ез(и)ку(ī) > еску(ī). Бидејќи именките од машки род во неопределената форма завршуваат на консонант, во определената форма се редуцира вокалот во затворениот слог. Овој процес стои во врска со акцентот. Во односноив говор силно е изразена тенденцијата акцентот да се задржи на пенултима низ целата парадигма. Во неопределените форми тоа се постигнува со пренесување на акцентот по морфолошки пат, сп. *д'евир* – *д'евири* > *д'евир* – *див'ери*, *из'ик* – *из'ици* > *език* – *из'ици*. Бидејќи во членските форми ваквиот пренос не се врши според правилата што важат за овој говор, излез се нашол со испуштање на вокалот во затворениот слог непосредно пред членската морфема и на тој начин акцентот ја задржал пенултиматската позиција: *език* – *'езику(ī)* > *'езку(ī)* > *'еску(ī)* : *из'ици* – *из'ицијие* > *из'иције*, *ч'овик* – *ч'ов(и)ку(ī)* > *ч'офку(ī)* : *чув'еци* – *чув'еци(и)јие* > *чув'еције*. Така се добила парадигма со акцент на пенултима: *ч'овик* – *чув'еци* : *ч'уфку(ī)* – *чув'еције*.

Таму каде што се јавиле фонетски пречки поради можното натрупување на повеќе консонанти коишто по дистрибутивните правила не се можни, се барале други решенија.

На пример во *р'азбуј* – *разб'ои* во определената множинска форма неакцентираниот /u/ се консонантизирало (во позиција зад друг вокал): *р'азб(у)ју(ī)* – *разб'ојие* > *разб'ојие*. Таков процес се извршил и во определените форми за машки род кај придавките: *б'ел* – *б'елио(ī)* > *б'елиу(ī)* > *б'елју(ī)*. Така и кај придавките се добила парадигма со акцент на пенултима: *б'ел* – *б'ел'ју(ī)* : *б'ела* – *б'елија* : *б'ело* – *б'елио* : *б'ели* – *б'елије*. Во некои локални говори ј можело да се асимилира со претходната согласка, сп. *б'елју(ī)* > *б'ел'уји*, *ц'арнју(ī)* > *ц'арн'уји*, или просто да се загуби: *б'елу(ī)*, *ц'арну(ī)*, *зил'ену(ī)*, *'арен* – *'арну(ī)*, *висок* – *вис'оку(ī)*. На овој начин се добил еден фонетски облик на основата во целата парадигма, сп. *б'ел-φ*, *б'ел-а*, *б'ел-о*, *б'ел-и*, *б'ел-у(ī)*, *б'ел-ја*, *б'ел-шо*, *б'ел-је*.

Нешто поинаку тој процес се одвивал, на пример, во придавката *зел'ен*, во која примарниот акцент паѓал на крајниот слог, сп.: *зел'ен* > *з'елин* – *зил'ена* – *зил'ено* – *зил'ени*, во определените форми: *зил'ен(ј)у(ī)* – *зил'енија* – *зил'енишо* – *зил'еније*. Тоа значи дека во неопределената форма за машки род акцентот се пренесол на пенултима подоцна, откако се извршила консонантизацијата на *и* > *ј* во членуваната форма.

Со ова не се исцрпени сите можни последици што настанале во односноив говор по елизијата. Се задржавме на овој проблем сакајќи само да ја истакнеме важноста на редукцијата и сложеноста на процесите, како и реперкусиите што се одразиле и на фонетски, и на морфолошки план.

1.4. ПОСЛЕДИЦИ ОД ГУБЕЊЕТО НА КОНСОНАНТИТЕ ВО ИНТЕРВОКАЛНА ПОЗИЦИЈА

1. Губењето на консонантите меѓу вокали е доста раширена појава во македонскиот дијалектен јазик. Најголем ареал зафаќа загубата на интервокалното /x/. Во оваа позиција /x/ се загубило или се наоѓа во процес на губење готово во сите македонски дијалекти, со исклучок на крајните југоисточни говори, кои непосредно граничат со бугарската јазична територија (сп. ги картите приклучени кон глава 1.10. во овој том). Од другите консонанти, кои се губат во интервокална позиција, поголемо пространство зафаќа фонемата /v/. Губењето на интервокалното /v/, кое се врши најдоследно во соседство со фонемата /o/, е карактеристична дијалектна особеност за западното македонско наречје, сп. *ѿовар* > *ѿоар*, *основа* > *осноа*, *човек* > *чоек*, *ѿоловина* > *ѿолоина* > *ѿолојна*, *осѿавиле* > *осѿаиле* > *осѿајле*, *лебови* > *лебои* > *лебој*, *невесѿа* > *неесѿа* и др. (Конески, 1948 : 112-128). Примери со загубено /v/ наоѓаме и во северниот дел на костурско-леринското подрачје, како и во некои случаи во серско-лагадинската област во југоисточна Македонија.

На доста широк ареал во Западна и Јужна Македонија се губат во интервокална позиција во одделни случаи и фонемите /j, ð/, сп. *ѿаја* > *ѿаа*, *одаја* > *одаа*, *моја* > *моа*, *бројаѿи* > *броаѿи*; *Боѿородица* > *Боѿороица* > *Боѿороѿца*, *водица* > *воѿца*, *оѿледало* > *оѿлеало*, *ѿонеделник* > *ѿонеелник*, *ѿледаи* > *ѿлеаи*, *зедев* > *зеов*, *јадиш* > *јаѿи*, *видиш* > *виѿи*, *седиш* > *сеѿи*, *дадиш* > *даѿи*. Во пограничен број примери се загубиле и фонемите: /ж/ – *важичка* > *ваѿчка*, *лажичка* > *лаѿчка*, *кажиш* > *каѿи*, *можиш* > *моѿи*, *можеѿ* > *моеѿ*, /з/ – *лозишѿа* > *лоѿишѿа*, *флезиш* > *флеѿи*, /с/ – *ѿресечеѿ* > *ѿреечеѿ* / *ѿреѿчеѿ*, *ѿосечам* > *ѿоѿчам*, /ѿ/ – *блаѿослов* > *блаослоф*, *коѿа* > *коа*, *сеѿа* > *сеа*, *неѿо* > *нео*, /ѿ/ – *виѿаѿи* > *виаѿи*, *ѿреѿеска* > *ѿрееска* > *ѿре:ска*.

2. Загубата на споменативе консонанти предизвикала во ред говори нова дистрибуција на вокалните фонemi. Се создале можности да се најдат во непосреден допир готово сите вокали и по тој начин се образувале ред нови вокални секвенци кои порано во дијалектите не се среќавале во некои позиции на збороформите. Како резултат на новите односи што настанале меѓу вокалите се јавиле ред нови процеси.

2.1. Во еден дел од говорите новата дистрибуција на вокалните фонemi добила статус на нормална појава, така што денеска сите вокали можат да образуваат групи со секој, а се можни и групи од два исти вокали, и тоа во

сите можни позиции на збороформите – во иста морфема, на составот меѓу две лексички морфеме, како и на границата меѓу лексичка и флексивна морфема. Таква е положбата во дел од северните говори и во северниот дел од централните говори, сп. *џаа, неесџа, џреечей, џроџоори, сџејџ, змиа, сџоџ, смеа, меоџ, меур, знаеџ, сџраоџ, маур, мое, џоар, чоек, чуетџ, муа, суо* (во скопско-поречкото подрачје).

2.2. Во северните говори и во дел од скопско-велешкото говорно подрачје, каде што се загубила во интервокална позиција само фонемата /x/, вокални секвенци по правило се можни само на составот меѓу лексички морфеме, пред сè меѓу префикс што завршува на вокал и коренска морфема, сп. *заака, џооди, џреесаџи, џриџма*. Во другите позиции настанатиот хијат по губењето на консонантот се пополнил со хијатски глас, или поточно /x/ > /v/, сп. *снава, сџрева, доваџа, сова, мува* (во кумановскиот и скопско-црногорскиот говор).

На еден тесен појас меѓу северните и централните говори како хијатски глас се јавува /j/, но само кога се наоѓа во вокалната секвенца вокал од преден ред, сп. *сџреја, чојек, меоџи, сџоџи*.

2.3. Во најголем дел од македонските говори два исти вокали во непосреден контакт, кога не се на составот меѓу две лексички морфеме, вклучувајќи ги тука и префиксите, се контрактираат во еден фонетски долг вокал, сп. *снаха > снаа > сна; џлава > џлаа > џла; невесџа > неесџа > не:сџа, џроџовори > џроџоори > џроџо:ри, буково > букоо > буко; змиџ > зми:*. Овој процес најдоследно се врши во говорите од западното наречје, а во поограничена мера и во јужните дијалекти, негде како завршен процес, а негде како тенденција. По овој начин во споменативе дијалекти настанале нови, позициони должини.

2.4. Нови фонетски должини во ред македонски дијалекти се јавиле и како резултат на асимилација на разнородни вокали. Во некои југоисточни дијалекти (струмичкиот, дојранскиот, гевгелискиот, кукушкиот) готово сите вокални секвенци се асимилирале во корист на првиот член на секвенцата и потоа со контракција се добиле долги гласови. Сп.: /ua/ > /u:/ *миам > миџм > ми:м, џиаџџ > џиџџџ > џи:џџ, змиа > змиџ > зми:, џиа > џиџ > џи:, џиаџџа > џиџџџа > џи:џџџа; /ue/ > /u:/ џиене > џиџне > џи:не, риџ > риџџ > ри:, убиен > убиџн > уби:н; /ea/ > /e:/ смеа > смеџ > сме:, џеам > џе:м, дујдеа > дујде: (= дојдеа), неа > не:; /eo/ > /e:/ челоџџо > чеолџџо > чеелџџо > че:лџџо; /ae/ > /a:/ лаџ > лаа > ла:; /oe/ > /o:/ кое > коо > ко:, мое > мо:; /oa/ > /o:/ која > коа > коо > ко:, мое > мо:; /oa/ > /o:/ која > коа > коо > ко:, водаџџа > воаџџа > во:џџа, соха > соа > со:; /ya/ > /y:/ муха > муа > муџ > му:, џлуха > џлуа > џлу:; обуам > убуам (редукција на неакцентираното о > у) > убу:м; /yo/ > /y:/ духовден > дуовден > ду:вден. Бидејќи во тие говори вокалните групи се најчести на*

крајот на збороформите, на составите со флексивните морфеме, тогаш и должините се најчесто на крајот на збороформите.

Во некои локални говори на споменатиов ареал асимилацијата се врши во корист на втората компонента во секвенцата, сп. /ea/ > [a:] беа > ба:, неа > на:, сеџа > сеа > са: (с. Фурка, Дојранско, Пеев, 1979 : 8 нт).

2.4.1. Вакви асимилациони процеси на вокални секвенци од разнородни вокали се познати во поограничена мера и во некои западни говори. На еден доста широк ареал групата /ao/ > /ool/ > [o:], сп. *ѿалаво* > *ѿалао* > *ѿало:*; *убаво* > *убао* > *убо:*; *ѳрбаво* > *ѳрбао* > *ѳрбо:*; и редовно така кај придавките на -ав во формата за среден род. Овде овој процес можеле да го засилат и придавските форми на -ово од типот *буково* > *букоо* > *буко:*. Од преспанското говорно подрачје познати ни се и примери со /oa/ > /o:/ во друга позиција, сп. *јавор* > *јаор* > *јо:р*; *ѳавол* > *ѳаол* > *ѳо:л*; *блаѳослов* > *блаослов* > *бло:слов*; *ковач* > *коач* > *ко:ч*; *ѿовар* > *ѿоар* > *ѿо:р*; *совал'ка* > *соал'ка* > *со:л'ка*; *оѿиѿдоа* > *оѿиѿдо:* покрај *ојдо:*; *сѿоаѿѿ* > *сѿо:ѿѿ*, и во Охридско: *Јован* > *Јоан* > *Јо:н*; *основа* > *осноа* > *осно:*; *ѿироа* > *ѿиро:*.

2.4.2. На охридско-преспанското говорно подрачје на асимилација подлежат и групите /eo/, /oe/, /yo/, /ae/, кои потоа со контракција се реализираат како долги вокали, сп.: /eo/ > [o:] *невол'а* > *неол'а* > *но:л'а*, *Смилево* > *Смилео* > *Смил'о:*; /oe/ > [e:] *човек* > *чоек* > *че:к*; /yo/ > [o:] *Суводол* // *Суходол* > *Суодол* > *Со:дол*; /ae/ > [e:] *заек* > *зе:к*; *заедно* > *зе:дно*. Во дебарските и охридско-струшките говори групата /ae/ > [e:] редовно во 3 лице мн. на презентот, сп. *викаеѿѿ* > *вике:ѿѿ*, а потоа должината се пренесла по морфолошки пат и кај другите глаголи, сп. *носе:ѿѿ*, *бере:ѿѿ*.

2.5. Во групите со /ul/ како втора компонента, без оглед на местото на акцентот, во западното наречје и во ред други југозападни говори, вокалот /ul/ се десилабизира, преминува во [i] или во /j/ и на тој начин со претходниот вокал образува дифтонгоид. Сп.: /eu/ > [e:] *сѿѿреи* > *сѿѿреј* / *сѿѿреј*; *ореи* > *ореј*; *седиѿѿ* > *сеиѿѿ* > *сејѿѿ*; /au/ > [a:] *ѳлави* > *ѳлаи* > *ѳлај*; *снаи* > *снај*; *лажица* > *лаица* > *лајца*; *ѿравиѿѿ* > *ѿраиѿѿ* > *ѿрајѿѿ*; /ou/ > [o:] *мои* > *мој*; *лебови* > *лебои* > *лебој*; *ѿоловина* > *ѿолоина* > *ѿолојна*; *суровица* > *суроица* > *суројца*; *броиѿѿ* > *бројѿѿ*; *можиѿѿ* > *моиѿѿ* > *мојѿѿ*; /yu/ > [y:] *кожуи* > *кожуј*; *мухи* / *муви* > *муи* > *муј*; *сухи* / *суви* > *суи* > *суј* (сите примери се од западните говори). Оваа појава ја познаваат, како што спомнав, и југозападните говори, само таму таа не е толку забележлива, бидејќи во тие говори се поограничени можностите за образување на вакви вокални групи, сп. *баница* > *баица* > *бајца*; *важичка* > *ваичка* > *вајчка*; *л'удиѿѿ* > *л'уиѿѿ* > *л'ујѿѿ*; *јадиме* > *јаиме* > *јајме*; *одиѿѿ* > *оиѿѿ* > *ојѿѿ* (во гевгелискиот и кукушкиот говор). Но веднаш

треба да истакнеме дека ова правило не важи за вокалните групи образувани на составот меѓу префикс и лексичка морфема.

2.5.1. Во некои јужни говори /u/ > [i] дури и во групата /uu/, сп. *ѝиши* > *ѝиѝи*, *ѝишише* > *ѝиѝише*, *миши* > *миѝи*, и редовно така во 2 лице едн. на презентот и во 2 и 3 лице едн. на имперфектот кај глаголите што им завршува општиот дел на *и*. Но овде процесот би можел да се објасни и морфолошки, спрема глаголите од типот *знаши* (< *знаеш*), *броши*, *сеши* > *знаѝи*, *броѝи*, *сеѝи*.

2.6. Во струшкиот говор вокалот /u/ ја загубил својата силабична функција и кога се наоѓа во позиција пред друг вокал, т.е. во групите /ua/ > [ja], /uo/ > [jo], сп. *судиа* > *судја*, *ракиа* > *ракја* (и потоа > *раќа*), *Македониа* > *Македонја* (> *Македон'а*), *Мариа* > *Марја*; *лошиоѝи* > *лоѝиоѝи*, *белиоѝи* > *бељоѝи*, *неговиоѝи* > *неѝовиоѝи*.

Во ограничени случаи оваа појава ја среќаваме и во говорите од кукушко-дојранскиот регион: *исѝориа* > *исѝорја*, *Македонја*, *белио* > *бељо*, *ѝолемиио* > *ѝолемјо* (Дојран), *девеѝиио* > *девеѝијо* (с. Миравци – Гевгелиско), *суиоѝи* > *сујуѝи*, *убавиоѝи* > *убавјоѝи* (> *убавјуѝи*) (с. Стојаково).

Промената на /u/ во [i] во членската морфема за машки род е широко распространета во југоисточна Македонија – се среќава на целиот појас од Кратово и Куманово па до Солун и Кајлар на југ. Добиеен по фонетски пат формантот *-јоѝи* / *-јо*, одн. *-јуѝи* во говорите со редукција, после лесно се ширел како морфолошка единица.

2.7. Дифтонгоиди од овој тип во некои локални говори во Западна Македонија образуваат и некои вокални групи во составот на кои влегува вокалот /e/ како втор член. Така во прилепскиот, битолскиот, кичевско-поречкиот и во дел од охридско-преспанските говори групата /oe/ > [oј], сп. *ѝоведо* > *ѝоедо* > *ѝојдо*, *ѝовеке* > *ѝоеке* > *ѝојке*, *ѝрѝовец* > *ѝрѝоец* > *ѝрѝојц*. Во прилепскиот говор и групата /ae/ > [aj, aј]: *кладенец* > *клаенец* > *клајнец*, *дванаесе* > *дванајсе*, *дваесе* > *двајсе*. Во броевите оваа појава е позната на поширок ареал во јужните наши дијалекти, а во глаголскиот прилог се генерализирала готово во целата јазична територија, сп. *викаеќи* > *викајќи*, а потоа елементот *-јќи* се генерализирал кај сите глаголи, сп. *носејќи*, *берејќи*.

2.8. Во охридско-преспанските говори /e/ > [i], одн. /j/ и во групите /ea/ и /eo/. Сп. *lea/ сѝреа* > *сѝрја*, *lea* > *ља*, *сеѓа* > *сеа* > *сја*, *неа* > *ња*, *ѝледаи* > *ѝлеаи* > *ѝљаи*, *беа* > *бја*, *седеа* > *седја*; *Пеѝрева* > *Пеѝреа* > *Пеѝрја*; *leo/ черево* > *черео* > *черјо*; *Пеѝрево* > *Пеѝрео* > *Пеѝрјо*: (Струга).

2.9. На западната периферија на охридско-преспанското подрачје се десилабизирал и вокалот /o/ во групите /oa/ и /oel/. Сп. /oa/ > /va/ : *ковач* > *коач* > *квач*, *ѿовар* > *ѿоар* > *ѿвар*, *ѿоа* > *ѿва*, *совал'ка* > *соал'ка* > *свал'ка*, *ѿоѿова* > *ѿоѿоа* > *ѿоѿва*; *зедоа* > *зедва*; *дојдоа* > *дојдва*: (Пештани – Охридско), *ласѿоарка* > *ласѿварка*, *донесоа* > *донесва*: (Љубаништа – Охридско); /oel/ > /vel/ : *ѿоведо* > *ѿоедо* > *ѿведо*, *човек* > *чоек* > *чвек*, *јазоец* > *јазвец*, *оѿидоо* > *оѿидве*: (Струга). Преминот на /o/ во /v/ во споменативе групи, кој морал да пројде преку неслоговно [y] и билабијално [w] (*чоек* > *чѿек* > *чвек* > *чвек*) денеска е ограничен на неколку пунктови на македонско-албанското пограничје во Струшко, во приезерските охридски села (Пештани, Трпејца, Љубаништа) и на неколку села на западниот брег на Преспанското Езеро.

2.10. Во некои централни дијалекти стегањето на вокалите во вокални секвенци се одвивало по друг начин, без претходни асимилациони процеси. Така, на пример, во прилепскиот говор, делумно во битолскиот и кичевскиот, групата /oa/ дала дифтонг [o^a], сп. *ко^aч*, *ѿо^aр*, *ѿо^a*, а групата /ea/ > [e^a]: *леа* > *ле^a*, *смеа* > *сме^a*, *беа* > *бе^a* (Кичевско, Демирхисарско). Во прилепскиот говор процесот на стегањето отишол уште подалеку, така што како краен резултат се добиле два широки алофони: [ɛ] и [ɔ], сп. *смеа* > *ме*, *ѿеаѿи* > *ѿеѿи*, *коач* > *кч*, *ѿоар* > *ѿр*, *осноа* > *оснɔ* (Конески, 1949 : 255).

2.11. Последиците од губењето на консонантите во интервокална позиција, како што гледаме, се многубројни:

- 1) Се создале услови за редистрибуција на вокалите во вокални секвенци.
- 2) Се јавила цела серија алофони, кои порано дијалектната реч не ги познавала.
- 3) Во одделни дијалекти се јавува и нов квантитет.
- 4) Се добиле цела серија дифтонзи и дифтонгоиди, кои исто така порано во дијалектите не биле познати.
- 5) Во врска со дифтоншките групи во ред западни говори дошло и до промени на местото на акцентот.
- 6) Како резултат на новата дистрибуција предните вокали /u, e/ и лабијалните /y, o/ во одредени позиции се десилабизирале.
- 7) Од друга страна се јавуваат хијатски /j/ и /v/.
- 8) Сите тие појави длабоко ја засегнуваат структурата на збороформите, сп. *вод'еница* > *вод'еинца* > *вод'ејнца* // *вод'еница*, *ѿол'овина* > *ѿол'оина* > *ѿол'ојна* // *ѿол'ојна*, *н'евесѿа* > *н'еесѿа* > *н'есѿа* // *н'есѿа*, *н'евол'а* > *н'еол'а* > *н'ол'а* // *н'ол'а*, *ѿ'оведо* > *ѿ'оедо* > *ѿ'ојдо*, *ч'овек* > *ч'оек* > *чојк*, или *ч'е:к*, или *чвек*.
- 9) Во ред говори овие појави се одразиле и на консонантизмот. Фонемата /j/ добиена од /u/ или /e/ исто така стапува во нови односи со други

фонеме. Така, на пример, во некои дијалекти се јавил еден нов вид палатализација, сп. *p'акиа* > *p'акја* > *p'ака* (*кј* > *ќ*), *Макед'ониа* > *Макед'онја* > *Макед'он'а* (*нј* > *н'*) (Струшко), *ј'акио̄ӣ* > *ј'акјо̄ӣ* > *ј'ако̄ӣ*, *вис'окио̄ӣ* > *вис'окјо̄ӣ* > *вис'око̄ӣ*, *зел'енио̄ӣ* > *зел'енјо̄ӣ* > *зел'ен'о̄ӣ* (во југоисточните дијалекти).

Овие се сè процеси и промени извршени на фонетски план. Меѓутоа, не се незначителни и последиците што ја засегнале морфолошката страна на зборот. Тие стојат најчесто во врска со загубата на фонемата /x/, на пример, во 3 л. мн. на имперфектот и аористот. Но на нив тука нема да се запираме.

Губењето на консонантите во интервокална позиција посебно оставило длабоки траги во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик, и посебно во дијалектното дробење на западното македонско наречје, во кое и најмногу напреднал процесот на губењето на консонантите во интервокална позиција.

1.5. КОНТИНУАНТИТЕ НА *ѣ И *ѥ

1. Во славистичката наука одамна е познато дека на најголемиот дел од македонската јазична територија т.н. редуцирани вокали *ѣ и *ѥ во јака позиција се измениле во /o/ и /e/ во сите морфемии, сп. *dъždъ > *дажд*, *съпъ > *сон*, *рѣтъкъ > *ѣеѣок*, *съпътъ > *соноѣ*, *дъпъ > *ден*, *тътъница > *ѣемница*, *јагътъ > *јарем*, *остъпъ > *осѣен*, *тѣсъпъ > *ѣесен*, *овъсъ > *овес*, *осътъ > *оцеѣ*, *копъсъ > *конец*, итн. Оваа особина, која спаѓа и меѓу најстарите иновациони појави во областа на македонскиот вокализам, истовремено е и една од најмаркантните диференцијални црти на македонскиот стандарден јазик по однос на другите јужнословенски јазици. Во српскиот / хрватскиот двата ера (*ѣ, *ѥ) се изедначиле гласовно и како краен резултат од развојот се добил вокалот /a/: *дажд*, *сан*, *ѣеѣак*, *дан*, *јарам*, *осѣан*, *овас*, *ѣесан*, во јужните и источните периферни говори на штокавското подрачје има вредност /ǎ/: *сǎн*, *дǎн*, одн. /ǎ/ во некои црногорски дијалекти: *сǎн*, *дǎн* (Ивић, 1985 : 160). Во бугарскиот јазик *ѣ > /ǎ/: *дǎш*, *сǎн*, *ѥ > /e/: *ден*, во дијалектите: *ѣ = *ѥ > /ǎ/: *сǎн*, *дǎн*, понекаде и /ǎ/: *сǎн*, *дǎн*, /ǎ/: *сǎн*, *дǎн*, во еден број западни говори *ѣ > /a/, *ѥ > /e/: *сан*, *ден*, и на пограничјето со североисточните македонски дијалекти (во Кустендилско) *ѣ > /o/, *ѥ > /e/: *сон*, *ден* (Стойков, 1962 : 122-123).

2. Северната изоглоса на континуацијата *ѣ > /o/, *ѥ > /e/ на македонскиот терен не се поклопува напoлно со јазичната граница меѓу македонската и српската јазична територија. Во Северозападна Македонија, на Шарското подрачје, таа ја преминува државната граница зафаќајќи ја областа Гора и допира сè до јужните огранци на планината Коритник. Најсеверни села на тоа подрачје со рефлексацијата на *ѣ > /o/, *ѥ > /e/ се Бучје, Крстец, Рапча на источните падини на Коритник, Радеша и Лешане на западните падини на планината Шара, а на албанска страна во долината на реката Љума селото Запот, сп. *б'очка*, *в'ошка*, *дош*, *ѣ'еѣок*, *ч'уекоѣ* (< *човекоѣ*), *ден*, *'овес*, *ѣ'алец*, *ѣ'емен* (Видоески, 1986 : 54-55). На полошкиот дел, пак, северната изоглоса на рефлексите /o/ и /e/ останува нешто појужно од државната граница. Примери со овие континуанти превладуваат приближно до линијата што оди од Тетово кон планината Жеден. Од Жеден изоглосата продолжува на исток кон Скопје по правецот на селата Бардовци – Бутел – Миладиновци (нешто малку северно од Скопје) и излегува на с. Цидимирци (југоисточно од Скопје на правецот кон Овче Поле). Во Источна Македонија изоглосата од с. Цидимирци оди по правецот на селата Кнежје – Врсаково – Судиќ – Злетово, од каде што свртува на север приближно по долината на Злетовска Река и преку Осоговската планина излегува на изворишниот дел на

Крива Река на правецот на селата Дренак – Жидилово – Трново (Видоески, 1962 : 40).

3. Северно од споменатава линија, во северниот дел на Полог (Тетово), во Скопска Црногорија, Кумановско, Кратовско и Кривопаланечко *ɤ и *ʁ се изедначиле според штокавскиот модел (*ɤ = *ʁ) и се рефлектирале во /*ǎ*/ во сите позиции на морфемската структура на лексемите, сп. *б'а̄чва*, *да̄ш*, *з'а̄лва са̄н*, и: *да̄н*, *ла̄к*, *ла̄н*, *ӣ'а̄мно* (во коренски морфеме), *с'а̄бере*, *с'а̄йре*, *доб'ӣӣа̄к*, *ӣ'е̄ӣа̄к*, *ӣл'ӣӣа̄к*, – *ко̄ӣ'а̄л*, *џ'ла̄да̄н*, *ӣ'ала̄ӣ*, *ја̄р'а̄м*, *'осӣа̄н* (во формантите), *л'е̄ба̄ӣ*, *н'о̄жа̄ӣ* (во членската морфема).

Треба, меѓутоа, да одбележиме дека на овој терен континуантот /*ǎ*/ се реализира во две алофонски разновидности зависно од акцентската позиција – [ǎ] во акцентиран слог, и [a] во неакцентиран, сп. *б'а̄чва*, *в'а̄шка*, *н'а̄кве*, *с'а̄йне*, *мом'а̄к*, *з'а̄вре*, *л'а̄ко*, *ко̄ӣ'а̄л*, *ед'а̄н*, *кон'а̄ӣ*, *ја̄р'а̄м*, *оц'а̄ӣӣ*, но: *ба̄чвар*, *ва̄шл'иф*, *са̄ӣн'а*, *са̄бр'а се*, *доб'ӣӣа̄к*, *кр'о̄ӣа̄к*, *в'а̄зда̄н*, *да̄н'ас*, *б'еса̄н*, *л'е̄ба̄ӣ* – во кумановскиот (Видоески, 1962 : 40-46), *са̄бер'е*, *ӣ'е̄ӣа̄к*, *ж'е̄да̄н*, *в'ена̄ӣ* : *кон'а̄ӣ*, *руч'а̄к* – во кривопаланечкиот, *о̄ӣ'а̄на̄к*, *ӣ'а̄мница* и *ӣ'а̄мница*, *с'а̄бра* : *са̄б'ира* – во скопскоцрногорскиот говор.

4. Во јужниот дел на овој дијалект на целиот појас од Шар Планина и Тетово па до Осоговијата и Крива Паланка неакцентираното /*ǎ*/ се неутрализира со вокалот /a/ во истата акцентска позиција, сп. *ӣ'ака̄ва*, *м'ома̄к*, *ӣ'еса̄к*, *л'ака̄ӣ*, *'ова̄с*, *џ'ла̄да̄н*, *с'л'е̄ӣа̄ӣ*, *иза̄ӣк'ано*, *да̄н'аске*, *в'а̄зда̄н* – во кумановскиот (Видоески, 1962 : 45-46), *ӣ'е̄ӣа̄к*, *р'уча̄к*, *б'ола̄н*, *'еда̄н*, *к'она̄ӣ*, *ӣ'е̄ӣа̄л* – во јужните скопскоцрногорски села, *В'елида̄н*, *р'е̄ӣа̄к*, *ср'е̄га̄н* Вратница (Тетовско), *в'ӣӣа̄л*, *држ'а̄кан ко̄н*, *н'о̄ја̄н*, *'ӯӣа̄к*, *б'елија̄ӣ ко̄н* – во кривопаланечкиот говор. Приведениот материјал покажува дека вредноста /a/ место *ɤ, *ʁ е резултат на фонетски процес извршен на односниов терен, а не е влијание од страна.

5. Во северните македонски говори на пограничјето со штокавскиот српски дијалект во врска со рефлексацијата на *ɤ, *ʁ заслужува внимание уште една појава. На еден не така тесен појас во коренските морфеме по правило место двата ера има континуант /*ǎ*/ со опишаните два алофона, а во афиксните морфеме, претежно во суфиксите и во членската морфема за машки род место *ɤ има /o/, а место *ʁ – /e/. Значи, се работи за резултати од две разнодијалектни зони. Оваа појава може да се следи на целото пограничје, но најизразена е на северозападната и на североисточната периферија на македонскиот јазичен ареал. Така, на полошкиот (тетовскиот) дел во говорот на с. Теарце, кое се наоѓа на границата меѓу северните *ɤ, *ʁ > /*ǎ*/-говори и централното дијалектно подрачје, констатирани се следниве примери: *б'а̄чва*, *ба̄ш*, *в'а̄шка*, *да̄ш*, *д'а̄ждовник*, *з'а̄лва*, *са̄н*, *з'а̄вре*, *с'а̄йка*, *се с'а̄брало*, – *да̄н*, *д'а̄њум*, *л'а̄ко*, *ла̄н*, *л'а̄нишӣе*, *ӣ'а̄ка̄л* – *ӣ'а̄ка̄л*, *ӣ'асји*, *ч'а̄чка* (во коренски морфеме), но: *јӯӣо̄к*, *о̄ӣа̄нок*, *сн'исок*, *ӣ'а̄нок*, *ч'е̄ӣвр̄ӣо̄к*, покрај *ӣ'е̄ӣа̄к* (*-џкџ), *џ'ла̄ден*, *ж'еден*, покрај *б'ола̄н*, *'еда̄н*, *ј'ечмен*, но *'осӣа̄н*

(**-ьпъ*), *ј'унец, живец, здр'авец, к'онец* и редовно */e/* во суф. *-ец* (**-ьсь*). Во коренска морфема само во неколку случаи наоѓаме замени *ѣ > */o/*, *ѣ > */e/*, сп. *б'озојна* (< *бозовина*), *и'ењушка, с'еџа, ш'ејоџи*. Веќе во блиското село Вратница, кое се наоѓа нешто малку посеверно, освен во лексемите *и'ењушка, с'еџа, со, с'обор*, во коренските морфеме **ѣ, ѣ* > */ǎ/*: *б'ачва, д'аи, з'ǎлва, м'аф* (< *тѣхъ), *с'ǎнује, с'ǎи, д'ǎн, л'ǎсно, и'ǎс*, исто така и во префиксите кога се акцентирани: *с'ǎбери, с'ǎблече, с'ǎшије, се с'ǎкри, с'ǎине*, а во суфиксите има континуант */a/*: *в'осак, ј'уџак, м'омак, м'укак, и'уџак, 'оџанак, и'еџак, кр'оџак, и'л'иџак, сн'исак, б'олан, д'есан, 'едан, л'асан, в'енац, ј'унац, к'онац, сл'еџац, и'еџоџац* (< *и'еџоџац*), како и во членската морфема *-аи* : *к'оџаи, ч'уекаи* (< *човекаи*). Бидејќи во овој говор акцентот стои на третиот слог (мора), суфиксните морфеме секогаш се неакцентирани. Во селата што се наоѓаат јужно од Теарце бројот на примерите со */ǎ/* место **ѣ, ѣ* е сè помал колку што се оди пона југ, сп. *з'ǎлва, с'ǎн, д'ǎн, в'ǎздан, л'ǎн, и'ǎмно*, но: *б'очва, дош, д'ождалник, з'овре, с'оџиња, и'оџај*, или: *и'еџал* : *'орел, 'осџањ, 'едан* : *б'олан, џ'л'адан, р'ажењ*, и редовно */o/* во суфиксот *-ок* : *и'еџок, н'изок, и /e/* во *-ец* : *и'алец, к'онец* (с. Ратае). Во градскиот тетовски говор */ǎ/* е констатирано само во лексемите: *м'ǎкне, с'ǎн, д'ǎн, в'ǎздан, л'ǎн, л'ǎсно, и'ǎмно*, додека во другите случаи *ѣ > */o/*, *ѣ > */e/*.

Различни вредности во коренските морфеме и во суфиксите можеме да сретнеме дури и во српскиот дијалект во областа Сретечка Жупа (Призренско), сп. *б'ачва, в'џика, д'ан, к'џи, н'џе, с'џи, џај, р'азџине, с'акри*, но: *б'елуџок, д'обџок, м'омок, 'оџанок, и'еџок, кр'оџок (-ок), б'едан, б'олан, џ'л'адан (-ан), бр'џанец, в'енец, вр'анец, к'онец (-ец), 'овес, ј'арем, к'оџев* (< *коџел*), *и'еџев* (< *и'еџел*) (Павловиќ, 1939 : 53-58).

Слична ситуација со рефлексацијата на **ѣ, ѣ* наоѓаме и на скопскиот и овчеполскиот терен, иако таму преодната зона не е толку широка како во Полог и во Осоговскиот регион. Еве примери и од кратовско-кривопапанечкото говорно подрачје, каде што е акцентот слободен па може да стои и на суфиксите. Во с. Луке (Кривопапанечко) **ѣ, ѣ* > */ǎ/* во сите позиции: *б'ачва, д'ан, руч'ак, јар'ам, оц'аџ, коџ'ал* (под акцент), *в'осак, коџ'алаџ* (неакцентирано); во соседното с. Огут: *б'ачва, л'ан, с'џика, вреџ'анца, из'џика, квас'џи, руч'ак, и'еџ'ал, јар'ам – дан'ица, дан'ас*, и: *в'осак, ов'есан, и'р'есан, к'џ'ананец, коџ'алаџи, б'елиџаџи*, но и: *и'ењуџа, ечм'ен, св'рдел* (во одделни лексеми); во с. Борово (се наоѓа појужно) забележани се примерите: *б'ачва, н'џкви, џај, ов'џ, л'ан, оџ'анци, мом'џк, ов'ас, ор'ал, осџ'ан, вен'џ* (под акцент) : *р'учак, и'р'азан, и'чен'ичан, с'иџуран, и'алац*, но: *ј'арем, и'рџ'овец, уд'овец, и'џиџ'џанец* (во неакцентирани слог). Во соседното с. Градец во суфиксите редовно има */o/* < **ѣ, ѣ* без оглед на акцентската позиција, сп. *н'исок, и'л'иџок, р'еџок, оџ'иџок, руч'ок, и'есен, вен'ец, св'еџ'ец, јар'ем, ов'ес*, итн. На кратовскиот терен континуацијата на **ѣ, ѣ* најрелјефно ни ја презентира материјалот од с. Древено (Пробиштипско), сп. *в'џок, и'еџок, џ'орок, ж'еџок, н'исок, и'џанок* : *м'озак, нај'р'сџак, оџ'инак, и'есак; бак'арен,*

ḡr'ozen, žel'ezen, z'aden, m'uḡen : *б'аван, вр'едан, ḡл'адан, д'рчан, ор'аиан* (вол); *ед'инец, ј'азовец, к'онец, сии'арец*, и редовно со *le!*; и членската морфема редовно се јавува во фонетскиот облик -о (< *oii*): *д'ождо, л'ебо* (сите примери се забележани од едно лице).

6. Источната изоглоса на рефлексацијата на $*ḡ > /o/$, $*ḡ > /e/$ во сите позиции на збороформите оди по правецот Солунски Залив (опфаќајќи го Солун) – Лагадина – Струма (кај Бутковското Езеро). Од Бутковското Езеро таа продолжува на североисток по левата страна на Струма зафаќајќи дел од Валовишкото поле, ја сече денешната државна граница меѓу Грција и Бугарија и свртува на север по вододелницата меѓу сливот на Места и Струма (Пирин) сè до Рила североисточно од Благоевград. Во зоната на рефлексацијата $*ḡ > /o/$, $*ḡ > /e/$ спаѓаат и граничните бугарски дијалекти во Кустендилско – кустендилскиот, пијанечкиот, делумно и каменичкиот (Умленски, 1965 : 22-24).

Во југоисточните македонски говори (во Солунско, Воденско, Кукушко, Серско) поради редуцијата на вокалите во неакцентирана позиција, вокалите */o/* и */e/*, меѓу кои и рефлексите од $*ḡ$, $*ḡ$, се јавуваат во алофонски разновидности *[o]*, *[e]* – затворени фонови, или пак тие се неутрализираат со соодветните високи корелати */y/*, */i/*, а во некои локални говори во одредени фонетски околности */e/ > /ǎ/* со алофонот *[ǎ]*. Сп.:

($*ḡ > o$) *б'очва, в'ошка, дош, ш'ој, в'исок, и'асок, иин'ок, руч'ок, ḡр'адоџи, л'абрџи* (Киреч К'ој, Солунско, сп. Vukčević, 1901 : 102), *б'озил', в'ошка, дош, з'олва, н'ошви, сон, с'ојка, иис'ок* (< *иес'ок*), *дужд'овна ḡуд'ина* (< *дожд'овна*), *и'еџук, кр'оџук, н'исук* (< *и'еџок,...*), *иис'окуџи* (< *иес'окоџи*) – во кукушкиот (Пеев, 1987 : 96-98), *в'онка, сон, с'охна, как'оф, бел'уџок, доб'иџок, сл'адок, собл'ече, соб'уе* – во струмскиот (Иванов, 1977 : 70).

($*ḡ > e$) *в'езмеш, ден, д'енес, лен, чес, вд'овец, кл'инац* (< *кл'инец*), *к'онца, св'ардал* (< *св'ардел*) – во киречкојскиот (Иванов, 1977 : 70), *лен, куџи'ел, ур'ел* (< *ор'ел*), *кон'ец, б'олин, ḡл'адин* (< *б'олен, ...*), *в'ениц* (< *в'енец*) – во кукушкиот (Пеев, 1987 : 100).

7. Источно од споменатата граница (Солун – Лагадина – Бутковско Езеро – Пирин) – во сушко-височкиот, лагадинскиот, серскиот, драмскиот, зилјаховскиот и гоцделчевскиот (неврокопскиот) говор $*ḡ > /ǎ/$ со алофоните *[ǎ]* под акцент и *[ǎ]* во неакцентирана позиција, а $*ḡ > /e/$. Ваква замена во сите морфеме е спроведена во крајните југоисточни говори на правецот Зилјахово – Драма – Гоце Делчев, кои непосредно граничат со бугарските родопски дијалекти, сп. *д'аи', изв'ан', с'ан', сн'аха, с'ахна*, во членот: *ред'ǎ, ум'ǎ* (под акцент), *саб'ира, дрб'иџак, в'осак* (< *в'осак*), *и'асак, и'еџак, кр'оџак*, член: *л'абǎ* (Мирчев, 1936 : 11), *б'ǎчва, в'ǎшка, з'ǎлва, н'ǎшква, с'ǎн, уи'в'ǎн* (< *oii'ǎн*), *с'ǎбери, иес'ǎк, л'ǎкуџи', шак'ǎф, нус'ǎ* (< *нос'ǎи*), *мǎж'ǎ* : *бǎч'в'ар', дǎж'д'овник, саб'ујǎм, м'озǎк – мозǎк'ǎ, и'еџак* (Старчиште), *бǎс, в'ǎзл'авн'ица, д'ǎиш'ера, д'ǎно, д'ǎи'* – *дǎж'д'овник*,

сп. *сан, мах, даш, в'анка* (Иванов, 1972 : карта 1 и коментарот кон неа; 1977 : 70).

Различни вредности во членските форми кај именките и кај придавките место * ɸ се јавуваат во повеќе пунктови во преодните области меѓу * $\text{ɸ} > /o/$ и * $\text{ɸ} > /ǎ/$ -говори, сп. *вр'аишо, кл'учо, м'озуко : зул'емица, средница ѓарс, ѓир'еишица* Дервишан (Серско), *бреж'о, свей'о, в'олу* (< *в'оло*), но: *сѝ'арица, н'аишица* Разлог (Алексиевъ, 1931 : 111).

11. Источната изоглоса на континуантот */e/ < * ɸ* ја преминува јазичната граница меѓу македонската и бугарската јазична територија. Таква замена познаваат сите источни и југоисточни македонски * $\text{ɸ} > /ǎ/$ -говори, сп. *д'ен, л'ен, ѓр'азин, ж'един* (< *ж'еден*) во сушковисочкиот (Голомб, 1963 : 232-233), *л'есно, ѓемн'ица, ов'ес, оц'еиц, ор'ел, зл'аден, звон'ец* во серско-драмските говори, *д'ен', л'ен', ѓ'ен', и'еф* во гоцделчевскиот (Мирчевъ, 1936 : 15 нт.).

Во јужните македонски дијалекти на правецот Костур – Кајлар – Воден – Солун – Драма неакцентираниот */e/*, како што веќе спомнавме, се неутрализира со */u/*, а во некои локални говори во одредено фонетско опкружување и со вокалот */ǎ/*, одн. неговиот алофон [a], сп. *ј'арам, 'осѝѓан, к'оѝѓал, 'орал : зл'аден, к'онец* Тречно (Кајларско), *в'иѝѓал, в'ѓѓал, к'уѝѓал, ѓ'еѝѓал, ч'еѝѓал* покрај *б'олин, св'еѝѓиц* Воден (Видоески, 1978 : 63-68), *к'онѓиц, кл'инѓиц, вр'едѓан, зр'озѓан, 'орѓал, ч'еѓѓал : свѝѝ'ец, ѝѝѝ'ел* Миравци (Гевгелија), *б'ол'ан, в'енѓиц, 'орѓал и жив'ец, квас'ец, куѝ'ел* Дојран (Пеев, 1979 : 19, 32), *наж'ал'ан, ѓр'азѓан* Ајватово (Солунско), *б'олѓан, зл'аѝѝѓан* Драмско (Иванов, 1977 : 72). По овој пат одел развојот на */e/* и во формите *к'обал, к'оѝѓал, к'уѝѓал, 'орал, ѓ'еѝѓал* во костурскиот костенариски говор (Видоески, 1984 : 89).

12. Географската распространетост на рефлексот */o/ < * ɸ* во коренските морфеме како најстабилен дел на збороформите доволно сведочи дека неговото иновационо огниште се наогало на македонскиот јазичен ареал, подразбирајќи ги тука и некогашните македонски дијалекти во Грција и во Средна и Јужна Албанија (Селищев, 1931 : 285). Оттаму процесот се ширел на север и на североисток до границите што ги означивме погоре. Надвор од денешните граници на македонската јазична територија односниов процес (* $\text{ɸ} > o$) се стабилизирал на северозапад во областа Гора, на западните падини на Шар Планина (Видоески, 1986), и на североисток во Ќустендилско на бугарската територија. Меѓутоа, во афиксните делови на збороформите, кои се инаку по својата природа и функција најподвижни, рефлексот */o/ < * ɸ* се јавува на поширока територија. Во сретечкиот говор на српската јазична територија, видовме, тој редовно се јавува во суфиксот *-ок* (< *ѓкъ). Таму во суфиксите редовно се јавува и */e/* место * ɸ , додека во коренските морфеме двата јера (* ɸ , * ɸ) се изедначиле и се трансформирале во */ǎ/*. Миливој Павловиќ, кој е најдобар познавач на овој дијалект, вредностите */o/* и */e/* место * ɸ , * ɸ овде ги објасни како нанос од југ, од македонските дијалекти (Павловиќ, 1939 : 66).

Континуантот /o/ < *ǫ во афиксите (во префиксот *co-* во суфиксите *-ок* и *-ов*) и во членската морфема *-o(iū)* се јавува подлабоко и во северозападните бугарски дијалекти (сп. БДА III: карти 4, 7, 167, 168, IV: карти 2-4, 6-7, 167) и тој тука не може да се објасни фонетски од проста причина што во коренските морфеме *ǫ е заменето со /ǎ/ или со /a/. Останува како најверојатно да го прифатиме мислењето на Селишчева дека и во овие дијалекти (без кустендилскиот) /o/ < *ǫ во споменативе морфеме претставува импорт од запад (Селищев, 1918 : 24-29).

1.6. КОНТИНУАНТИТЕ НА ВОКАЛНИТЕ *r и *l

1.0. На македонската јазична територија место прасловенските групи *trbt, *trbt и *trbt, *trbt денеска ги наоѓаме следниве вредности: *р*, *ар*, *ра*, *ар* – *ра*, *ар*, *ар* – *ар*, *ар* – *ар*, *ар*, *ар* и *ар*.

1.1. Вокалното *r зафаќа најширок простор. Тоа се јавува во северните, централните, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори. Со други зборови, се шири на целата северна и централна македонска територија северно од линијата Лерин – Демир Капија – Струмица. На исток изогласата на оваа фонема оди нешто позападно од реката Струма на правецот Петрич – Благоевград (карта 1.1.). Сп.: *врба*, *врџи*, *врџник*, *грми*, *дрво*, *држи*, *зрно*, *крс*, *крф*, *ри* (Крива Паланка, Кратово, Куманово, Скопје, Видоески, 1953 : 156; 1962 : 58; Угринова, 1951 : 8), *вр*, *крф*, *ирџи*, *сри*, *ирн*, *црно* (Штип, Радовиш, Берово, Струмица, Неготино, Рожден, Филиповски, 1954 : 13; Кушевски, 1958 : 70), *ирво*, *срце*, *рџа*, *ри*, *иирџи* (Прилеп, Битола, Кичево, Галичник, Порече, Скопје, Велес, Конески, 1949 : 8; Видоески, 1957 : 40; Reiter, 1964 : 58).

1.2. Континуантот *ар* се шири по западната македонска јазична периферија на целиот простор од Тетово до Преспанското Езеро. Границата на тој дел меѓу *ар* и *р* ја сочинува планинскиот венец Сува Гора, Буковик, Бистра, Стогово, Караорман, Исток (кај Охрид), Бигла, Баба (кај Битола) и Нередската Планина (југозападно од Лерин). Освен тоа вредноста *ар* го исполнува и македонскиот терен јужно од линијата Нередска Планина – Нице – Кожуф – Беласица (карта 1.2.). Сп. *бардо*, *барчиј*, *варџиј*, *гардо*, *гарло*, *арџиј* (Гостивар), *барзи*, *дарво*, *царвен* (Челопек, Селищев, 1929 : 309), *мардај*, *маркнај*, *иарџиј* (Маврово), *барго*, *варниј*, *карсиј*, *иарчиј* (Дебар), *варџиј*, *варниј*, *царкоф* (Струга), *дарво*, *марџоф* (Охрид), *варџиј*, *се карсиј*, *иарџи*, *арже* (Ресен), *гарсиј*, *карф*, *најарсник*, *иарсиј* (Костур, Кузовъ, 1921 : 96).

1.3. Во воденско-кукушкиот, дојранско-гевгелискиот, солунскиот и сушко-височкиот говор паралелно со група *ар* во одделни случаи (најчесто во едно-сложни зборови и во групи од повеќе согласки) се јавува и изговорот *ра*. Сп.: *гарне*, *гарну* : *карф*, *ирас*, *иран*, *сри* (Воден, Думевъ, 1943 : 25), *врах*, *крас* (Луковец, Воденско), *варџам*, *сарце* : *варџуј*, *дражи*, *красиј*, *царџа* (Кулакија, Mazon – Vaillant, 1938 : 24), *варба*, *дарже*, *сарце*, *царно* : *брас*,

чейварѝок, даржиме, арѝаѝа, ѝарвиѝе. Уште подобро тоа се гледа во формите на ист збор: *карсиѝ : карсиѝови, арѝа : арѝоса, дарво : дарвоѝо, дарвено, царвен : царвено, царвеница, баркаѝ : баркаме, саркаѝ : саркаѝе, даржиѝ : даржиме, издаржаф, издаржафѝе*. Ова правило важи и за акцентски целисти од типот: *варзи-ѝо, варзеѝе-ѝо : варзи, ѝо-ѝарсиѝ : ѝарсиѝи, крив'а-варба, н'а-варба : варба* (Жировница, Петрушевски, 1951 : 58; Поповски, 1959 : 112).

Ваков резултат за *ʝ наоѓаме и во говорот на Торбешите во Маркова Река (Скопско). Говорот на скопските Торбеша со жировничкиот се совпаѓа и по ред други важни особености врз кои може да се заклучи дека во постаро време тие претставувале една целост. Сп. од овие села: *варба : варбаѝа, варбеѝе, варнеѝ : ѝаварнаѝ, ѝарне : ѝарниѝа* (Г. Количани, Држилово).

1.7. Континуантот *er* ни е познат досега само во говорот на крајното југозападно костурско село Езерец: *берзо, бершлен, версник, ѝерне, дерво, держ'елје, ериѝ, ериѝа, керѝиѝа, ѝерсиѝи, серце, ѝерн, черн, червен* (карта 1.7.).

1.8. Во говорот на корчанското село Бобоштица *ʝ е заменето со *ar* : *аржи, барѝуј, царква, чарн, чарф, чарв'еник, чарн'ичка* (Mazon, 1936 : 32) (карта 1.8.).

1.9. Континуантот *ar* се среќава во југозападните костурски села на просторот меѓу Костур и Грамос, со исклучок на селото Езерец. Сп.: *ѝарсиѝ, ѝарсиѝен, царви* (Желин), *варба, варни, дарво, карф, чарно, чарви* (Радигоже), *арш, аржен'иѝа, арѝа, варба, варни, ѝарло, дарво, чарн* (Галишта), *варо, варни, ѝарми, ѝарло, сарѝи, чарвен* (Гратче), *барзо, варнешно, вар, царно* (Псоре), *арш, варба, се варна, дарво, марѝовец, чарвено* (Смрдеш, Mazon, 1923 : 19), *арѝи, ѝарсиѝ, сарце, ѝфардо* (Нестрам), *варба, карѝи, ѝарсиѝок, сѝаршлен, харчи* (Мањак, Маѝески, 1934 : 323) (карта 1.9.).

2. Место групите *tblt, *tblt и *tlʝt, *tlʝt ни се познати вредностите: *ʝ, ѝл, лѝ, ал, ол (оѝ), ѝл (ѝѝ), ал, ѝл, лу, ѝ, о, ѝ, у*.

2.1. Вокалното *ʝ* се среќава на доста ограничена територија: во малореканскиот (галичкиот) говор, вклучувајќи ги тука и мијачките оази во Битолско (Смилево) и Велешко (Папрадиште и Орешје), и во дел од кичевското и поречкото говорно подрачје. Сп.: *бѝва, бѝскоѝи, вѝк, вѝна, дѝк, дѝжен, дѝѝо, жѝи, јабѝко, кѝк, кѝнеѝи, мѝзеѝи, мѝња, мѝчиѝи, сѝѝзнеѝи, ѝѝжај, ѝѝн, сѝза, ѝѝдчейѝи* (Галичник, Белић, 1935 : 104-105), *вѝк, вѝна, мѝзеѝи, ѝѝжаф, сѝза* (Македонски Брод), *јабѝко, кѝниѝи, ѝѝно, сѝза* (Вранештица, Кичевско, Видоески, 1957 : 49) (карта 2.12.).

2.2. Континуантот *џл* се јавува претежно во јужните македонски говори: во дел од леринскиот и во костурскиот, во кајларскиот, воденскиот, гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот, солунскиот, лагадинските, серскиот и гоцеделчевскиот. Освен тоа ваква замена се среќава и во некои западни периферни говори: на еден тесен појас северно од градот Тетово (на линијата Теарце – Прељубиште), во гостиварскиот, струшкиот, во говорот на дебарска Жупа, а во централните области на еден тесен појас по долината на Вардар од Скопје до Велес и Бабуна (карта 2.1.). Сп.: *вџлна, гџлџа, жџлња, кџлчистџа, џџлжењ* (Теарце, Тетовско), *бџлваџи, вџлкоџи, дџлго, јабџлце, сџлза* (Маврово), *бџлваџи, бџлвајца, вџлнен, дџлжина, џџлн* (Баниште, Дебарско), *гџлџаџи, мџлчиџи, мџлзница, џџлф* (Ржаново, Дебарско), *вџлна, дџлго, сџлза, гџлџаџи* (Струга), *вџлк, кџлниме, мџлси* (Зрноско, Преспанско, Конески, 1957 : 179), *бџлви, гџлџа, кџлк, жџлџи, кџлџи, мџлчелиф* (Граждано), *кџлк, гџлџа, дџлжина* (Габреш, Костурско), *бџлфи, вџлџи, гџлџа, сџлси, џџлчиџи* (Рупишта), *вџлна, мџлчи, џџлџба* (Куманичево, Костурско), *гџлџа, жџлџиџа, кџлк, мџлчи, сџлса, џџлџчик* (Лерин), *вџлк, дџлго, мџлси* (Емборе, Кајларско), *бџла, вџлна, дџлжина, закџлне, кџлве, кџлчиџе, мџлзница, џџлно* (Луковец, Воденско), *вџлна, вџлнено, жџлџиџа, кџлџаџи, мџлзница* (Градовци, Скопско), *бџлви, јабџлка, вџлџи, кџлчиџиџе, мџлземе, сџлзи, џџлно* (Блаце, Скопско), *вџлна, жџлџка, кџлк* (Богомила, Велешко).

2.3. Во крајните југоисточни говори на просторот источно од Вардар и јужно од линијата Гевгелија – Гоце Делчев покрај континуантот *џл* во одделни примери се јавува и *лџ*, сп. *вџлк, вџлна, сџлза : блџа* (с. Киреч Ќој, Солунско, Vukčević, 1901 : 116), *кџлна, џџлџи : мџлџнаа* (Кулакија, Mazon – Vaillant, 1938 : 25), *мџлзе : мџлзница* (Богданци), *вџлна, жџлџи, џџлџи : мџлџкнум, слџба, жџлџиџа, жџлџи, жџлџиџаџи* (Сухо, Голомб, 1962/63 : 239), *вџлна : блџа, вџлк, вџлџиџа, вџлџка кожа, зџлџка, џџлџок* (Секавец, Серско), *џџлн : блџа, вџлко, гџлџа, жџлџка, мџлзница, мџлџе, клџк* (Костурино, Струмичко), *дџлго, кџлк, вџлнен : зџлџка, жџлџиџе* (Дервишан, Серско, карта 2.2.).

2.4. Замената *лџ* со поголема доследност се јавува и во северните говори, но само зад дентално-алвеоларните консонанти *д-џ*, *с* : *дџлго, дџлџи, дџлџан, џџлџе, џџлџчик* или *клџе* (*џл > кл*), *слџнце, слџза, слџба, слџбиџа* (Крива Паланка, Куманово, Свети Николе, Скопска Црна Гора, Вратница, Видоески, 1962 : 55); (карта 2.5.).

2.5. Во шттипско-струмичките, тиквешко-мариовските, малешевско-пиринските говори место **л* наоѓаме еднофонемна вредност – *џ*. Сп.: *вџк, вџна, гџлџа, да џџне, жџлџо* (Дабилџа, Струмичко), *дџлго, џџн, жџлџи* (Радовиш), *жџлџка, жџлџо, џџно* (Штип), *кџне, мџзе, мџња, сџба, сџзи* (Тркање, Кочанско), *мџчи, мџња, џџно, џџлџчик* (Кавадарци), *бџа, вџк, гџлџиџа, жџлџи* (Старавина, Мариово), *бџа, вџна, жџлџи, џџлџ, џџно* (Берово, Пехчево), *џџлџ, сџза*

(Благоевград, Стойков, 1962 : 104), *в̑на, м̑чи, с̑зи* (Покровник, Благоевградско, Христова), *в̑к, в̑на* (Петрич), *с̑за, к̑не* (Мендово, Петричко, Георгиев), *в̑на, в̑нес, д̑го, ̑а̑ика, ̑а̑, к̑цам, м̑ч'иш, к̑н'еш, с̑зи* (Разлог, Алексиев, 1931 : 101). Јужната изоглоса на континуантот *̑* оди по правецот Гоце Делчев (поминува северно) – Петрич – Демир Капија – Острово – Лерин. На просторот меѓу Лерин, Преспанско Езеро и Битола се машаат примери со *̑* и *̑л*, а негде и со *о*, *ол*. Сп.: *б̑а, в̑к, ̑а̑иша, к̑ве, м̑ња, м̑зиме, ̑а̑шек, с̑зи, ̑а̑чник : в̑лна* (Драгош, Битолско), *̑а̑ика, ж̑и, к̑к*, но: *̑лно* и *волна* (Буково), *б̑ва, м̑зе, ̑а̑шаф : в̑лна, ̑лн* (Секулево, Леринско), *в̑к, д̑го, с̑за* (Борешница), *к̑к, ж̑ика, с̑за, ̑а̑иша, б̑ва, ̑а̑чи, ̑а̑ок, ж̑и, д̑го : к̑лни, д̑лжина, в̑лк, в̑лна, ̑лни* (Лак, Преспанско), *в̑к, д̑к, ̑н* (Неред, Турје). Западната граница на замената на **l* со *̑* допира до Пелистер, Црна Река и Велес. Во областа Клепа (југоисточно од градот Велес) примерите со *̑* превладуваат, а колку што се оди пона север од Велес бројот на примерите со оваа замена се смалува. Веќе во граничното село Рудник и во Летевици *̑* може да се сретне само во одделни лексеми, сп. *к̑ца, к̑к*. – Северната граница оди приближно по правецот Катланово (на скопскиот дел) – Свети Николе – Кратово. Во одделни лексеми *̑* може да се сретне и посеверно од споменатава линија (карта 2.3.).

2.6. Континуантот *ол* (со разновидноста *о̑*) се јавува во западните говори и тоа: во говорот на Скопска Каршијака, во градот Тетово и неколку североисточни села, во северниот дел на поречкиот говор, во дебарскиот, охридскиот, ресенскиот, битолскиот, прилепскиот, мегленскиот и во крајните југозападни костурски села (карта 2.4.). Сп.: *дол̑о, молзе, јаболкница* (Нерези, Скопско), *колк, молзница, солза* (Драчево), *жолња, жолчка, молкум* (Солње), *во̑к, ̑о̑иша, жо̑и, ко̑к, ко̑чишиша, ̑о̑жаф* (Тетово, Стаматоски, 1957 : 232), *волци, волна, жолња, колнеи, ̑олф, ̑олжаф* (Звечан, Порече, Видоески, 1950 : 19), *̑ол̑иши, ̑олцаф, ̑олн, с̑олчеш* (Пласница, Кичевско, Видоески, 1957 : 50), *болва, дол̑о, јаболко* (Дебар, Михайлов, 1954 : 13), *волк, солза* (Обоки), *волна, жол̑ишица, колчишиша* (Горенци), *молчиш, солси, ̑олно* (Папрадник), *болва, дол̑о* (Збавди), *мо̑чиш, ̑о̑но, со̑за* (Оровник, Охридско), *во̑к, во̑на, жо̑ишо, зако̑ниш, ко̑кој* (Ресен), *волна, волци, дол̑о, жолчка, колк, ̑олно* (Битола, Прилеп, Конески, 1949 : 7), *бо̑ска, бо̑ва, во̑на, жо̑чка, ко̑ве, ̑о̑ну, ̑о̑чник* (Тресино, Мегленско), *болха, волк, волнено, дол̑о, ̑ол̑иша, жол̑ишак, жол̑ишица, колк, молчи, ̑олна месечина, солза, солце* (Езерец, Костурско), *волнен, волци, ̑ол̑иша, молчи, ̑олно* (Нестрам), *бола, молси, солса* (Стенско).

2.7. Во јужните преспански села во бројни примери консонантската компонента на континуантот на вокалното **l* се загубила (*о̑ > о*). Така имаме, покрај *во̑на, ко̑ниш, ̑о̑но*, и: *боање, Бо̑арин, вок, до̑о, ̑иша, жо̑ишица*,

јабоко, мози, мочи (Љубојно, Штрбово, Долно Дупени), *кочишије, мокни, мозе, ѿоче, ѿочник* (Брајчино), *вок, соза, са смокнаф, ѿочи, ѿочник* (Герман), *бови, кок, жойица* (Крани, Арвати), *Боџарин, бова, вок, вочица, ѳоѿа, доѳо, жойѿ, жойѿница, јабока, кок, мозница, сози, ѿочук, но: волна, ѿолн, колни, колчишиѿа* (Нивица, Роби). По некој пример со *о* место *ј може да се сретне и во југозападните битолски села, сп. *боа, доѳо, жочка, јабоко, кок, кофа, ѿоѿок, ѿочник* (Дихово), *јабока* (Буково). Треба само да истакнеме дека континуантот на *ј фонетски не се реализира еднакво во сите преспански села. Во појужните, каде што е носовката *ѳ заменета со *ӑ*, од *ј исто така се добило *ӑ* (карта 2.6.).

2.8. Во областа Дримкол (на левата страна на реката Дрим, меѓу Струга и Дебар) и во Голо Брдо за вокалното *ј наоѓаме двофонемна група – *ӑл* и тоа во сите позиции: *вӑлна, јабӑлко, сӑлса* (Клење), *бӑлва, вӑлк, ѳӑлѿај, дӑлк, жӑлѿи* (Модрич), *дӑлѳо, жӑлња, јабӑлко, жӑлѿок, кӑлк, мӑлсуме, мӑлчиѿи, ѿӑлцаф, ѿӑлф, ѿӑлно, сӑлси, ѿӑлчник* (Луково); (карта 2.7.).

2.9. Во говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај има две вредности, како и место вокалното *ј: *ӑл* (зад лабијални и дентални согласки), сп. *бӑлви, вӑлк, вӑлчица, вӑлна, мӑлсуме, мӑлсница, јабӑлко, мӑлнаѿа, ѿӑлн, ѿӑлцаф; дӑлѳо, сӑлса, ѿӑлчек, ѿӑлцаф* и *ӑл* (зад меконепчена согласка): *ѳӑлѿика, ѳӑлѿама, кӑлк, кӑлкој, кӑлчишиѿа, кӑлниѿи* (Радожда); (карта 2.8.).

2.10. Две разновидности се јавуваат и во торбешките говори во Река (Дебарско) и во Маркова Река (Скопско): *ӑл* – во еднословни и во двословни зборови и *ал* – во трисловни и повеќесловни. Сп.: *бӑла, вӑлна, ѳӑлѿајѿи, дӑлѳо, жӑлѿо, кӑлнал, мӑлчиѿи, ѿӑлно, сӑлса, но: вӑлнено, ѿроѳӑлѿа, дӑлжина, ѿожӑлѿе, кӑлнеѿѿи, мӑлчеме, замӑлчи, ѿӑлнеме* (Жировница, Поповски, 1959 : 111), *бӑла, вӑлк, сӑлса, ѳӑлѿајѿи : вӑлчица, вӑлчицана, ѳӑлѿама* (Д. Количани), *сӑлса, жӑлѿок, вӑлци : сӑлсаѿа, жӑлѿица, јабӑлко* (Држилово, Скопско); (карта 2.9.).

2.11. Во корчанскиот говор *ј е заменето со *ал*: *бала, вална, далѳо, жалѿи, калк, кални, малчи, малси, алицца, ѿалн, салса, салце* (Бобоштица, Mazon, 1936 : 32); (карта 2.10.).

2.12. Сличен резултат наоѓаме и во југозападните костурски села, само што во нив вокалната компонента се изговара нешто малку позатворено отколку во корчанскиот (*ал*): *бала, валк, валчѿица, далѳо, жалѿо, калк, кални, ѿално, салнце, салси* (Радигоже), *вална, малчи, малси, салса, салце, сѿӑлбја, ѿӑлчи* (Галишта), *валнено, жалѿукок, малчи* (Гратче), *вална, ѿално* (Псоре), *валк, вална, далк* (Желин); (карта 2.11.).

2.13. Континуантот у се шири во северна Македонија на југ до линијата Вратница (северно од градот Тетово) – Скопје – Свети Николе – Пробиштип. Сп.: *бува, вук, вучица, вуна, јабука, музе, муња, ѝужаљке, ѝун, сѝузна се, жуѝ, кук, кучисѝа* (Куманово), *вуче, жуч, жуња, куне, дубоко* (Кучевиште, Скопска Црна Гора); (карта 2.5.).

Зад лабијалните согласки во одделни лексеми у < *ј се среќава и значително појужно од споменатава линија, сп. *бува, вук, жучка, јабука, музе, ѝужав* (Скопје), *бува, вуци, музница* (Белимбегово, Скопско), *буа, јабука* (Тетово), *буа, вук, јабука, ѝуно, ѝужајка, ѝузна се* (Кочани, Штип), *јабука* (Радовиш, Струмица), *јабука* (Миравци, Гевгелиско), *буа, јабука, мучи, ѝух* (Мендово, Петричко, И. Георгиев).

2.14. Во северните говори покрај у се среќаваат и континуантите *лу* и *лѝ*. Тие се јавуваат само зад забно-венечните консонанти *д-ѝ, с* (в. погоре). Првиот континуант (*лу*) е почест во најсеверните кумановски и скопско-црногорски села, сп. *слуба, слубица, слуйѝи, слуза, слунце* (Кучевиште, Скопско; Куманово). Во кривоаланечкиот со *лу* се познати и лексемите *жључка* и *жљуна* (Видоески, 1953 : 207). Сите приведени примери во разновидноста со *лу* (одн. *љу*) познати се и во граничните српски јужно-моравски дијалекти (Белић, 1905 : 114).

Во јужниот појас на кривоаланечкиот, кумановскиот и скопско-црногорскиот, како и во вратничкиот говор во Долни Полог, потоа во кратовскиот и овчеполскиот во споменатава фонетска позиција се јавува *лѝ* : *длѝк, длѝжан, слѝза, слѝнце, заслѝни, слѝй, слѝба, слѝбица, ѝлѝчник, ѝлѝче* покрај *клѝче* (*ѝл > кл*), отаде после и *клѝцањ*. На овој терен со *лѝ* почесто се среќава и *ѝлѝиѝа* со изведенките *ѝлѝйне, ѝлѝй, ѝлѝика* (во Кривоаланечко, Кумановско); сп. го и кумановското *лѝцне, лѝцка* (< *хѝцне, хѝцка*).

Како континуант на вокалното *ј треба да се смета во северните и источните говори и вредноста *лѝ* во *длѝбок* (Видоески, 1962 : 56).

2.15. Некои од горниве примери во разновидноста со *лѝ* се јавуваат на поголем ареал во источна и југоисточна Македонија.

Формата *длѝк* (*длѝѝа, длѝѝо*) се употребува и во кочанскиот, штипскиот, благоевградскиот, во областа на Беласица од Дојран до Петрич, во Лагадинско, а не е непозната и во долновардарските говори, сп. *длѝнук* (Сухо, Голомб, 1962/63 : 239), *длѝѝу* (Ново Село, Солунско, Oblak, 1896 : 39), *длѝжи* (Кулакија, Mazon – Vaillant, 1938 : 25).

Фонетската разновидност *слѝнце* континуирано се јавува на два ареали: во северна и во југоисточна Македонија. Јужниот ареал ги опфаќа серскиот, лагадинските и долновардарските говори (картата 3.1.).

Меѓу овие два ареали и на запад до Пчиња, Вардар и Црна се употребува формата *сѝнце*. Спорадично таа се среќава и по западната и

југозападната јазична периферија: во некои горнополошки и дебарски села, во Струшко, Преспанско, Леринско и во јужните битолски села.

Најчесто компонентата *л* се губи и во ред други западни говори, сп. *сонце* во Скопска Каршијака, поречкиот, прилепскиот, битолскиот, охридскиот, преспанскиот и во некои дебарски и кичевски села, *сѝнце* во радошко-вевчанскиот, *санце* во некои западни костурски села. Но во споменативе говори не се необични и форми со запазено *л*, сп. *солнце* во кичевскиот, *солце* во костурскиот (западниот), *салнце* и *салце* во Бобоштица, *сѝлце* во северозападните костурски села, *сѝлнце* во скопските и велешките села што се наоѓаат западно од Вардар и Тополка. Со вокално *л* оваа лексема е позната само во малореканскиот (в.т. 2.1.).

2.16. Најголем број од примерите со вокално **l* се совпаѓаат и во поглед на резултатот од развојот на *л*, а и во поглед на географската распространетост на тој резултат. Некои посебности покажуваат само зборовите *буѓарин*, *јаболко*, со нивните изведенки, и, како што видовме, *сонце*.

а) Формата *буѓарин* (*буѓарија*, *буѓарски*) зафаќа најголем ареал: се јавува готово во сите македонски дијалекти со исклучок во костурско-преспанските и крајните југоисточни говори. Во костурско-преспанските познати се и разновидностите: *болѓарин* (Бобоштица), *боѓарин*, *боѓарски* – *боѓарици*, *боѓарија* (во преспанскиот; забележени се во селата Герман, Нивица, Роби, Ошчима, Лак, Љубојно), *балѓарин* (Радигоже) и *булѓарин*, *булѓари*, *булѓарија* (Езерец, Гратче, Стенско, Вамбел; (карта 4.). Последнава разновидност (*булѓарин*) позната е и во лагадинските и серските говори (Голомб, 1962/63 : 240).

б) За **jablŭko* ни се познати разновидностите: *јабљко* (во малореканскиот), *јаболко* (во сите **l* > *ол*-говори), *јабоко* (во преспанските), *јабѝко* (во **l* > *ѝ*-говори), *јабука* (во северните и штитско-струмичките); во разлошкиот се јавуваат наспоредно *јабука* и *јабѝко*, а во малешевскиот – *јабака*. Во долновардарските се среќаваат и формите *јабулка* (Валандово, Гевгелиско), *абулка* (Кукушко), во сушко-височкиот и *јабљѝко*, *јабљѝчко*, а во југозападните костурски села и разновидноста *лаѝка* (Бобоштица, Mazon, 1936 : 32), Рупишта, Радигоже, Галишта (карта 5.).

3. Анализирајќи ја географската распространетост на континуантите на вокалните **r* и **l* можеме да го констатираме следното.

На некои говорни подрачја имаме идентичен развој на двата гласа. Така е во серско-лагадинските, долновардарските, во дел од костурско-леринското говорно подрачје, во струшкиот, централниот дебарски и во горнополошкиот говор. Во сите нив **r* > *ѝр*, **l* > *ѝл*, одн. **r* > *ѝр* / *рѝ*, **l* > *ѝл* / *лѝ* во долновардарските и серско-лагадинските.

Ист развој имале овие два гласа и во некои други западни периферни говори. Во дримколскиот и голобрдскиот, како што видовме, **r* > *ѝр*, **l* > *ѝл*,

во радошко-вевчанскиот: *ʎ > ǎp / äp, *ʎ > ǎl / äл, во жерноничкиот: *ʎ > ǎp / ap, *ʎ > ǎl / al; во малореканскиот и p и ɟ се слоговни.

Како што се гледа, на целата јужна и западна периферија место вокалните *ʎ, *ʎ се развиле двофонемни групи од вокална компонента и сонант, освен во малореканскиот, каде што наоѓаме еднофонемни вредности.

На другата македонска јазична територија резултатите од развојот на споменативе гласови се различни. На едно широко подрачје во северна и централна Македонија p се задржало, додека *ʎ се рефлектирало во у, ǎл, ǎ, ол, во ограничен број случаи и лǎ, одн. лу. Во пиринските говори исто така наоѓаме разлики во континуантите; таму *ʎ > pǎ (ǎp), *ʎ > ǎ.

4. Приведениов погоре материјал укажува на следниов развојот на вокалните *ʎ и *ʎ.

4.1. Во старомакедонскиот p и л слоговна функција имале само како континуанти на прасловенските групи *tʁt, *tʁt – *tʁt, *tʁt. Така старословенските примери од типот чрѣнѣ, грѣло – жлѣтѣ, длѣгѣ покриваат изговор *čr̥n̥, *gr̥lo – *žl̥t̥, *d̥lg̥ (< *čr̥n̥, *gr̥dlo – *žl̥t̥, *d̥lg̥). По губењето на еровите се добиле и нови, секундарни p и ɟ – од прасловенските *tr̥t, *tr̥t – *tl̥t, *tl̥t и тоа негде по фонетски пат, како во *d̥r̥va – *s̥l̥za, *bl̥xa (< *dr̥va – *sl̥za, *bl̥xa), а во ред случаи и морфолошки, сп. *kr̥st – *kr̥v (< *kr̥st̥, *kr̥v̥). Само во некои југозападни костурски села зборовите *кресѣ* и *рож* се задржале со изјаснети *b > e, *b > o.

По таков начин во македонскиот јазик во периодот што следи веднаш по губењето на еровите сонантите p и ɟ биле слоговни, како оние добиени од групите *tʁt, *tʁt – *tʁt, *tʁt така и оние од групите *tr̥t, *tr̥t – *tl̥t, *tl̥t.

4.2. Во некои говори оваа состојба се задржала до денеска, сп. *крв*, *вжк* во малореканскиот. Особено е простран, како што видовме, ареалот на p.

4.3. Но во повеќето говори и p и ɟ понатаму се развиле во двофонемни групи од вокал + p, л, а негде и во групи од p, л + вокал.

Како прва фаза од разложувањето на вокалните p и ɟ, секако е појавата на еден вокален призвук, кој подоцна се издвоил во посебна фонема – ǎ. Значи, процесот се одвивал по следниов начин: p > ʎ > ǎp, ɟ > ʎ > ǎл. На овој стадиум од развојот тој се задржал во јужните и во западните периферни говори.

4.4. Во некои говори вокалниот призвук се развил зад сонантот и таму останал и подоцна кога се развил во самостојна фонема. Тоа можело да биде редовна појава, сп. *п̣р̣ѣсѣ*, *ср̣ѣце* во пиринските говори, или само во одредени фонетски позиции, на пример, во еднословни зборови, пред краен консонант

или пред консонантска група, сп. *крав*, *врашник* и сл. во серско-лагадинските, или пак зад определени согласки, сп. *длаво*, *слаза*, *илаче* во северните и во некои источни дијалекти.

4.5. Во крајните југоисточни говори (гоцелчевскиот, серскиот, лагадинскиот) покрај континуантите *ар* / *ра* и *ал* / *ла* се среќаваат и вредностите *ар* / *ра*, *ал* / *ла* како фонетски варијанти на првите (во неакцентирана позиција). Сп. *шариши*, *саришица*, *шранлиф* (во гоцелчевскиот), *шран* / *шран'ош*, *влак'о(ш)* (во сушко-височкиот, Голомб, 1962/63 : 238, 239).

4.6. Во други говори вокалната компонента во групите со *р*, *л* претрпела нови промени. Таа се изменила во некои од веќе постојните вокални фонemi во системот (*а*, *о*) или пак се развила во нова фонема: *ӑ*, *а̇*, *ӓ*. Така настанале групите *ар*, *ал* во корчанскиот, *ар*, *ал* во западните костурски села, *ар̆*, *ал̆* во дримколско-голобрдскиот, одн. *ар̆*, *ал̆* – *ар̇*, *ал̇* во радошко-вевчанскиот, *ол* во централните и др.

4.7. Процесите сврзани со развојот на вокалното **л̆* се уште посложени во споредба со вокалното **л̇*.

На едно широко подрачје сонантот *л* се загубил, така што останал само вокалниот дел на групата (карта 2.3., 2.5., 2.6.). Таков е случајот во преспанскиот, каде што процесот се одвивал по следниот начин: *л̆* > *ӑл̆* > *ол̆* > *оў* > *о*. Единствено вака на односниов терен може да се објасни постоењето на двојни форми – со *о* и со *оў*, сп. *вок*, *жой̆* : *воўна*, *коўниш̆*, *йоўно*. Дека сонантот *л* во овој говор пред неговото полно исчезнување се изговарал со силна лабијализација укажуваат околните говори. На целиот појас од Пелистер до Караорман *л* на крајот на слогот, а тоа значи и во групата *-ол-*, се изговара лабијално.

Дали ваков изговор треба да претположиме и во источните говори каде што го наоѓаме рефлексот *ӑ*? За тие говори ни се чини поприемливо искажувањето на Конески дека сонантот *л* се апсорбирал во *ӑ* (Конески, 1966 : 34). Во северните говори, како и во српскиот / хрватскиот, вокалното **л̆* со лабијализација дало *у* (**л̆* > *л̆* > *ў*) (Белић, 1960 : 76-78).

Во одделни случаи *л* се загубило и во други наши дијалекти, сп. *сӑлнце* > *сӑнце*, одн. *солнце* > *сонце*. Во некои говори консонантската група *-лнце-* се упростила со испаѓање на назалниот сонант, сп. *сӑлце*, *салце*, *солце* во Костурско (в.т. 2.15).

4.8. Целиот процес на развојот на вокалните **л̆* и **л̇* во македонските дијалекти графички можеме да го изразиме на следниов начин:

а) **л̆*

б) **л̇*

∨	∨
$\text{ʔ}p // p\text{ʔ}$	$y < \text{ʔ}q < \text{ʔ}q // q\text{ʔ} > q > y$
∨	∨
(ap) $\text{ǎ}p // p\text{ǎ}$ (pa)	$\text{ǎ} < (al) \text{ǎ}l // l\text{ǎ} (la) > \text{ǎ}$
∨	∨
ap	o < ol
ǎp	al
εp	εl
ǎp	ǎl
ǎp – ǎp	ǎl – ǎl
ǎp – εp	ǎl – εl

4.9. Од општиот развој на вокалното *l нешто отстапуваат разновидностите *јабулка* (*абулка*) во долновардарските, *лајка* во костурските, како и фонетските варијанти *буџарин*, *булџарин* и нивните изведенки (в.т. **2.16.**).

Географската распространетост на обликот *јабулка* упатува на претпоставка за контаминација на формите *јабулка*, која е карактеристична за штипско-струмичките говори, и *јабǎлка(о)*, одн. *јаблǎка(о)*. – Корчанската форма *лајка* е добиена со метатеза од *балка* со претходна елизија на почетниот слог предизвикана од фонетски причини.

Формата *буџарин* од северните говори (каде што е добиена фонетски), а и со посредство на српскиот / хрватскиот, се проширила во сите македонски дијалекти, со исклучок во некои југозападни периферни говори. Разновидноста со *ул* (*булџарин*), позната во крајните југозападни костурски села и во лагадинско, настанала, веројатно, спрема грчкиот изговор на ова име (Mazon – Vaillant, 1938 : 26).

5. Во оние говори каде што се запазиле вокални *p* и *q*, во ред случаи се добиени и нови *p*, *q*. Од секундарно потекло е *p* во примерите *сѝpна*, *ѝpѝеза*, *ѝpмада* во кичевско-поречкиот, *брдаци*, ‘бардаци’, *брдавица* ‘брадавица’, *ѝpница* ‘граница’, *ѝpџанин* ‘граѓанин’, *ѝpнаѝа* ‘граната’, *ѝpдиѝиѝе* ‘градиште’, *кpвајче* ‘кравајче’, *кpј* ‘крај’ и др. во северните говори (Видоески, 1962 : 31). Во сите овие случаи се работи за редукција и потоа елизија на вокалот *a* кој се наоѓа непосредно до *p*.

Секундарно вокално *q* се јавува место групата *ол*, сп. *бдно* ‘болно’, *дно* ‘долно’ (во малореканскиот), *бдница*, *расдница* ‘расолница’, *смдница* ‘смолница’, *Тойдница* ‘тополница’ (во поречкиот, Белић, 1935 : 106). Се

работи за хиперкоректност по однос на другите говори со кои граничат поречкиот и малореканскиот.

6. Разнообразноста на континуантите на вокалните *ɣ и *ʃ во македонските дијалекти подобро ќе се согледа ако се посматраат тие во склопот на целиот вокален систем на поодделните говори.

6.1. Во говорите каде што се пазат *ɣ* и *ʃ* надвор од нив по правило има петочлен систем:

<i>y</i>	<i>u</i>
<i>o</i>	<i>e</i>
<i>a</i>	(+ <i>ɣ</i> , <i>ʃ</i>)

Таков вокален систем има малореканскиот, во кој и носовката *ɔ е заменета со *o* (*ȳoiȳ*, *roka*), и јужниот дел на кичевско-поречкото говорно подрачје, во кое *ɔ се рефлектирало во *a* (*ȳaiȳ*, *raka*).

6.2. Во говорите каде што *ɣ и *ʃ или само едно од нив, се рефлектирале поинаку, бројот на вокалните фонеме се движи меѓу 5 и 7.

Најмал број фонеме имаат централните говори, во кои се пази вокално *ɣ*, а *ʃ е заменето со *o*. И таму имаме петочлен систем + *ɣ*. Носовката *ɔ > *a* (*ȳaiȳ*, *raka*).

На сета друга територија наоѓаме шест или седум вокални фонеме.

6.3. Во говорите каде што место *ɣ, *ʃ се јавуваат двофонемните групи *ǰr*, *ǰl* редовно има шест вокали. Со оглед на корелационите односи што суштествуваат меѓу фонемите, целиот систем ни се претставува во следниов вид:

<i>y</i>	<i>ǰ</i>	<i>u</i>
<i>o</i>	<i>a</i>	<i>e</i>

Фонемата *ǰ* овде се опонира со *a* како дифузен корелат. Овој систем е карактеристичен за долновардарските, костурскиот, западниот дел на преспанскиот, струшкиот, дебарскиот и горнополошкиот говор. Во сите овие говори и носовката *ɔ е заменета со *ǰ* (*ȳǰȳ*, *raǰka*).

6.4. Горниов состав на фонеме го наоѓаме и во скопскиот, велешкиот, тиквешко-мариовските, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори, само со таа разлика што во сите нив фонемата *ǰ* има поограничена

дистрибуција, зашто се јавува како рефлекс на *ɨ (во скопскиот и велешкиот *а̋л*, во другите *а̋*); носовката *ɔ и овде се рефлектирала во *a* (*и̋аи̋и*, *рака*).

6.5. Во пиринските говори *а̋* е добиено од *ɨ и *ʏ (*и̋а̋рс̋и̋и* – *и̋ра̋с̋и̋и*, *и̋ано*, *с̋а̋за*), додека *ɔ > *a* (*рака*).

6.6. Во северните говори *ɹ* како самостојна фонема егзистира и при постоење на фонемата *а̋*, која се јавува во нив како континуант на етимолошките *ъ, *ь (*д̋а̋и*, *д̋а̋н*) и во ограничен број примери е добиена од *ɨ (*д̋ла̋го*, *сла̋за*, *и̋ла̋че*). Во другите случаи *ɨ > *у* (*вук*, *и̋уно*, *кук*, *жӳио*), како и носовката *ɔ (*и̋уи̋и*, *рука*). Целиот систем во овие говори изгледа како што следува:

<i>у</i>	<i>а̋</i>	<i>и</i>	
<i>о</i>	<i>a</i>	<i>e</i>	(+ <i>ɹ</i>)

6.7. Фонемата *а̋* во серско-лагадинските говори има поголема дистрибуција, зашто таму таа се развила како рефлекс на *ʏ, *ɨ, назалот *ɔ (*ра̋ка*) и етимолошкото *ъ (*д̋а̋и*, *с̋а̋н*), а во говорот на Висока во *а̋* се рефлектирала и самогласката *у (**суп̋ъ* > *с̋а̋н*, **кӳсел̋ъ* > *ка̋сел*) (Голомб, 1962/63 : 236). Меѓутоа, во овие говори има и широко *e* како континуант на *ě. Според тоа серско-лагадинските говори имаат седумчлен вокален систем:

<i>у</i>		<i>и</i>
<i>о</i>	<i>а̋</i>	<i>e</i>
	<i>a</i>	<i>ä</i>

Самогласката *а̋* и овде е корелат со *a* по признакот дифузен – компактен, а вокалот *ä* се наоѓа во корелација со *a* како негов висок (преден) парник.

6.8. Во дримколско-голобрдскиот, каде што *ʏ > *а̋р* и *ɨ > *а̋л*, шесточлениот вокален систем има поинаква корелација. Како важен дистинктивен признак се јавува лабијалноста и според тоа вокалите се сопоставуваат на следниов начин:

<i>у</i>	<i>и</i>
<i>о</i>	<i>e</i>
<i>а̋</i>	<i>a</i>

Вокалот $\acute{a}$, кој се опонира како лабијален корелат на a , се јавува и како рефлекс на носовката $*\varrho$ ($\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}$, $r\acute{a}ka$).

6.9. Горниот состав на вокалните фонеме го наоѓаме и во нестрамскиот говор. Меѓутоа, во него фонемата $\acute{a}$ е добиена од $*\varrho$ ($r\acute{a}ka$), додека $*\gamma > ap$, а $*\int > ol$.

6.10. Во радошко-вевчанскиот говор има седум вокални фонеме:

y	u
o	e
$\acute{a}$	$\ddot{a}$
a	

Вокалите $\acute{a}$ – $\ddot{a}$ (опонирани како лабијален – нелабијален) и овде имаат многу ограничена дистрибуција: $\acute{a}$ може да стои само зад лабијална согласка, а $\ddot{a}$ само зад нелабијална. Тие се добиени од $*\varrho$ ($\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}$ – $r\acute{a}ka$) и вокалните $*\gamma$ и $*\int$ ($v\acute{a}rba$ – $s\grave{a}rce$, $v\acute{a}lk$ – $k\acute{a}lk$).

6.11. Систем сличен на претходниов познава и говорот на костурското село Езерец. Но во него $\acute{a}$ е добиено само од $*\varrho$ ($\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}$, $r\acute{a}ka$), а вокалот кој има боја ε , а не $\ddot{a}$ потекнува од $*\gamma$ ($b\acute{e}r\acute{z}o$, $z\acute{e}rno$). Вокалното $*\int$ е заменето со ol .

6.12. Фонемата $\acute{a}$ ја познава и говорот на реканските и скопските Торбеши. На овој терен таа е позиционо уште поограничена: се среќава само во еднословни и двословни зборови и форми, а во трисловни и во повеќесловни алтернира со a , (сп. $\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}$, $\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}o\bar{i}\bar{i}$ – $\bar{i}\bar{a}\bar{i}\bar{i}i\bar{i}i\bar{i}i\bar{i}i\bar{i}$; $\bar{i}\bar{a}\bar{r}c\bar{i}\bar{i}$, $\bar{i}\bar{a}\bar{r}c\bar{i}\bar{i}$ – $\bar{i}\bar{a}\bar{r}c\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}$; $v\acute{a}lk$, $v\acute{a}l\bar{c}i$ – $v\acute{a}l\bar{c}i\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}\bar{i}$, $v\acute{a}l\bar{c}i\bar{i}\bar{i}\bar{i}$). Така и во тие говори се сложил систем од седум вокални фонеме, но со поинаква корелација во споредба со радошко-вевчанскиот. Двете фонеме ($\acute{a}$, a) добиени како континуанти на $*\varrho$, $*\gamma$ и $*\int$ во различни фонетски позиции се опонираат со самогласката a , и тоа $\acute{a}$ по дистинкцијата лабијалност, а a како дифузен корелат.

6.13. Во говорот на Бобоштица шесте вокали се поредени во три корелативни пара по признакот задни – предни:

y	u
o	e
a	$\ddot{a}$

Вокалот *ä* е рефлекс на акцентираниите **ě* и **e* (*läiio*, *ḡovāndo*). Вокалната компонента на континуантите **r* и **l* се изедначила со етимолошкото *a* (*дарво*, *йално*), како и рефлексот на носовката **o* (*дамбје*, *йаи*).

7. Од претходниов материјал забележливи се две тенденции: прво, поврзаноста меѓу рефлексите на вокалните **r*, **l* и на носовката **o* на некои терени, и второ, тенденцијата за постигнување сооднос на фонемите-континуанти на **r*, **l* и **o* со другите вокални фонеме.

7.1. На едно широко дијалектно подрачје во јужна и западна Македонија, каде што **r* и **l* се разложиле во двофонемни групи, вокалните компоненти на континуантите на споменативе гласови (**r*, **l*) гласовно се поклопуваат со рефлексите на носовката **o*. Така, на пример, во говорите каде што **o* се заменило со *ä* и *r* > *är*, **l* > *äl*, сп. *йаи*, *рака* – *сарце* – *салза* во серско-лагадинските, долновардарските, костурските, струшкиот, дебарскиот и горнополошкиот. Во дримколско-голобрдскиот **o* > *ä*, **r* > *är*, **l* > *äl* (*рака* – *дарво* – *салза*). Во реканскиот под исти фонетски услови **o* > *ä* – *a*, **r* > *är* – *ar*, **l* > *ol* – *al* (*йаи*, *йаиои* – *йаишича* : *йарн*, *йарње* – *йарњеио*; *сар*, *сарои* – *сарови*, *саровише*). Полн паралелизам во развојот на **o*, **r* и **l* наоѓаме и во радошко-вевчанскиот говор, сп. *йаи* – *рака* : *йарси* – *карси* : *вална* – *галии*. Во корчанскиот говор исто така континуантите на сите три гласа дале еден резултат – *a* : *йаи* – *йарси* – *валк*, а во југозападните костурски села тој резултат е *ε* : *йеи* – *йерси* – *велк* (Галишта, карта 1.9.; 2.11.).

Уште е поголема врската меѓу континуантите на носовката **o* и вокалното **r*. Во охридско-преспанското говорно подрачје и двата гласа се измениле во *ä*, одн. **r* > *är*, сп. *рака*, *йарси*, а **l* > *ol* (*оу*) *волк*, *волна*. Во некои **o* > *ä*-говори во западна Македонија настанала дури и метатеза на групата *-rā-* (< **ro*) во *-är-* за да се изедначи со рефлексот на вокалното **r*, сп. *йр* > *йр* (**proť*), *об*рч (**obrčь*), *д*рк (**drogь*), *си*рџа (**stroga*), *й*рба (**troba*), како *й*рси, *д*рво и др. (во преспанскиот и костурскиот).

Во оние говори, пак, каде што рефлексите на **o* и **r* не се совпаѓаат наоѓаме паралелизам во развојот на овие гласови на друг план. Во сите говори со запазено вокално *r* рефлексот на **o* се совпаднал со некој од постојните вокали во системот на односниот говор. Така, на пример, во северните говори **o* > *y*, во малореканскиот **o* > *o*, а во централните и во источните **o* > *a*. Нема говори со *r* во кои **o* би се развило во посебна фонема. И уште еден податок. Јужната и југозападната изоглоса на вокалното *r* на полно се совпаѓа со изоглосата на **o* > *a*.

7.2. Показаниот паралелизам во рефлексите на носовката **o* и вокалните **r*, **l*, особено на првото, нè упатува на следниве размислувања.

Во еден период од развојот вокалниот дел на континуантите на **r* и **l* звуково се доближил или совпаднал со рефлексот на **o*. Потоа нивниот развој одел во еден правец – кон реализација на фонемите *ä*, *a*, *ä*, *ä*, а во

некои говори тие (континуантите) се стопиле во *a* (на пример во корчанскиот). Во кое време дошло до ова доближување на резултатите од споменативе гласови? Секако тогаш кога *ɹ* и *ʎ* го загубиле статусот на самостојни вокални фонемии и кога од нив се изделил вокалниот елемент. Тие звучеле ^ɹ*p*, ^ɹ*l*; така звучел и континуантот на ^{*ɹ}*q* – *ǎ*, негде и ^ɹ*n* (^ɹ*m*) – со запазен назализам. Оваа претпоставка може да се однесува само за јужните и крајните западни говори. Во централните и во северните сме имале друга ситуација. Во тие говори деназализацијата се извршила многу порано, а вокалната компонента се слеала во една од постојните фонемии – *a*, *o*, *y*. При веќе стабилизирани вокален систем вокалното *ɹ* во споменативе говори се конзервирало. Не го исклучуваме при тоа и влијанието на српските дијалекти.

Вокалното ^{*ɹ}*j* во својот развој на односниов терен се одделило од *ɹ*. Во северните говори во едни позиции тоа се изменило во *y*, како и во соседните српски дијалекти, а во други дало *ǎj*. Значи, тоа се слеало во веќе постојните гласовии. На еден широк ареал во централна и во источна Македонија неговиот развој одел по друг пат и со цел да се постигне фонолошки сооднос. Имено, на тој терен ^{*ɹ}*j* > *ǎl* (во Скопско и Велешко), или само *ǎ* (Тиквешко, Штипско, Пијанец, Малешевско). Само на еден мал простор во западна Македонија покрај вокалното *ɹ* се задржало и слоговно *ʎ* (Мала Река), а во порчкиот и во говорите во Пелагонија ^{*ɹ}*j* > *ol*.

7.3. Во говорите каде што се развиле место ^{*ɹ}*r*, ^{*ɹ}*j* и ^{*ɹ}*q* нови фонемии, тие по правило стапуваат во корелација со *a*. По тој начин фонемата *a*, која дотогаш виеела како осамени член во системот на вокалите, во повеќето македонски дијалекти добива свој корелат. Самата корелација во одделни дијалекти се устројувала по различни признаци. Така настанале корелативните односии: *a* – *ǎ* во дримколско-голобрдскиот и нестрамскиот, *a* – *ε* во говорот на Езерец, *a* – *a* во западните костурски села, но во најголем број говори *a* се опонира со *ǎ* : во цела северна, источна, јужна Македонија и во повеќе западни периферни говори.

7.4. Вокалните ^{*ɹ}*r* и ^{*ɹ}*j*, како што се гледа од претходното излагање, изиграле многу важна улога во формирањето на вокалните системи во македонските дијалекти. Таму каде што се запазиле тие слоговни (или само еден од нив), по правило имаат статус на посебни фонемии. Особено тоа е показателно за *ɹ*, за кое можат да се најдат и потребни минимални паровии што ќе ја потврдат неговата фонолошка самостојност, сп. *ǎruǎi* (< *ǎrxuǎi*) : *ǎruǎi* (^{*prǎtʃ}) во серните, или *vrǎo(ǎi)*, *vrǎon*, *vrǎovi* во ред други говори.

Во оние говори, пак, каде што ^{*ɹ}*r* и ^{*ɹ}*j* се разложиле, вокалната компонента во системот најчесто се јавува како нова фонема, која придонесла за создавање на нови односии меѓу фонемите, а негде и за реструктурирање на целиот вокален систем.

1.7. ФОНЕМАТА /x/

1. Во поглед на фонемата /x/ македонските дијалекти можат да се поделат на две групи. Во југоисточните, источно од линијата Кочани – Штип – Демир Капија – Острво – Кајлар, /x/ се пази во фонолошкиот систем и егзистира во корелација со фонемата /k/ како нејзин континуиран корелат:

$$\begin{array}{c} x - k \\ | \\ \bar{x} \end{array}$$

Западно од споменатава линија /x/ се среќава во неколку пункта – во охридскиот градски говор (Видоески, 1955 : 113-123), во говорот на мијачкото село Смилево во Битолско (Илић, 1959 : 400-403), во две торбешки села во Полог – Урвич и Јеловјане (Видоески, 1973 : 24-25), во две корчански села – Бобоштица и Дреновени (Mazon, 1936 : 49-50) и во областа Костенарија во Костурско. На другата територија во западна и во северна Македонија /x/ не се среќава (карта 1) и веларната група консонанти ја сочинуваат само два члена:

$$k - \bar{x}$$

2. Дијалектите што ја познаваат фонемата /x/ не се единствени во поглед на нејзините фонетски признаци, ниту во поглед на дистрибуционите можности.

2.1. Во поглед на фонетските карактеристики отстапување од нормалната артикулација на /x/ покажуваат некои североисточни периферни говори. Во разлошкиот говор /x/ се реализира како [x']. "... x се палатализирало до толку што се артикулира при самите предни алвеоли: *дујд'ох', дујд'ох'ӣе, видäx' – видäx'ӣе*" – пишува Алексиев (1931 : 109). Такво /x'/ е констатирано во повеќе разлошки села: Белица, Г. и Д. Драглиште, Бабјак, Елешница, Кремен (БДА, 1975 : 74-75, коментар на картата 79).

Во повеќе пирински села на просторот меѓу Мелник и Гоце Делчев (Неврокоп) забележано е и ларингално [h] како алофон на /x/ (БДА, 1975 : 74-75).

Во беровскиот и делчевскиот говор пред сонантите во ред случаи /x/ се реализира како звучен алофон [ɣ], сп. *еул'а*, *буун'а*, *йррн'а* (Пехчево), *Меу'меј*, *б'еу'ме* (Берово), *Б'еу'ме*, *'имау'ме* (Делчево).

Во ред дијалекти во Македонија не ретко може да се чуе слабо артикулирано [x] во фаза пред неговото наплно исчезнување, сп. *ор'а^x*, *ме^x*, *йи^xн'а* (Кочани), *бр'е^xче*, *й'а^xйи^x*, *кр'е^xко*, *м'у^xол* (Пробиштип). Едно такво слабо /x/ често може да се чуе во говорот на Македонците муслимани во разни пунктови во Македонија, сп. *арно*, *уба*; *укай*, *мо^xол*, *чо^xа* (Кичево, Видоески, 1957 : 55), *абер*, *ава*, *ич*, *оца*, *рбей* (Дебреште – Прилепско, Видоески, 1950 : 25), *бо^xла*, *ме^xлем*, *йи^xко*, *ма^xна*, *Ме^xмеј*, *зме^x*, *су^x* (Мелница – Велешко, Видоески, 1951 : 201-209).

2.2. Во зависност од позицијата во рамките на x-ареалот можеме да изделуваме две групи дијалекти.

2.2.1. Во крајните југоисточни говори на правецот Гоце Делчев – Серез – Лагадина употребата на /x/ позиционо не е ограничена. Таа може да се јави во сите позиции на збороформите – на почетокот и пред вокал и пред консонант, во средината – меѓу вокали, пред консонант и зад консонант, и на крајот како зад вокал, така и зад консонант. Сп.: а) на почетокот: *х'арж'иш'*, *хем*, *х'оро* (Г. Делчев, Мирчевъ, 1936 : 11-12, 53), *х'аре*, *х'ийар*, *хил'ада*, *х'ожа*, *хол'ера*, *хороб'ија*, *х'рй*, *х'рл'а* (Зрнево), *х'ајде*, *хийро*, *хорйума*, *хубаф* (Г. Броди), *хав'ан*, *х'аркума*, *х'айнува*, *хум'ой*, *х'урка*, *хи*, *х'ојна* (Плевна – Драмско), *х'аји*, *х'оди*, *х'арскал'* (Дервишен – Серско), *хам*, *х'аркам*, *х'ийри*, *х'ода(м)*, *х'аџица* (Сухо, Висока, Голомб, 1962-63 : 247), *хми*, *хр'ийам*, *хий'ам* (Г. Делчев), *хл'ийка*, *хл'аје*, *хл'уйка*, *хв'ани*, *хр'ани* (Плевна), *хл'адно*, *хл'ојам*, *хр'ана*, *хр'ан'ам*, *хр'ийам* (Сухо); б) во средна позиција (меѓу вокали): *бр'иха*, *изд'иха*, *з'адиха*; *лих'уса*, *др'ехи*, *ор'ехи*; *'ехел'*; *й'ехар*, *сийр'еха*; *џр'ехове*; *Влах'инка*; *'ахел'* 'јагула'; *јаха*, *л'аха*; *нах'ора*, *зах'ожда*; *йалах'ушка*; *н'охе* 'тепсија'; *йир'оха*, *д'адоха*; *доходи*; *лохуса*; *снаха*; *мухи*, *сухи*; *муха*, *суха*, *сухар*; *сухо*, *'ухо*; *бухуи* (сите примери се од Зрнево); (пред консонант) *мухла*, *й'ухла*, *мехл'ем*, *махне*, *јахнува*, *й'ехни*, *д'ихна*, *ф'ехче*, *й'ојачче*, *мехи'е*, *ехи'е* 'јајце', *йахий'абий*, *'охка*; (меѓу консонант и вокал): *'елха*, *бајла* (Плевна); в) на крајот: *џр'ах*, *Влах*, *йрах*, *сурмах*, *сийрах*, *врах*, *'орех*, *них*, *з'адих*, *мах*, *бух*, *кож'ух*, *сух*, *вајрх*, *йајлх* (Плевна), *и'ах*, *сирум'ах* (Савек), *м'ах*, *ор'ах*, *џр'ах*, *оч'ух* (Календра – Серско).

2.2.2. На просторот западно од линијата Солун – Валовиште – Гоце Делчев па сè до Кочани – Штип – Демир Капија – Кајлар фонемата /x/ е позиционо ограничена. Таа се јавува регуларно само на крајот на збороформите и пред консонант, сп.: *мах*, *йрах*, *вех*, *џрах*, *џлух*, *врах*, *йах* – *в'ехија*, *кр'ехко* (Елешница – Разлошко), *врах*, *сийрах*, *ор'ех*, *р'екох* – *џл'ухци*, *йрах'ина* (Благоевград, Стоиловъ, 1904 : 10), *сиром'ах*, *йишх*, *них*, *мех*, *мох*, *бух*, *кож'ух*, *йах*, *бех*; *ехла*, *в'ехио*, *б'охча*, *йишй'иа*, *орех'е* (Берово,

Пехчево), *врах, мех, з'адих, ѓлух, ѓр'ухка, и'ахѝа, ѓлед'ах – ѓлед'ахмe* (Подареш – Радовиш), *сирум'ах, б'ахча, 'ухџе, уѓлухн'а* (Богданци), *врах, лѝй'ух, нох – н'охѝа, убр'ахџе, иодн'охѝи, ј'адех – ј'адихне* (Гуменџа), *змех, сѝрах, иѝрд'ух, кр'ехѝу, ихѝииз'а* (Луковец – Воденско).

Во иницијална позиција во тие дијалекти /x/ може да се јави само во понекоја лексема од црковно-религиозната терминологија, многу ретко во други случаи, сп. *Хр'исѝиос, Хр'исѝио, хрисѝиј'анин, хѝрџе* (Дојран), *хѝе, не хѝе* (Пехчево).

Многу е ограничен на споменатава територија и бројот на случаите со /x/ во интервокална позиција. А до колку се среќава /x/ во таа позиција во понекој од долновардарските говори, тоа обично станува на морфемската граница со членските и множинските наставки кај именските зборови, сп. *Влахо, два ѓреха, мехо, з'адухо* (Дојран), *з'адихо* (Кукуш), *м'охуѝ, и'ердухоѝ* (Гуменџа); *Влах, мех, з'адих, мох, и'ердух*. Други случаи со /x/ меѓу вокали се многу ретки.

Во другите случаи во иницијална и во интервокална позиција /x/ отсутствува; тоа се загубило на полно или преминало во друга фонема во одделни случаи (в. 5.3.1.).

За да се има подобар увид за состојбата на фонемата /x/ во говорите на појасот Воден – Кукуш – Петрич – Разлог, ќе приведам примери од три пооддалечени пункта – Пехчево, Дојран и Гуменџа. Сп.: а) на почетокот: *ад'еѝ, алв'а, ан, 'оди, 'оро, 'иѝер, ил'ј'адо, ек'им, р'ани, рен, л'адно*, б) меѓу вокали: *ј'аа, маан'а, сн'аа, на'оди, ле'а, сѝр'еа, др'еа, сѝр'еи, ѓреоѝ'а, ѓр'еове, иѝро'а, с'оа, му'а, с'уар, бѝ'а : ѓр'охоѝи, иѝ'ихо*, в) пред консонант: *в'ехѝо, б'охџа, вѝрџџе, еу'ла, иѝун'а, б'ехѝе*, г) на крајот: *иѝх, них, ѓрех, ор'ех, сѝрах, сиром'ах, мох, бух, сух, и'ердух, вѝрх, им'ах, н'осех* (Пехчево), *ајд'ук, 'алва, л'адно*, но: *хѝрџе, сн'а; со: (соха), сѝре: (< сѝреа), му: (< муа), зм'ео (: змех), сѝр'ао – сѝр'ауе (: сѝрах)*, но и: *мех – м'ехо, з'адих – з'адихо; к'ихне, кр'ехѝо, м'ухла; врах, ѓрех, мох, них, сух, дујд'ех : мајл'ем, н'ијно : куж'уф, л'оѝуф* (Дојран, Пеев, 1979 : 38-39); *р'ана, л'адни, 'ору; 'уу (< уо), дууд'ен, ѓр'оуѝ, зм'еуѝ (: змех), ѓр'еуе (: ѓрех), 'ухџе, убр'ахџе, клахџ'ина, ј'адихне, ј'адихѝе; мех, нох, лах, з'адух, врах, ј'адех*, но и: *буф – б'уфуѝ, куж'уф; 'офѝиџа, мијл'ем, иѝ'ула, нијн* (Гуменџа).

2.2.3. Уште поголемо шаренило во поглед на дистрибуцијата на фонемата /x/ наоѓаме во оние пунктови во западна и југозападна Македонија каде што таа функционира сè уште во фонолошкиот систем.

Во полошките села Урвич и Јеловјане /x/ се јавува во сите позиции на збороформите, сп. *хала, хач, харен, хилаф, хиѝер, ходим, хоро, хубаф, хукален, хѝрбейѝ, хѝрчим*, дури секундарно во *хѝрџа; баџа, јаџа, дихам, кихам, соха, духам, ѓлуџа, уџо; бохџа, ѓлуџиџа, јахне, мехлем*, во морфемите *-хмe, -ѝџе : бехме, бехѝе, – иѝрхаџ 'првот'; врах, ѓрах, орах, ѓрех, мех, мох, ѓлух, вѝрх*, но и: *ѓраор, снаа, леа, сѝреа, береа, викаа, – задуф, мувл'осан* (Видоески, 1973 : 24).

Во говорот на селото Смилево, Битолско, на почетокот, освен во лексемата *храм*, и во меѓувокална позиција /x/ не се јавува, што значи нејзината дистрибуција е ограничена на крајот и пред консонант, сп. *Влах, врах, грах, них, мех, змех, мох, врх*, – *вјахнийи, здихна, ѱахѱаѱѱ, нихни, овихни, чехли, мухла, ѱлухѱи, невехче, мохче, мехѱе*, и редовно во морфемите: *бех, бехме, бехѱе*.

Во говорот на Костенаријата до колку се среќава фонемата /x/, таа се јавува претежно на крајот и пред консонант, додека на почетокот, освен во лексемата *хол'ера*, не е забележана. Во интервокална позиција се јавува претежно во лексеми во кои се чува и на крајот. Во такви случаи /x/ се задржува низ целата парадигма, дури и кога ќе се најде во интервокална позиција, сп. *мех – мехоѱѱ – мех'ови, ѱрех – ѱрех'ови, змех – зм'ехо – змех'ови, 'орех – ор'ехово дрво, мох – мохоѱѱ*. Но се јавува и во други случаи, иако значително поретко, сп.: *муѱѱ'еха бр'ухал* 'вепар', *ѱрох'аф* 'супрашка', *кр'ехак*. На крајот и пред консонант се среќава нешто порегуларно, сп.: *Влах, грах, ѱрах, ѱох, мох, них, сух, в'ахни, ѱахѱѱаб'ида, кр'ехко, ѱр'ухѱѱѱ, охѱѱ'ика, оѱл'ухна*, или *ѱ'ерха, ѱерхов'иѱа* 'киваѱиѱа', 'елха, и редовно во морфемите за 1 л. едн. на минатото определено време: *раб'оѱѱѱѱ, ѱл'аѱѱѱѱ, ѱ'очнах* (Езерец, Жужелци). Но веднаш и да истакнеме дека во бројни примери и во овие две позиции /x/ отсуствува, сп. *сиром'а, вер, ч'ели, м'елем; к'ожуф, ѱѱ'увла, ѱл'уѱѱѱѱ; ѱочн'а:ме, рек'о:ме*.

Во корчанскиот говор /x/ се јавува како маргинална фонема, зашто е ограничена претежно во туѓи лексеми, сп.: *харам, харо, хаѱѱ, хаѱр, хожа*, освен тоа во *хрѱѱн*, и како што гледаме, ограничена е на иницијална позиција. Во другите позиции не е констатирана, сп. *ѱроѱѱа* (< *ѱреоѱѱа*), *реаѱѱ, ѱра ѱрѱѱ, мѱѱ, ѱра, уѱла; мува, суво, уво, ѱаз'ува; сѱѱраѱ, ѱлуѱѱе*, во морфемите: *р'екој, рек'ојме, рек'ојѱе* (Mazon, 1936 : 49-50).

3. Од претходниов материјал можат да се сумираат и резултатите што се добиле по загубата на фонемата /x/.

3.1. На почетокот на збороформите, освен во секвенцата /xv/, која имала посебен развиток, /x/ > $\emptyset$ на сета македонска јазична територија, каде што се извршил процесот на загубата, сп. *ан, ѱѱѱар, оди, ули, рани, рен, ладно, леѱѱ*.

Поинаков развој во оваа позиција имала групата *xv. Освен во драмскиот говор, каде што се пази неизменета, сп. *хвани ѱо коно* (Плевна), *xv > /f/, одн. /v/ во говорите што не ја познаваат фонемата /f/, сп. *ф'ал'ам* (Зрнево), *фарк'аѱѱ* (Г. Делчев), *ф'аѱѱа* (Календра, Дервишен – Серско), *ф'ал'ам, фалба, фѱрл'ам* (Сухо, Висока, Голомб, 1962-63 : 247), и редовно така во сите други говори.

Нешто поособен развој имало /x/ и во секвенцата *xt, но таа може да се следи, главно, во источните говори, каде што се запазиле облици од глаголот *xotѱѱѱ, сп. *хѱѱ'а, хѱѱ'ан'е* – во гоцеделчевскиот (Мирчевѱ, 1936 : 115), *не хѱѱох, не хѱѱе* (Пехчево), *не хѱѱел* (Калиманѱи – Пијанец). Во некои

струмички села формите од овој глагол се среќаваат со изменето /x̄i/ во /f̄i/ : не ф̄иех, не ф̄ие, не ф̄и'ех̄ие (Смоларе). Во североисточните говори, меѓутоа, и овде /x/ се загубило, сп. *ӣ'еше да 'оди, ӣел с̄ам да иду* (Куманово), не *ӣе'але да н'осив* (Радибуш – Кривопаланечко).

3.2. Во интервокална позиција имаме нешто посложена ситуација, зашто тука /x/ може да се сретне и во морфолошка функција – во наставката -ха за 3 л. мн. на аористот и имперфектот, одн. -хе во западните говори на правецот Дебар – Струга – Корча – Костур.

3.2.1. Во северниот дел од кумановското и скопското подрачје во оваа позиција /x/ > /v/ готово регуларно, сп. *јава, мава, снава, лева, с̄ирева, макева, сова* (< *соха*), *чова, ѓравор, доваџа, навоџа, бува, јува, ѓлуво, дува, мува, руво, суво, диванија, ӣиво*, во 3 л. мн. аорист-имперфект *бева, имава, дојдова* (во скопскоцрногорскиот), *бева, н'осева, дојд'ова* (Куманово, Видоески, 1962 : 77).

Ваква замена на /x/ наоѓаме и во други говори во западна и централна Македонија, но во поограничени случаи. На еден тесен, но и континуиран појас на правецот Скопје – Велес – Прилеп – Битола – Лерин – Кајлар и во југозападните говори на линијата Костур – Корча – Преспа – Охрид /x/ е заменето со /v/ готово регуларно кога се наоѓа во секвенци со /y/ како прва компонента, сп. *мува, сувар, уво* (Зелениково, Драчево – Скопско), *мува, ѓлуво, суво* (Црквино – Велешко), *мува, ӣазува, руво, суви, уво* (Прилеп, Конески, 1949 : 257), *ѓлува, ѓрува, мува, ӣазува, сувар* (Глобочени – Преспа), *ѓлуво, ѓрува, мува, ӣаз'ува, руво, суви, уво* (Емборе – Кајларско, Тиолишта, Брезница, Добролишта – Костурско), *мува, ӣаз'ува, суво, уво*, (Бобоштица, Мазон, 1936 : 49-50), а во *ӣазува* се среќава и во драмскиот говор (Плевна (карта 2).

3.2.2. Во одделни лексеми во некои јужни дијалекти место /x/ се среќава и /j/, сп. *муја* (во мегленскиот говор), *снаја, сајай* (Тиолишта, Бапчор – Костурско).

3.2.3. Во случаите како: *леја, за ѓреја, с(ӣ)реја, макеја*, и во 3 л. мн. на аор.-импф. *беја, носеја, се измија, замолија* – во поречкиот, кичевскиот, горнополошкиот, се работи не за фонетска измена на /x/, туку /j/ се добило како хијатски глас. Во некои дијалекти вака добиеното /j/ во 3 л. мн. после се морфологизирало и како готова морфема се проширило и на другите глаголи и -ја станала општа наставка за 3 л. мн. на аористот и имперфектот, сп. *ѓл'едаја, ӣӣӣаја, м'олеја, 'учеја* (Банско, Молерови, 1954 : 12), *в'ик'аја, викн'аја, н'осија, зѓреи'ија, дуд'еја* (Тресино, Пожарско – Меглен), *вик'аја, зѓреи'ија, дуд'ија* (Чеган – Воденско), *избеѓ'аја, ск'ин'аја* (Опцирина – Леринско).

Обликот *йазука*, кој е доста распространет во северните говори, е добиен аналошки според образувањата на *-ка* од женски род.

3.2.4. Во сите други случаи во западните и во јужните дијалекти, како и воопшто во источните говори на правецот Кратово – Кочани – Штип – Струмица – Кукуш – Солун, во интервокална позиција $/x/ > \emptyset$, сп. *до'ожа*, *ј'аа*, *џра̄о* – *џра̄ове*, *с'уа*, *с'уо* (Елешница), *д'иа*, *к'иа*, *маан'а*, *џл'уа*, *му'а*, *беџ'аа* (Благоевград), *сн'аа*, *сир'еа*, *р'еа*, *с'оа*, *м'еур*, *м'еове*, *б'уа*, *б'уо* (Кочани), *баа*, *снаа*, *дуа*, *йаз'уа*, *суо* (Ваташа, Неготино), и редовно така во сите други дијалекти (карта 1).

3.3. Во поглед на судбината на фонемата $/x/$ на крајот и пред консонант јасно се изделуваат три ареали.

3.3.1. Во кумановско-кратовското подрачје, подразбирајќи го тука и овчеполскиот говор, во западниот дел на кочанскиот говор и во сета тиквешко-мариовска област на југ до Демир Капија, Кожуф и Нице, фонемата $/x/$ се загубила напoлно, како и во другите две порано споменати позиции, само со таа разлика што пред консонант, а понекаде и на крајот, по загубата на $/x/$ дошло до удолжување на претходниот вокал. Оваа компензациона должина повеќе доаѓа до израз кога е вокалот акцентиран, додека во неакцентираните слогови е нешто помала, особено во западниот дел на односнава област. Како трага од загубата на $/x/$ на еден тесен појас на правецот Крива Паланка – Пробиштип – Штип – Демир Капија се среќава едно слабо $/x/$, кое повеќе се чувствува како придив зад удолжениот вокал, се разбира, без фонолошка вредност. Сп.: *б'о:хча*, *в'е:хџо*, *изди:хн'а* (Псача), *б'а:ча*, *ме:л'ем*, *б'о:ча* (Крива Паланка), *в'е:џа*, *йод'у:ни*, *да изд'и:ну*, *да џи'и:не*, *ч'е:ре* (Куманово, Видоески, 1962 : 77-78), *мо:*, *сџира:*, *сиром'а:*, *ор'а:* // *ор'а:х*, *џре:*, *су:*, *в'е:џо* // *в'е:хџо*, *ме:л'ем*, *н'и:но*, *џи:н'а* // *џи:хн'а*, *ма:н'а*, *ја:н'а*, *ду:н'а*, (Кочани), *кре:хко*, *ор'а:хче*, *ме:л'ем*, *ја:н'ија*, *б'е:ме*, *ојд'о:ме*, *йоја:хме* (Пробиштип), *бу:*, *кожу'у:*, *сџира:*, *б'о:хча*, *џа:хџа* (Судик), *засџа:*, *удр'и:*, *вр:*, *ор'а:*, *сџом'а:*, *кожу'у:* (Штип), *б'у:на*, *б'о:ча*, *в'е:џо*, *џра:*, *вр:*, *бе:ме*, *рек'о:ме* (Неготино, Филиповски, 1952 : 15), *б'а:ча*, *оџид'о:ме*, *б'е:џе* (Ваташа).

Во штипско-кочанскиот и кратовско-овчеполскиот говор компензационата должина добро е искористена и во функција за диференцирање на 1 и 2 л. мн. на имперфектот од соодветните форми на презентот, кои по загубата на $/x/$ во наставките *-хме*, *-хџе* гласовно и акцентски совпаднале, сп. *в'ика:ме*, *н'осе:ме* – *в'ика:џе*, *н'осе:џе* (импф.) : *в'икаме*, *н'осеме* – *в'икаџе*, *н'осеџе* (през.). Таму каде што должината на вокалот на основата во имперфектот не била доволна да врши морфолошка диференцијација, дошло до удвојување на вокалот со што се оформиле нови морфемски секвенци: *-аме*, *-аџе*, одн. *-еме*, *-еџе*, сп.: *в'икааме* – *в'икааџе*, *н'осеаме* – *н'осеаџе* (Штип, Пробиштип), *р'учаамо* – *р'учааџе*, *н'осеамо* –

н'осееѿе (Кратово), *'имаамо*, *ј'едеемо*, *н'осееѿе* (Свети Николе, Видоески, 1962 : 206).

Во помала или поголема мера процесот на загубата на /x/ на споменатив начин ги зафатил и малешевско-пиринските говори, особено нивниот северен дел, само што во нив /x/, како што видовме, сè уште добро функционира во фонолошкиот систем. Сп.: *ме:л'ем*, *је:л'а*, *Вла:*, *ор'а:ме*, но *ор'а:хиѿе* (Елешница – Разлог), *с'а:не*, *д'у:не*, *му:л'аца*, *в'ане*, *уѿид'о:ме*, *чек'а:ме*, *наред'и:ме* (Разлог, Алексиев, 1931 : 109), *'одееме* – *'одеѿе*, *ѿл'едааѿе* – *ѿл'едааѿе* (импф.), *ѿлед'а:ме* – *ѿлед'а:ѿе* (аор.), но во 1 л. едн. *ѿледах*, *'одех* (импф.), *ѿлед'ах*, *од'их* (аор.) (Покровник – Благоевградско), *ѿл'еда:ме* – *ѿл'еда:ѿе*, *ѿлеѿ'е:ме*, *ѿлеѿ'о:ме* (Петрич), *ја:н'а*, *ѿи:н'а*, *изди:н'а*, *н'и:но*, *ме:л'ем*, *ду:н'а* (Берово).

3.3.2. Во западните македонски дијалекти, западно од линијата Скопје – Катланово – Рудник – Градско – Тројаци – Скочивир – Лерин – јужниот брег на Преспанското Езеро, на крајот на збороформите и во средината пред консонант /x/ > /v/, односно /f/, како во одделни лексеми, така и во граматичките морфеме. Сп.: *Влаф*, *враф*, *ѿраф*, *ѿраф*, *сиромаф*, *зdif*, *ниф*, *ѿиф*, мн. *ѿиој*, *ѿреф*, *змеф*, *меф*, *ореф*, *моф*, *буф*, *ѿлуф*, *задуф*, *кожуф*, *очуф* / *окуф*, *ѿердуф*, *суф*, *врф*, – *мевлен*, *мовлисан*, *мувла*, *евла*, *чевли*, *нивно*, *здивна*, *кивна*, *мавна*, *чевре* / *мефлен*, *муфла*, *ефла*, *нифно*, *кифна*, *мафна*, *ѿифко*, *веѿво* / *феѿво*, *офка*, *ѿафка(ѿ)*, *ѿифѿѿија*, во наставките: *-ф*, *-вме* / *-вне* и *-вме* / *-фне*, *-фѿе* : *беф*, *рекоф*, *имаф*, *чуф*, *се најѿиф*, – *бевме* / *бевне*, *рековме* / *рековне* и *бефме*, *рекофме*, *бефѿе*, *рекофѿе*, и др. (карта 3-10).

На овој терен меѓу одделни локални говори може да се прави разлика само во континуантот на /x/ пред сонантите - /v/ или /f/. Во тој поглед се izdelуваат два ареала. Во поречкиот, кичевскиот и во говорот на Дебарца и Малесија, како и во некои села во Охридско и Преспа, пред консонант по правило се јавува место /x/ – /f/, без оглед на карактерот на следниот консонант, сп. *ефла*, *мефлен*, *муфлосан*, *нифно*, *мафна*, *зdifна*, *кифна*, *бефне*, но само *чевре* (пред *p*). На другата територија од западното нарече пред сонантите /x/ > /v/.

Многу се ретки случаи со поинаква замена на /x/ во споменативе две позиции, исклучувајќи ги оние говорни оази каде што /x/ уште се пази. Од нашиов увид во дијалектниот материјал отстапуваат следниве примери: *дуни*, *јани*, *ѿина веѿроѿ*, *ѿо мана*, *мелем* – во некои кичевски села (Видоески, 1957 : 55), *челли* во говорот на Жировница (Дебарско). Не е непознат и обликот *мелем*.

3.3.3. Во југозападните говори – костурскиот, корчанскиот, кајларскиот и мегленскиот – место /x/ на крајот и пред консонант наоѓаме неколку резултати: *ѿ*, *в*, *ф*, *ј*, *к*, *у*. Сите тие во помала или поголема мера можат да се сретнат во еден ист пункт. За илустрација ќе приведеме материјал од три пункта кои се подоста оддалечени еден од друг: Тресино, кое се наоѓа на

пограничјето на мегленскиот со леринскиот на запад, со воденскиот на југ и со мариовскиот на север, Бапчор, на костурско-леринското пограничје, и Лобаница, која се наоѓа на пограничјето со албанската јазична територија на костурскиот терен. Сп. примери: *Влах* : *вра, сѝра* : *сиром'ак* : *ѝреј, меј, ур'еј* : *моф, вѝрф, з'адуф, 'очуф, ѝлуф, суф, нијн, вѝјн'а, уѝл'ујна, ч'ејли, мејл'ем* : *в'икѝк, в'икѝкме, викн'ак* : *викн'аме, викн'аѝе* (Тресино), *Вла, вра, сѝра, вр, ѝре* : *'ореј, меј* : *буф, кож'уф, ѝлуф, суф* : *р'еку, оѝ'иду* : *бек, 'имек, н'осек, сѝ'анак* : *н'ино, мул'оса, оѝл'уна* : *б'увна, зд'ивна, ѝ'ивна* : *кр'ефко, ѝерд'уфче, ѝифѝ'ија* : *в'ѝјна, м'ајна, м'ејлем* : *ов'еѝна* (Бапчор), *Вла, вра, сѝра, ѝре, вѝр* : *меј, 'ореј* : *буф, ѝлуф, суф, к'ожуф, – д'уна, зд'ина, ч'ере, м'елем, ојд'оме, рек'оме, вик'аѝе* : *в'ејшо* : *оѝл'увна* : *ѝифѝ'ија, кр'ефко* (Лобаница).

Рефлексацијата на /x/, како што посведочуваат приведените примери, била условена од повеќе фактори. Овие се преодни говори меѓу двете основни наречја – западното и источното. На овој терен се вкрстуваат бројни изоглоси на појави карактеристични за западните говори, и изоглоси на особини чие иновационо огниште се наоѓа во источното наречје. Како резултат на тој меѓудијалектен контакт можат да се објаснат примерите со *ø* (*вра, ѝра, реку, викнаме* и др.) и оние со /ф-в/. Западномакедонската тенденција – /x/ да се замени со /в/ повеќе дошла до израз во леринскиот регион, којшто непосредно граничи со централните говори од западното наречје, и појавата се ограничила, главно, на оние случаи каде што на /x/ му претходи вокалот /y/, сп. *буф, ѝлуф, кож'уф* и др. Во оваа фонетска позиција /ф/ се наложило готово на целиот костурско-лерински регион. Одделни примери со /ф/ во оваа позиција наоѓаме и во долновардарските говори, сп. *ѝлуф, кож'уф, суф, буф* (Гуменца), *буф, кож'уф, ѝердуф, ѝлуф*, па и *меф – м'евуѝ – м'евуи* (Енице), *ѝлуф, ѝл'уфјуѝ, суф, буф, куѝ'уф – куѝ'уфи, сѝраф – сѝр'афуѝ, враф – вр'авоѝи, вѝрф – вѝрвуѝ, меф* (Мандалево – Воденско). По некој пример со /ф/ место /x/ може да се сретне и подлабоко во источните говори, сп. *ѝлуф, ѝл'уво, з'адуф, 'офѝѝка, мивл'ем, м'уфла* (Календра – Серско), *'очуф, куѝ'уф – куѝ'уфи* (Градобор – Солунско).

Тенденцијата за полна елиминација на /x/ преку *ø*, која е карактеристична за источните и североисточните дијалекти, до поголем израз доаѓа во југоисточниот дел на костурско-леринското подрачје, сп.: *вра, ѝра, ѝра, сирум'а, зме, ни, – м'елем, уѝл'уна, јѝд'оме, јѝд'оѝе*, покрај: *вѝрф, 'ореф, моф, з'адуф, ѝердуф, ѝ'афка* (Емборе – Кајларско), *Вла, вра, вѝр, ѝре, ме, д'уна, изд'ина, 'ела, мел'ем, ч'ели* : *ѝифѝ'ија, кр'ефко* (Куманичево – Костурско).

Ова што го истакнавме важи само како тенденција во врска со диференцијацијата на случаите со /ф/ и со нула, меѓутоа, некое поодредено правило не може да се примени. Имајќи го на увид материјалот од повеќе пунктови на ова говорно подрачје, можевме да го забележиме како тенденција следното: /ф/ превладува, како што спомнавме, во случаите зад вокалот /y/, *ø* превладува во примерите со /a/ пред крајното /x/, додека оние лексеми

каде што пред /x/ има преден вокал (*них, њих, ѓрех, мех, змех* и др.) до колку не се заменило /x/ со /j/, почесто завршуваат на *ø*.

3.3.4. Замена на /x/ со /j/ наоѓаме порегуларно во говорот на северните мегленски села и во корчанскиот говор. Сп. *сѝрај, друј* (< *друх < друѓ*), *ѝр'одуј* (< *ѝродух < ѝпродукѝ*), *вј'ајме, см'ајна, бун'ју* (*бујни < бухни*), *да здин'ју* (< *здијни < здихни*) и редовно во морфемите на минатото определено време: *р'екој – рек'ојме – рек'ојѝме, н'осеј – носј'ајме – носј'ајѝме* (Бобоштица, Петрушевски, 1951 : 59), во мегленскиот: *ѓреј – ѓр'ејувѝ, змеј, меј – мејувѝ, 'ориј* (< *орех*), *ѝ'ердуј, мијл'ем, ч'ејли*, имперфект: *з'идај – з'идајне – з'идајѝме* (Пожарско), *в'икај – в'икајме – в'икајѝме* (Црнешево), *в'икијме – в'икијѝме : в'икише* (1 л. едн.), *меј – м'ејувѝ, ур'еј – ур'ејувѝ, ѓреј, змеј, нијн, мијл'ем, ч'ејли* *вј'ајна, дујна, ѝијна, изд'ијна, уѓл'ујна* (Тресино), *н'ијно, мијл'ен, ч'ејли* (Саракиново). Кога станува збор за граматичките морфеме треба да се истакне дека во споменатите мегленски села /x/ е заменето со /j/ само во имперфектот, додека во аористот /x/ се свело на *ø*, сп. *б'ериј – б'еријме : аор. бра – бр'аме, в'икај – в'икајме : аор. викн'а – викн'аме – викн'аѝме* (Црнешево).

Како што гледаме, и во корчанскиот, и во мегленскиот, замената на /x/ во /j/ не е сеопфатна, како што е случајот со /x/ > /v/ во западното наречје, туку е ограничена на одреден број лексеми и морфеме.

На другата територија од разгледуваните говори /j/ место /x/ се јавува само во неколку лексеми, на пример, во: *змеј, ореј*, понекаде во *меј*, а пред консонант во *чејли, нијно*, поретко во *мејлем* и во по некој глагол од типот *мајна, вјајна* (Бапчор) (карта 3-4).

Слична појава на релацијата /x/ – /j/ можеме да следиме и во периферните североисточни македонски говори. Од разлошкото подрачје познати ни се примерите: *в'ајне* (< *вехне*), *д'ујне, с'ајне, мујл'аса* (Банско), *к'ијне* (Елешница). Во овие два пункта /x/ > /j/ и во 1 л. мн. на аористот и имперфектот: *уѝид'ојме, дујд'ојме, искуи'ајме, чек'ајме, наред'ијме, ор'ајме, орајме* (Банско), *ѝ'ијме, кр'асѝ'ијме, р'ијме* (зад *и*), но и: *ѓл'едаѝме, ѓл'едаѝѝме, обу'ѝме* (Елешница). По некој пример со /j/ среќаваме и во говорите на Пијанец, сп. *м'ајна, в'ајна, мејл'ем* (Делчево, Алексиев, 1931 : 109), *нијно, к'ина, ме'лем* покрај *ме:л'ем, змеј* (Тркање – Кочанско), а во северна Македонија во вратничкиот говор во Полог, сп. *ѓреј, меј, врј, вејѝо* (Вратница) (карта 8, 9).

Некои од споменатите примери како: *змеј, нијно, чејли*, во фонетската разновидност со /j/ се јавуваат и во други говори на релацијата Кочани – Штип – Воден, особено во тиквешко-мариовскиот регион.

Во врска со замената на /x/ во /j/ забележуваме: а) дека појавата се врши, главно, на она дијалектно подрачје каде што /x/ се ликвидира во сите позиции преку *ø*, б) дека замената станува во поединечни случаи, и тоа најчесто во позиција зад преден вокал, в) а во морфемите за аорист и

имперфект преминот е извршен претежно кога има потреба да се попречи хомонимијата со некоја друга глаголска форма.

3.3.5. Замената на /x/ со /k/ е најограничена и територијално, и по бројот на случаите каде што е извршена. Констатирана е во неколку западни мегленски села и во говорот на костурското село Бапчор (Кушевски, 1958 : 72). И во двата говора /x/ > /k/ во морфемите за минатото определено време, и тоа во Бапчор само во 1 л. едн., сп. *бек, имек, носек, викак, сџанак, викеќ, ѝлајѝик*, поретко кај глаголите од *o*-раздел: *'ојдук* покрај почестото *'ојду, ѝ'ојду, р'еку* (: мн. *викн'аме – викн'аѝе, вик'аме – вик'аѝе*), а во мегленските села во аористот исто така само во еднината, а во имперфектот и во множинските форми, сп. *в'икѝк – в'икѝкме – в'икѝкѝе, н'осик – н'осикне – н'осикѝе, с'ечик – с'ечикме – сечикѝе*, аор., *вик'ак, викн'ак, зѝреи'уик, дујд'ек*, но во мн.: *викн'аме – викн'аѝе, зѝреи'име – зѝреи'иѝе, дујд'еме – дујд'еѝе* (Тресино), *бек, ч'иѝак, в'идек* (Кронцелово), *н'осик – н'осикне – н'осикѝе, см'еик*, аор. *скѝри'уик, рич'ек, викн'ак* (: *викн'аме, викн'аѝе*) (Луковец), *к'оѝакме – к'оѝакѝе* (Струпино), *'имак – 'имакне убава куќа, чера в'икакне ѝосѝи, се наѝ'уик* (Сараќиново). Во последниов пункт ги имам забележано со /k/ и примерите: *ѝик, ник и видек, ми е сѝирак, сиром'ак ч'овек* покрај *сиром'ах* (карта 6-9).

3.3.6. Во говорот на мегленското село Тушин и во Баровица, кое гравитира кон Гуменџа, во ред случаи крајното /x/ е заменето со /y/, кое понекогаш со претходниот вокал образува дифтонгоид губејќи ја при тоа слоговната функција, сп. *Влау, сѝрау, змеу, меу, ур'еу* (: *ур'ефче*), и готово редовно во аористот и имперфектот во 1 л. едн. и во 1 л. мн., и многу ретко во 2 л. мн., сп. *ѝл'едѝу – ѝл'едѝуме* (: *ѝл'едѝѝе*), *ѝ'уу – ѝ'ууме, ѝл'ед'ау – ѝл'ед'ауме, вид'еу – вид'еуме, ѝл'еѝ'еу – ѝл'еѝ'еуме* (Баровица), *меу, ур'еѝ, змеѝ, врѝѝ, суу, ѝирд'уу, куж'уу, моу* (Тушин). Но од друга страна во Тушин се забележани и примерите: *Вла, ѝра, – буф, ѝлуф, з'адуф, ѝреф*. Можеби преминот на /x/ > /y/ претставува една фаза во споменатава позиција во правец на [y̝], односно /v/ (карти 3-4, 7-9).

4. Загубата на фонемата /x/ оставила длабоки последици како на фонетско-фонолошки, така и на морфолошки план.

4.1. На фонолошки план на прво место треба да се истакне отсуството на оваа фонема, со што се намалил бројот на веларните консонанти.

Загубата на /x/ понатаму предизвикала ред промени во дистрибуцијата на вокалите, особено по губењето во интервокална позиција, кога се образуваат цела редица вокални секвенци, сп. */aa/ снаа, викаа, /au/ снаи, /ao/ снао, сѝраоѝ, ѝраови, ѝраор, наоѝа, /ay/ маунка, /ei/ леи, сѝреи, дреи, ореи, /ea/ беа, леа, сѝреа, маѝѝеа – маќеа, /eo/ ѝреоѝ, мео(в)и, ореово, /eu/ меур, леуса, /ue/ носие, /ua/ киа, киавица, носиа, /oul/ сои, /oel/ зедое, /oa/ ѝироа, /ool/*

мооѝ, /yul/ муи, суи, /yul/ муа, ѝазуа, суар, /yol/ уо, суо, кожуоѝ, /ǎol/ маоѝ, /ǎǎ/ маѝѝ, /ǎal/ снаа.

Со создавањето на новите вокални групи во ред дијалектни системи настанале нови поместувања во распоредот на вокалните фонеме особено на составот меѓу лексичките и флексивните морфеме. Во други дијалекти, пак, евентуалната редистрибуција на вокалите е попречена со замена на /x/ со консонантите /v/ и /j/, како на пример, во кумановскиот, сп. *снава, сѝрева*, или во некои западни говори каде што се јавило хијатско /j/, сп. *леја, орејоѝ*. Во повеќе дијалекти во западна и јужна Македонија непосредноста на вокалите се одбегнала по друг начин – по пат на контракција, како резултат на што се добиле нови фонетски должини, сп. *снаха > снаа > сна;*, *ѝрохоѝ > ѝрооѝ > ѝро:ѝ*, со консонантизација на еден од членовите на вокалните секвенци како резултат на што се јавиле цела серија дифтонгоиди (*ај, еј, ој, уј*), сп. *снахи > снаи > снај, сѝрехи > сѝреи > сѝреј, сохи > сои > сој, ѝлухи > ѝлуи > ѝлуј, /ǎal/ сѝреха > сѝреа > сѝрја, /val/ дојдоха > дојдоа > дојдва, соха > соа > сва* (во струшкиот и некои охридски села), или со просто стегање на двата члена во еден глас, сп. *сѝреа > сѝрǎ* или *сѝре:* (во прилепско-битолскиот, Конески, 1949 : 255).

4.2. По загубата на /x/ на крајот и пред консонант во повеќе источни говори дошло до удолжување на претходниот вокал, и по таков начин, видовме, се добиле фонетски долги вокали, сп. *мех > ме;*, *јахна > ја:на, бехме > бе:ме* (т. 3.3.).

4.3. Во областа на морфонологијата се создаваат редица нови алтернации, на пример: */x : ø/ ѝрех : ѝрео – ѝреове, сух : суо – суа – суи, змех : змео(ѝ) – змеови, вид'ех : вид'е:ме*. Во говорите каде што финалното /x/ > /v, ф, ј, к/ се образувале алтернациите */v : ø/*, сп. *мев : меоѝ – меови, /ј : ø/ меј : мео(ѝ), змеј : змеови, /к : ø/ викн'ак : викн'аме*, и др.

4.4. Во морфологијата загубата на /x/ оставила видни траги во морфемите за аористот и имперфектот.

Во 3 л. мн. на овие времиња, каде што се наоѓа /x/ во интервокална позиција, по неговото губење наставката се редуцирала на една фонема, сп. *викаха > викаа, рекоха > рекоа*. Во кумановскиот, каде што во оваа позиција /x/ > /v/, се оформила нова наставка *-ва : викава, бева*, а негде после таа се проширила и со нов елемент *-сва : викасва*. – Во другите говори, каде што се јавило хијатско /j/, наставката за 3 л. се реструктурирала во *-ја*, сп. *беја, викаја, дојдоја* во леринскиот, преспанскиот и други.

Во 1 л. едн. и во 1 и 2 л. мн., каде што се наоѓа /x/ на крајот и пред консонант во говорите можеме да следиме повеќе процеси.

Со замената на /x/ во /v, ф/ во западните говори се изменила фонемската структура на наставките; тие сега гласат: *-в, -вме, -вне : имах > имав, имахме > имавме*, итн.

Во еден дел од западните говори процесот во преоформувањето на наставките отишол понатаму. Во 1 л. мн. наставката *-вме* се изменила во *-вне*, односно *-фме* > *-фне*, веројатно за да се избегне непосредноста на две лабијални согласки. Придонесот на заменката *ние* во овој процес можеби е од секундарно значење. Таа само можела да го забрза процесот на промената на групата *-вм-* во *-вн*, сп. *бевне*, *рековне* (во ресенскиот), *бефне*, *рекофне* (во поречко-кичевскиот). – Непосредноста на лабијалната група *-вм-* во наставката *-вме* веројатно придонесла и за метатезата на *-вме* > *-мев* – *-меф* што се извршила во долнопреспанскиот и во говорот на некои дебарски села, сп. *бемеф*, *рекомеф* (Љубојно – Преспа), *имамеф*, *носемеф* (Цепиште – Дебарско).

Во говорите каде што */x/* дало */j/* и */к/* исто така се добиле нови фонемски структури на наставките, сп. во корчанскиот: *р'екој* – *рек'ојме* – *рек'ојѝе*, или во мегленскиот: *в'икај* – *в'икајме* – *в'икајѝе*, одн. *в'икак* – *в'икакме* – *в'икакѝе* (Голомб, 1957 : 133) (т. 3.3.3.)

Уште посложени промени се извршиле во наставките за аористот и имперфектот во говорите каде што */x/* > $\emptyset$. Во оформувањето на наставките на овие две форми по загубата на */x/* се вилеле и други моменти – местото на акцентот, хомонимијата, влијанија од меѓудијалектниот контакт и други. Но особено важна улога одиграле акцентот и хомонимијата. Во говорите со слободен парадигматски акцент по загубата на */x/* 1 и 2 л. мн. на имперфектот гласовно и акцентски совпаднале со соодветните презентски форми. За диференцијација меѓу нив се искористила должината на вокалот од имперфектната основа што се добила како компензација по загубата на */x/*, сп. през. *в'икаме* – *в'икаѝе*, *б'ереме* – *б'ереѝе*, *н'осеме* – *н'осеѝе* : импф. *в'ика:ме* – *в'ика:ѝе*, *б'ере:ме* – *б'ере:ѝе*, *н'осе:ме* – *н'осе:ѝе* (Пробиштип). Таму, пак, каде што должината не била доволна, основниот вокал во имперфектот се удвоил, со што се добила нова морфемска структура, проширена, сп. *в'икахме* > *в'ика:ме* > *в'икааме* (*вика-аме*), *в'икахѝе* > *в'ика:ѝе* > *в'икааѝе* (*вика-аѝе*), или: *н'осехме* > *н'осе:ме* > *н'осееме*, итн. Во други говори процесот продолжил со тоа што новодобиените наставки *-аме*, *-аѝе* кај глаголите од *a*-група се генерализирале на сите глаголи, сп. *в'икаамо* – *в'икааѝе*, *н'осеамо* – *н'осеаѝе*, *б'ереамо* – *б'ереаѝе* (во овчеполскиот, кратовскиот говор).

Не останало поштедено ни 1 л. едн. По загубата на */x/* кај повеќето глаголи 1 л. едн. на аористот се изедначило со 2 и 3 л., сп. *вик'ах* > *вик'a* = 2, 3 л. *вик'a*, *нос'их* > *нос'и* = 2, 3 л. Кај глаголите од *a*-група гласовно се изедначиле 1 л. на аористот и имперфектот, но не и акцентски, а на полно совпаднале 1 л. едн. на имперфектот со 3 л. едн. на презентот, сп. (*он*) *има* (през.); (*ја*) *има* (< *имах*) (импф.). Хомонимијата се одбегнала на тој начин што во тие говори наставката *-ше* од 2 и 3 л. се проширила и на 1 л., со што и во имперфектот се изедначиле сите лица во еднина, како во аористот, сп. (*ја*, *ѝи*, *он*) *'имаше*. Во скопскоцрногорскиот и во кривопаланечкиот сегментот *-ше* после се проширил и во множинските форми, со што се

добила нова имперфектна основа, сп. (*ја, ѝи, он*) 'имаше, (*ми*) 'имашемо, (*ви*) 'имашеѝе, (*они*) 'имашев.

Проширената имперфектна форма со *-ше* добро послужила за диференцијација од аористната особено во говорите со пренесен акцент од последниот слог, како што е во тиквешко-мариовските и костурско-леринските говори, сп. аор. (*ја, ѝи, он*) *в'ика* : импф. (*јас, ѝи, он*) *вик'аше* (Чеган – Воденско, Ранци – Кајларско), (*јас, ѝи, он*) *в'икише, н'осише, с'ечише* (Струпино – Меглен).

Во говорите што ја познаваат редукцијата на неакцентираното /o/ во /y/ по загубата на /x/ крајното -у во 1 л. едн. аор. се искористило за морфолошка диференцијација и во таа функција тоа се проширило дури и во говорите каде што е редукцијата делумна, сп. *р'еку, д'ојду, дон'есу* – во тиквешкиот, мариовскиот, леринскиот, кајларскиот, костурскиот и мегленскиот. Кај овој тип глаголи немало потреба за измени на /x/ во некој друг глас, па поради тоа наставката *-к* во бапчорскиот говор во овој тип глаголи се јавува факултативно. Во некои мегленски и воденски села крајното -у, сега веќе наставка, се проширило и на други глаголи, сп. *бр'оју, изм'ију, нај'ију, зѣр'ешу, разб'ол'у* (Чеган – Воденско).

Морфолошкиот момент изиграл важна улога и во забавувањето на процесот при загубата на /x/ во 1 и 2 л. мн. во имперфектот во некои долновардарски говори. Во дојранскиот, гевгелискиот, кукушкиот, воденскиот говор /x/ добро се пази во составот на наставките за овие две лица, додека во аористот тоа се загубило, сп. аор. *јад'ех – јад'еме – јад'еѝе* : импф. *јадих – јадихме – јадихѝе* (Ениџе), *викн'ах – викн'аме – викн'аѝе*, импф. *в'икѝах – в'икѝахме – в'икѝахѝе* (Мандалево – Воденско). Во имперфектот /x/ се задржало за да се одбегне можната хомонимија со презентот. Во соседниот мегленски говор, како што видовме, хомонимијата била отклонета со замената на /x/ во /j/ или во /k/, сп. аор. *вик'ак – вик'аме – вик'аѝе* : импф. *в'икак – в'икакме – в'икакѝе* : през. *в'икам – в'икаме – в'икаѝе* (Тресино) или: аор. *зид'а – зид'аме – зид'аѝе* : импф. *з'идај – з'идајме – з'идајѝе* : през. *з'идам – з'идаме – з'идаѝе*. Во Тушин, каде што се загубило /x/ и во имперфектот, морфолошката диференцијација се извршила по друг начин, сп. през. *в'икѝам – в'икме, в'икѝе* : импф. *в'икише – в'икма – в'икѝа* : аор. *вик'а – вик'аме – вик'аѝе*.

5. Од приведените материјал можеме да го констатираме следното.

5.1. Процесот на губењето на /x/ не се одвивал рамномерно во сите македонски дијалекти. Најмногу тој напреднал во северните и во западните говори, каде што е појавата денеска напдно стабилизирана. Оттаму следува заклучок дека односна појава во тие говори најрано се јавила и после се ширела кон јужната и источната периферија, каде што е губењето на /x/ во тек. Треба, меѓутоа, уште веднаш да се истакне дека загубата на фонемата /x/ ја познаваат и поголем број српски штокавски дијалекти

(Белић, 1960 : 105-107; Бошковић, 1931 : 179-196), како и некои со нив гранични бугарски говори (Стойков, 1968 : 116). И имајќи го предвид географскиот момент, огништето на вопроснава појава логично е да се претпостави негде на штокавскиот ареал, или барем на штокавско-македонското пограничје.

5.2. Губењето на /x/ не станувало истовремено во сите позиции на збороформите. Дијалектниот материјал нè води кон заклучок дека најрано процесот започнал во иницијална позиција, потоа се проширил на средината на збороформите и на крајот. За ваквата хронологија во губењето на /x/ имаме потврди и во историските документи (Конески, 1965 : 75 нт.).

5.3. Резултатите од губењето на /x/ се различни по дијалектите.

5.3.1. Во централната зона на правецот Куманово – Штип – Кавадарци – Мариово – Кајлар /x/ се загубило на полно во сите позиции, сп. *убаво, леѝ, – снаа, муа, леа, врѝѝ, – нино, мелем, кина, – сѝра, ѓре, ѓлу, вр – вѝр*. До колку на тој терен ќе се сретне по некој случај со заменето /x/ со друг глас /j, в, ф/, тие не се добиени тука фонетски (карти 3, 7, 8).

5.3.2. Во западното наречје во поглед на судбината на /x/ се изделуваат две позиции.

На почетокот на збороформите и во интервокална позиција /x/ > ø. Таму каде што наоѓаме замена на /x/ со /в-ф/ или /j/ меѓу вокалите се работи за посебен фонетски случај – се пополнува хијатусот: зад /y/ или друг заден вокал со /в/: *мува, суво*, зад преден вокал со /j/: *дијанија, леја*, или кај глаголите во 3 л. мн. на аор.-импф. *беја, носија* (в. **3.2.1., 3.2.3.**).

Во финална позиција и во средината пред консонант по правило /x/ > /ф-в/: *фраф, ѓреф, моф, суф, врф, – чевли, евла – ефла, нивно – нифно*, и во морфемите: *беф, бефме – бевме, бевѝѝе*. До колку во некој локален говор на западната периферија во одделни лексеми ќе се сретне во оваа позиција поинаков резултат, треба да се бара друго објаснение: или процесот не ги опфатил сите примери, како што е случајот во жировничкиот и вратничкиот говор (т. **3.3.3.**), или пак процесот на замената на /x/ во /ф-в/ не е на полно завршен.

5.3.3. Во јужните периферни говори на правецот Корча – Костур – Воден, и посебно во разлошкиот говор, замената на /x/ на крајот и пред консонант не е извршена системски – еднакво во граматичките морфеме и во поодделните лексеми. Постојат разлики во поглед на резултатите од замената и меѓу поодделни локални говори. На развојот на /x/ во тие говори влијаеле повеќе фактори – семантичката функција на /x/, карактерот на претходниот вокал, меѓудијалектниот контакт, и други (т. **3.3.3.**).

6. Во врска со проблемот за причините што го предизвикале губењето на /x/ искажувањата на научниците не се единствени.

А. М. Селишчев наоѓа голема сличност во природата на македонското, албанското и ароманското /x/. Губењето на /x/ во македонскиот според него се должи на "слабата" артикулација, која е карактеристична и за /x/ во албанскиот јазик (Селищев, 1918 : 112-126). С. Б. Бернштејн уште понагласено ја истакнува заедничката тенденција во загубата на /x/ во јужнословенските и балканските несловенски јазици. "Широко развиената тенденција кон загубата на [x] во јужнословенските јазици не треба да се разгледува изолирано од аналогните тенденции во многу балкански јазици (несловенски)" – пишува Бернштејн, за да заклучи: "Овде звукот [x] се карактеризира со слаба артикулација поради широката теснина. Имено, таа чисто физиолошка околност и придонесла за загубата на звукот [x], т.е. за полно губење на фриката" (Бернштейн, 1961 : 298).

З. Штибер, пак, како причина за губењето на фонемата /x/ во словенските јазици го истакнува фонолошкиот фактор (Stieber, 1961 : 1-6). Фонолошкиот фактор за односна појава во македонскиот го претпочита и Б. Конески. "Фонемата x не се вклучила во корелацијата на звучните и незвучните консонанти, што е, како што знаеме, основна консонантска корелација во македонскиот. Заправо, еден феномен во изградувањето на таа корелација е и губењето на x, односно неговата замена со други консонанти, со што се отклонува една асиметричност на консонантскиот систем" пишува Конески (1983 : 97).

Прифаќајќи го становиштето формулирано од Конески, ќе се обидеме да фрлиме поглед како течел фонетскиот процес при дефонологизацијата на /x/ во поодделни наши дијалекти.

6.1. Во кумановско-кратовските, штипскиот и тиквешко-мариовските говори, видовме, фонемата /x/ > $\emptyset$ во сите позиции на збороформите без оглед на нејзината семантичка функција. Основен момент во еволуцијата на процесот /x/ > $\emptyset$ е ослабнувањето на артикулацијата, сведувањето на изговорот до степен на проста аспирирана за после и на полно да исчезне. Се губи знакот фрикативност (континуираност). И двете тие фази во процесот на дефонологизацијата на /x/ добро можат да се следат во споменатите говори (в. **2.1**, **3.3.1**). Во говорите каде што се задржала фриката на /x/ подолго на крајот и пред консонант дошло до извесно удолжување на претходниот вокал, сп. *̄p̄ex* > *̄pre*; *бexме* > *бе:^xме* > *бе:ме*.

6.2. Во западното наречје, каде што /x/ преминало во $\emptyset$ во иницијална и интервокална позиција, а во /*ɸ*-*v*/ на крајот и пред консонант, пред да се загуби /x/ имало двојна артикулација: на почетокот и пред вокал дошло до редукција на фрикативноста, а на крајот и пред консонант струењето на воздухот ја засилувало фриката. "Чувањето на споменатата фриката на крајот на зборовите и пред консонант во средината создало можност во таа

позиција да се јави *ϕ*, исто онака како што истата таа појава, т.е. подолгото задржување на фрикацијата во споменатата положба во другите македонски дијалекти, дало други резултати" – констатира Белиќ (Белиќ, 1935 : 119). Значи, /x/ во таа позиција го губи признакот компактност и преминува во соодветниот преден континуиран корелат – /ϕ/.

6.3. Промената на /x/ во /j/ во разлошкиот, мегленскиот и корчанскиот е регуларна само во глаголските морфеме, сп. *беј, бејме, бејѝе*, а во други случаи се јавува претежно зад преден вокал, сп. *нијно, чејли, меј, ѝреј*, поретко зад друг вокал (т. **3.3.3**). Фонетската процедура тука се одвивала на следниот начин: $x > x' > j$. Фрикативното /x/ на крајот и пред консонант поради палаталната артикулација на претходниот вокал се палатализирало и преминало во соодветниот палатален фрикатив – /j/. На овој начин добиеното /j/ после можело да се шири по аналогича и на други лексеми.

6.4. Во други говори, пак, на крајот и пред консонант дошло до редукција на фрикативноста, со што се создале услови /x/ да премине во /k/. Значи, /x/ го губи признакот континуираност (фрикативност) што довело до изедначување со /k/. Оваа појава, која е доста раширена во црногорските дијалекти (Бошковиќ, 1931 : 180), како и во полските подхалањски говори (Gołąb, 1957 : 129-135), на македонскиот терен, видовме, се одразила само во аористот и имперфектот (т. **3.3.5**).

6.5. Во неколку одделни случаи во нашите дијалекти на местото на /x/ наоѓаме /z/, сп. *ѝуѝла* – во пијанечкиот говор (Костин Дол), *чеѝли* – во мијачките говори во Папрадиште (Велешко) и во Ехловец (Кичевско), *муѝла, муѝлосан* (Ехловец). Фонетскиот процес тука одел преку едно веларно звучно [ɣ], кое го констатиравме како алофон на /x/ пред сонантите во некои малешевски и пирински говори (т. **2.1**). Значи, сме имале развој: /x/ > [ɣ] > /z/.

1.8. КОНСОНАНТСКИТЕ ГРУПИ *с* (*з*), *ш* (*ж*) + *ц*, *ч*

1. Фрикативните консонанти *с* (*з*), *ш* (*ж*) пред африкатите *ц*, *ч* на составот на две морфеми (префикс, коренска морфема или основна морфема + суфикс) во дијалектите на македонскиот јазик претрпеле различни промени.

2. Во префиксираните зборови во група со *ц*, *ч* може да стапува само *з* во префиксите *без-*, *из-*, *раз-*. Тука тоа обично се асимилира по звучност во *с* : *изчисѝи* > *исчисѝи*, *изчеѝка* > *исчеѝка*, *разчини* > *расчини*, *разчисѝи* > *расчисѝи*; *изцеди* > *исцеди*, *изцица* > *исцица*, *разцеѝи* > *расцеѝи*, *разиѝи* > *расиѝи*, и др. Во некои говори фрикативната компонента (*с*) отсуствува. Така, од северните говори ни се познати примерите: *ицеѝи*, *ицедило*, *рацеѝи*, *рацаѝиело се*, покрај *исцеди*, *расцеѝени* (Видоески, 1962 : 90). Вакви примери поретко можеме да сретнеме и во костурско-леринските говори, и овде-онде по западната периферија на македонскиот јазик.

Пред *ч* во оваа позиција доста често *с* се асимилирало во *ш* (*сч* > *шч*), сп. *шичешл'а*, *шичеша*, *шичеѝи*, *шичеречиле* покрај *исчисѝи*, *расчешај*, *расчеѝи* и др. во северните говори (Видоески, 1962 : 82), *рашчини*, *шичешла* покрај *рафчини*, *ифчешла* во поречкиот, кичевскиот (Видоески, 1957 : 56), *шичека* и *исчека* во велешкиот (Reiter, 1964 : 89).

Во западното наречје најчесто место *с* наоѓаме *ф* : *ифцеѝи*, *рафцеѝи*, *рафиѝи*, *ифцеди*; *ифчисѝи*, *ифчека*, *рафчисѝи* во поречкиот, кичевскиот, охридскиот, демирхисарскиот говор, *бефценеѝи*, *Бефцена* (лично име), *ифчека* во горнополошкиот (Селищев, 1929 : 425).

Во говорот на с. Бобоштица (во јужна Албанија) А. Мазон ги забележал примерите: *рајѝ'аѝи*, *рајѝ'афѝи*, покрај *исчарард'иса* (Mazon, 1936 : 26, 35, 47, 66, 94) (в. карта 1).

3. Во суфиксните образувања (на составот на основната морфема и суфиксите) наоѓаме во говорите поразнообразни резултати за односните групи.

3.1. Групата *-си-* се среќава во цела Северна Македонија, во средишниот дел на Источна Македонија (во штипско-струмичките и тиквешко-мариовските говори) и во Јужна Македонија на целиот појас од Корча и Грамос па до Солун и Лагадина. Сп. *масца* (*масѝи* + *ца*) во Куманово, Штип, Рожден, *месце* (*месо* + *це*) во Куманово, Крива Паланка, Свети Николе, Злетово, Штип, Радовиш, Кавадарци, *ѝлусци* Штип, *ѝрасци* Кратово, Злетово, Свети Николе, Куманово, Рожден. Во Западна Македонија

групата *-ци-* може да се сретне уште во градскиот охридски говор, сп. *месеце*, во некои села во Дебарски Дримкол, сп. *масца* Модрич, во говорот на мијачката оаза Смилево во Битолско и во говорот на македонските муслимани (Торбеши) во Река, Велешко (Мелница и Врановци), Скопско (Држилово, Пагаруша и др.) и во полошките села Урвич и Јеловјане, сп. *месеце* (в. карта 2).

3.2. Таму каде што ја наоѓаме групата *-ци-* се среќава и *-ич-*, сп. *воишче* (*воиш-че* : *воишка*), *круишче* (*круиша*), *џуишче* (*џуишка*), *оџаишче* (*оџаишка*), *крлеишче* (*крлеж*) Кратово, Куманово, Скопска Црна Гора, Кочани, Радовиш, Неготино, Гевгелија, Костур, Охрид, Жировница – Дебарско, *крлеишче* Леринско (с. Пателе) (в. карта 3).

3.3. Групата *-сч-* има значително помал ареал. Се јавува на еден тесен појас на линијата Кратово – Кочани – Штип – Струмица – Солун, потоа во крајниот северен дел на Полог, во аголот меѓу Лепенец, Вардар и Шар Планина. Таа е доста честа во Костурско, сп. *восче* (*воз-че*), *мосче* (*мосџ*), *квасче* (*квас*) Кратово, *класче* Злетово, *носче*, *џојасче* Штип, *џасче*, *фесче* Струмичко (с. Сачево), *џојасче* Кочани, *лисче*, *џрсче* (*џрсџ*), *носче* Јеловјане (Тетово), *џасче* (*џаска*) Леринско (с. Пателе).

4. Во северните, тиквешко-мариовските, воденско-кајларските и во источниот дел на леринско-костурската говорна област *с* пред *ч* се асимилирало во *ш* (*сч* > *шч*). Оваа појава се извршила исто така и во погоре споменатите говорни оази во Западна Македонија (Охрид, Дримкол, Река). Сп.: *бреишче* (*бресџ*), *кваишче* (*квас*), *моишче* (*мосџ*), *маишче* (*маска*) Куманово, Свети Николе, *кваишче*, *моишче* Неготино, Рожден, *лиишче* Битолско (с. Брод), *бреишче*, *лиишче*, *моишче* Костур (с. Рупишча), *кваишче*, *џојашче* (с. Езерец) (в. карта 4).

5. Во крајните источни македонски дијалекти (малешевско-пиринските, серските, лагадинските) и во источниот дел на долновардарските *с* и *ш* во сите споменати групи се измениле во *х* (*сц* > *хц*, *сч* > *хч*, *шч* > *хч*). Оваа појава со поголема доследност е извршена во малешевско-пиринските, нешто е послаба во југоисточните и долновардарските. Во последниве покрај примерите со *х* се среќаваат и случаи каде што *с* и *ш* се пазат неизменети (*сц*, *шч*) или пак *с* пред *ч* само се асимилирало во *ш* (*сч* > *шч*) (в. карта 2, 3, 4). Сп.: */сц > хц/ ѓлхци* Делчево, Пехчево, Берово, Кочани, */сч > хч/ џџрхче*, *џџрхчеџа* Серско (с. Секавец), *џџахче*, *крахче* Сухо (Голомб, 1962, 63 : 248), *фехче* (*фес*) Гевгелиско (Ивановъ, 1932 : 78), */шч > хч/ ехче* (*еж*) Делчево, Пехчево, *ехчи* Секавец, *нохче* Гевгелија (Ивановъ, 1932 : 78). Во Западна Македонија ваков резултат наоѓаме единствено во мијачкото село Смилево: *брехче*, *џухче* (*џуска*), *клахче* (*клас*), *кохче* (*коска*), *мохче* (*мосџ*),

мохче (моска), невехче (невесѝа), обрахче (образ), ѝрахчар (ѝрасе), мехче, ѝлхуци, но масца и мафца, ѝојасче и ѝојафче.

6. На другата говорна територија во Западна Македонија место согласките *с*, *ш* во односнава позиција наоѓаме *ф* (или *в*) (*сц* > *фц*, *сч* > *фч*, *шч* > *фч*, одн. *вц*, *вч*). Сп.: /*сц* > *фц*/ мафца, мефче, ѝрафци; /*сц* > *фч*/ брефче (бреѝ), мофче, крфче (крѝ), ѝрфче (ѝрѝ), лифче (лисѝ), невефче (невесѝа), ѝуфче (ѝуска), мафче (маска), кофче (коска), вофче (воз), обрафче (образ), ѝојафче (ѝојас), фефче (фес), шафче (шас), ѝрофче (ѝрозд), квафче; /*шч* > *фч*/ ѝлуфче, вофче (вошка), ѝрафче (ѝрашка), круфче (круша), ѝуфче (ѝушка); ефче (еж), крлефче (крлеж). Надвор од границите на западното наречје замена со *ф* може да се сретне во одделни примери во леринската област, во долновардарските говори, сп. ѝрафци (ѝи), ѝравчари (Mazon – Vaillant, 1938 : 66), па дури и пона исток, во лагадинските и серските, сп. ѝравија, ѝравци (Lavrov – Polívka, 1932 : 305), ѝрафца (Małecki, 1936).

7. Во говорот на Бобоштица на местото на *с* и *ш* наоѓаме *ј* и во префиксираните состави.

8. Sprema ова што го рековме досега, на македонската јазична територија, во зависност од резултатите за консонантските групи *сц*, *сч*, *шч*, можеме да изделиме четири ареали. На крајниот исток по целиот појас од Делчево и Благоевград па до Солун и Серез на југ и на исток до границата со бугарската јазична територија место *с* и *ш* пред *ц*, *ч* има *х*. – Западно од линијата Солун – Струмица – Кочани па приближно до Вардар, Црна Река и Преспанското Езеро се изговараат групите *сц*, *шч*. На еден дел на линијата Кратово – Штип – Радовиш – Струмица, во северен Полог и во западниот дел на леринско-костурската област се јавува и групата *-сч-*. Меѓутоа, на просторот од Куманово до Костур и Кајлар, по правецот Свети Николе – Неготино – Воден, во оваа позиција (пред *ч*) *с* се изменило во *ш*. Во говорот на Бобоштица, судејќи по оние неколку податоци на Мазона, место *с* и *ш* има *ј* (*сц* > *сч*, *шч* > *хц*, *хч* > *јц*, *јч*). Четвртиот ареал го сочинуваат западните македонски говори, каде што на местото на *с* и *ш* има *ф*, од *в* (*сц*, *сч*, *шч* > *хц*, *хч* > *фц*, *фч*, одн. *вц*, *вч*). На север овој ареал се простира до Тетово и Скопје. Неговата источна граница оди приближно по правецот Вардар, Црна Река до Скочивир (југоисточно од Битола), откаде што после скршнува на запад кон Преспанското Езеро. Таа е истовремено и дијалектна граница меѓу западните и источните говори. Се разбира, границите меѓу поодделни ареали не се така остри. Има простори каде што се мешаат појавите. Примери со *хч* не се необични и во долновардарските говори. Во рамките на западното наречје, видовме, има оази каде што се јавуваат покрај примерите со *фц*, *фч* и случаи со *сц*, *шч*, дури и со *хч* (в.т. 5.).

9. На историски план оваа појава во некои говори можеме да ја следиме уште од 16 век, негде дури и од порано. Во еден текст од Костурско од 16

век ги наоѓаме примерите: г(а)л δ хци, *прачини*, *нохча (Giannelli – Vaillant, 1958 : 47, 56). Во запис од 16 век охридското село *Велмевци* е предадено во формата *Велмеици* (**ВЕЛМЕИЦИ**) (Селищев, 1933 : 114, 217), а во запис од 18 век во обликот *велмехци* (**ВЕЛМЕХЦИ**) (Селищев, 1933 : 114). Во запис од 16 век ни е познат и обликот *Влаици* (**ВЛАИЦИ**), подоцна *Влавци*. Битолското село *Рувици* (или *Руфци*) во документите од 14 век се споменува во формата *роусець* (**ВЛИЗЬ РОУСЕЦЬ**). Во запис од 17 век е предадено со *с* : *мали русци* (**МАЛИ Р δ СЦИ**), а во еден подоцнежен запис во трескавечкиот кодик е забележено како *рухци* (**Р δ ХЦИ**) (Селищев, 1933 : 114, 217). Денешното струшко село *Вевчани* во 14 век е запишано во формата **ВЕШЧАНИ** (Новаковиќ, 1912 : 673).

10. Претставениот материјал што ни го даваат денешните македонски говори, како и оној од постарите извори, јасно ни ги покажуваат патиштата по кои одел развојот на групите *си*, *сч*, *шч*.

Процесот започнал секако со групата *сч*. Пред *ч* согласката *с* се асимилирала во *ш* (*сч* > *шч*). На историски план тоа ни го потврдува формата *Вешчани*, која А. Селищев ја изведува од постарото *Весчани* (Селищев, 1933 : 221). Нова етапа во развојот означува дисимилацијата на групата *шч* во *хч*. Кај групата *си* тој процес можел да биде посложен, зашто *с* прво преминало во *ш* (*си* > *ши*). На тој заклучок нè упатуваат формите *Влаици* (од *Власци*), *Лаици* (од *Ласци*), *Велмеици* (од *Велмесци*) (Селищев, 1933 : 114). Потоа групата *ши*, како и *шч*, се изменила во *хи*.

Понатамошниот развој на групите *хи*, *хч* е сврзан со промените на фонемата *х* во позиција пред консонант. Во дел од источните говори, каде што *х* се пази пред консонант, групите *хи*, *хч* се запазиле. Исто така тие се пазат и во говорот на мијачкото село *Смилево* (кај *Битола*), кое ја познава фонемата *х*. Во западното наречје, каде што *х* пред консонантите се изменило во *ф* (или *в*), и групите *хи*, *хч* дале *фи*, *фч* : *махца* > *мафца* / *мавца*, *мохче* > *мофче* / *мовче*, *крухче* > *круфче* / *крувче*. Така и во имињата на селата: *Вехчани* > *Вешчани* / *Вевчани*, *Велмехци* > *Велмефци* / *Велмевици*, *Рухци* > *Руфци* / *Рувици*. – Во говорот на *Бобоштица* согласката *х* од групите со *и*, *ч* : *ѓлхци* > *ѓлуци*, *ѓлхче* > *ѓлуче*, *рахц'а̄и* > *рајц'а̄и*.

Во северните, тиквешко-мариовските и костурско-леринските, како и во говорите на торбешките оази во *Девбарско*, *Полог* и *Скопско*, каде што фонемата *х* се загубила во сите позиции, сп. *нихно* > *нино*, *бехме* > *беме* и сл., денеска ги наоѓаме, како што видовме погоре, групите *си*, *сч* / *шч*, *шч*. Веднаш се поставува прашањето: дали *с* и *ш* пред *и*, *ч* во овие говори воопшто претрпеле измени? За костурскиот говор е сигурно дека *си*, *шч* во 16 век биле изменети во *хи*, *хч* (сп. ги од тоа време примерите *ѓлхци*, *нохча*) (Giannelli – Vaillant, 1958 : 47). Подоцна, кога се загубила фонемата *х* и на овој терен, консонантите *с*, *ш* биле воспоставени повторно, се разбира, сега аналошки – според основната морфема: *круша* : *круш-че*, *ѓојас* : *ѓојас-че*. Подоцна *с* пред *ч* се асимилирало во *ш* : *ѓојашче*. Инаку само во резултат

на фонетски процес би се добиле разновидностите: *ѳојахче* > *ѳојаче*, *крухче* > *круче*, аналогно на развојот *нихно* > *нино*, *чехли* > *чели*, *бехме* > *беме*. Значи, денешните групи *сц*, *шч* во костурскиот говор се добиени по губењето на *х*. Тогаш е извршено и асимилирањето на *с* во *ш* пред *ч*, сп. денеска *квашиче* (*квас*), *мошче* (*мостѝ*) и сл. Овој заклучок може да важи и за другите говори во коишто консонантот *х* на крајот на слогот се загубил. Во еден ракописен текст од 1787 година, напишан на кратовскиот говор, ја наоѓаме формата *бехџени* (**бехџени**) (Сборник, 1890 : 277) место *бесџени* (од *безџени*). Денеска оваа придавка се употребува во обликот *бесџенѝ*. И во овој говор, како во костурскиот, *сц* се изменило во *хц*. По губењето на гласот *х*, повторно било воспоставено *с*.

11. На претходните примери укажавме како се одвивал фонетскиот процес од *с*, *ш* до *х*. Да резимираме. Во западните говори: *сц* > *шц* > *хц* // *фх* / *вц*; *сч* > *шч* > *хч* // *фч* / *вч*; *шч* > *хч* // > *фч* / *вч*; во бобоштенскиот: *сц* > *шц* > *хц* // > *јц*; *сч* > *шч* > *хч* // > *јч*; во северните, тиквешко-мариовските и леринско-костурските: *сц* > *шц* > *хц* // > *сц* (нефонетски); *сч* > *шч* > *хч* // > *сч* (нефонетски), а во еден дел понатаму *сч* > *шч* (фонетски); во малешевско-пиринските, серските, во дел од долновардарските: *сц* > *шц* > *хц* // *сч* > *шч* > *хч* //; *шч* > *хч* //. Процесите до стадиумот *-хц-*, *-хч-* се извршиле во сите македонски говори. На тој степен од развојот процесот се задржал во крајните источни говори. Промените што се вршеле дотука биле условени од самите групи: како константни се јавуваат африкатите *ц*, *ч*, додека фрикативните *с*, *ш* се менуваат. Новите процеси што се јавиле во западните говори и во бобоштенскиот не се условени веќе од африкатите. Тука се работи за измени на фонемата *х* во позиција пред консонант и владеат нови закони.

Губејќи се *х* од системот на меконепчените консонанти, неговата слаба артикулација под определени фонетско-морфолошки услови во корчанскиот говор се доближила до артикулацијата на *ј*, а процесот се одвивал по следниов начин: *х* > *х'* > *ј*. Во западното пак наречје, каде што загубата на *х* временски се совпаѓа со процесите сврзани со губењето на интервокалното *в*, при артикулацијата на *х* во односнава позиција (пред консонанти и на крајот на зборот) се активирале усните и во резултат на лабијалната артикулација *х* преку билабијално *φ* или *w* се изменило во лабиодентално *ф*, одн. *в*, зависно од карактерот на соседниот консонант. Поопстојно оваа појава е продискутирана од Б. Конески во неговата "Историја на македонскиот јазик" (Конески, 1965 : 75 нт.; 1948 : 111 нт.).

Процесите што ги засегнале групите *-сц-*, *-сч-*, *-шч-* во помала или поголема мера ги познаваат и околните српски и бугарски дијалекти. Од призренско-јужноморавскиот А. Белиќ ги приведува примерите *беџени*, *иџејано*, *ичујан* (Белиќ, 1905 : 233–234). Случаи со вакво упростување на групите *-сц-*, *-шч-* П. Ивиќ констатирал во галипољскиот говор, сп. *иџедим*,

рацуѝа, покрај *исцеди*, *расцеѝа* – со повторно воспоставено *с*. Според Ивиќа оваа појава се среќава и во косовско-ресавскиот и некои црногорски дијалекти (Ивиќ, 1957 : 143). На исток појавата се раширила и во родопските говори (Miletič, 1912 : 126). Како што се гледа, односнава појава зафаќа еден доста голем ареал, кој ги надминува границите на македонската јазична територија. Во центарот на тој ареал се наоѓаат македонските дијалекти. Во тој центар, без сомнение, овој процес и се зародил.

1.9. АКЦЕНТСКИТЕ СИСТЕМИ

0. На македонскиот јазичен ареал јасно се изделуваат на фонетски план три главни акцентски системи:

- акцентски систем со слободно акцентско место,
- систем со ограничено слободен и ограничено фиксиран акцент, и
- систем со фиксиран акцент.

1. Акцентскиот систем со *слободен акцент* (најархаичен на македонскиот терен) доминира во источните македонски дијалекти на правецот Крива Паланка – Куманово – Штип – Струмица – Кукуш – Солун, и на исток до јазичната граница со бугарската јазична територија (опфаќајќи ги говорите во Пиринска Македонија и серско-драмското подрачје во Југоисточна Македонија).

Западната граница на овој систем оди нешто малку позападно од Куманово – Свети Николе – Штип и преку Демир Капија продолжува на југозапад сè до Островското Езеро, опфаќајќи ги говорите во Гевгелиско, Воденско и дел од Мегленско.

Под слободно акцентско место се подразбира кога акцентот може да стои на секој слог во збороформите, сп.:

а) на ултима, т.е.

аа) на отворена ултима:

*добрин'а, жен'а, есенї'а,
мажишиї'а, иџран'е, ребр'а,
вик'а, реч'е,*

аб) на затворена ултима:

џовед'ар, ор'ач, бор'ец, вис'ок,

б) на пенултима:

к'амен, к'офчек, сїї'ожер, ј'авор, лис'ица, кол'ено,

в) на антепенултима:

*к'аменойї, ј'азовец, кл'аденец, иї'еџавец,
ј'аџода, иї'онада, иї'ешиїера, к'ашлици, в'ариво, 'езеро,*

г) на четвртиот и петтиот слог од крајот:

*биволица, ј'аловица, кр'асїїавица, в'ерверица, Пеїїковица,
биволицїїе.*

На морфолошки план во рамките на овој систем се изделуваат два акцентски типа:

а) акцентски тип со подвижен акцент и

б) акцентски тип со неподвижен (морфолошки фиксиран) акцент.

1.1. Подвижен акцентски тип (акцентот го менува местото во парадигмата) познаваат крајните источни македонски говори што се наоѓаат источно од линијата Крива Паланка – Кочани – Радовиш – Струмица – Кукуш – Лагадин.

На тој терен можеме да изделиме неколку модели со подвижен акцент.

1.1.1. Во северниот дел на областа – во источните кривопаланечки села, во малешевските и пијанечките говори (Берово, Пехчево, Делчево), во говорите во пиринскиот дел на Благоевград – Петрич и во разлошкиот говор ги наоѓаме следниве модели на подвижност:

кај именките од м.р.:

- а) $\bar{z}l'as - \bar{z}l'asove : \bar{z}las'o : \bar{z}lasov'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $z'ai\bar{i} - z'abi : zab'o : zab'i\bar{i}\bar{i}e,$
- б) $k'on - k'one - k'o\bar{n}e : ko\bar{n}'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $s\bar{i}\bar{i}'arec - s\bar{i}\bar{i}'areco - s\bar{i}\bar{i}'arci : s\bar{i}\bar{i}arci'i\bar{i}\bar{i}e,$
 $kon'e\bar{c} - kon'e\bar{c}o - k'onci : konci'i\bar{i}\bar{i}e,$
 $ko\bar{i}\bar{i}'el - ko\bar{i}\bar{i}'elo - k'o\bar{i}\bar{i}li : ko\bar{i}\bar{i}.l'i\bar{i}\bar{i}e,$
- в) $k'um - k'umove - k'umov'e\bar{i}\bar{i}o : kum'o,$
 $dr'en - dr'e\bar{n}e - dr'e\bar{n}e\bar{i}\bar{i}o : dren'o,$
- г) $kov'ac - kov'ache : kovac'e - kovac'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $drv'ar - drv'are : drvar'e - drvar'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $el'en - el'eno : elen'e - elen'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $razb'o\bar{j} - razb'o\bar{e} : razbo'e - razbo'e\bar{i}\bar{i}o,$
- д) $mr\bar{i}\bar{i}ov'e\bar{c} - mr\bar{i}\bar{i}ov'e\bar{c}o : mr\bar{i}\bar{i}ovci' - mr\bar{i}\bar{i}ovci'i\bar{i}\bar{i}e.$

Забелешка: акцентскиот модел под г) карактеристичен е само за говорите каде што членската морфема за м.р. гласи *-e* (во беровско-пехчевскиот, делчевскиот, благоевградскиот и разлошкиот говор), а во петричкиот, каде што членот е *-o* и зад историски меките согласки, има парадигматски акцент:

$ofc'ar - ofc'aro : ofc'ari - ofc'ar'e\bar{i}\bar{i}o,$
 $or'ac - or'acho : or'ache - or'ache\bar{i}\bar{i}o;$

за женски род:

- а) $žen'a - žen'ai\bar{i}\bar{i}a - žen'i\bar{i}\bar{i}e : ženi,$
- б) $br'ada - br'adi : brad'ai\bar{i}\bar{i}a - brad'i\bar{i}\bar{i}e;$

Забелешка: Во источните кривопаланечки села (Узем, Дубровница, Трново) именките под а) имаат парадигматски акцент:

$žen'a - žen'ai\bar{i}\bar{i}a : žen'i - žen'i\bar{i}\bar{i}e,$

а во позападните села (Габар, Градец, Конопница) тој е подвижен:

$žen'a - žen'ai\bar{i}\bar{i}a : ženi - ženi\bar{i}\bar{i}e,$ одн.

$koz'a - koz'u\bar{i}\bar{i}u : k'oze - k'oze\bar{i}\bar{i}e$ (Луке, Огут),

а во Кркља: $koz'a - koz'ai\bar{i}\bar{i}a - koz'i\bar{i}\bar{i}e : k'ozi;$

- в) $n'o\bar{i}\bar{i} - n'o\bar{i}\bar{i}ci : no\bar{i}\bar{i}'a - no\bar{i}\bar{i}'i\bar{i}\bar{i}e,$
 $k'r\bar{f} - k'r\bar{f}\bar{i}\bar{i}'a;$

за среден род:

а) *м'есо – м'еса : мес'оѝо – мес'аѝа (в'ино, мл'еко, л'еѝо)*

*с'рце – с'рца : сри'еѝо – сри'аѝа,
'око – 'очи : ок'оѝо – 'очиѝе,*

б) *ребр'о – ребр'оѝо : р'ебра – р'ебраѝа,
јаји'е – јаји'еѝо : ј'ајца – ј'ајцаѝа,*

в) *црев'о – црев'оѝо – црев'аѝа : цр'ева,
деѝ'е – деѝ'еѝо – деѝ'аѝа : д'еѝа*

(во Берово, Пехчево, Петрич, Благоевград).

Забелешка: Во Узем, Трново, Габар:

деѝ'е – деѝ'еѝо – деѝ'а – деѝ'аѝа.

1.1.2. Во јужниот дел на дијалектното подрачје со подвижен акцент (во серскиот, драмскиот гоцеделчевскиот, сушко-височкиот, делумно и во разлошкиот – како преоден) составот на акцентските модели е нешто поизменет.

За машки род:

а) *ѝ.лас – ѝ.ласове : ѝ.лас'а : ѝ.ласов'еѝо (Г. Делчев),*

р'еѝ – р'едове : ред'о : р'едов'еѝо (Серско),

ѝр'аѝ – ѝр'адове : ѝрад'а : ѝр'адов'еѝо (Зилјахово),

ѝр'аѝ – ѝр'адувѝ : ѝрад'оѝ : ѝр'адув'еѝу (Висока),

ѝр'аѝ – ѝр'адувѝ : ѝрад'о : ѝр'адув'еѝу (Сухо)

(како во Берово, Пехчево, Петрич, Благоевград);

б) *б'ик : бик'о – биѝ'е – биѝ'еѝу (Сухо),*

д'амѝ : д'амб'оѝ – д'амб'е – д'амб'еѝу (Висока),

в) *сн'оѝ – сн'оѝи – сн'оѝиѝу : снуѝ'о (Сухо),*

г) *ѝинѝ'ел – ѝинѝ'елу // -уѝ : ѝинѝ'л'и (Висока) / ѝинѝ'елиѝу (Сухо),*

кун'еѝ – кун'еѝу // -уѝ : кунѝ'а;

за женски род:

а) *бр'ада – бр'ади : брад'аѝа – брад'аѝе*

ж'ена – ж'ени : жен'аѝа – жен'аѝе

(Г. Делчев, Драма, Сер, Сухо, Висока),

б) *вл'ас : власѝ'а;*

за среден род:

а) *ч'енду – ч'ендуѝу : чинд'а – чинд'аѝа,*

с'елу – с'елуѝу : сил'а – сил'аѝа,

куѝ'иѝу – куѝ'иѝуѝу : куѝ'иѝ'а – куѝ'иѝ'аѝа,

л'иѝи – л'иѝиѝу : лиѝ'а – лиѝ'аѝа,

ѝр'озди – ѝр'оздиѝу : ѝрузд'а – ѝрузд'аѝа,

(Сухо – Висока, Г. Делчев, Драма, Сер);

- б) *кр'илу : крил'о̄ӣу : крил'а – крил'а̄ӣа,*
й'еру : йир'о̄ӣу : йир'а – йир'а̄ӣа,
м'ори : мур'е̄ӣу : мур'а̄ӣа,
й'оли : йул'е̄ӣу : йул'а̄ӣа – йул'а̄ӣа̄ӣа,
сйр'а̄ци : сйр'а̄ц'е̄ӣу : сйр'а̄ц'а̄ӣа,
йр'а̄ни : йр'а̄н'е̄ӣу

(Сухо – Висока, Г. Делчев, Драма, Сер),

- в) *йисм'о – йисм'о̄ӣу : йисм'а̄ӣа (Висока),*
сидл'о – сидл'о̄ӣу : сидл'а – сидл'а̄ӣа (Сухо),
луз'е – луз'е̄ӣу : луз'а (Сухо) / луз'а̄ӣа (Висока),
'оку – 'оч'а : ук'о̄ӣу – уч'ӣӣ'а,
'уху – 'уши : ух'о̄ӣо – уш'ӣӣ'а,

(Сухо – Висока, Драма, Сер),

'им'а – 'име̄ӣо : имен'а̄ӣа,

(Г. Делчев).

Забелешка: По однос на малешевско-пиринските говори во јужнава зона се јавуваат следниве отстапувања:

1. Именките од типот *жен'а – ж'ени* овде се изедначиле акцентски со оние од типот *бр'ада – бр'ади*.

2. Кај именките од м.р. од типот *дрв'ар – дрв'аре : дрвар'е* во овие говори акцентот е парадигматски (нема член -е).

3. Кај именките од с.р. овие говори немаат акцентски тип *ребр'о – ребр'о̄ӣо : р'ебра – р'ебра̄ӣа (јајц'е – јајц'е̄ӣо : јајца̄ӣа)*, како ни тип: *црев'о – црев'о̄ӣо – црев'а̄ӣа : цр'ева*, респ. *де̄ӣе – де̄ӣе̄ӣо – дец'а̄ӣа : д'еца*.

Важна диференцијална акцентска особеност во јужните говори од овој акцентски тип претставува ограничувањето на акцентот и појавата на *секундарен акцент* во услови: ако зад примарниот акцент има три слога, тогаш се јавува секундарен акцент и акцентската единица се дели на две ритмички целини, сп.

р'ен̄ӣ – р'ен̄дуви : р'ен̄дув'е̄ӣу,
џ'ал – џ'алӯӣ – џ'алуви : џ'алув'е̄ӣу (Сухо – Висока).

[Од редакцијата: Авторот не ги претставил во овој текст моделите на подвижниот акцент во глаголската флексија. За да ја дополниме делумно сликата, приведуваме фрагменти од два други негови труда посветени на акцентската проблематика (Видоески, 1969 и 1986):]

Кај глаголите акцентското место условено е од повеќе околности: од граматичката форма, глаголското лице, граматичката морфема, префиксот, ако е глаголот префиксиран, или суфиксот. Едно акцентско место имаат презентот и имперфектот. Од нив се разликуваат акцентски аористот и глаголската *л*-форма. Императивот и глаголската придавка имаат посебен акцент и различен во поодделни локални говори. Сп.:

през.:	<i>ʃад-а</i>	<i>јад-'е-и</i>	<i>јад-'е</i>	<i>јад-'е-м(е)</i>	<i>јад-'е-ӣе</i>	<i>јад-'а-ӣ</i>
	<i>ӣиј-а</i>	<i>ӣиј-'е-и</i>	<i>ӣиј-'е</i>	<i>ӣиј-'е-м(е)</i>	<i>ӣиј-'е-ӣе</i>	<i>ӣиј-'а-ӣ</i>
	<i>држ-а</i>	<i>држ-'и-и</i>	<i>држ-'и</i>	<i>држ-'и-м(е)</i>	<i>држ-'и-ӣе</i>	<i>држ-'а-ӣ</i>
импф.:	<i>јад-'е-х</i>	<i>јад-'е-ше</i>	<i>јад-'е-ше</i>	<i>јад-'е-хме</i>	<i>јад-'е-хӣе</i>	<i>јад-'е-а</i>
	<i>држ-'е-х</i>	<i>држ-'е-ше</i>	<i>држ-'е-ше</i>	<i>држ-'е-хме</i>	<i>држ-'е-хӣе</i>	<i>држ-'е-а</i>
аор.:	<i>ʃад-о-х</i>	<i>јад-е</i>	<i>јад-е</i>	<i>јад-о-хме</i>	<i>јад-о-хӣе</i>	<i>јад-о-а</i>

(Видоески, 1969 : 211–212 и натаму)

[Фрагментот посветен на подвижниот акцент кај глаголите во македонските дијалекти во Грција и Албанија гласи:]

Во областа на глаголската флексија акцентски алтернации се јавуваат кај една група глаголи од *е-* и *и-* група во презентот: во 1 л. едн. акцентот паѓа на основата (на коренската морфема или на суфиксот кај суфиксните образувања), ако е глаголот префиксиран тогаш на префиксот, а во 2 и 3 л. едн. и во множинските форми тој паѓа на основниот вокал, сп.:

б'ера : *бир'еш* – *бир'е* – *бир'еми* – *бир'еӣи* – *бир'аӣ*, *уча* : *уч'иш* – *уч'и* – *уч'ими* – *уч'иш* – *уч'аӣ* Висока, *ӣл'еӣа* : *ӣлеӣ'еш* – *ӣлеӣ'е* – *ӣлеӣ'еме* – *ӣлеӣ'еӣе* – *ӣлеӣ'аӣ*, *л'ежа(м)* : *леж'иш* – *леж'и* – *леж'име* – *леж'иш* – *леж'аӣ* Старошево, Секавец; така и: *б'ода* – *буд'еш*, *кр'ада* – *крад'еш*, *к'ална* – *калн'еш*, *к'ова* – *кув'еш*, *ӣека* – *ӣич'еш*, *м'еӣ'а* – *миӣ'еш*, *ӣас'а* – *ӣас'еш*, *ӣија* – *ӣи'еш*, *ӣ'ера* – *ӣир'еш*, *ӣл'ав'а* – *ӣлав'еш*, *ӣл'еӣа* – *ӣлиш'еш*, *ӣр'енда* – *ӣринд'еш*, *с'ача* – *с'ач'еш*, *сн'ова* – *снув'еш*, *ч'еча* – *чич'еш* (= тече); *бр'оја* – *бру'иш*, *дажд'и*, *др'а-жа* – *драж'иш*, *вр'а'а* – *вра'иш*, *вар'а* – *вар'иш*, *к'оса* – *кус'иш*, *кл'аӣ'а* – *клаӣ'иш*, *кр'оја* – *кру'иш*, *с'ад'а* – *с'ад'иш*, *ӣа'рӣ'а* – *ӣа'рӣ'иш* Висока, *вл'ака* – *влеч'еш*, *'еда* – *ед'еш*, *д'ада* – *дад'еш*, *з'ова* – *зов'еш*, *ӣаса* – *ӣас'еш*, *р'еча* – *реч'еш*, *с'еча* – *сеч'еш*, *ӣр'еса* – *ӣрес'еш*, *џар'ми*, *кро'и*, *р'еда* – *ред'иш*, *суш'иш*, *ӣа'рч'иш*, *ӣа'рӣ'иш* Старошево, *ӣл'еӣа* – *ӣлеӣ'еш*, *д'аржа* – *дарж'иш* Плевна.

Кај префиксираните глаголи: *на'бера* : *набер'еш* – *набер'е* – *набер'ем* – *набер'еӣе* – *набер'аӣ* (: *б'ера* – *бер'еш*) Плевна, но: *(да)* *'изида* : *из'идеш* – *из'иде*, *(да)* *'оилакна* : *(да)* *уил'акниш*, *(за)* *'осикна* : *(за)* *ус'екниш* Висока, *д'окарам* : *док'араиш* (: *к'арам* – *к'араиш* – *к'ара*), *на'аправ'а* : *наир'авиш* – *наир'ави* Старошево, Секавец.

(Видоески, 1986 : 25)

1.2. Акцентски тип со неподвижен (морфолошки фиксиран, парадигматски) акцент познаваат говорите на правецот Куманово – Штип – Радовиш – Струмица – Кукуш – Солун, западно од порано споменатата линија (Крива Паланка – Кратово – Кочани – Струмица – Лагадин).

Треба да се истакне дека во тие говори во парадигматските зборови, со исклучок на турските заемки и на 2-3 л. едн. аорист, акцентот не може да стои на последниот отворен слог. Тоа значи дека во сите оние случаи каде што акцентот се наоѓал на отворена ултима во крајните источни говори, на овој терен тој се пренесол на претходниот слог (на пенултима). Тоа станало најверојатно по морфолошки пат. Со пренесувањето на акцентот бил истовремено ликвидираан подвижниот акцентски тип.

Така, именките од ж.р. од типот *жен'а – жен'аӣа* : *ж'ени*, и *бр'ада – брад'аӣа* : *бр'ади* се изедначил со именките од стариот парадигматски модел од типот: *баба – б'аби – б'або – б'абай̄а – б'абӣе*. Именките од среден род од сите модели со подвижен акцент се изедначиле со именките од стариот модел со неподвижен акцент, сп. *дрв'о – дрв'о̄ӣо* > *др'во – др'во̄ӣо*, *деи'е – деи'е̄ӣо* > *д'е̄ӣе – д'е̄ӣе̄ӣо*, итн. – како *с'ӣӣо, ж'ӣӣо – ж'ӣӣо̄ӣо – ж'ӣӣа – ж'ӣӣа̄ӣа*.

Значи, промените што настанале на овој терен се, главно, од два вида: а) пренесување на акцентот од отворената ултима (со некои исклучоци) и б) ликвидирање на подвижниот акцентски тип кај сите зборовни групи, вклучувајќи го тука и глаголот. Овие промени ги засегнале само граматичките наставки, додека структурата на суфиксните и префиксните образувања останала незасегната на акцентски план, освен во случаите каде што акцентот од флексивните наставки се пренесол на суфиксите во деривациските модели од типот: *добрин'а – добрин'аӣа* > *добр'ина – добр'ина̄ӣа*, *слей'о̄ӣа* > *слей'о̄ӣа – слей'о̄ӣа̄ӣа*. Се разбира, процесот на акцентскиот пренос се вршел во етапи. Кукушкиот и дојранскиот говор покажуваат дека акцентот прво од отворена ултима се пренесол кај двосложните именки од женски и среден род, додека во повеќесложните тој сè уште може да се сретне на крајниот отворен слог, сп. *височин'а, д'алжин'а, рамнин'а* – во Дојран, *висучин'а, д'лабучин'а, зурешин'а, слубуд'а, зриуи'а, с'рамуи'а* (Мутулово – Кукушко).

Од друга страна, во долновардарските говори на поширок ареал се забележува и тенденција акцентот да се ограничи на последните три слога. Тој процес прво ги засегнал именките што имаат акцент на четвртиот слог. Тоа се постигнува на два начина – а) со појава на секундарен акцент на пенултима, сп. *в'ервер'ица, ј'араб'ица, к'расиџв'ица – к'расиџв'ица̄ӣа* (Дојран), *б'ивулица, з'ушув'ица, к'ихув'ица, л'есџув'ица, к'аиџар'ица, с'инкув'ица* (Мутулово), *м'аиџур'ица, џ'раскув'ица, к'аиџар'чина* (Морарци), *м'андар'ина* (Грамадна, Кукушко), б) и со просто пренесување на акцентот на пенултима, сп. *ј'алув'ица, вирвир'ица, з'ушџар'ица, кукув'ица* (Илициево – Еницевавардарско). Во трисложните именки баритонезата е поустојчива, макар што и кај нив процесот започнал, сп. *в'адица, в'илица, к'аилица, џ'одница, к'ошница, џ'ерница, к'очина, 'офџика, с'абуӣа*, но и: *ј'аб'алка, џ'ун'уда* (Енице), *ј'аб'ука, мак'еа* (Миравци – Гевгелија).

За овие говори треба да се истакне уште еден важен факт што придонесол за задржување на акцентот на трите последни слогови. Како

резултат на редукцијата, која е особено силно изразена во јужните дијалекти, посебно во долновардарските и серско-драмските, дошло и до елизија на неакцентираниите вокали во одделни слогови, а пред сè во слоговите пред членските морфеме, сп. *л'ебови* – *л'ебовиѝе* > *л'ебовѝе*, *к'очина* – *к'очинаѝа* > *к'очинѝа*, *с'ирине* – *с'иринейѝо* > *с'ирне* – *с'ирниѝо*, кај глаголите: *'имаме* > *'имме*, *в'икаѝе* > *в'икѝе*; кај придавките во членската форма за м.р. /и/ се изменило во /ј/ или пак напoлно испаднало, сп. *јак* – *ј'акиуѝ* (*јакиоѝ*) > *ј'акјуѝ* или *ј'акуѝ*, *вис'ок* – *вис'окиуѝ* > *вис'окјуѝ*, *вис'окаѝа* > *вис'окѝа*, *вис'окиѝе* > *вис'окѝе*, и др.

Во кумановско-кратовското и штипско-струмичкото подрачје овие појави се помалку изразени или воопшто се непознати, така што местото на акцентот кај лексеми и збороформи од овој тип е релативно постабилно.

[И овде текстот го прошируваме со информации за парадигматскиот акцент кај глаголите, според Видоески, 1969 : 213 :]

Во штипско-воденскиот акцентски тип кај глаголите парадигматичноста на акцентското место добила истовремено и функција за граматичко диференцирање. Во презентот и имперфектот тој паѓа врз коренскиот слог, додека во аористот и глаголската л-форма стои на вокалот од основата, сп. презент: *в'ика-м*, *-и*, *-ѝ*, *-ме*, *-ѝе*, *-ѝи*; имперфект: *в'ика-х*, *-ше*, *-ше*, *-(х)ме*, *-(х)ѝе*, *-а*; аорист: *вик'а-х*, *-ѝ*, *-ѝ*, *-хме*, *-хѝе*, *-а*; л-форма: *вик'а-л*, *-ла*, *-ло*, *-ле*. Ова важи и за префиксираните глаголи: през. *изв'ика* : аор. *извик'а*. – Во 2 и 3 лице еднина во аористот акцентот се задржал на последниот отворен слог, со што морфолошкиот фактор се покажал посилен од законот за повлекувањето на акцентот од последниот отворен слог.

Имперфектот и глаголската придавка во едни говори акцентски одат со презентот, сп. *в'икај* – *в'икајѝе*, *н'оси* – *н'осеѝе*, *одн'еси* – *одн'есеѝе* (во кумановскиот), *ѝл'еѝи* – *ѝл'еѝиѝе*, но *'исѝлеѝи* – *'исѝлеѝиѝе* (во штипскиот). Во долновардарските императивот се изделува акцентски од другите форми, бидејќи и морфолошки се осамостојува: *ѝл'еѝи* – *ѝлеѝ'ејѝе* (во дојранскиот, кукушкиот, гевгелискиот), *ч'увај* – *чув'ајѝе*, *ѝл'еѝи* – *ѝлеѝ'ејѝе* (во воденскиот). – Глаголската придавка во северните, дојранско-кукушкиот и гевгелискиот има акцент на коренскиот слог: *в'рзан*, *б'ерен*, *заф'анен* (Куманово), *ѝл'еѝан* (Дојран), додека во штипско-струмичкиот, воденскиот и солунскиот акцентски се поврзува со аористот: *ѝлед'ан*, *'ана*, *'ано*, *ѝлеѝ'ен*, *'ена*, *'ено*.

(Видоески, 1969 : 213)

2. Акцентскиот систем со о̀граничено слободен и о̀граничено фиксиран акцент се јавува на еден тесен појас на правецот Скопска Црна Гора (Раштак – Булачани) – Клепа (Велешко) – Кавадарци – Мариово – Лерин – Костур – Нестрам – на сето пограничје меѓу источното наречје (со слободен акцентски систем) и западното (со фиксиран акцент). На север овој систем превладува и во граничните српски говори во Сиринијска Жупа и во Призренско. Западната граница на овој систем приближно се движи до линијата Раштак – Црешево – Арачиново – Дивље (на скопскиот дел) – Лугунци – Црквино – Владилковци (во Велешка Клепа) – Никодин – Тројаци (Тиквеш), од каде што продолжува по пл. Селечка до с. Брод на Црна Река (источно од Битола); од Брод продолжува на југозапад, поминува нешто малку посеверно од Лерин и преку селата Арменско – Брезница – Вамбел и на албанската страна с. Врмник, од каде што скршнува кон југозапад и оди приближно по денешната државна граница меѓу Грција и Албанија сè до Грамос.

Како што се гледа, овој систем доминира во две поголеми дијалектни зони – во тиквешко-мариовската и леринско-костурската група говори, а како се оди кон север од областа Клепа (Велешко) дијалектниот појас со овој систем се стеснува сè повеќе.

На споменатава територија акцентот не може да стои на ултима (без оглед дали е затворена или отворена – туѓите заемки не ги земаме предвид) и се избегнува акцентирањето на четвртиот слог од крајот. Што значи дека акцентот во тие говори по правило се концентрира на пенултима и антепенултима со тенденција да се стабилизира на пенултима.

На овој терен паралелно егзистираат два акцентски типа: а) акцентски тип со фонетски фиксиран акцент и б) акцентски тип со йарадиџмајски акцент.

Материјалот од поодделни локални говори во рамките на овој систем покажува како се гради фиксираниот акцент.

Во говорот на с. Превод (Светиниколско) акцентот од последниот (затворен) слог се повлекол по правило кај двосложните именки, сп. *'обрас, 'език, ч'овек, с'ирак, к'оњар, м'екар, б'ерач, 'орач*, и редовно така кај двосложните, и кај ограничен број трисложни именки, сп. *браи'учеи, дом'акин, раб'оиник*. Но кај повеќето трисложни именки акцентот се задржал на ултима, сп. *едињ'ак, верен'ик, з'одињ'ак, дренов'ак*, и др., потоа сложенките од типот *санчоџ'л'еи, средор'ек*, еден број придавки, сп. *болник'аф, кашлич'аф, камен'иџ, крил'аџ, белч'ес*, и сложенки: *з'лувон'ем, џвртоџ'л'аф, црно'ок*, и др.

Кај именките со стариот акцент на третиот слог нема некои поголеми промени; старото акцентско место сè уште доста добро се пази, сп.

ж.р. *б'аница, с'уница, ј'ужица, ј'адица, з'раница, р'учница, с'и'еница, м'аџица, к'ошница, џр'акица, 'ужина, ц'елина, л'едина, н'овина, к'рс'ина, к'очина, џр'авдина, кр'ивина, џ'уџина, р'удина, 'оф'иџка,*

ī'онуда, ī'осīава, ī'оīара, ī'асīрмка, ј'абука, ј'агличка, м'аīерка,

ј'агуйка, 'орīома, īр'акица, ф'абрика,
с.р. *в'ариво, 'олово, 'осīрво, 'езеро, с'ирење, к'оледе,*
м.р. *ј'азовец, ж'илавец, к'омарец, ī'егавец.*

Меѓутоа, кај именките со стариот акцент на четвртиот слог, во членуваните форми и на петиот слог, во повеќето случаи тој преминал на пенултима, сп.

ј'агов'ица, кијав'ица, красīав'ица, кукав'ица, īадав'ица,
суров'ица, вервер'ица, īијав'ица, ереб'ица, īрїел'ица,
ласīов'ица, месеч'ина.

Во говорот на селата Булачани и Раштак во Скопска Црногорија бројот на примерите што отстапуваат од второсложното акцентирање е сведен на минимум, сп.

в'исīина, ī'азува, 'офīика, з'алошка, л'аīица, īодн'окїица,
врїог'л'авица, фам'илија, īок'укнина, 'ужина, г'р'аница,
зад'ушница, бог'ор'одица, заз'абица, кл'аденац, б'уг'арин,
ј'азовац, к'омарац,

– но:

вил'ица, бардав'ица, кијав'ица, каш'ица, īрїл'ица, īол'ица,
мел'ица, вервер'ица, јалов'ица, мукен'ица, маīор'ица, īијав'ица,
маī'ица, кукав'ица, ласīов'ица, ереб'ица, īрейер'ица, чубр'ица,
красīав'ица, īел'ена, ог'рада, вил'ушка, маī'ика, коч'ина,
ј'абука,
скор'уша, бор'ина, јаг'оїка, īуг'ина, суб'оїа, īрич'есна,
месеч'ина,
нов'ина, врук'ина, īад'ина, руд'ина, мек'ава, īред'иво, сеч'иво,
ол'ово, кол'еда, вар'иво, езеро.

Примери со акцент на ултима во нашиот богат материјал не се констатирали.

На овој начин кај сите именски зборови (со само неколку исклучоци) во говорот на Булачани акцентот паѓа на вториот слог не сметајќи ги членуваните форми.

Членските морфеме не подлежат на правилото за второсложното акцентирање. Останува отворено прашањето ЗОШТО? Дали, можеби, членот поради неговата специфична граматичка функција не се интегрирал наполно во збороформите, како што го направиле флексивните морфеме и деривациони елементи?!

Бара објаснување и прашањето како одел процесот на стабилизација при праметнувањето на акцентот од затворената ултима. И за овој проблем ни даваат доволно материјал споменатите два говора – на селата Превод во Светиниколско, кое е најблиску до слободниот парадигматски акцентски систем, и Булачани (гранично со скопскиот говор) со фиксиран акцент на антепенултима.

Во говорот на Превод акцентот преминал од затворена ултима на пенултима, значи само во еднинската форма, додека во множинската, каде што се наоѓал веќе на пенултима, се задржал на старото место, сп.

*риб'ар – риб'ари > р'ибар – риб'ари,
ков'ач – ков'ачи > к'овач – ков'ачи,
ел'ен – ел'ени > 'елен – ел'ени
разб'ој – два разб'оја – разб'ои > р'азбој – разб'оја,
ез'ик – ез'ици > 'език – ез'ици – два ез'ика,
домак'ин – домак'ини – домак'ине > дом'акин – домак'ини,*

членувани:

риб'ар – риб'арий̄ : риб'ари – риб'арий̄е > р'ибар – р'ибароий̄ : риб'ари – риб'арий̄е,

но – кај именките старите баритони акцентот си го задржал старото место:

*с'ин – два с'ина – с'инови : с'инаий̄ – с'иновиий̄е,
д'евер – д'евери : д'евераий̄ – д'евериий̄е,
к'амењ – к'амење : к'амењаий̄ – к'амењеий̄о,
ч'ичо – ч'ичофци : ч'ичоий̄о – ч'ичофциий̄е,
б'ивол – б'иволи : б'иволаий̄ – б'иволиий̄е.*

Така во говорот на ова село се формирале кај именките од машки род на согласка два акцентски модела:

а) со морфолошки стабилизирани акцент:

*с'ин – с'инови,
б'ивол – б'иволи,*

и б) со фонетски фиксиран акцент на пенултима (во неопределените форми):

*'обрас : обр'ази,
й̄'азар : й̄аз'ари.*

Иста е акцентската ситуација и кај придавките, сп.

- а) *'убаф – убава – 'убаво – 'убави,
й̄й̄'ај̄коф – й̄й̄'ај̄кова – й̄й̄'ај̄кови,
б'абин – б'абина – б'абино – б'абини,
б) *џол'ем – џол'ема – џол'еми > џ'олем : џол'ема – џол'еми,
вис'ок – вис'ока – вис'оки > в'исок : вис'ока – вис'оки.**

Во говорот на Булачани и другите скопскоцрногорски села по аналогија акцентот се повлекол на пенултима и кај старите баритони и кај оваа група именки (на консонант) се формирал единствен акцентски модел – со фиксиран акцент на пенултима, сп.:

*с'ин – (два с'ина – с'инови >) : с'ин'ови,
д'евер – (д'евери >) : д'ев'ери,
к'амењ – (к'амење >) : кам'ење,
й̄'рсџењ – (й̄'рсџењи >) : й̄рсџ'ењи,
ј'авор – (ј'авори >) : јав'ори,
з'еӣ – (з'еӣовци >) : зей'овци,*

и кај придавките:

в'унен – (в'унена >) : вун'ена – вун'ени,
з'ајчин – (з'ајчино >) : зајч'ино,
џ'ускин – (џ'ускини >) : џуск'ини,
л'аком – (л'акома >) : лак'ома,

како во:

ј'език (< јез'ик) : јез'ици,
дом'акин (< домак'ин) : домак'ини,
џов'едар (< џовед'ар) : џовед'ари,
в'исок (< вис'ок) : вис'ока – вис'оки, и др.

По сите споменати промени во говорот на Булачани се оформил нов акцентски систем во кој:

на фонетски план – акцентот паѓа на вториот и на третиот слог од крајот (имајќи ги предвид членските форми кај именската флексија и некои форми – презент, имперфект, императив – во глаголската флексија) со мал број исклучоци;

и на морфолошки план – се оформиле два акцентски модела:

а) со морфолошки фиксиран акцент (кај еден број збороформи), сп.:

џ'л'едам – џ'л'едаи – џ'л'еда – џ'л'едаме – џ'л'едаиџе – џ'л'едаиџи,
џ'л'едав – џ'л'едаиџе – џ'л'едавмо – џ'л'едавиџе,
џ'л'едај – џ'л'едајиџе,

и б) со фиксиран акцент на пенултима и/или антепенултима:

р'ибар – риб'ари // р'ибароџи / -ов / -он – риб'ариџе /-ве,
с'и'ол – с'и'ол'ови // с'и'ол'овиџе,
и'иле – и'ил'иња // и'илеџо – и'ил'ињаџи,
з'елен – зел'ени – зел'ена // з'елениоџи – зел'енаџи,
в'икал – вик'ала – вик'але,
д'ојден – дојд'ена – дојд'ени // дојд'ениџе,
из'едов – из'еде – изед'овмо – изед'овиџе.

Во говорот на Сириниќска Жупа на српската територија, а според податоците на С. Реметиќ (Реметиќ, 1996) и во призренскиот говор, бидејќи нема членска категорија, се оформил фиксиран акцент само на пенултима:

с'ин – с'ина – с'ину – два с'ина – син'ови – син'ове – син'овам,
џ'олуб – џол'уба – џол'уби – с'ас џол'убе – џол'убам,
џ'олем – џолем'оџа – џол'еми,
њ'еџов – њеџов'оџа – њеџов'ому – њеџ'ови,
'имаи – им'амо – им'аиџе – 'имав,
куй'ује – куйу'јемо,
куйов'аја – куйов'ала, и сл.

Во врска со оформувањето на односниов акцентски систем уште побогат материјал ни нудат југозападните македонски говори на правецот Воден – Кајлар – Костур.

Преносот на акцентот од затворената ултима може да се следи уште од воденското говорно подрачје, особено од областа Меглен. Во централното мегленско село Саботско, каде што е акцентот во основа слободен – парадигматски, наоѓаме и по некој пример кај двосложните зборови со пренесен акцент на пенултима, сп.

*б'одиши : буд'ежи,
м'озук : муз'оци,
џ'арџил'ан – џ'арџил'ани,*

но: *џ'авран – џ'аврајне, б'ивол – б'ивојле, или из'ук – из'ици, думак'ин – думак'ини* итн.

Во западните мегленски села на правецот Пожарско – Тресино – Сараќиново бројот на примерите со пренесен акцент е значително зголемен и веќе е формиран моделот со стабилизирани акцент на пенултима, сп.

*бр'ек – бриџ'ови (бриџ'овиџе),
з'алак – зал'аци (зал'ациџе),
'облак – убл'аци (убл'ациџе),
п'ајак – п'ај'аси (п'ај'асиџе),
р'учук – руч'оци (руч'оциџе),
п'разник – п'разн'ици (п'разн'ициџе),
ј'асин – јас'ејне,
'елин – ил'ејне,
п'овуј – п'ув'ои (п'ув'ој),
п'ајџико – п'ајџик'офци,*

но и: *куж'ух, п'ирд'ух, ур'ех, д'алб'ок, ичим'ен, буџ'ајџи, вис'ок* и др.

Во кајларскиот говор имаме уште појасна ситуација како се формирал овој модел. Двосложните именки од м.р. во неопределените форми имаат веќе напосно оформен стабилизирани акцент на пенултима, сп.

*'офчар – уфч'ари, п'овар – п'ув'ари, 'облак – убл'аци,
с'ирак – сир'аци, м'озук – муз'оци, џ'абер – џ'аб'ери,
сф'екур – свик'ори, б'ивул – бив'оли, 'ореф – ур'еи (ур'еј),*

редовно и кај едносложните:

*бр'ек – бриџ'ои (бриџ'ој),
в'ол – вул'ои,
с'ин – син'ои,*

и кај глаголите во минатите определени времиња:

р'еку – рек'оме – рек'оше,

во аористната л-форма:

в'икнал – викн'ала, с'обрал – субр'ала

(но: *вик'ал – вик'ала, нус'ел*).

Повеќесложните именки на консонант, со мали исклучоци, го задржале акцентот на ултима, сп. *вудинч'ар – вудинч'ари, вулув'ар, маслин'ик, имбур'ен – имбур'ени, кулуж'ек, лисџуј ајџи*, некои лични имиња од типот *Вас'ил', Сџуј'ан, Анд'он*, и придавките: *џ'ул'ем, буџ'ајџи, диб'ел, ликув'иџи, вис'ок, зил'ен, џ'амб'аф, л'ажл'иф* и др.

Во леринскиот говор бројот на примерите со стабилизирани акцент на пенултима се шири и на двосложните придавки. Еве примери од с. Зеленич, кое се наоѓа северозападно од Кајлар во правецот на Костур:

'език – езици,
б'убрек – бубр'еци,

придавки:

џ'олем – џол'еми,
д'ебел – деб'ели,
л'аком – лак'оми,

но и: левич'ар, качам'ак, заџраб'еј, џокос'еј, арџов'ан, в'арбал'ак, куџов'ач, во-доџ'аџи, водовр'ук, – болнич'аф, зборл'иф, рабоџл'иф, сиџанич'аф.

Кај именките со стариот акцент на третиот и на четвртиот слог, во овој говор тој е повлечен на пенултима, освен неколку исклучоци, сп.:

- б'ардав'ица, џл'ускав'ица, сиџан'ица, кашл'ица,
исџина, џаз'ува, вервер'ица, џијав'ица, в'анд'ица,
кукув'ица, красџав'ица, бур'ина, џрав'ина, џешиџ'ера,
- б'алџ'арин, ман'асџир, клад'енец,
- ез'еро, јаб'алко, вар'иво, џеч'иво,

но и: 'офџика, м'аџиџеа, 'ужина, 'олово.

Во јужните костурски села во областите Костенарија и Нестрамско бројот на примерите со окситонен акцент е значителен и тоа, главно, кај трисложните именки од м.р. на консонант, сп. (-ар) волов'ар, џовенд'ар, лоџаџ'ар, улишч'ар, жителските имиња од типот долен'ар, жужолч'ар, несџрам'ар, (-ач) куџов'ач, џокрив'ач, (-ник) џерчман'ук, масолн'ук, солен'ук, потоа: един'ак, бибер'ок, маџор'ок, кај придавките дури и кај некои двосложни, сп. зеленк'аф, кашлич'аф, каменл'иф, варов'иџи, зборов'иџи, или: (-аф) красџаф, џлиб'аф, (-иф, -лиф) зборл'иф, ленл'иф; вис'ок, диб'ел, боџ'аџи, џоџ'ан (Нестрам, Езерец, Слимница).

Бројот се зголемува и со турските заемки, сп. басам'ак, баџан'ак, измик'ар, мил'еџи, каџир'ан, сурџ'ун, со суф. -л'ак: џијал'ак, бафчал'ак; дем'ек; дури и на отворена ултима: бил'а, касаб'а, душем'е, џад'е (Нестрам).

Забелешка: Костурско-леринскиот акцентски тип напoлно бил оформен уште во XVI век. Во речничкиот прилог од с. Богатско (Костурско), издаден од Ѓанели и Вајан (Gianelli – Vaillant, 1958), наоѓаме вакви примери: р'азбој, 'елен, ж'ена (пренесен од ултима), клад'енец, сјач'иво, маџор'ица, сир'ени (пренесен од антепенултима), з'аџвори вр'аџаџа, 'осџави (на префикс во зап. начин), џр'ебен – џреб'ени, р'акав – рак'ави, к'ум – кум'ови, з'ачул – зач'уле (фиксиран на вториот слог), но и браџуч'ед (задржан на ултима).

2.1. На еден релативно тесен појас на пограничјето меѓу западното наречје (со фиксиран акцент на антепенултима), и леринско-костурските говори можеме да посматраме уште два вида иновации, кои можат да се објаснат како резултат на меѓудијалектниот контакт.

Во говорот на с. Опцирина и неколку јужни битолски села акцентот е строго ограничен на вториот и на третиот слог, вклучувајќи ги тука и членските морфеми. Двосложните зборови во множинските и во членските форми имаат фиксиран акцент на пенултима, сп.:

*м'есец – мес'еци,
с'ирак – сир'аци,
бр'ачеѝ – брач'еди,*

и во членуваните:

*ѝ'емјан – ѝемј'ано,
з'ора – зор'аѝа,
к'ози – коз'иѝе,
д'еца – дец'аѝа,
ѝр'ојца – ѝројц'аѝа,*

сп. и:

*'има – им'аше,
н'осен – нос'ено.*

Во зборовите со старото акцентско место на третиот и/или четвртиот слог во основната форма се јавува секундарен акцент на пенултима, така што и на овој терен во такви случаи збороформата се дели на две ритмички целинки, сп.:

*б'орина – б'орин'аѝа,
м'ашчеа – м'ашче'аѝа,
м'ашина – м'ашин'аѝа,
ѝ'адина – ѝ'адин'аѝа,
к'оѝиле – к'оѝил'еѝо – к'оѝил'иња – к'оѝилињ'аѝа,
м'есеч'ина – м'есечин'аѝа.*

Примерите од типот: *б'удала – б'удал'аѝа* (< *будал'а*), *н'евесѝа – н'евесѝ'аѝа* (< *нев'есѝа*), *в'оден'ица – в'одениц'аѝа* (< *воден'ица*) покажуваат дека прво акцентот се поместил на почетниот слог па после се јавил вториот акцент (*нев'есѝа – нев'есѝ'аѝа* > *н'евесѝа – нев'есѝ'аѝа* > *н'евесѝ'аѝа*). Сп. од ова село уште примери: *ѝриј'аѝел' – ѝриј'аѝ'ели – ѝриј'аѝел'иѝе*, *н'ајѝодем'ио*, *с-'исѝоб'оли*, *з'анес'оа*, и во синтагматски групи: *н'е-дојд'оа*, *н'е-мож'еше*, *н'а-брак'а-му*, *в'о-рак'аѝа*.

2.2. Во говорот на с. Нивица, кое се наоѓа на јужниот брег на големото Преспанско Езеро, на самото пограничје со горнопреспанскиот говор, каде што е акцентот фиксиран на третиот слог, сите збороформи имаат иницијален акцент, а во збороформите со три и повеќе слогови покрај иницијалниот се јавува втор акцент секогаш на пенултима, кој е посилен, а вокалот се удољува, сп.:

*ѝ'рс – ѝ'рсѝи : ѝ'рсѝ'и:ѝе,
д'евер – д'ев'е:ри – д'евер'и:ѝе,
ѝ'од'и:на – ѝ'один'а:ѝа,
ј'ар'ѝмб'и:ца – ј'ар'ѝмбѝц'а:ѝа,*

*н'аракв'и:ца – н'араквиц'а:īа,
кр'асī'а:јца – кр'асīајц'а:īа,
ī'енц'е:ре – ī'енц'ер'и:на – ī'енц'ерин'а:īа,*

и во синтагматски групи:

*н'а-р'е:ка – н'а-рек'а:īа,
īр'ед-вр'а:īа – īр'ед-враī'а:īа, и др.*

3. Акцентски систем со фиксиран акцент.

Под фиксиран акцент подразбираме акцент кој паѓа на еден одреден слог во фонетскиот збор (збороформа).

На македонскиот јазичен ареал наоѓаме три акцентски типа со фиксиран акцент:

- а) акцентски тип со фиксиран акцент на пенултима,
- б) акцентски тип со акцент фиксиран на антепенултима (на третиот слог од крајот), и
- в) акцентски тип со иницијален акцент.

3.1. Акцентски тип со фиксиран акцент на пенултима – ограничен е на корчанскиот говор, кој го сочинуваат градскиот говор на Корча и селата Бобоштица и Дреновени. На јужнословенскиот терен таков акцентски тип е констатиран на српската територија во Призрен и во областа Сириниќ, за која веќе нешто спомнавме погоре. Правилото за акцентот во овие говори гласи: акцентот редовно паѓа на претпоследниот слог без оглед на карактерот на морфемата, сп.:

*н'ош – н'ожо – нож'ови – ножов'иīе,
сī'арец – сīар'ецо – сīарци'и'оѓо – сīарци'и'ому – сī'арци –
сīарци'и'иим,
ж'ена – жен'аīа – жен'аīе – жен'аīуј,
ленд'ина – лендин'аīа,
ī'оле – īолен'ишча – īоленишч'аīа,
в'исок – вис'окјо – вис'ока – висок'аīа,
'имам – им'аме – им'аше,*

и во синтагматски состави:

*н'ош – н'а-нош,
м'ајка – мајк'а-ми,
кур'иулис'ај-ме,
варн'и-се, варни'и'е-се.*

Корчанскиот акцент претставува завршна фаза во развојот на костурско-леринскиот акцентски систем.

3.2. Акцентскиот тип со фиксиран акцент на антепенултимата – карактеристичен е за западното македонско наречје. Неговата источна и јужна граница веќе беше означена. Овој модел на северозапад ја надминува јазичната граница меѓу западномакедонското наречје и српските дијалекти од призренски тип, опфаќајќи ги говорите во областите Гора и Сретечка

Жупа на северните и северозападните падини на Шар Планина. Сп. примери:

н'ош – н'ожо(в)и – нож'о(в)иш̄ӣе,

л'едина – лед'инаш̄ӣа – лед'иниве,

јар'ебица – јар'ебицаш̄ӣа – и редовно така во збороформите со три и повеќе слогови.

Но ќе укажеме сега на еден друг проблем, кој во граматиката на стандардниот јазик се покрива со терминот "исклучоци од третосложното акцентирање". Не мислиме на тугите зборови, на интернационалната лексика, која е доста застапена во стандардниот јазик и не подлежи на споменатото акцентско правило (барем еден голем дел од неа).

Станува збор за случаи од типот:

а) *ш̄ош̄ана,*

ш'ами – шам'и:ш̄ӣе (шам'иш̄ӣе),

б) *л'еи – л'ебој – леб'ојш̄ӣе (< лебовиш̄ӣе),*

ш̄ол'ојна – ш̄ол'ојнаш̄ӣа (ш̄ол'овина),

вод'ејнца (< вод'еница),

вик'ајќи, од'ејќи,

в) *м'аш̄ӣја – маш̄ӣј'аш̄ӣа (маш̄ӣј'еаш̄ӣа),*

ш̄оч'ало (ш̄оч'ало < ш̄оч'ивало),

р'акја – рак'ј'аш̄ӣа (р'акиа – рак'иаш̄ӣа),

Пејр'јо – Пејр'још̄ӣо (Пејр'еиш̄ӣо < Пејр'евош̄ӣо) и др. (во струшкиот говор). Во овие и други случаи од сличен тип се работи за два вида фонетски појави:

– контракција на два вокала (*ш̄ош̄аана*),

– слевање на два вокала во дифтоншка секвенца (*а, о, е, у + и > ај, ој, еј, уј; еа, ео > јо; и + а, о, е > ја, јо; оа, ое > ва, ве*, и др.).

Во такви случаи бројот на морите во дифтоншките секвенци и/или во удолжениот вокал се задржал, така што акцентот и понатаму останува на третата мора (а може да биде вториот слог!)

Во некои говори должините потоа се скратиле и акцентот се поместил да се закрепил на третата мора, сп. во тетовскиот говор: *ш̄олојна, л'убејнца*, или *л'убенца, 'одејќи, н'аш̄рајле* и др.

3.3. На еден тесен појас околу Малото Преспанско Езеро на правецот на селата Граждано – Рулја – Ошчима – Желево има иницијален акцент, сп. *м'озок – м'озоци – м'озоциш̄ӣе, 'обрас – 'образо – 'образи – 'образиш̄ӣе, л'ендина – л'ендинаш̄ӣа, ј'арамбицаш̄ӣа, кр'асијајца – кр'асијајцаш̄ӣа* (Граждано), *бр'егови – бр'еговиш̄ӣе, в'алевица, 'испиругае* (Рулја), *ш̄енцере – ш̄енцерица, 'избрико – 'избрикоме* (Ошчима), и во предлошки синтагми: *ш̄о-улица* (Желево). Меѓутоа, не се непознати и примери со два акцента (вториот на пенултима): *сф'аршен'ица, ч'ешлин'аш̄ӣа* (Желево), *ждр'игов'ина* (Граждано).

2. ГРАМАТИКА

2.1. ДАТИВНАТА ФОРМА КАЈ ИМЕНКИТЕ

1. Познато е дека во македонскиот литературен јазик дативниот однос кај именките се искажува аналитички – со предлогот *на* и *о̀ишии́аӣа* форма на именката (casus generalis): *Му рече на Милана, на Марка, на Никола, на Сѝојчеӣа* (ном. *Милан, Марко, Никола, Сѝојче*); *ӣ даде на Мара, на Сѝојна, на Милица*.

Овој начин на искажување на дативот карактеристичен е и за поголем дел од македонските дијалекти. Во источните и југоисточните говори, каде што дошло и до изедначување на општата и номинативната форма, *на*-конструкциите станале единствена форма за изразување на стариот датив кај сите именки од сите три рода. Сп.: *Реч'е му на Мил'ан, на М'арко, на Сѝ'ојче, на Ник'ола, на Цв'еӣа* (во кочанскиот, штипскиот, солунскиот, воденскиот говор), *Му р'ече на М'илан, на М'арко, на М'ара* (во тиквешкиот, мариовскиот, леринскиот, костурскиот). Исто така и во североисточните говори: *Реч'е му на Мил'ана, на М'арка, на Ник'олу, на М'ару* (во кумановскиот, кратовскиот, кривопаланечкиот).

2. Во западните дијалекти со *на*-конструкциите дативниот однос се искажува консеквентно само кај општите именки: *на човекоӣи, на женаӣа, на деӣеӣо*. Меѓутоа, кај личните и роднинските имиња на поголема територија сè уште се пази старата дативна форма со флексија. Сп.: *Му рече Милану, Сѝојану, Марко(ј)е – Маркове, Сѝојчеӣу – Сѝојче(в)е, Николу, Маре – Мари; ӣеӣшину, ӣаӣико(ј)е – ӣаӣикове, ӣеӣики – ӣеӣике*. Вакви форми (со флексија) се употребуваат на целата западна и северозападна периферија од Скопска Црна Гора па до Грамос (в. карта 1).

2.1. Личните имиња од машки род што завршуваат на *консонан̄ӣ* (тип: *Душан, Иван, Сѝојан*, роднинското *ӣеӣшин*) и на *-а* (тип: *Бо̀оја, Ѓор̀џија, Илија, Никола*) датив образуваат со наставката *-у* (в. карта 2):

а) *Му рече Душану, Му нарачал Ивану да доеӣ, Му сѝорил абер Младену, Кажи му Сѝојану, Му даде ӣари ӣеӣшину;*

б) *Му се налуӣи Бо̀оју, Му ӣререче Илију, Речи му Николу.*

2.2. Имињата на *-о* (тип: *Димо, Десо, Ко̀о, Марко, Сарцо*, роднинските: *вужко, дедо, сѝирико, ӣаӣико*) во датив завршуваат на *-ове* (во малореканскиот и во дел од реканскиот говор), односно *-ое / -оје* (во поречкиот, кичевскиот, дебарскиот, струшкиот, охридскиот, горнополошкиот), *-оӣу* (во долнополошкиот и во дел од кичевскиот говор),

-ои (во мавровскиот), -у (во скопскоцрногорскиот, ресенскиот, бобоштенскиот) (в. карта 3). Сп:

а) *Му рече Маркове, Саржове, ѿаѿѿкове* (Галичник; Белић, 1935 : 163), *Бошкове, Живкове* (Папрадиште – Велешко), *Мусове, Рецове* (Жировница), *Ланкове му реков, Сѿирове, бабове, дајцове, мицове* (во говорот на велешките Торбеши, Видоески, 1951 : 207);

б) *Му велиѿ Димо(ј)е, Кољо(ј)е, Марко(ј)е, вујко(ј)е, дедо(ј)е, срико(ј)е, ѿаѿѿко(ј)е* (во поречкиот, кичевскиот, дебарскиот, дримколскиот, реканскиот, Поповски, 1959 : 119).

в) *Му нарача Маркоѿу, Сѿефоѿу* (во тетовскиот; Стаматоски, 1957 : 91), вратничкиот и во кичевскиот рабетински говор (Видоески, 1957 : 62);

г) *Му се сврѿе Арсои, Му рече Бошкои, Му нарача Велѿкои, Му се смеаѿ Живкои, Му ѿодаде раќа Маркои* (Маврово);

д) *Кажу му Бојку, Му дале Велѿку ѿензију, Речи му Пеѿку да иде у село* (во скопскоцрногорскиот); *Кажу му Димку, Марку, Сѿојку, Цвеѿку* (во преспанскиот), *Не му вел'ѿше ѿаѿѿк'у-је* (во бобоштенскиот, Mazon, 1936 : 58).

2.3. Со истиве овие наставки дативната форма се образува и кај имињата на -е (тип: *Блаже, Диме, Зоѓе, Миле, Пеѿре, Рисѿе*, роднинските: *баѿе, ѿаѿѿе, чиче*), само што се тие географски поинаку распределени (в. карта 4):

а) -еве : *Му се смеаѿ Блажеве, Пеѿреве му дале леѿ, Рисѿове му се сонило* (во галичкиот и во говорот на селата Папрадиште, Смилево и Жировница, Видоески, 1957 : 62);

-ее : *Му нарачале Крѿѿее да доеѿ, Му велиѿ Маѿее, Трајчее, Му рекоф чичее, ѿаѿѿее* (во тајмишкиот, Видоески, 1958 : 29), *Речи му Велее, Му влеѓле Мучее дома* (во говорот на рабетинските Торбеши и во северните кичевски села, Видоески 1957 : 62), *Му веѿѿив Салее* (во реканскиот), *Речи му Арсеје, Владеје, Ѓореје* (Дримкол);

б) -еѿу : *Му рече Димеѿу, Зоѓеѿу, Рисѿеѿу, Сѿасеѿу, Сѿолеѿу, ѿаѿѿеѿу, чичеѿу* (во скопскоцрногорскиот, тетовскиот, горнополошкиот, поречкиот, кичевскиот, демирхисарскиот, охридскиот, ресенскиот, дебарскиот);

в) -еи : *Му даде Димеи, Јончеи, Косѿеи, Милеи, Миѿеи, Пеѿреи, Сѿојчеи* (Маврово);

г) *Му веѿѿил Арсеу, Владеу, Ѓореу, Јонеу, Пеѿреу, Сѿасеу* (во дримколскиот).

2.4. Кај имињата од женски род дативната форма завршува на -е и на -и. Првата наставка (-е) се употребува во скопскоцрногорскиот говор, во северниот дел од долнополошкиот (северно од линијата Ратае – Теарце), во северозападните кичевски села, во преспанскиот, охридскиот, струшкиот, дебарскиот, во говорот на торбешките велешки села Врановци и Мелница, во мијачкиот говор на Папрадиште и Смилево, како и во бобоштенскиот говор. Наставката -и е распространета во поречкиот, скопскиот, во дел на

кичевскиот и во полошките говори на север до Ратае и Теарце (в. карта 5).
Сп.:

а) *-e* : *Росе сам ѝродала ракију, Кажи је Анђе нека ѝушѝи вино, Е лиѝцало ѝеле Миѝре, Однеси је Раѝке ѓројзе* (во скопскоцрногорскиот); *Речи је Јаѓоде, Је дадов ѝаре Коце, мајке ми* (во вратничкиот); *Каѝе је дадоф ѝаре, Ариѝонице је рекоф* (во галичкиот, Белић, 1935 : 173-174); *Маѓде, Наде, Раѝке, Руже, Слободе, мајке* (во дебарскиот, Михайлов, 1954 : 20); *Горице је се сонило, Је рече Кале да дојѝ, Је се сврѝе Софије, Кажи је Донке* (во кичевскиот, Видоески, 1957 : 64); *ене с'есѝре, ѝарв'еѝуј м'ајке* (во бобоштенскиот, Mazon, 1936 : 60);

б) *-и* : *Су је искала кѝлим Косари, Је шеѝна Дончојци, Је чукнало во ѓлаѝа неѝѝо Фаѝими* (во кичевскиот, Видоески, 1957 : 64); *Му викнаф Маѓди, Му рекоф Цветѝи, сѝрини, ѝеѝки* (во тајмишкиот, Видоески, 1958 : 30); *Је се сонило Арсени, Је рекоф мајки, срини* (во поречкиот, Видоески, 1950 : 35); *Му се смејѝ Роси* (во горнополошкиот); *Је рекле Душки, Душајнци, Мари, ѝеѝки* (Маврово); *Је велиѝ Асаници, Кадрѝи* (Јеловјане – Тетовско); *Мари, Цветѝи, ѝеѝки* (Нова Брезница – Скопско).

2.5. Во бобоштенскиот говор флексивниот датив освен кај личните и роднинските имиња добро се пази и во определената форма кај општите именки од машки и женски род: *арамијуѝ'ому, сѝарцуѝ'ому, мајк'ѝѝуј, кнѝѝ'ѝѝуј* (Mazon, 1936 : 54).

2.6. Во бобоштенскиот говор исто така се пази во определената форма и флексивниот датив во множината и тоа кај сите именки од сите три рода: *арамиј'ѝѝѝм, ѝаѝков'ѝѝѝм, сѝарц'ѝѝѝм; брак'ѓѝѝм; мајк'ѝѝѝм, сесѝр'ѝѝѝм; ѓроб'ѓѝѝм (: ѓробја) и ѓроб'ѓѝѝм (: ѓробје), снѝѝ'ѓѝѝм; имениц'ѓѝѝм, сарц'ѓѝѝм* (Mazon, 1936 : 54).

2.7. Ако е именката придружена со атрибуцки збор, тогаш датив образува само атрибуцот: *ен'ему сѝарец, с'ому браѝ, с'ѝјам сѝарци, с'ѝм сесѝре, ѝарв'ѝѝѝм сарца* (Mazon, 1936 : 54).

2.8. Во скопскоцрногорскиот говор датив со флексија можат да образуваат и посесивните придавки изведени од лично име, кога се употребени како презиме. Во машки род завршуваат на *-ому*, во женски на *-ези*. Сп.:

а) *Му рече Милану Сѝојановому (: Милан Сѝојанов), Му дал ѝаре Сѝојану Мирковому, Нацеѝу Кировскому (: Наце Кировски);*

б) *Је рече Николице Коѝчаровези, Син је Милице Бојчовези (: Николица Коѝчарова, Милица Бојчова).*

2.9. Во оние македонски дијалекти каде што се употребува дативната форма се јавува и т.н. посесивен датив. Тој најчесто се среќава во

северозападните говори (скопскоцрногорскиот, долнополошкиот), но не е необичен и во другите западни говори. Сп.: *Вељка Гушеџу џајко ујејав ѓа, Нацеџу Кировскому син Панко, Викни ѓа Милану Бојчовому џајка, Гу викав Сџојану Тошевому к’ерку му у шкољу, Оџиде и дедо му Рисџеџу Којсџаровому; Гу видо Роске Каровези к’ерку је, Тајко је Пејре Шишковези, Унук је Николице Којчаровези* (во скопскоцрногорскиот); *Речи му на деџеџо Јоану Чауш. – Чиво је она деџе? Славеџу Шаро. – Чива је кукава? Миџоџу Савев* (во вратничкиот); *Син му Милеџу* (во кичевскиот), *Јончеџу женаџа* (во ресенскиот).

3. Како дативни наставки, видовме, се јавуваат морфемите: *-у, -ои (-еи), -ове (-еве)* со разновидностите: *-ое (-ее), -оје (-еје), -оџу (-еџу)* за машки, и: *-е, -и* за женски род, а кај придавските образувања: *-ому* и *-ези*.

3.1. Наставката *-у* е наследена.

3.2. Старата дативна наставка *-ови* (од *џ*-основи) по губењето на интервокалното *в* се изменила во *-ои (-еи)* : *Маркови > Маркои, Пејреви > Пејреи*.

3.3. Наставката *-ове (-еве)* е добиена со контаминација на *-ови* и *-е* (од **џ* кај старата *а*-основа, Конески, 1965 : 114). По загубата на меѓувокалното *в* се добиле разновидностите *-ое, -ее* (*Маркове > Маркое, Пејреве > Пејрее*), а во некои говори се јавило *ј* (*Маркове > Маркое > Маркоје*).

3.4. Нова е исто така и наставката *-оџу (-еџу)*. Настанала со контаминација на *-у* и *-еџа* (во општата форма) и тоа прво кај имињата на *-е* (*Пејреџа X Пејру > Пејреџу*). По аналогија со овој тип имиња таа се проширила после и на имињата што завршуваат во номинатив на *-о* (*Марко, датив: Маркоџу*).

3.5. И двете наставки за женски род се наследиле (*-е* е добиена фонетски од **џ*; во Бобоштица **џ* под акцент дало *џ*).

3.6. Јасно е потеклото и на придавската дативна форма *-ому* (*Марковому*).

3.7. Наставката за женски род *-ези* претставува проширување на дативното *-е* со партикулата *-зи* (*Маркова, датив: Маркове-зи*).

4. Дел од наставките, како што гледаме, се наследени од старомакедонскиот (старословенскиот). Такви се: *-у, -ови, -е, -и*. Нови се: *-ове (-ое, -оје), -еџу / -оџу, -ези* (последнава како придавска наставка).

5. Во поглед на дистрибуцијата на наставките се забележува тенденција во сите македонски дијалекти (што ја познаваат дативната флексивна форма) да се генерализира по една дативна морфема за секој род.

5.1. Кај именките од женски род тоа е постигнато во сите говори. Во едни говори се обопштила наставката *-и*, во други *-е*, но нема ниту еден говор каде што би се употребувале и двете наставки.

5.2. Кај именките од машки род оваа тенденција дошла наполно до израз во дримколскиот, бобоштенскиот, преспанскиот, долнополошкиот и скопскоцрногорскиот. Во сите тие говори во машки род се обопштила наставката *-у*: *Рисѿос-у*, *Пеѿк-у*, *Андре-у* (во бобоштенскиот), *Божин-у*, *Илиј-у*, *Марк-у*, *Владе-у* (во дримколскиот), *Сѿојан-у*, *Илиј-у*, *Марк-у*, *Бранеѿ-у* (во ресенскиот), *Сѿојан-у*, *Никол-у*, *Лазеѿ-у*, *Пеѿкоѿ-у* (во долнополошкиот и кичевскиот), *Сѿојан-у*, *Никол-у*, *Марк-у*, *Лазеѿ-у* (во скопскоцрногорскиот). Кај имињата на *-е* (тип *Бране*) основата е проширена во сите говори (*Бран-еѿ-у*), а во долнополошкиот и во кичевскиот до проширување на основата дошло и кај имињата на *-о* (тип *Марко*, датив: *Марк-оѿ-у*).

5.3. Во другите говори во машки род се издиференцирале две дативни наставки: *-у* и *-ои* (*-еи*), одн. *-ове* (*-еве*). На *-у* завршуваат имињата на консонант: *Сѿојан-у* (во сите говори). Со двосложната наставка *-ои* (*-еи*) и *-ове* (*-еве*) со споменатите фонетски разновидности датив образуваат имињата што завршуваат на вокал: а) *Пеѿкое*, *Лазее* (во дебарскиот), *Пеѿкове*, *Лазеве*: *Николу* (во малореканскиот), б) *Пеѿкои*, *Лазеи*: *Николу* (во мавровскиот); в) *Пеѿкое*: *Николу*, *Лазеѿу* (во поречкиот, кичевскиот, демирхисарскиот, ресенскиот, охридскиот).

Дистрибуцијата на овие две наставки во споменатите говори истовремено укажува и на развојниот пат на процесот на генерализирањето на *-у*. Наставката *-ови*, одн. *-ове* најдолго се одржала кај именките што завршуваат на *-о* (тип *Марко*).

6. На крајот да истакнеме дека дативната флексивна форма не се употребува подеднакво на целиот ареал означен на картата број 1. Со поголема доследност таа се јавува во северозападниот дел на тој ареал: во скопскоцрногорскиот, полошките, поречко-кичевските и реканските говори. Во дебарскиот, особено во неговиот југозападен дел, и во охридско-преспанските таа се среќава поретко, особено во говорот на помладите генерации, и тоа посебно во градскиот охридски говор. Дативниот предмет во последниов пообично се искажува аналитички.

2.2. ОБРАЗУВАЊЕ МНОЖИНСКИ ФОРМИ И ГЕОГРАФСКА ДИСТРИБУЦИЈА НА МНОЖИНСКИТЕ НАСТАВКИ КАЈ ИМЕНКИТЕ ОД СРЕДЕН РОД

1. Во старословенскиот јазик, респ. и во старомакедонскиот, множинските форми кај именките од среден род се образувале со наставките *-a* кај тврдите *o*-основи (село – села) и *-ja* кај меките или *jo*-основи морк – морја, полк – поля, знамение – знаменија, лице – лица. Кај еден релативно мал број именки основите им биле проширени со секвенците **-es* (т.н. *s*-основи, сп. небо – небеса, т'бло – т'блеса, **-en* (*n*-основи, сп. има – имена, вр'ма – вр'мена) и **-et-* (*t*-основи: агна – агната, жр'ва – жр'вата).

2. Денеска во современиот македонски дијалектен јазик именките од среден род се класирани според завршокот во две основни групи – *o*-група и *e*-група.

Именките што завршуваат на *-o* множински форми образуваат по правило со наставката *-a*, која ја континуира старата наставка од тврдите *o*-основи, сп. *блaиo* – *блaиa*, *месѝo* – *месѝa*, *ребро* – *ребра*, *село* – *села*, *колeно* – *колeна*, *коѝиѝo* – *коѝиѝa*, *кориѝo* – *кориѝa*, *ле̄ло* – *ле̄ла*, *бесило* – *бесила* итн. По овој модел се повеле и оние неколку именки од старата *s*-основа, сп. *небо* – *неба*, *ѝело* – *ѝела*, *чудо* – *чуда*, и многу ретко ќе се сретнат старите форми *небеса* и *чудеса*, понекогаш и *чудеси* (: *чудесија*) (Конески, 1981 : 258).

Дијалектни варијанти во множинските форми покажуваат само лексемите: *̄умно*, *рамно*, *око*, *ухо* – *уво*, во помала мера *уште* и *чело*, *црево*, *живоѝно*, *езеро*.

Од *̄умно* покрај множинската форма *̄умна* се среќава и обликот *̄умења*, во малешевско-пијанечките говори и во фонетскиот облик *̄'увно* – *̄'увна* и *̄'увења* Габрово, Ветрен (Делчево), Лаки (Берово), *̄'увно* – *̄'увења* Будинараци (Берово), *̄'увно* – *̄'увиња* Митрашинци (Берово). Втората форма (*̄умења* – *̄увења*) таму каде што се јавува наспoredно со *̄умна* – *̄увна* презема збирно значење.

Од именката *рамо* констатирани се множинските форми *рам'а* Г. Броди (Драмско), Гоце Делчев, *рамја* Струпино (Меглен), *рамо* – *рамена* во повеќето централни и пошироко во западните дијалекти, во Леринско, *р'амена* Елешница (Разлог), *рамен'а* и *рамен'е* во некои серско-драмски говори (Иванов, 1972 : карта 80), *рамо* – *рамења* и *рамење* во гостиварскиот и поречкиот, *р'амења* Габровник (Благоевград), *р'амење* Крналово (Петрич). Во поречко-кичевскиот покрај *рамо* (*ме боли рамоѝо*) се

употребува и формата *рамено*, секундарно образувана спрема множинската *рамена* – *рамења*. Во некои локални говори во Јужна Македонија се јавува и обликот *раме*, мн. *р'амијна* Меглен, *рам'ијна* Чеган (Воден), *р'ам'ијна* (< *рам'ијна*) Фурка (Дојран), *рам'ина* Габрене (Петрич), *р'амиња* Раздол (Сандански).

Од именката *чело* покрај регуларниот облик *чела* во говорот на Гуменџа е забележана формата со множинска наставка *-ове*, карактеристична за именките од машки род: *ч'ело* – *ч'елуве* (< *ч'елове*), а во костурското село Галишта од *цер'ево* е констатиран обликот *цер'еви*.

Стандардниот облик *живојино* – *живојини* се употребува и во дијалектниот јазик.

Од именките *око* и *ухо* (*уво*, *уо*) на целата јазична територија се задржале старите дуални форми *очи*, *уши*. Во бројни говори каде што се загубило *x* во интервокална позиција (*ухо* > *уо*) спрема множинската форма *уши* образувана е единската *уше* (*уше* – *уши*), а понекаде множинската форма од *уше* се образува со наставките карактеристични за именките од среден род на *-е*, сп. *уше* – *'ушина* Ошчима (Лерин), *'уше* – *ушен'ишча* во костурските говори. Во говорот на с. Баровица (Воденско) забележано е и *'уво* – *'увушо* (< *'увошо*), мн. *'увиш*.

Именките *небо* и *езеро* во бројни говори се јавуваат во формите *небе*, *езере* и тогаш множина образуваат како и другите именки на *-е* (сп. *небе* – *неб'ина* Кукушко, *неб'е* – *неб'еиша* во серско-драмските говори, в. подолу).

3. Именките од среден род што завршуваат на *-је*, *-ње* и *-ишиџе* исто така множински форми образуваат со наставката *-а*, а именките на *-ие* и *-ние* со наставката *-ја*, сп. *јасје* – *јасја*, *којје* – *којја*, *лозје* – *лозја*, *овошје* – *овошја*, *оружје* – *оружја*, *џилје* – *џилја*; *имање* – *имања*, *јадење* – *јадења*, *орање* – *орања*, *сирење* – *сирења* (со дијалектни варијанти *сирејне* – *сирејна*); *алишиџе* – *алишиџа*, *бунишиџе* – *бунишиџа*, *оѓнишиџе* – *оѓнишиџа*, *селишиџе* – *селишиџа* (одн. *алишча*, *алишка*,... таму каде што место секвенцата *ишј* се изговара *шч* или *шк*); *восијание* – *восијаниа* и *восијанија*, *џредание* – *џреданија* / *џреданиа* (зависно од тоа дали во дијалектот се изговара секвенцата *-иа-* или со *j* – *-ија-*).

4. Другите именки од среден род на *-е* (< **-е*) од типот *море*, *џоле* (< **џ*) *време*, *име* (стсл. *врѣмѣ*, *имѣ*), како и оние со деминутивно-хипокористичните суфикси *-е* (*кошле*, *маже*, *бавче*), *-уле* (*вреќуле*, *дејшуле*, *џисмуле*), *-че* (*брајиче*, *вирче*, *камче*, *ремче*, *одајче*, *ришче*), *-иче* (*кравиче*, *куќиче*, *собиче*, *црквиче*), вклучувајќи ги и бројните туѓи лексеми од типот *кафе*, *мезе*, *коше*, *кумбе*, *цаде* и др. множински форми образуваат со наставките: *-еиша* (со аломорфите *-ишја*, *-ениша*, *-џниша*, *-џниша*, *-иниша*, *-ниша*), *-ена*, *-иња* (со аломорфите *-ијња*, *-ијна*, *ијја*, *-ина*, *-ија*), *-ишиџа* (*-ишча*, *-ишќа*), *-енишиџа* / *-енишча*, *-иќи* (со аломорфата *-иќи*), *-иќа* (*-иќа*), *-иќиња*, *-ици*, кои се (повеќето од нив) територијално разграничени.

5. На најголем дел од македонската јазична територија именките на *-е*, *-че*, *-иче*, *-уле* множински форми образуваат со наставката *-иња* (која се јавува и во фонетските разновидности *-ијна*, *-инја*, *-ина*, зависно од тоа дали фонемата *њ* се пази или се затврднала во *н*), сп. *йоле* – *йолиња*, *море* – *мориња*, *бебе* – *бебиња*, *време* – *времиња*, *име* – *имиња*, *йеле* – *йелиња*, *еже* – *ежиња*, *койле* – *койлиња*, *вирче* – *вирчиња*, *бабуле* – *бабулиња*, *йоличе* – *йоличиња*, *куќиче* – *куќичиња* (во одделни дијалекти: *времина*, *времнија*, *времијна*, итн.).

Таа превладува – негде повеќе, негде помалку – и кај именките што завршуваат на *-це* и *-енце*. Така кај нив има двојни форми – со *-а* : *веленце* – *веленца*, *јајце* – *јајца*, *лице* – *лица*, но и: *веленце* – *веленциња*, *јајце* – *јајциња*, *лице* – *лициња*, *дрвце* – *дрвца* и *дрвциња*, *зрнце* – *зрнца* и *зрнциња*, *езерце* – *езерца* / *езерциња*, *крилце* – *крилца* / *крилциња*, *цревце* – *цревца* / *цревциња*, *јаџненце* – *јаџненца* / *јаџненциња*, *йиленце* – *йиленца* / *йиленциња*, и др. Треба веднаш и да истакнеме дека меѓу множинските форми на *-а* и на *-иња* кај овој тип именки (на *-це*) се забележува доста изразена семантичка разлика; формите со наставката *-иња* сугерираат деминутивно-хипокористично значење, кое се содржи и во самите суфикси *-це* и *-енце*, сп. *окце* – *окциња*, *дрвце* – *дрвциња*, спрема *окца*, *дрвца* – со "неутрално" значење. Кај некои именки формите на *-а* се скоро необични, сп. *цице* – *цициња*, *маце* – *мациња* (веројатно да се избегне можната омонимија со глаголите *цица*, *маца*!).

Во централниот дел од битолското подрачје наставката *-иња* по фонетски пат се трансформирала во *-и(ј)а* (*-иња* > *ијња* > *ијна* > *ија* > *иа*), сп. *јаџне* – *јаџнија*, *йиле* – *йилија*, *маѓаре* – *маѓарија*, *рииче* – *риичија* Кажани, Дедебалци (Видоески, 1985 : 29), *барде* – *бардиа*, *еже* – *ежиа*, *јаже* – *јажиа*, *куче* – *кучиа*, *одајче* – *одајчиа*, *цвеке* – *цвекиа*, *брайие* – *брайииа* Дихово (Groen, 1977 : 66).

Наставката *-иња* се јавува како важна дијалектна диференцијална црта за западните македонски дијалекти и за западниот дел од источното наречје. Нејзината источна изоглоса оди малку нешто поисточно од Крива Паланка – Кратово – Кочани – Дојран – Кукуш – Солун.

6. Наставката *-еиѝа*, која ја континуира старата наставка **-ēta* кај именките од *t*-основи *тѝа* – *тѝаѝа* се задржала во крајните источни и југоисточни македонски дијалекти на правецот Солун – Серез – Драма – Гоце Делчев – Разлог, потоа во говорите по долината фа Струма, во малешевските, пијанечките и во дел од кукушко-дојранското подрачје. Во тој дел од македонската јазична територија *-еиѝа* станала општа наставка за множина кај именките од среден род на *-е*, сп. *'име* – *'имеиѝа*, *н'ебе* – *небеиѝа*, кај глаголските именки на *-не* : *р'укан'е* – *р'укан'еиѝа* – во гоцеделчевскиот (Мирчевъ, 1936 : 71), *в'аже* – *в'ажеиѝа*, *'име* – *'имеиѝа*, *ѝл'едане* – *ѝл'еданеиѝа*, *р'укане* – *р'уканеиѝа* – во серско-драмските (Иванов, 1977 : 46), *славѝе* –

славејчийа (< славејчейа) Градобор (Солунско), в'аже – в'ажийа, ѓр'озди – ѓр'оздийа, ѓ'арне – ѓ'арнийа, ждр'абе – ждр'абийа, з'ели (< з'еле) – з'елийа, јагњи – јагњийа, к'учийа, ш'ик'ерчи – ш'ик'ерчийа Балевец, Илинец во Богданско (Маџески, 1933 : 126), бр'аиче – бр'аичеја, ил'енче (< ел'енче) – ил'енчеја, к'олче – к'олчеја, н'охче – н'охчеја, в'ирче – в'ирчийа, кл'ахче – кл'ахчийа – во кукушкиот (Пеев, 1987 : 187-188), ждр'ебе – ждр'ебеја, мус'еја, ѓ'оле – ѓ'олеја, ѓр'езимеја, риб'арчеја, ѓел'еја, куш'еја, цад'еја – во дојранскиот (Пеев, 1979 : 69-70), м'оре – мор'еја, ѓол'еја, време – времеја, с'емеја, внуче – внучеја, к'учеја, ѓ'иле – ѓ'илеја, јад'ење – јад'ењеја, с'ирење – с'ирењеја, орање – орањеја Пехчево, ждр'ебе – ждр'ебеја, момч'е – момч'еја, коѓл'е – коѓл'еја, мосѓ'е – мосѓ'еја, ѓеѓл'е – ѓеѓл'еја Блатец (Кочанско), јунч'е – јунч'еја, ренд'е – ренд'еја Калиманци (Делчево), јааре – јаареја, к'уче – к'учеја, ѓ'оле – ѓ'олеја, 'име – 'имеја Елешница (Разлошко).

Во сушко-височкиот говор поради континуацијата на носовката *ε во [а̃н] во акцентиран слог, одн. во [ан] во неакцентирана позиција односнава наставка се јавува во аломорфот -'а̃нийа одн. -ан'ийа, сп. 'им'а – 'им'ан'ийа, јагн'а – јагн'ан'ийа, јаар'а – јаар'ан'ийа, јаарч'а – јаарч'ан'ийа, с'ам'а – с'ам'ан'ийа, м'ори (< м'оре) – мур'ан'ийа, ниб'е – ниб'ан'ийа, ѓ'ил'а – ѓ'ил'ан'ийа, ѓ'оли (< ѓ'оле) – ѓ'ул'ан'ийа. После таа се проширила и кај именките на -е од типот *сирине* (< *сирене*) – *сирин'ан'ийа*, *уран'е* – *уран'ан'ийа* (*оране*), дури и во туѓи лексеми: *каф'е* – *каф'ан'ийа*.

Елементот -*нийа* се сфатил како посебна морфа, па се пренесол и кај именките од типот *луз'е* (< *лозе* < *лозје*) – *луз'ан'ийа* *били* (< *биле* < *билје*) – *билинийа*, *лици* (< *лице*) – *лицинийа*, па дури и кај некои именки што завршуваат на -о, сп. *ч'уду* – *ч'удан'ийа*, *чајро* – *чајран'ийа*, *б'ал'илу* (*б'ал'ило*) – *б'ал'илун'ийа*, *в'едру* – *в'едрун'ийа*, *м'аку* – *м'акун'ийа*, *р'аму* – *р'амун'ийа*, *х'ору* – *х'орун'ийа* (Голомб, 1962 : 185).

Во малешевско-пијанечките говори наставката -*еја* се среќава наспоредно со -*а* и кај именките на -*це*, сп. *дрвце* – *дрвчеја*, покрај *дрвце* – *дрвца*, *окице* – *окицеја*, *селице* – *селицеја* и *с'елца*, *винице* – *виницеја*, *млекице* – *млекицеја* Пехчево.

Во гоцеделчевскиот говор завршокот -*ја* се проширил и на множинската форма на -*ја* кај именките на -*ие* од типот *биен'ие* – *биен'ијаја*, *ѓр'ебен'ие* – *ѓр'ебен'ијаја* (Мирчевъ, 1936 : 71), и на тој начин се оформила нова множинска наставка -*јаја*.

Од другите македонски говори наставката -*еја* може да се сретне уште во бобоштенскиот (корчанскиот) говор во Јужна Албанија и тоа само кај именките од среден род што завршуваат на -*че*, сп. *внуче* – *внуч'аја*, *валче* – *валч'аја*, *ѓлујче* – *ѓлујч'аја* (назалот *ε овде се рефлектирал во *ĩ* под акцент (Mazon, 1936 : 63).

7. Во серско-драмските и малешевско-пиринските говори во ограничен број лексеми задржани се и старите множински форми на *-ена*, сп. *вр'а̀ме – времен'а*, но *'име – 'имей̄а* во разлошкиот, *'имена – имен'а* покрај *'имей̄а* и *имин'а* во некои пунктови во Петричко, *'имења* во Пехчево.

8. Во јужниот дел на костурското говорно подрачје и во бобоштенскиот говор, во одделни лексеми и во кајларскиот, покрај множинските форми со наставката *-ина* (< *иња*) се употребуваат и облици со наставката *-енишча*, сп. *м'орје – морјен'ишча*, *й'оле – йолен'ишча*, *с'арце – сарцен'ишча*, *ск'еле – скелен'ишча*, *в'олче – волчен'ишча*, *к'уче – кучен'ишча*, покрај *вр'еме – времина*, *к'ой̄ле – кой̄л'ина* (во говорот на исто лице) Слимница, *в'оле – волен'ишча*, *'име (< виме) – имен'ишча*, *й'иле – йилен'ишча*, *с'ерце – серцен'ишча*, *йр'ешле – йрешлен'ишча*, *й'оле – йолен'ишча*, *й'еле – йелен'ишча*, покрај *йол'инја*, *к'уче – куч'инја* Езерец, *бр'а̀й̄е – брай̄ен'ишча*, *б'ике – бикен'ишча*, *ждр'ебе – ждробен'ишча*, *'ушле – ушлен'ишча*, *к'оше – кошен'ишча* Нестрам, *вр'а̀й̄че – врай̄чен'ишча*, *м'омче – момчен'ишча*, *'име – имен'ишча* Костур (Кузовъ, 1921 : 106), *'име – имен'ишча*, *к'уче – кучен'ишча*, но *б'ише – биш'ина*, *й'ей̄ле – йей̄л'ина* Емборе (Кајлар). Формата *имен'ишча* (од *име*) констатирана е и во некои пунктови во Мегленско (с. Саракиново) и во воденскиот говор наспоредно со *им'ӣна* (Думевъ, 1943 : 46).

Во говорот на Бобошница (Корча) како множински наставки кај именките од среден род на *-е* конкурираат *й̄а̀й̄а* (*внуч'й̄а̀й̄а*), *-ин'ја* (*й̄ел'ин'ја*) и *-енишча* : *име – имен'ишча*, *морен'ишча*, *к'уче – кучен'ишча*, *м'аче – мачен'ишча*, во неколку случаи се јавува и наставката *-ишча* : *й̄иле – й̄ил'ишча*, *ја̀г̄не – ја̀г̄н'ишча* (Mazon, 1936 : 63).

9. Во северните македонски говори на правецот Крива Паланка – Куманово – Скопска Црна Гора – Вратница (Тетово) наспоредно со множинските форми на *-иња* се употребуваат и образувања со наставката *-ики*, која се јавува и во аломорфата *-ики*, сп. *буре – бурики / бурики*, *џрнче – џрнчики*, *маџарики*, *мачики*, *й̄иле – й̄илики* и *й̄илики* – во кумановскиот (Видоески, 1962 : 143), *јаре – јарики*, *й̄иле – й̄илики* – во скопскоцрногорскиот, *врай̄чики*, *јарики*, *кой̄чики*, *кр̄й̄че – кр̄й̄чики*, *й̄еле – й̄елики* Вратница (Полог), *ја̀г̄не – ја̀г̄ники*, *јарики*, *й̄елики* – во поречкиот говор (Видоески, 1950 : 36). Јужната граница на наставката *-ики / -ики* допира на кумановскиот дел приближно до говорната граница меѓу кумановско-овчеполските и штипско-кочанските говори; на скопскиот терен множинските форми со *-ики* доминираат во скопско-црногорските, дервентските и карадачките села, а во Порече можат да се сретнат до линијата Белица – Могилец.

На српското јазично подрачје односнава наставка е позната во јужноморавскиот дијалект (Белић, 1905 : 366) и во сретечкиот говор во Призренско (Павловић, 1939 : 37, 170).

10. Во говорот наполошките села Урвич и Јеловјане како резултат на мешање на наставките *-ики* и *-иња* се образувала нова наставка *-ика*, сп. *дејче* (девојче) – *дејчика*, *нуче* (внуче) – *нучика*, *ноџиче* – *ноџичика*, *џиле* – *џилика*, или пак тие се слеале во наставката *-икиња* (*-ик* + *-иња*): *буре* – *бурикиња*, *јаџње* – *јаџњикиња*, *јаре* – *јарикиња*, покрај *јарика* и *јариња*, *џеликиња* покрај *џелика* и *џелиња* (Видоески, 1973 : 28). Вакви множински форми се познати и во горанскиот говор во Призренско, сп. *брајиче* – *брајичика*, *крјиче* – *крјичика*, *маче* – *мачика*, *џускиче* – *џускичика*, *каменчика*, односно: *џуњче* – *џуњчича*, *кучича*, *џилича* – во говорот на помладото поколение, или пак: *брајиче* – *брајичика*, *внучика*, *језиче* – *језичика*, *дејиче* (: *дејче*) – *дејичика*; поретки се образувањата со наставката *-икина* : *бурикина*, *џиликина*, покрај *бурика*, *виме* – *вимиња*, *јаџне* – *јаџниња*, *ждребина*, *џелина* (Видоески, 1986 : 59).

11. Во јужните македонски дијалекти се среќаваат уште и множински форми со наставката *-ишија* / *-ишича*, сп. *џиле* – *џилишча* Бобоштица, *јаџне* – *јаџнишича*, *јаре* – *јаршича* Нестрам, *куче* – *кучишича*, *џилшича* Чеган (Воден), *'име* – *'имишија* Саботско (Меглен), *б'ише* – *б'ишишича*, *буре* – *буршича*, *време* – *времишича*, *'име* – *'имишича*, *јаџне* – *јаџнишича*, *кучишича*, *мачишича*, *м'оре* – *м'оришича*, *н'еице* – *н'еишича*, *с'арце* – *с'арцишича*, *п'оле* – *п'олишича* Дојран (Пеев, 1979 : 70), *вирче* – *вирчишича*, *јаџне* – *јаџнишија* Мутулово (Кукуш), Киреч Ќој, *ждр'ебишија*, *јаџнишија*, *кучишија* Ајватово (Солунско).

Вакви форми кај именките од среден род не се необични и во другите македонски дијалекти, но таму тие имаат збирно значење, сп. *јаришија*, *џилишија*, *мачишија*, *кучишија* – во поречкиот говор, за разлика од пејоративите од типот *времишија* (: *времишије*), *џрасишија*, и др.

12. Готово на целиот македонски јазичен ареал живи се множинските форми со наставката *-ци* од именките *џиле*, *џрасе*, *џеле*, сп. *џилци*, *џрасе* – *џрафци* (< *џрахци*), *џелци* во кичевскиот, *џилци*, *џрасци*, *џелци* Охрид, *џиле* – *џил'ци* Жировница (Дебарско), *џрасци*, *џеуци* Кратово, *џлусци* Куманово, *џрахци*, *џилци*, *џелци* покрај *џрасеија*, *џилеија*, *џелеија* Габрово (Делчево), *ждребе* – *ждреици*, *џрасе* – *џрахци* покрај *џрасеија* и *џрасиња* Владимирово (Берово). Соодветните еднински форми на *-ец* (< **-ъсь* : **џрасец*, **џелец*, **џилец*) веќе не се употребуваат, освен *ж(д)ребец* понекаде. Овие форми денеска сигнализираат колективно значење.

13. Според стариот облик **агњсь* образувана е множината *јаџанца* гогово во сите **q > /a/*-говори, *јаџонци* во галичкиот (Белић, 1935 : 178), *јаџне* – *јаџ'анца* во кајларскиот, мегленскиот, воденскиот, *јаџне* – *аџ'анца* Кронцелево (Воден), а во кумановскиот, кратовскиот и кривопаланечкиот покрај *јаџанца* се среќава и обликот *јаџанци*, веројатно по аналогија на другите форми на *-ци* (*џилци*, *џелци*, *џрасци*).

14. Од именката *деѝе* множинската форма гласи *деца* готово на целиот македонски јазичен ареал, со исклучок на костурските и долнопреспанските говори, каде што се употребува множинска форма *деци*, а во бобоштенскиот *деѝе – д'ѝце* (Mazon, 1936 : 64). Обликот *деци* веројатно е образуван спрема *л'уди* (*човек – л'уди : деѝе – деци*), а во бобоштенскиот, каде што множинската форма од *човек* гласи *л'уди*, формата *д'ѝце* можела да настане спрема множинските форми од именките на *-а*. Во говорот на костурското село Смрдеш спрема множинската форма *деци* образувана е еднинската *деце* (*деце – деци*). Со хипокористичко значење најчесто се употребуваат *дечиња* (*дечина*), во Костурско *деѝе – дечен'шича*.

15. Кај ограничен број именки од среден род има покрај обичната (избројаната) и збирна множина. Таа се образува со наставките *-је* и *-ја*, сп. *дрво – дрвја*, *жиѝо – жиѝја*, *крило – крилја*, *ѝеро – ѝерје* и *ѝерја*, *ѝумно – ѝумење* и *ѝумења*, *рамено – рамења*, *ѝлаѝно – ѝлаѝења*, *врейено – врейења* во поречкиот, *дрво – дрвје* и *дрвја*, *жиѝо – жиѝје* и *жиѝја*, *крилје* и *крилја*, *ѝерје* и *ѝерја* во прилепскиот (Конески, 1948 : 274), *име – имења* (: мн. *имиња*), *ѝлаѝно – ѝлаѝења* (: мн. *ѝлаѝина*) Стенче (Тетово). Во северните, полошките, дебарските, охридско-преспанските пообични се формите со наставката *-ја* (*крилја*, *ѝерја*,...), а колку што се оди пона југ подоминантна станува наставката *-је*.

Порано спомнавме дека збирно значење носат и наставките *-ци* и *-шиѝа* (*-шича*).

Освен збирното значење кај некои именки наставките *-ја* и *-је* внесуваат и нова семантичка нијанса на лексемата. Тоа најдобро го илустрираат именките *дрво* и *ѝеро*. Колективната форма *дрвја* сугерира на мноштво живи стебла (*дрво – дрвја*), додека множинската форма *дрва* (*дрво – дрва*) означува множество на дрва користени за огрев (сп. *насечи дрва : во бавчаѝа има две ѝри*, *неколку дрвја* 'овошни дрвја'). Од именката *ѝеро* мн. форма *ѝера* означува одреден број од односниот дезигнат, а сè повеќе превладува и нијансата 'перо за пишување', *ѝерје* означува збир, на пр. *ѝерје* за перница, а обликот *ѝерја* почесто означува *ѝерца* на растенија (лук и сл.).

16. Од приведениов материјал произлегува дека на македонската јазична територија според множинските наставки кај именките од среден род се изделуваат четири ареала: 1. ареал со наставките *-а* и *-иња* (во Централна и Западна Македонија), 2. ареал со *-а* и *-еѝа* (Југоисточна Македонија), 3. со *-а* и *-енишча* (Костурско), и 4. *-а* и *-иќи* (Северна Македонија). Множинските форми со наставките *-шиѝа* (*-шича*) и *-ци* не покриваат континуирани ареали.

Меѓу поодделните дијалектни ареали има тесни преодни појаси каде што конкурираат по две наставки кај именките на *-е* : на пограничјето меѓу говорите со *-иња* и *-еѝа* се среќаваат и двете (*ѝолиња* и *ѝолеѝа*), на

костурскиот терен *-иња* и *-енишча* (*ѳолина* и *ѳоленишча*), во Северна Македонија *-иња* и *-ики* (*-ики*) (*ѳилиња* и *ѳилики*); во бобоштенскиот говор паралелно се употребуваат *-иња* (во фонетската разновидност *-ин'ја*), *-енишча* и *-еѳа* (во разновидноста *Ј'ѳѳа* под акцент), сп. *врайче* – *врайчин'ја*, *врайченишча*, *внуче* – *внуч'ѳѳа* (Mazon, 1936 : 63-64).

Очигледно територијално е најраспространета наставката *-иња* и таа како стандардна сè повеќе ги потиснува другите три (*-еѳа*, *-енишча*, *-ики*).

17. На историски план како најустојчива се покажува наставката *-а*. Наставката *-ја* (кај меките основи) се задржала, главно, кај повеќесложните именки (на *-ие*, *-ние*), додека кај двосложните, освен во неколку лексеми, сп. *морја*, *ѳолја* во Костурско (според овие форми се преобразувале и еднинските: *морје*, *ѳолје*), таа се повлекла пред двосложните наставки *-иња*, *-еѳа*, *-ики* и трисложната *-енишча*.

Наставката *-енишча* претставува комбинација на *-ени* (од именките на *п*-основа) и суфиксот *-иши-* (*-ишич-*), кој добил во некои говори функција на множинска наставка (сп. *ѳиле* – *ѳилишча*).

Оформувањето на наставката *-иња* одело посложено. Најверојатно се работи за вкрстување на старата наставка *-ена* и збирната *-ја* (*име* – *имена* + *-ја* > *имења*, и таква форма се употребува во некои полошки села – Стенче, Вратница), а после со наклон на збирните образувања од женски род од типот *ѳланина* – *ѳланиње*, *ѳусѳина* – *ѳусѳиње* се оформила *-иња* и со тоа таа се издиференцирала како посебна множинска наставка (Конески, 1981 : 141; Селищев, 1918 : 176 нт; поинаку Белић, 1935 : 178).

За наставката *-ики* веќе спомнавме дека претставува импорт од граничните српски дијалекти.

2.3. ФОРМИТЕ НА ЧЛЕНОТ (инвентар и дистрибуција)

0. Категоријата определеност на именските зборови во македонскиот дијалектен јазик се изразува со следните морфемии:

0.1. *-oīī* (со фонетските разновидносии: *-āīī, -aiī, -uiī, -eiī*, одн. *-o, -ā, -a, -y, -e*), *-īīa* (*-īīa*), *-īīo* (*-īīu*), *-īīe* (*-īīe*), *-īīi*, во зависните форми: *-(o)īīoōo, -(o)īīoōa, -(o)īīomu, -īīu, -īīa, -īīi, -īīuј, -īīim, -īīem, -īīam*.

0.2. *-ov* (*-āv, -av*), *-va, -vo, -ve, -vi, -va*, за зависните форми: *-(o)voōo, -(o)voōa, -vu, -(o)vomu, -vi, -vim, -vem, -vam*.

0.3. *-on* (*-ān, -an*), *-na, -no, -ne, -ni, -na*, за зависните форми: *-(o)noōo, -(o)noōa, -nu, -(o)nomu, -ni, -nim, -nem, -nam*.

Географски тие се распределени на следниот начин (види и на картата).

1. Членските морфемии на *-v* и *-n* заедно со морфемии на *-īī* се употребуваат само во западното македонско наречје, вклучувајќи го тука и горанскиот говор во Призренско (Југославија), и само во неколку села во североисточна Македонија на пограничјето со српската јазична територија (в. подолу).

Во западните дијалекти тројниот член се зема како нивна важна дијалектна диференцијална особеност. Во тие говори членската парадигма ни се претставува во следниот вид:

1.1. *сīарец-о(īī), сīарец-оф(-ов), сīарец-он – сīарци-īīе, сīарци-ве, сīарци-не; браīī-о(īī), -оф, -он – брака-īīа, -ва, -на; дедо-īīо, -во, -но – дедофци-īīе, -ве, -не; владика-īīа, -ва, -на – владици-īīе, -ве, не;*

жена-īīа, жена-ва, жена-на – жени-īīе, жени-ве, жени-не; ноќ-īīа, -ва, -на – ноќи-īīе, -ве, -не;

село-īīо, -во, -но – села-īīа, -ва, -на; īīоле-īīо, -во, -но – īīолиња-īīа, -ва, -на; лозје-īīо, -во, -но – лозја-īīа, -ва, -на;

кај придавките:

бел-и-оīī, бел-и-оф, -он; – бела-īīа, -ва, -на, бело-īīо, -во, -но; бели-īīе, -ве, -не.

Овој модел го познаваат: скопско-велешкиот, прилепско-битолскиот, кичевско-поречкиот дијалект и охридско-преспанските, дебарските и полошките говори (без вратничкиот).

1.2. *коњ-а̄ӣ, коњ-а̄в, коњ-а̄н*, општа форма: *коњо-ӣо̄а*, *коњо-во̄а*, *коњо-но̄а*, мн. *коњи-ӣе*, *коњи-ве*, *коњи-не*;

жена-ӣа, *-ва*, *-на*, општа форма: *жену-ӣу*, *жену-ву*, *жену-ну*, мн. *жене-ӣе*, *жене-ве*, *жене-не*;

село-ӣо, *-во*, *-но* – *села-ӣа*, *-ва*, *-на*;

кај придавките:

с̄ӣар-и-ја̄ӣ, *с̄ӣар-и-ја̄в*, *с̄ӣар-и-ја̄н*, општа форма: *с̄ӣар-о-ӣо̄а*, *с̄ӣар-о-во̄а*, *с̄ӣар-о-но̄а*; *с̄ӣара-ӣа*, *-ва*, *-на*, општа форма: *с̄ӣару-ӣу*, *с̄ӣару-ву*, *с̄ӣару-ну*; *с̄ӣаро-ӣо*, *-во*, *-но*; мн. *с̄ӣари-ӣе*, *-ве*, *-не*.

Овој модел е карактеристичен за скопскоцрногорскиот и за вратничкиот говор во Долни Полог. Во вратничкиот говор и во јужниот појас на скопскоцрногорскиот за машки род превладуваат формите на *-а̄ӣ*, *-ав*, *-ан* (*син-а̄ӣ*, *син-ав*, *син-ан*). Во вратничкиот посебни членски форми во општиот падеж се констатирани само кај именките од женски род, сп. *доведи* *џу кравӣу*, *ис̄ӣерај* *џу свӣуву*, *на свӣуну*. Кај именките од машки род во живата реч посебни членски морфемии не се среќаваат, сп. *ис̄ӣерај* *џа ӣе̄ӣалан*. Меѓутоа, во првата половина на 19 век вакви форми имало, сп. *По̄йо ӣо̄го* *џо кар̄ӣе*, *да земемо дрӯго ӣо̄го ӣо̄а*, *царо̄ӣому*, *дрӯго̄ӣому* – во текстовите на К. Пејчиновиќ (Селищев, 1929 : 351).

Јужната изоглоса на овој членски модел допира приближно до линијата Одри – Нераште (на полошкиот дел) – Кучково – Бразда – Љуботен (на скопскиот дел).

1.3. Нешто посложен членски модел покажува говорот на муслиманите во областа Гора (Призренско) и во селата Урвич и Јеловјане кои се наоѓаат на падините на Шар Планина на тетовската страна. Во тој говор уште се живи генитивно-акузативната и дативната форма во еднина машки род, дативната форма во еднина кај именките од женски и среден род и дативната множинска форма кај именките од сите три рода. Сета парадигма на членските облици го има следниов вид:

муж-о̄ӣ, *-ов*, *-он*, дат. *мужу-ӣому*, *мужу-вому*, *мужу-ному*, акуз. *мужа-ӣо̄го*, *мужа-во̄го*, *мужа-но̄го*, мн. *мужи-ӣи*, *мужи-ви*, *мужи-ни*, дат. мн.: *мужи-ӣим*, *мужи-вим*, *мужи-ним*;

жена-ӣа, *-ва*, *-на*, дат.: *жени-ӣи*, *жени-ви*, *жени-ни*, мн.: *жене-ӣе*, *жене-ве*, *жене-не*, дат. мн.: *жене-ӣем*, *жене-вем*, *жене-нем*;

де̄ӣе-ӣо, *-во*, *-но*, дат.: *де̄ӣе-ӣому*, *де̄ӣе-вому*, *де̄ӣе-ному*, мн.: *деца-ӣа*, *-ва*, *-на*, дат. мн.: *деца-ӣам*, *деца-вам*, *деца-нам*;

кај придавките:

добр-о-јеѝ, добр-о-јев, добр-о-јен, акуз.: добр-о-ѝоѝо, добр-о-воѝо, добр-о-ноѝо, дат.: добр-о-ѝому, добр-о-вому, добр-о-ному, мн. м.р.: добри-ѝи, добри-ви, добри-ни, дат.: добри-ѝим, добри-вим, добри-ним;
добра-ѝа, -ва, -на, дат.: доброј-зи-ѝи, доброј-зи-ви, доброј-зи-ни, мн.: добре-ѝе, добре-ве, добре-не, дат.: добре-ѝем, добре-вем, добре-нем;
добро-ѝо, -во, -но, дат.: добро-ѝому, добро-вому, добро-ному.

Во некои локални говори во рамките на горанскиот говор /o/ се редуцира во /y/, па така формата за машки род може да се сретне и во фонетската разновидност од типот *добрѝујеѝи, добрѝујев, добрѝујен* (Видоески, 1986 : 60-63).

Источната граница на членските морфеме со *-в* и *-н* напoлно се поклопува со границата меѓу западното и (југо)источното наречје. Таа оди по правецот север – југ: Бродец – Булачани – Миладиновци – Коњаре – Лугунци (на скопскиот дел) – Црквино – Владиловци (Велешко) – Тројаци – Дуње – Рапеш (на прилепско-мариовскиот дел), и на југ до линијата Живојно – Канино – Драгош (Битолско) – Арвати – Конско (Преспа). На север границата на членот воопшто се поклопува со јазичната граница со српската јазична територија на качаничко-шарскиот дел од областа, а во Гора таа допира до нешто малку појужно од Драгош.

1.4. Во североисточна Македонија, како што спомнав, троен член се употребува на еден релативно тесен појас во областа Славиште и по сливот на Крива Река на правецот Шопско Рудари – Ранковце – Метежево, и се поврзува со Горна Пчиња и Заплање, каде што исто така има три вида членски морфеме (Белић, 1905 : 442 нт.). Во овој говор од старата промена на членот се запазил уште акузативот во функција на општа зависна форма. Целиот систем на членски форми таму гласи:

к'оњ-ѝи, к'оњ-ѝв, к'оњ-ѝн, општа форма: к'оња-ѝоѝа, к'оња-воѝа, к'оња-ноѝа, мн. к'оњи-ѝе, к'оњи-ве, к'оњи-не (негде и к'оње-ѝе, -ве, -не);
ж'ена-ѝа, -ва, -на, општа форма: ж'ену-ѝу, ж'ену-ву, ж'ену-ну, мн.: ж'ене-ѝе, ж'ене-ве, ж'ене-не;
с'ело-ѝо, -во, -но, мн.: с'ела-ѝа, -ва, -на;
 кај придавките:

ѝол'ем-јѝи, ѝол'ем-јѝв, ѝол'ем-јѝн, ѝол'ема-ѝа, -ва, -на, ѝол'емо-ѝо, -во, -но, мн. ѝол'еми-ѝе, -ве, -не, ж. р. ѝол'еме-ѝе, -ве, -не.

Во врска со членот во овој говор за одбележување се две појави: членот *-ѝе* кај именките што имаат множина на *-е* од типот *сноѝје – сноѝје-ѝе, сноѝје-ве, сноѝје-не, камење-ѝе*, и тенденцијата кај придавките да се додава членската морфема во машки род непосредно на неопределената форма, *б'ел-ѝи, ц'ел-ѝи*, и/или izdelување на морфемата *-јѝи (-јѝв, -јѝн)* преку десилагабилизација на /ul/ > /jl/: *сѝ'ар-и-ѝи > сѝ'ар-јѝи, ѝол'емјѝи, шир'окјѝи, зел'енјѝи*, после и *зел'ењѝи, ц'ел-јѝи > ц'ељѝи* (Видоески, 1962 : 149 нт.)

1.5. На сета друга македонска јазична територија се употребуваат само членските морфеме на *-īī* во разни фонетски разновидности, така што членската парадигма е значително упростена, сп.:

сѝиарец-оїї – сѝиарици-їїе / владика-їїа – владѝици-їїе / дедо-їїо – дедовѝици-їїе,

жена-їїа – жени-їїе / ноќ – ноќ-їїа,

село-їїо – села-їїа / јајце-їїо – јајца-їїа / їїиле-їїо – їїилиња-їїа / лозје-їїо – лозја-їїа, итн.

2. Од дијалектен аспект во врска со членските морфеме интерес побудуваат некои појави што придонесле за промени во структурата на одделни членови, потоа промени што настанале во дистрибуцијата на морфемите, како и остатоците од старата деклинација на членот.

2.1. Погоре видовме дека членската морфема за машки род и кај именките и кај придавките се јавува во цела низа варијанти: *-оїї, -їїї, -аїї, -еїї, -уїї // -о, -а, -е, -у; -ов, -ав, -он, -ан, -ан,* а кај придавките уште и: *-јо(її), -јѝ(її), -ја(її), -ју(її), -је(її), -јов, -јѝв, -јон, -јѝн.* За оваа разнообразност придонесле повеќе фактори, главно од фонетски карактер: различната рефлексација на стариот вокал *ѝ (*-ѝѝ > *їїї, -аїї, -оїї*), загубата на финалното *-її* (*-а, -о, -е*), карактерот на претходната согласка (*-еїї, -е, -јеїї, -је*), редукцијата на неакцентираното */o/* во */y/* (*-уїї, -у*), а некои случаи се објаснуваат со аналогичност, на пример варијантите *-ав / -ав* и *-ан / -ан* во северните говори (место етимолошките *-ов, -он*) настанале по аналогичност на членот *-аїї / -аїї : л'еб'аїї / л'еб'аїї : л'еб'ав / л'еб'ав, л'еб'ан / л'еб'ан* (во скопскоцрногорскиот, вратничкиот и во кривоपालанечкиот). Еве како се дистрибуирани сите овие разновидности на географски план.

2.2. Членската морфема *-аїї* со разновидноста *-аїї* се јавува во северните македонски говори на правецот Вратница – Скопска Црна Гора – Куманово – Крива Паланка, каде што регуларен континуант за *ѝ е */ǎ/*, одн. */a/* во јужниот појас на односна област: *леб'аїї, даїи – дажд'аїї, даїн – даїнаїї // леб'аїї, дажд'аїї, даїнаїї,* кај придавките: *добриј'аїї / добриј'аїї.* Јужната изоглоса на членот *-аїї / -аїї* допира до пунктовете Одри (Тетовско) – Кучково – Црешево – Миладиновци – Винце (Скопско) – Џидимирци – Судиќ (Овче Поле) – Злетово – Кратово – Крива Паланка.

Во овој фонетски облик тој се јавува уште во говорот на лагадинското село Ајватово, сп. *уїї д'ен'аїї, м'едаїї, с'онаїї* (Mačeski, 1936 : 101) и во драмското говорно подрачје во југоисточна Македонија, сп. *брег'аїї, г'рад'аїї,* во неакцентирана позиција *бр'аїїаїї,* а зад меките согласки има аломорфа *-еїї* (со преглас): *к'он'еїї, н'ож'еїї, ѝ'аїї'еїї, г'ул'емиѝеїї, б'елиѝеїї* (во зилјаховскиот говор), и/или со испуштено *-її*: *г'рад'ǎ, г'лас'ǎ, син'ǎ, ред'ǎ,* и во неакцентирана позиција: *бр'аїїа, л'аба, чул'ака,* одн. *-е* (зад меките согласки): *к'он'е, к'ош'е, н'ож'е, бусѝ'ан'е, цар'ул'е,* кај придавките: *г'олие,*

ḡl'адние, ḡaḡнешии (Иванов, 1977 : 152, 157), *вис'ок – вис'окиѐ, диб'ел – диб'елиѐ*, покрај *си'ариѐ чул'ак, б'алиѐ дрои* (Плевна, Г. Броди; Видоески, 1992 : 39). Вака е и во гоцелчевскиот (неврокопскиот) говор: *ред'а̄, ум'а̄* (под акцент), *л'аба*, и со преглас на *l̄al – le!*: *н'ож'е, балк'ан'е* (Мирчевъ, 1936 : 72). – Во чечкиот говор членот *-а̄* се јавува само во неакцентирана позиција: *бр'аӣѐ, си'ола̄*, и кај придавките редовно: *ḡ'орнӣѐ, д'олнӣѐ*, зад меките согласки *-е* (кај именките): *к'он'е, кум'аӣ'е*, додека во акцентирана позиција има *-о* : *ḡрад'о, дажд'о, син'о* (Иванов, 1977 : 152, 157).

Од другите југоисточни македонски говори членот *-а* може да се сретне уште во разлошкиот и тоа само кај придавките, сп. *б'а̄лӣѐ, ḡул'а̄мӣѐ, н'аӣшӣѐ, си'арӣѐ*. Меѓутоа, кај именките членот е *-о* : *бре̄'о, даб'о*, одн. *-у* во неакцентирана позиција: *си'олу* (Алексиевъ, 1931 : 111-112). Според материјалот приведен во БДА III, карти 167, 179, и атласот на Иванов (1972, карта 87) западната изоглоса на членската морфема *-а̄ (-а)* оди по правецот Сер – Валовиште (на серскиот терен) – Калиманци – Пирин (на пограничјето меѓу гоцелчевскиот и санданскиот говор), а кај придавките зборови таа продолжува до Разлог. На разлошкиот терен таа се разграничува со членските морфеме *-о(-у)* и *-е*. Источно од оваа граница само во неколку оази во областа Чеч има член *-о* во ограничена позиција, сп. *ḡрад'о*.

2.3. Во сите други македонски *ъ > /o/-говори членската морфема кај именките од машки род што завршуваат на согласка гласи *-оӣ* (> *уӣ* во говорите каде што се врши редукција на *o > y* во неакцентирана позиција), односно *-о* (> *y*) во говорите каде што се загубило финалното *-ӣ*. Географски овие разновидности се распределени на следниот начин.

2.3.1. Морфемата *-оӣ* се употребува во охридско-преспанските, дебарските, кичевско-поречките, скопско-велешките и полошките говори (во последниве со исклучок на неколку пунктови каде што *-ӣ* се загубило) од западното наречје, потоа во тиквешко-мариовските, а *-уӣ* во долновардарските на целиот простор од Лагадинското Езеро до Кајлар и на север приближно до линијата Емборе (Кајларско) – Островско Езеро – Пожарско – Тушин (на воденско-мегленското подрачје) – Гевгелија – Дојран – Кукуш, како и во јужниот дел на костурското подрачје во областа Костенарија јужно од линијата Нестрам – Старичане. Сп. примери: *лебоӣ, каменоӣ, белио̄ӣ, ḡолемио̄ӣ* (Охрид, Ресен, Дебар, Кичево, Порече, Гостивар, Тетово, Скопје, Велес, Кавадарац, Мариово), *ӣр'а̄з'уӣ, 'оре̄јуӣ, ḡол'ем̄јуӣ / ḡол'емӯӣ* (Нестрам), *м'еӯӣ, амбарӯӣ, м'исурӯӣ* (Езерец, Сничени), *л'ебӯӣ, к'аменӣӯӣ* (Ранци – Кајларско), *м'а̄жӯӣ, нӣи'анӯӣ, мл'ад̄јӯӣ* (Меглен), *ӣ'есукӯӣ, ж'арӯӣ, ḡлӯ'јӯӣ / ḡлӯв̄јӯӣ* (Ениџе), *н'осӯӣ, б'ел̄јӯӣ* (Гуменџа), *н'ожӯӣ, м'еӯӣ, др'ӯз̄јӯӣ, ед'ин̄јӯӣ* (Амбар Кој – Кукушко), *чув'екӯӣ* (Градобор – Солунско), *бр'акӯӣ, м'о̄јӯӣ*, но *ḡрад'оӣ* (во акцентиран слог –

Висока, сп. Maџecki, 1936 : 101). Изоглосата на членот *-yī* наполно се поклопува со редукцијата на */o/* во */y/*.

2.3.2. Членот *-o* доминира во источните македонски говори што се наоѓаат источно од линијата Крива Паланка – Кратово – Штип – Дојран – Кукуш – Висока (Лагадинско), потоа на еден поширок и континуиран ареал во југозападна Македонија на правецот Прилеп – Битола – Лерин – Костур – Корча и во неколку пунктови во Полог на пограничјето меѓу тетовскиот и гостиварскиот говор (во селата Челопек, Стенче, Волковија), сп. *бреџо, лебо, носо, њаџо, умо* (Поповски, 1970 : 63). Границата меѓу разновидностите *-oī* и *-o* на преспанското говорно подрачје оди по правецот Конско – Штрбово (сп. *чојако, сџисо*) – Шулин, (*сџисо, скаџио*) – Брајчино, а на битолскиот терен таа се поклопува со говорната граница меѓу демирхисарскиот и битолскиот (Видоески, 1985 : 29). И на прилепскиот терен изоглосата на членот *-o* се поклопува со говорната граница меѓу прилепскиот и поречкиот на запад и велешкиот на север. Разновидноста *-u* (< *o*) се јавува во неколку пунктови во Лагадинско покрај *-'o*, сп. *буф – б'уфу, ваи – в'аиџу*, но *брак – брак'о* (Сухо, Маџеcki, 1936 : А 101), *брек – бр'еџу, м'аџу, ч'ув'еку* (Негован, Видоески, 1991 : 16); и неколку примери од другите говори: *даж'д'о, влак'о, к'он'о* (Илинец – Лагадинско, Маџеcki, 1936), *џрад'о, в'оло, сџ'арио* (Секавец, Савек – Серско, Иванов, 1972, карти 81, 82; Видоески, 1990 : 61, 65), *с'оно, друџ'аро, џ'л'ух'о* (Крецово, Мутулово – Кукушко), *џ'ласо, к'ојно, б'олнио / б'олн'о* (Дојран, Пеев, 1979 : 71; 1987 : 191), *бреџ'о, з'еко* (Петрич), *бреџ'о, дв'ору*, но *к'оне* (Разлог, Благоевград), од костурско-леринскиот регион: *чов'ако, џол'аџио* (Бобоштица, Mazon, 1936 : 53, 70), *дв'оро, бр'аџо, деб'елио* (Костур), *лебо, сџ'ар'о* (Граждано – Преспа), *ч'овеко, н'аџио* (Лерин), *дворо, белио* (Прилеп, Битола, и редовно така во струмичкиот, радовишкиот, штипскиот, кочанскиот, кратовскиот, делчевскиот, беровскиот).

2.3.3. Во драмското, гоцделчевското, разлошкото говорно подрачје, во северниот дел на благаевградскиот говор и во дел од малешевските села зад историски меките согласки членот *-e* (*-eī* во зилјаховскиот говор) е добиен по фонетски пат со преглас на **ь* (**ьтџ > -eī*), што значи дека е таа стара појава. Најдоследно во таа позиција прегласеното *-e(ī)* се јавува во драмската и гоцделчевската група говори, каде што добро се чува старата мекост на согласките, сп. *к'ош'ејџ, н'ож'ејџ, к'он'ејџ, џ'аџ'ејџ, џр'озниџ* (Зилјаховско), *к'ош'е, н'ож'е, џ'аџ'е, к'он'е, џ'олие* (Мрвашко, Иванов, 1977 : 152), *к'он'е, кл'уч'е, ц'ар'е, н'ож'е, м'аџ'е, џ'осџ'е, з'ејџ'е, к'амен'е*, и редовно кај придавките (со вметнато *j*): *добр'и'е, м'алк'и'е, вис'ок'и'е* (во гоцделчевскиот, Мирчевџ, 1936 : 34), *дажд'е, ден'е, к'оне, кр'але, маж'е, џ'аџе, џув'аре, ц'аре*, потоа скратените форми на посесивните заменки *н'аше, в'аше, џв'ое*, покрај *бреџ'о, з'абу*, и редовно *-а* кај придавките: *б'аџиџ, џул'аџиџ* (во разлошкиот, Алексиевџ, 1931 : 111). На разлошкиот терен,

како што покажуваат приведените примери, се разграничуваат членските морфеми *-e* и *-a* на тој начин што *-e* се задржало кај именките, а *-a* кај придавките.

Во беровскиот и блогоевградскиот говор, каде што старата мекост на согласките се загубила, членот *-e* веќе се лексикализирал во ограничен број случаи, сп. *крај – кр'ае, сој – с'ое, бр'иче, кл'уче, ор'аче, воденич'аре, дожд'е, к'оне, н'оже*, но и *маж'о, 'ежо, цар'о, свер'о, ири'аишло* (Пехчево), *дожд'е, кл'уче, и'аише, кон – к'оне, дрв'аре, офч'аре, ор'аче, ков'аче, покрај број'о, рај'о, маж'о, цар'о, ден'о, 'ежо, кр'ал'о, з'еишо* (Берово), *дожд'е, ишов'аре, воденич'аре, домак'ине, лей'иче, но ири'аишло, д'еверо, з'еишо, еж'о, маж'о, цар'о* (Русиново – Беровско). Подоследно *-e* се чува кај придавките: *б'елие, 'офчие, слаб'ие* (Пехчево), *здрав'ие, слаб'ие, брз'ие, б'осие* (Берово), *си'ар'ие, млад'ие, н'овие* (Владимирово), *шир'ок'ие, д'едовие, Милан'овие, б'елие* (Русиново – сите примери се од мојот бележник). Во соседниот делчевски говор членски форми на *-e* веќе не се среќаваат, сп. *уб'авио, и'рвио* (Истевник), *кр'оийкио, ил'иийкио* (Вирче), *'едер – 'едрио, ј'ак'ијо* (Лукавица – Делчевско). Уште поголемо шаренило во овој поглед покажува блогоевградскиот (горноџумајскиот) говор, сп. *к'оне, кр'аје, 'арније, б'елије, ѓол'емије*, но и *н'ожо, цар'о* и др. (Стоиловъ, 1904 : 4; БДА III, карта 179).

Како што се гледа од приведените примери во беровскиот, блогоевградскиот и разлошкиот говор членот *-o* станува поддоминантен и се шири за сметка на членот *-e*.

2.3.4. Од дијалектен аспект интерес претставува една појава што се наоѓа во процес во членската форма за машки род кај придавките во некои говори. Се работи за случаите од типот *јакио(ӣ) > јакјо(ӣ) > јак'јо(ӣ) > јак'о(ӣ)*. На еден широк ареал на правецот Корча – Нестрам – Костур – Кајлар – Воден – Кукуш, на исток сè до границата со лагадинските и серските говори, и на север на појасот Струмица – Радовиш – Штип – Куманово покрај старата членска формација има тенденција членската морфема за машки род да се додава непосредно на неопределената форма како што е тоа кај формите за женски и среден род и во множината, а веројатно и по аналогија на нив подзасилена и од членската форма на именките од машки род на согласка. Таа тенденција се реализира на два начина: со непосредно лепење на членската морфема на основната придавка (*бел + о̄ӣ : бела + ӣа, бело + ӣо, бели + ӣе*) и/или со десилабизација на *lul* во *ljl* (фонетската позиција, пред вокал, тоа го овозможува во односните говори) при што членот се проширил во *-јо̄ӣ* (*белио̄ӣ > бел'јо̄ӣ*), се разбира, до колку не се јават некакви фонетски или морфолошки пречки. Процесот најмногу напреднал во долновардарските говори и во јужниот појас на кајларско-костурското подрачје; сп.: *ѓол'амјо* покрај *добр'ио* (Бобоштица – Корчанско), *ѓол'емјӯӣ / ѓол'емӯӣ* покрај *ѓол'емиӯӣ* (Нестрам), *б'ел'јо, ѓл'ув'јо, вис'ик'јо, кис'ел'јо, н'еѓов'јо* и *н'еѓовио, ѓлуф – ѓл'уф'јо* (Мањак, Марковени, Тиолишта, Габреш – Костурско),

л'ошјуї, сиф – с'ифјуї, вис'окјуї и вис'окуї (Тремно – Кајларско), *бел'ју, зил'ен'ју, вис'окју* (Чеган – Леринско), *џул'емјуї, в'ашијуї, џ'орнјуї, н'овјуї, дом'ашинјуї, б'ожјуї, к'озинуї (козин), л'ериницкјуї (лериницки), ск'оїцкјуї* (Г. Родево – Меглен), *ад'инјуї, јакјуї, ч'уждјуї* (Воден), *б'олнјуї, џ'ладнјуї, уб'афјуї* (Гуменца), *'арнјуї, л'ошјуї, диб'елјуї* (Гевгелија), *мл'адјуї, п'еї-јуї, др'уџјуї, н'исук – н'исукјо* (Фурка – Гевгелиско), *вис'окјо, шар'енјо, б'олнјо* покрај *б'олнио, н'искјо и н'иско* (Дојран), *н'ашијо, џ'л'ухјо, вис'окјо / вис'око, ц'арнјо / ц'арн'о* (Крецово), *н'еџовјуї, с'ї'арјуї, и м'алкуї, широкуї, д'алб'окуї* (Кукуш; Пеев, 1979 : 74; 1987 : 198), *'аренјо, ед'енјо, б'оџ'аїјо, но 'оф-чио, б'иш'олскио, п'еїшио* (Радовиш), *б'оленјо, д'едофјо, кр'ош'окјо, Ив'ановјо* (Тркаџе – Кочанско), *д'л'б'окјо, п'ї'уџјо* (Судиќ – Светиниколско), *џ'ол'емјої / џ'ол'емої, деб'елјої / деб'елої* (Тиквешко), *п'р'ваї, др'уџаї, п'урскаї* (Пчиња), *др'уџаї* покрај *др'уџијаї* (Орашац), *л'ошјаї, вис'окаї, б'ис'ї'араї* и *б'ис'ї'араї* (Довезенце, Кумановско), *м'одараї, џ'ол'емаї, д'ол'анаї* (Ш. Рударе – Кратовско), *Мил'ановаї, шир'окаї* (Одрено, Ранковце – Кривопаланечко, Видоески, 1962 : 158 нт.)

Тенденцијата да се додава членот врз неопределената форма најдобро го илустрираат примерите од типот *'осї'ар – 'осї'араї, м'одар – м'одараї, б'олен – б'оленаї / б'оленої* и други.

Членуваните форми со *-јо(ї)* најдоследно се употребуваат во говорите каде што се загубила согласката *-ї* за да се избегне можната омонимија со неопределената форма за среден род, сп. *бел-ј-о : бел-о, зелен-ј-о : зелен-о, висок-ј-о : висок-о*, но: *бел-ої, зелен-ої / -аї, висок-ої*, покрај *белјої* итн.

Во некои локални говори, главно во долновардарските и во костурските, на овој начин добиеното *ј* можело да ја палатализира претходната согласка ако е таа *-л, -н, -к, -џ*, поретко *-ї* и *-д*, бидејќи само тие во односните говори можат да имаат меки парници. Во таков случај палаталната согласка се јавува истовремено и како релевантен признак за морфолошко диференцирање (со неопределената форма за среден род). Спореди примери: *белјої > бел'ої, зеленјої > зел'ен'ої, вис'окјої > вис'окої, блаџјої > блаџ'ої, јак'ої, н'искої* (Мангила – Костурско), *вис'окуї, бив'олцкјуї* (: *биволцки < биволски*), *уфч'арицкјуї* (Тремно), *вис'оку, шир'оку* (Емборе – Кајларско), *џ'ол – џ'ол'о, бел – бел'о, верн'о, зелен'о, џ'орн'о, железн'о, бабин'о, високо, мек – меко, ниско, широко, блаџо* (: *бело, зелено, ниско, блаџо*), но: *џ'олемјо, добрјо, лошјо, сї'арјо* (: *џ'олемо, добро, лошо, сї'аро*) во долнопреспанскиот (Шклифов, 1979 : 51), *вис'окјуї, јакјуї, блаџјуї* покрај *јакјуї, н'искуї, блаџуї* (Мандалево – Воденско), *белјо и бел'о, ад'инјо / ад'ин'о, ц'арнјо / ц'арн'о, вис'око, др'уџо* (Мутулово – Кукушко; Пеев, 1987 : 197).

Во некои локални говори во Воденско и во Кукушко секвенците *-кју(ї)* и *-џју(ї)* се преосмислиле како посебни форманти па се пренесле и на придавските основи што завршуваат на *-ї* и *-д*, а и во други случаи, сп. *ш'р'еїкјуї, сак'аїкјуї, ш'ескјуї* (< *шесїкјуї*), *дев'еїкјуї, мл'аџуї* (: *шреї, шреї*,

сака̄ӣ, шес̄ӣ, дев̄еӣ, млад, Мандалево – Воденско), в'еӣк̄уӣ, и'еӣк̄уӣ, сл'аӣк̄уӣ и сл'аб̄џ̄уӣ, здр'ав̄џ̄уӣ (Гуменца), в'еӣк̄уӣ (: в̄еӣ), бо̄џ̄'аӣк̄уӣ (Крецово – Кукушко).

Сиот приведен материјал е, главно, од говорното подрачје каде што доминира морфолошки стабилизирани акцент и каде што е силно изразена квантитативната редукција како резултат на која пред членските морфемии самогласките често се испуштаат (сп. ж'ена – ж'енӣа, с'ело – с'елӣо, кул'ена – кул'енӣа, зел'енӣӣе – зел'енӣӣе).

2.3.5. Во врска со членската форма за м.р. кај придавките треба да обрнеме внимание и на образувањето на членските форми од типот на дрӯџ̄ајуӣ во говорот на Висока во Солунско и др'ӯџ̄ојеӣ / дрӯџ̄ујеӣ во горанскиот говор.

Во височкиот говор формите како џ̄ул'а̄мајуӣ (бра̄ӣ), др'ӯџ̄ајуӣ (д'ен'), дл'ан̄џ̄ајуӣ, с̄ӣр'ад̄најуӣ, н'е̄џ̄увајуӣ, н'е̄јнајуӣ, ӣ'а̄хнајуӣ упатуваат на поинаков развиток на завршокот *-џ̄ь(ть) отколку во членските образувања од типот на дрӯџ̄ӣоӣ; процесот тука одел по овој пат: *-џ̄ь > а̄ј, одн. -а̄ј во неакцентирана позиција (Голомб, 1962/63 : 207).

Во горанскиот говор и во говорот на Македонците муслимани во тетовските села Урвич и Јеловјане определената придавска форма завршува на -о(ј)еӣ (во некои локални говори -у(ј)еӣ по извршената редукција на о во у): босојеӣ, добројеӣ, џ̄о̄ш̄овојеӣ, јакојеӣ, кривојеӣ, ос̄ӣројеӣ, ӣразнојеӣ (с. Диканце), џ̄олемујеӣ, с̄ӣарујеӣ, џ̄ладнујеӣ, нискујеӣ (Млике). Завршокот *-џ̄ь(ть) > ојеӣ (> ујеӣ). По аналогија на овој завршок се преобразувале и членските морфемии на -в и -н : -о(ј)ев, -о(ј)ен : добројев, босојев, с̄ӣаројев, и добројен, босојен, с̄ӣаројен, одн. добрујев, добрујен (Видоески, 1986 : 62-63).

2.3.6. Остатоци од синтетичката дефлекција на членските форми освен во горанскиот, скопскоцрногорскиот и кривопаланечкиот, за кои веќе стана збор погоре, се запазиле во живата реч уште во бобоштенскиот (корчанскиот) македонски говор и делумно во кумановскиот.

Во корчанскиот говор се запазени дативот еднина и множина за сите три рода и генитив-акузатив еднина кај именките (и придавките) од машки род. Ја даваме целата парадигма:

с̄ӣар'еџ̄-о	с̄ӣарџ̄'и-ӣи
с̄ӣарџ̄у-ӣ'ому	с̄ӣарџ̄'и-ӣим
с̄ӣарџ̄'а-ӣ'оџ̄о	
сес̄ӣр'а̄-ӣа	сес̄ӣр'а̄-ӣе
сес̄ӣр'а̄-ӣуј	сес̄ӣр'а̄-ӣем
сел'о-ӣо	сел'а-ӣа
селу-ӣ'ому	сел'а-ӣам

и кај придавките

<i>žol'ajm-jo(-uo)</i>	<i>žolem'o-šo</i>	<i>žolem'a-ša</i>
	<i>žoleme-š'e</i>	<i>žolem'ä-šu</i>
	<i>žoleme-š'ežo</i>	
<i>žolem'u-ši</i>	<i>žolem'ä-še</i>	<i>žolem'ä-še</i>
<i>žolem'u-šim</i>	<i>žolem'ä-šem</i>	<i>žolem'ä-šem</i>

(Mazon, 1936 : 54, 60-62, 70).

Дативната синтетичка форма од машки род може да се сретне уште во долнопреспанскиот и во југозападните костурски села, но веќе како лексикализирана особеност и во посесивни искази и тоа претежно кај личните имиња, сп.: *Рисшошому чуешо*, *Пејрошому кукаша*, *царушому сарајо*, *шошому чуаша*, *царушому дворо* (Нивица), *оди на шошому ако ши е криво*, *žробушому врашаша* (Брајчино – Преспа), *žосшош'ом раб'оша е ш'ас*, *врашош'ом раб'оша*, *Насеш'ом д'еше*, *Пејреш'ом // на Пејрешо*, *Илеш'ом*, *Јоршош'ом* (Езерец).

Во кумановскиот говор посебни членски морфемии има во општата форма кај одушевените именки од машки род (*-шога*) и кај именките на *-а* (*-ши*), како и во скопскоцрногорскиот говор. Така целата членска парадигма во тој говор гласи:

<i>сш'арш-аш</i>	<i>сш'арци-ше</i>
<i>сш'аршо-шога</i>	
<i>ж'ена-ша</i>	<i>жене-ше</i>
<i>ж'ену-ши</i>	
<i>с'ело-шо</i>	<i>с'ела-ша</i>

сп.: *л'ешш сшшин'а*, *мумур'узаш е д'обар – изед'о га л'ешш*, *л'ешовише*, кај одушевените: *б'иволш скри'и си н'огу*, *иск'арај б'иволошога из б'ашчу*; *ја га га'ага 'орлошога*; *анш'ијаша наш'ил се – врн'ал се куд'е анш'ију*; *шадн'а у д'ушш*, *д'аш ми гу ш'орбуш* (Видоески, 1962 : 146 нт).

Забелешка: Во јужните кумановски села членските морфемии *-шога* и *-ши* се многу ретки.

2.3.7. Видливи остатоци од акузативната флексивна членска форма кај именките од женски род освен во северните македонски говори (сп. *вид'о гу ж'енуш*, *реш на ж'енуш*, *сш лошашш*, *шреш к'ушш*, *шреко н'окш д'ошле самов'иле*, *в'ешрш* – Куманово, Видоески, 1962 : 148; *на шланинуш*, *сшавил у шорбуш*, *нокш*, *вешрш* – Кучевиште – Скопско; *зеле*

йоґачуѝу, на *ноґуѝу* – Вратница, Рогачево – Тетовско), наоѓаме и во југоисточните периферни говори, сп.: *ка̀рфи'а*, *сма̀ри'а*, *ра̀к'аѝа*, *в'араѝа*, *душ'еѝа* – во гоцеделчевскиот (Мирчевъ, 1936 : 72, 183), *ка̀рфи'а*, *сма̀ри'а*, *на̀ши'а* – во мрвашкиот и зилјаховскиот, одн. *ка̀рфи'а*, *сма̀ри'а* – во чечкиот (Иванов, 1977 : 154).

Примерите: *йеѝ'ахио*, *шесѝ'ахио* (: *йеѝ'ах*, *шесѝ'ах*), познати во гоцеделчевскиот и во драмските говори претставуваат остатоци од стариот генитив множина (Мирчевъ, 1958 : 83; Иванов, 1977 : 154).

2.3.8. Од дијалектен аспект интерес може да претставува и дистрибуцијата на некои членски морфеми.

Така, на пример, членот *-ѝо* (во говорите со редукцијата *-ѝу*) по аналогија од збирната множина (*сноѝје* – *сноѝјеѝо*, *лисјеѝо*) се проширил и на именките од машки род што образуваат множина со наставките *-ове*, *-е*, *-је*, сп. *к'оње* – *к'оњеѝо*, *џ'осје* – *џ'осјеѝо*, *м'ажјеѝо*, *сѝоџ'ове* – *сѝоџ'овеѝо* (Рожден – Мариово), *џ'осје* – *џ'осјеѝо*, *вол'ове* – *вол'овеѝо* (Струмица, Радовиш, Штип, Кочани), *м'ажје* – *мажјеѝо*, *дрвар'е* – *дрвар'еѝо*, *ковач'е* – *ковач'еѝо*, *б'иволје* – *б'иволјеѝо*, *'изворје* – *'изворјеѝо* (во малешевските, благоевградско-петричките говори), *џ'осѝи* – *џ'осѝиѝу*, *ѝр'асѝи* – *ѝр'асѝиѝу* (< *џ'осѝе* – *џ'осѝеѝо*, *ѝр'асѝе* – *ѝр'асѝеѝо*) (Воден), *дв'орав'еѝо*, *св'екур(е)ѝо*, *л'уѝо* (во гевгелискиот, кукушкиот), *бр'аџувеѝу*, *ѝ'ојасеѝу*, *'образеѝу*, *сф'аѝуфеѝу* (во сушковисочкиот говор), *џ'осѝеѝо*, *џ'радовеѝо* (во серските, драмските, гоцеделчевските говори), *волов'еѝу*, *џ'радин'ареѝу* (Разлог), а во некои говори таа се проширила и на именките од женски род што образуваат множина со наставката *-е*, сп. *к'озе* – *к'озеѝо* покрај *маж'еѝо*, *л'удеѝо*, *с'иновеѝо* (Петрич), *'офцеѝо*, *к'озеѝо*, *р'аџ(е)ѝо*, *н'ојз(е)ѝо* (Кукуш). Во малешевските говори процесот на аналогијата се запрел само на именките од машки род, сп. *рибар'еѝо*, *орач'еѝо*, *маж'еѝо* – *мажјеѝо*, но *р'аџе* – *раџеѝе*, *ноз'еѝе* (Берovo, Пехчево).

Во одделни говори, исто така по морфолошки пат, се наложил членот *-ѝи* место *-ѝе* кај именките што образуваат множина со наставките *-и*, сп.: *бреџ'ови* – *бреџ'овиѝи*, *л'уди* – *л'удиѝи*, *д'еџи* – *д'еџиѝи*, *офч'ари-ѝи*, но: *н'иве* – *н'ивеѝе*, *џод'ине* – *џод'инеѝе* (во нестрамскиот и костенарискиот говор во Костурско), *б'убреџи* – *б'убреџиѝи*, *вениџи* – *вениџиѝи*, и во ж.р. *р'аџи* – *раџ'иѝи*, *с'алзи* – *с'алзиѝи*, па дури и *с'арџи* – *с'арџиѝи* (од *с'арџе*, веројатно со редукција на *е* во *и*; с. Дервишан, Зилјаховско).

Во некои говори по морфолошки пат е истиснат членот *-ѝо* и заменет со *-ѝе* во формите на збирната множина, сп. *џробје* – *џробјеѝе*, *колјеѝе*, *камењеѝе*, *лисјеѝе*, *сноѝјеѝе*, или *камењене*, *камењеѝе*, *ѝрњене* (во скопскоцрногорскиот), *лисјеѝе*, *сноѝјеѝе* (Вратница, Челопек – Тетовско), *камењеѝе*, *сноѝјеѝе* (: *рибе* – *рибеѝе*, Кумановско, Видоески, 1962 : 149), и во некои локални говори во Серско, Драмско и Гоцеделчевско: *џ'осѝеѝе*, *вол'овеѝе* (Иванов, 1972 : карта 85).

Тенденцијата членската морфема да се управува спрема завршокот на неопределената именка уште подоследно е изразена во горанскиот говор, сп.: *муџи – мужиџи / муживи / мужини*, *ноџои – ноџоџи / ноџоиви / ноџоини*, *очи – очџи / -ви / -ни*, *камење – камењеџе / -ве / -не*, *жене – женеџе / -ве / -не*, датив: *сесџриџи / -ви / -ни*, *доброџи – доброџиџи / -ви / -ни*, датив мн. *сиџарџиџим / -вим / -ним*, *сесџреџем*, итн., како и во бобоштенскиот говор, сп.: *сиџарџиџи – џолеџиџи – сиџарџиџим*, *сесџрџеџе – сесџрџеџем*, *џолеџеџе – џолеџеџем*, и др.

2.4. ФОРМИТЕ НА ГЛАГОЛОТ *сум* ВО ПАРАДИГМАТА НА СЕГАШНОТО ВРЕМЕ

1. Во современите македонски дијалекти помошниот глагол *сум* во сегашно време се јавува во следниве парадигми:

1.1. *сум, си, (j)e, сме, с̄иe, се* Велес, Битола (Кукуречани), Охрид (Љубаништа),

1.2. *сум, си, jе, сме / с̄не, с̄иe, се* Мариово (Манастирец), Битола (Оризари),

1.3. *сум, си, (j)е̄ӣ, сме / с̄не, с̄иe / све, се* Тиквеш (Фариш),

1.4. *сум, си, (j)e, сме, све, се* Скопско (Блатија),

1.5. *сум, си, (j)e / (j)е̄ӣ, сме / с̄не, с̄иe / све, се* Битолско (Дихово, Живојно, Путурус), Преспа (Г. Крушје),

1.6. *сум, си, (j)e, сме / све, с̄ӣ* Гостивар,

1.7. *сум, си, jе̄ӣ, сме, с̄иe са / са̄ӣ* Тетовско (Стенче, Волковија, Урвич),

1.8. *сум, си, (j)e / (j)е̄ӣ, с̄не / сме, с̄иe / све, се / се̄ӣ* Прилепско (Прилеп, Крапа, Дебреште), Преспа (Лескоец, Стење), Битолско (Гавато), Демир Хисар (Слепче),

1.9. *сум, си, jе, смо, све, са* Тетовско (Жилче, Јегуновце, Челопек),

1.10. *сум, си, jе, смо, с̄иe, са* Тетовско (Седларце),

1.11. *сум, си, е, сме (с̄ма̄, с̄ми), с̄иe (с̄ӣа̄, с̄ӣи), са* Кукуш (Крецово),

1.12. *сум, си, е, с̄не, с̄иe, се* Костурско (Рупишта, Куманичево),

1.13. *сум, си, е / е̄с̄ӣи, сме, с̄иe, се* Костурско (Псоре, Гратче, Горенци),

1.14. *су, си, е, сме, с̄иe, се* Галичник, Клепа (Градско, Праведник),

- 1.15.** *су, си, е, сме / сне, с̄ӣе, се* Мариово (Витолиште, Старавина),
- 1.16.** *су, си, (j)е, сме / сне, све / с̄фе, се* Кичево, Порече, Дебар, Струшко (Вевчани), Битолско (Канино, Паралово),
- 1.17.** *сам / с̄ам, си, (j)е, сме, с̄ӣе, са* Штипско (Припечани), Радовиш, Струмичко (Габрово, Смоларе), Кочанско, Благоевградско, Драмско (Зрнево, Г. Броди, Грмен), Серско (Календра, Секавец), Солунско (Градобор, Негован), Кукушко (Амбар Ќој), Воденско (Мандалево, Вадришта, Г. Родево),
- 1.18.** *сам / с̄ам, си, (j)е, сне, с̄ӣе, са* Меглен (Тресино, Волкојаново),
- 1.19.** *сам, си, (j)е, смо, с̄ӣе, са (су)* Тетовско (Вратница), Скопска Црногорија (Чучер, Мирковци), Кумановско, Кривопаланечко (Огут),
- 1.20.** *сом, си, је, смо, све, са* Тетовско (Теарце),
- 1.21.** *са, си, е, сма, с̄ӣа, са* Преспа (Граждано),
- 1.22.** *са, си, је̄ӣ, сне, с̄ӣе, са* Преспа (Лак),
- 1.23.** *са, си, и, с̄ни, с̄ӣи, с̄ј*, негирани: *н'а̄са, н'а̄си, н'а̄ји / н'а̄ј, н'а̄сни, н'а̄сӣи, н'а̄са* Солунско (Сухо, Висока),
- 1.24.** *си, си, е / е̄сӣи, сне, с̄ӣе, се* Костурско (Тиолишта, Бапчор),
- 1.25.** *се, си, е / е̄сӣи, сме, с̄ӣе, се* Костурско (Жервени, Поздивишта),
- 1.26.** *се, си, е / е̄сӣи, сме / сне, с̄ӣе, се* Костурско (Крчишта, Косинец, Габреш, Вамбел),
- 1.27.** *еса, еси, е̄сӣи / е̄је, е̄сме, е̄сӣе, е̄се; с̄ја, си, е, см̄ја, с̄ӣја, се / с̄ја*, негирано: *н̄ја̄се, н̄ја̄си, н̄ја̄, н̄ја̄сме, н̄ја̄сӣе, н̄ја̄се; н'еса, н'еси, н'есӣи / н'е / н'е̄је, н'есме, н'есӣе, н'есе* Корчанско (Бобоштица),
- 1.28.** *еса, еси, е̄сӣи, е̄сне, е̄сӣе, е̄се* Костурско (Слимница),
- 1.29.** *есам, еси, е̄сӣи, е̄сме, е̄сӣе, е̄се* Костурско (Ново Село),
- 1.30.** *есе, еси, е̄сӣи, е̄сме, е̄сӣе, е̄се* Костурско (Радигоже, Нестрам),
- 1.31.** *еси, еси, е̄сӣи / је, е̄сме, е̄сӣе, се* Костурско (Марковени),
- 1.32.** *еси, еси, е̄сӣи, е̄сне, е̄сӣе, е̄се* Костурско (Парничени).

2. Од претходниов материјал произлегува дека во дијалектниот јазик се среќаваат една полна (долга) форма со основата *ес-* и една кратка (без оваа основа). Полната форма сама или наспоредно со кратката се јавува на ограничена територија – само во југозападните костурски села и тоа во областите Костенарија и Нестрам, и само во неколку јужни села на Корешчата што непосредно граничат со Нестрамско, освен тоа и во македонските говори во Корчанско (Бобоштица и Дреновени). Северната изоглоса на долгите форми за 1 и 2 л. едн. и 1-3 л. мн. допира приближно до линијата Радигоже – Марковени. Полната форма за 3 л. едн. (*есѝи*) се среќава пошироко – констатирана е готово на сето костурско говорно подрачје, потоа во југозападните преспански села на север до Леска и Шулин и во неколку села во Дебарско (Џешиште, Папрадник) и тоа само во говорот на Македонците муслимани. На сета друга територија на етнографска Македонија се употребуваат само кратките форми од односниов глагол.

3. Полната форма за 1 л. едн. се јавува во морфемските разновидности: *еса* (Бобоштица, Слимница), *есам* (Ново Село), *есе* (Нестрам), *еси* (Марковени, Сничени), *есем*, *есѝм* (во Костенаријата). Во оформувањето на приведените облици влијаеле и фонетски и морфолошки фактори. Стсл. *ксмъ* > *ксм̄* (*ес̄м̄* – по испаѓањето на *ј* пред иницијалното *е*) – со појава на секундарен њ₂ кој после се рефлектирал во */a/*, одн. */ǎ/*. Подоцна по аналогија на другите глаголи од *е-* и *и-*конјугација наставката *-м* се испуштила (сп. *есам* > *еса* : *бера*, *носа*). По морфолошки пат се добиени и формите *есе*, *еси*, но на подруг начин: во *еси* крајното *-и* се генерализирало во целата еднинска парадигма (сп. 1-2 л. *еси*, 3 л. *есѝи*); *есе* најверојатно е образувано според множинската парадигма!

Формата за 3 л. едн. *есѝи* (стсл. *кстѣ*) образувана е според глаголите од *и-*основи (*есѝи* : *носи*). Во неколку дебарски села таа се среќава и во разновидноста *есѝиѝ* (Џешишта, Г. Папрадник), каде што е *-ѝ* внесено од другите глаголи (*есѝиѝ* : *носиѝ*, *седѝиѝ*). Во бобоштенскиот говор покрај *есѝи* се јавува и обликот *еје* (Mazon, 1936 : 79), образуван со контаминација на *есѝи* и *је* (*есѝи* X *је* > *еје*) и со наклон на глаголите од типот *ѝије*.

Според формите за 1 и 2 л. мн. *есме* (стсл. *ксмъ* : *ксте*), *есѝе* образуван е и обликот за 3 л. мн. *есе*.

4. Кратката форма за 1 л. едн., која историски е добиена со испуштање на првиот слог *је-* (*ксмъ* > *смъ*), се среќава во фонетските разновидности: *сѝм*, *сам*, *сом*, *сѝм*, *сум*, *су*, *сјѝ*, *се*, *си*. Во првите четири облици (*сѝм*, *сам*, *сом*, *сѝм*) имаме регуларен развој на сек. њ₂ : (*к*)*смъ* > (*к*)*сѣ₂м* > *сѝм* / *сам* / *сом* / *сѝм*; *сум* е добиено како резултат на лабијализација на *о* во *у* пред *-м*, а по испуштањето на *м*, што се извршило по аналогија на другите глаголи, *сум* >

су, сам > са. Формите се и си се преобразувани според полните (есе : се, еси : си). Бобоштенското сја е од секундарно потекло.

На географски план приведените форми се дистрибуирани на следниот начин.

Формите без м (су, са, се, си, сја) се среќаваат сами или наспоредно со формите со м во југозападните македонски дијалекти, каде што наставката -м отсуствува и кај другите глаголи. Формата са е забележана во неколку долнопреспански села (Лак, Граждано, Леска, Шулин, Глобочени) и во сушковисочкиот говор (Голомб, 1960 : 149); се има поширок ареал во северозападниот дел на костурското говорно подрачје (Смрдеш, Жервени, Поздивишта, Косинец, Брезница, Лобаница, Крчишта), а си е ограничено до селата од потесното подрачје (Костур, Тиолишта, Багчор, Габреш, Ошчима и уште неколку други села во полето). Значително поширок ареал зафаќа формата су; таа доминира во кичевско-поречкиот, малореканскиот, дебарскиот, дримколско-голобрдскиот, струшкиот говор, а наспоредно со сум се јавува уште во битолскиот, демирхисарскиот, прилепскиот и во дел од мариовскиот и велешкиот говор (карта 1.)

На сета друга територија на македонскиот јазик се употребуваат формите со -м : сум превладува во полошките, во скопскиот блатски говор, во реканскиот, охридскиот, леринскиот, кајларскиот, паралелно со су, видовме, во говорите во Пелагонија и во Велешко. Во северните говори на правецот Вратница (Тетовско) – Скопска Црна Гора – Куманово – Крива Паланка и во серско-драмскиот (Иванов, 1972 : карта 118) се употребува обликот сѝм. Во источните македонски дијалекти источно од линијата Скопје – Катланово – Градско – Демир Капија – Островско Езеро – Кајлар доминира формата сам, која во долновардарските говори поради редукцијата на неакцентираното /a/ во /ǎ/ има варијанта има варијанта сѝм (Илиџиево, Мандалево – Воденско, Градобор – Солунско). Формата сом забележана е во неколку пунктови во Тетовско (Теарце), Кривоаланечко (Жидилово), Леринско (Екши Су) и во Зилјаховско (Кончен), а сѝм во долнокостурскиот (Езерец).

5. Формата за 2 л. едн. на сета територија гласи си (стсл. к-си).

6. Кратката форма за 3 л. едн. од односниов глагол се среќава во разновидностите: (j)e (која на историски план претставува прв дел од постариот облик кетъ), (j)eӣи, (j)и, ja, jā, ej, ѝj. Формата е или je (со факултативно j) може да се смета општомакедонска; (j)и, ja, jā се само фонетски разновидности на je добиени со редукција на неакцентираното e > и, ѝ, а, и се јавуваат во одделни пунктови во југоисточните говори, сп. ѝи во сушковисочкиот говор (Голомб, 1960 : 149), jā – во воденскиот (Струпино, Кулакија), кукушкиот и драмскиот (Калапот, Тисово, сп. Иванов, 1972: карта 119). Формата (j)eӣи е образувана според 3 л. едн. на другите глаголи (сп. jeӣи : бериӣи, носиӣи) и се јавува наспоредно со (j)e во неколку полошки

села (Стенче, Волковија), во Преспа (Стење, Лескоец, Конско, Лак, и др.) и во битолско-прилепското говорно подрачје подразбирајќи го тука и демирхисарскиот говор. Кукушкото *ej* (Патарос, Амбар Кој) е добиено во резултат на метатеза од *je*, како и еницевардарското *āj* (Илициево) од *jā* (<*je*). Во Градобор (Солунско) *e* > *и* како резултат на редукција.

7. Во 1 л. мн. констатирани се формите: *сме* со фонетските разновидности *сми*, *сма*, *смā*, потоа *смо*, и *сне* со разновидностите *сни* и *сна* (карта 2.).

Формата *смо* ограничена е на северните говори – во тетовскиот (северно од линијата Седларце – Челопек), скопско-црногорскиот (северно од линијата Ново Село – Радишани – Миладиновци – Винце), овчеполскиот на југ до селата Цидимирци и Врсаково, кратовскиот (на исток до линијата Јамиште – Мушково) и во кривоаланечкиот (на исток приближно до Мождивњак и Метежево).

Јужно од споменатата граница се употребуваат формите *сме* и *сне*. Првата (*сме*) има значително поширок ареал – се јавува готово во целото источно наречје вклучително со пиринските и серско-драмските говори, и во Западна Македонија во скопскиот, велешкиот, полошките и во дебарските говори, а наспоредно или покрај формата *сне* и во дел од прилепско-битолското говорно подрачје.

Формата *сне*, каде што е *н* внесено од личната замена *ние* (*нија*), превладува во поречкиот, кичевскиот, охридско-преспанските и во северниот и северозападниот дел на костурското подрачје, а наспоредно со формата *сме* се среќава уште во леринскиот и во говорите во Пелагонија, во одделни пунктови и во кајларскиот, мегленскиот, еницевардарскиот и сушко-височкиот.

Во долновардарските и во лагадинските говори поради редукцијата на *e* во *и* и/или во *ā* се добиени разновидностите *сми* – во Солунско (Негован), *смā* – во дојранскиот и кукушкиот (Крецово). По ист начин се образувани и формите *сни* – во сушко-височкиот и *снā* – во Гуменџа и во некои кајларски пунктови. Обликот *сма* во некои лерински (с. Пателе) и во долнопреспански села (Граждано) може да се објасни и со аналогија со заменката *нија*.

8. Во 2 л. мн. покрај *сīе* (стсл. *кѣѣ*) се среќава и формата *све* со разновидноста *сфе*, која е образувана по аналогија со заменката *вие* (*вие сīе* > *вие све* > *вие сфе*, со асимилација на *св* > *сф*). Вторава форма (*све* / *сфе*) превладува во централните, дебарските, горнополошкиот, во дел од тиквешко-мариовското подрачје и во Охридско, понекаде паралелно со *сīе* (карта 3.). Формата *сīе* има значително поширок ареал. Разновидностите *сīи* во некои лерински села, во сушковисочкиот и негованскиот говор, *сīиā* во Кајларско, Воденско и Кукушко се објаснуваат со редукција на *e* > *и*, одн. *ā*, како и во формите за 1 л. мн. *сми*, *сни* – *смā*, *снā*. Поинакво објаснување

бараат формите *сѝа* во некои долнопреспански (Граждано) и костурски (Слимница) села, и бобоштенското *сѝјä*.

9. Во 3 л. мн. се употребуваат формите: *се, сеѝ, сјä, са, саѝ, сã, сãѝ, су* (карта 4.).

Непосредни континуанти на стсл. облик **сѣтъ** се формите *са, саѝ* (*q > *a*), *сã, сãѝ* (*q > *ä*) и *су* (*q > *y*).

Од нив најголемо пространство зафаќа формата *са* : се употребува на целиот простор источно од линијата Кајлар – Островско Езеро – Демир Капија и Вардар до Велес; од Велес границата оди нешто поисточно од Вардар во правец на селата Рудник – Винце, од каде што свртува на запад по границата меѓу скопскиот блатски говор и говорот на црногорските села до с. Кучково и преку Сува Гора излегува на пл. Буковик. Во гостиварскиот говор покрај *са* се среќаваат и формите *саѝ* (Стенче, Волковија и др.) и *сãѝ* (Печково), а во северните скопскоцрногорски села може да се чуе и фонетската разновидност *су* (Чучер, Кучевиште). Обликот *се*, кој е образуван по аналогија спрема 1 и 2 л. мн., можеби и со учество на заменката *ѝше*, (сп. *сме – сне, сѝе – све – ѝше* : *се*) се употребува во западните и костурско-леринските говори западно од споменатата граница и претставува една од дијалектните диференцијални црти меѓу западното и источното наречје. Во формата *сеѝ*, која се употребува наспоредно со *се* во некои пунктови на прилепско-битолското и охридско-преспанското говорно подрачје, *-ѝ* е внесено од другите глаголи.

10. Врз диференцирањето на формите од глаголот *сум* во нашите дијалекти влијаеле, како што истакнавме погоре, и фонетски и морфолошки фактори.

Фонетските фактори доаѓаат до израз во диференцирањето на формите за 1 л. едн. и 3 л. мн. Во 1 л. едн. поради различниот развој на сек. њ₂ (во *ä, a, o, ä*) се добиени формите *сãм, сам, сом, сãм*. По фонетски пат се добила и формата *сум* (со лабијализација на *o* во *y*). Во 3 л. мн. зависно од различниот развој на носовката *q во одделни дијалекти се добиени формите *са (саѝ), сã (сãѝ)* и *су*. Во јужните македонски дијалекти редукцијата повлијаела врз фонетската реализација на формите *сам (> сãм), (j)и* и *јã (< je), сми, смã – сни, снã и сѝи – сѝй, сви – свã* (место *сме, сне, сѝе, све*) и *сã (< са)*.

По морфолошки пат се добиени формите *су* (-*м* е испуштено по аналогија на другите глаголи каде што отсуствува тоа), *есѝи* и *есѝиѝи* во 3 л. едн., облиците *сне, све* во 1 и 2 л. мн. (според личните заменки *ние, вие*) и *се (сеѝ)* во 3 л. мн. (по аналогија на 1 и 2 л. мн. од истиот глагол).

11. Најголем дел од споменатите појави се извршени во западното дијалектно подрачје и во костурско-леринските говори. Полните форми на односниов глагол, видовме, ограничени се на тесен појас од југозападната

периферија на македонскиот јазик, на самото пограничје со албанскиот, ароманскиот и грчкиот. Формите *сум* (*cy*), *сне*, *све* (*сфе*) и *се* (*сеѝ*) ограничени се на западното наречје; *сум* (*cy*) и *се* (*сеѝ*) спаѓаат во карактеристичните диференцијални особености на западното наречје, а нивни еквиваленти во источните и во северните говори се *сам* и *са*. Обликот *све* (*сфе*) во 2 л. мн. исто така има свој центар во западното наречје и неговата источна и северна изоглоса не ги преминува границите на западните дијалекти. Нешто поограничен ареал во рамките на западното наречје има формата *сне* во 1 л. мн. и нејзиниот центар се наоѓа во јужниот дел на западните говори и ирадира кон југ и југоисток. Формата *смо* функционира како дијалектна особеност на северните македонски дијалекти.

2.5. НАСТАВКИТЕ ЗА 3 ЛИЦЕ МНОЖИНА СЕГАШНО ВРЕМЕ

0. Целта на овој прилог е да се покаже инвентарот на наставките за 3 л. мн. на презентот и нивната територијална дистрибуција на македонскиот јазичен ареал. Патем се задржуваме и на некои фонетски и морфолошки појави коишто непосредно влијаеле на структурата на наставките.

1. Старата разлика во наставките во 3 л. мн. на презентот *-*qtъ* кај глаголите од првата, втората и третата Лескинова група, сп. *берџтъ*, *двигнџтъ*, *знаџтъ*, и *-*etъ* кај глаголите од четвртата или *и*-група и кај некои од атематските, сп. *носатъ*, *вѣдатъ*, до денеска се задржала во ограничен број случаи само во разлошкиот говор. Глаголите од *и*-група во него во 3 л. мн. завршуваат на -*a*, ако паѓа акцентот врз наставката, додека кај другите глаголи има наставка -*ä* во акцентиран слог, одн. -*aa* во неакцентирана позиција, сп. *џур'ä*, *дрџ'ä*, *ки'ä*, *сед'ä*, *си'у'ä* (: *дрџ'име*, *дрџ'и'и'е*) : *бер'a*, *јад'a*, *иле'и'a* (: *бер'еме*, *бер'е'и'е*), и во неакцентирана позиција: *џ'а'едаа*, *к'о'и'аа*, *и'ä'јаа*, *и'и'шаа*, *д'о'јдаа* (: *к'о'и'а'и'е*, *к'о'и'а'и'е*; *и'ä'еме*, *и'ä'е'и'е*; *д'о'јдеме*, *д'о'јде'и'е*), а по аналогија според нив и *м'ислаа* (: *м'ислиме*, *м'исли'и'е*) (с. Елешница, сп. и Алексиевъ, 1931 : 105).

Во сите други македонски дијалекти се генерализирала една наставка кај сите глаголски основи – во едни говори наставката *-*qtъ*, во други наставката *-*etъ* одн. нивните варијанти.

2. На најголемо пространство се генерализирала наставката *-*qtъ*, т.е. нејзините варијанти -*aii*, -*äii*, -*y(iii)*.

2.1. Наставката -*aii* (со разновидноста -*a*) го покрива централниот и јужниот ареал на македонската јазична територија. Нејзината западна изоглоса допира приближно до линијата што ја сочинува планинскиот венец Шар Планина – Бистра – Илинска Планина – Баба – Вич, со некои скршнувања на охридско-преспанскиот дел. На север изоглосата оди по правецот на селата Теарце (во Полог) – Волково – Бардовци – Бутел – Арачиново – Дивље (на скопскиот терен) – Цидимирци – Богословец – Судик (во Овчеполието) и на североисток по правецот: Талашманце – Псача – Длабочица – Метежево – Луке (на кривопаланечкиот дел). На исток оваа наставка допира приближно до линијата што ја сочинуваат селата Верзјани – Кавакли – Урвишта – Лехово (во серско-валовишката област, Иванов, 1972, карта 117) и Калиманци – Ковачево – Брезница (на гоцеделчевскиот терен, БДА III, карта 203). Во разлошкиот говор, видовме, наставката -*a(iii)* е ограничена на глаголите од 1-3 Лескинова група и во неакцентирана позиција кај глаголите од *и*-основи. Северно од линијата Разлог – Бла-

гоевград изоглосата на наставката *-aiī* продолжува на бугарската јазична територија. Сп. примери: *сијанай̄, њирай̄, дрџай̄, ц'ай̄'ай̄, карай̄* – во сушко-височкиот во Солунско (Голомб, 1960/61 : 148), *бер'ай̄, дрџ'ай̄, леж'ай̄* (во серскиот, петричкиот, санданскиот, благоевградскиот), *носай̄, молай̄, викай̄* – во штипско-струмичките и долновардарските говори, итн.

2.1.1. Во неколку пунктови во ареалот на наставката *-aiī* се загубило крајното *-iī*, така што 3 л. мн. завршува на *-a*. Оваа појава констатирана е во разлошкиот говор, сп. *бер'а, јад'а, к'оџаа, ѓ'ледаа* (Алексиевъ, 1931 : 105), во тетовскиот, сп. *чекаа* (: *чекамо, чекай̄е*), *носа* (: *носимо, носий̄е*), *џреса* (: *џресемо, џресей̄е*) (Стаматоски, 1957 : 109), и на поширок ареал во говорите во Пелагонија, сп. *имаа, коџаа*.

2.1.2. Во врска со наставката *-aiī* во 3 л. мн. треба да се одбележи уште една појава – тенденцијата да се изедначи основата кај сите глаголски групи. Во едни говори аналогичјата се вршела спрема глаголите од *a*-група. Спрема формите од типот *знаай̄, имаай̄, викаай̄*, основата се проширила и кај глаголите од другите основи, сп. *бераай̄, носай̄, велаай̄* (фонетски *бера:ī̄, нос:ī̄*) : *имаай̄* – во говорот на дебрешките Муслимани (Видоески, 1950 : 45). Во прилепскиот говор таа појава е ограничена на неколку глаголи: *ода:ī̄, ода:(ī̄), ида:(ī̄), вела:(ī̄)*, но *рабоџа(ī̄)* (Конески, 1949 : 286). Од друга страна, на еден поширок ареал од источното наречје на правецот Кратово – Кочани – Штип – Гевгелија – Солун – Воден – Кајлар изедначувањето на 3 л. мн. се извршило спрема глаголите од *e-/u*-група; спрема *носай̄, берай̄, сечай̄* преобразувани се и глаголите од *a*-група, сп. *(они) имай̄, викай̄, коџай̄*. Западната граница на последниве облици се движи приближно со дијалектната граница меѓу источното и западното наречје. На скопско-велешкиот терен таа оди по правецот на селата Дивље – Рудник – Градско и преку областа Клепа се спушта на Плетварскиот превој и продолжува по планината Селечка (источно од Прилеп) сè до Скочивирската теснина на реката Црна (источно од Битола). На леринско-костурскиот терен оваа изоглоса продолжува од Скочивир по правецот на селата Асаново – Пополжани – Г. Котори – Зеленич – Емборе. На пограничјето меѓу централните и тиквешко-мариовските се среќаваат и наспоредни форми со завршокот *-a(ī̄)* и *-aa(ī̄)*, сп. *коџай̄* и *коџаай̄*, дури и *коџајай̄* – во мариовскиот (Конеска, 1951 : 26), *ѓледай̄, излевай̄, сакай̄* и *ѓледаай̄, излеваай̄, сакаай̄* : *седай̄, џеај̄, јадај̄* – во тиквешкиот (Филиповски, 1952 : 31). Во источното наречје оваа појава не е завршена уште во дел од малешевско-пиринските говори, сп. *иѓраа, имаа, даваа(ī̄), сришчаа(ī̄)* – во пехчевскиот говор (Габрово), *викаа, коџаа* – во беровскиот (Русиново), *коџаа, ѓледаа, џувараа, кай̄аа се* – во разлошкиот (Елешница), *знајаа* (БДА III, карта 204), *коџа;*, *ѓледа:* (Разлог, Алексиевъ, 1931 : 113).

2.2. Наставката *-āīī* (со замена на *q > *ā*) ограничена е на крајните југоисточни македонски говори – во драмскиот, зилјаховскиот и во гоцелчевскиот (неврокопскиот), и тоа, главно, кога е таа акцентирана, сп. *бер'āīī*, *вāрв'āīī* (Иванов, 1972, карта 117), *бер'āīī* (БДА III, карта 203), *х'ид'āīī*, *ед'āīī*, *рек'āīī* (Мирчевъ, 1936 : 79). Во некацентирана позиција и во овие говори 3 л.мн. завршува на *-āīī*, сп. *ē.л'едāīī*, *ц'икаāīī*, *р'укаāīī*, *м'āрзнāīī* – во драмскиот (Иванов, 1977 : 170-171).

2.2.1. Во драмското говорно подрачје и во неврокопскиот зад палаталните консонанти вокалите /*a*/ и /*ā*/ се прегласуваат во преден фон од редот на вокалот /*e*/ и во резултат на тој процес се добила место *-āīī* / *-āīī* фонетската варијанта *-ēīī* : *л'убēīī*, *м'ам'ēīī* (Иванов, 1977 : 114), *с'еч'ēīī* (: *сеч'ем*, *сеч'ēīīе*), *сед'ēīī* (: *седим*, *седīīе*), *ход'ēīī* (Иванов, 1977 : 173), *ēор'ēīī*, *м'исл'ēīī* (Мирчевъ, 1936 : 79).

2.3. Во северните драмски села во областа Чеч, каде што *q се рефлектирало во /*o*/ со алофонот [*ā*], како наставка за 3 л. мн. се јавува *-oīī* : *бер'oīī* (: *бер'ем*, *бер'eīīе*), *набер'oīī*, *сеч'oīī*, *сед'oīī* (Иванов, 1977 : 170).

2.4. Во северните македонски говори, северно од погоре споменатата линија Теарце – Волково – Дивље – Богословец – Талашманце – Луке, каде што носовката *q се рефлектирала во /*y*/ во 3 л. мн. како наставка се јавува *-v* со фонетската разновидност [*y*] во скопскоцрногорскиот и во северните кумановски села, одн. *-ав*, *-ев*, *-ив*, како и во граничните призренско-јужноморавски српски дијалекти (Видоески, 1962 : 197-199), сп. *имаv*, *берев*, *носив*. Оваа наставка се добила по фонетски пат кај глаголите од *a*-група на следниов начин: *имаџтъ* > *имајуīī* > *имају* (по загубата на *-īī*) > *имау* (по загубата на интервокалното *j*) > *имаў* > *имав*. По тој начин *-v* се оформило како наставка, сп. во множинската парадигма: *има-мо*, *има-īīе*, *има-в*. Целиот овој процес може да се следи и врз денешниот материјал што ни го нудат северните говори, сп. *имају*, *имаў*, *имав* (во најсеверните кумановски села). По аналогија *-v* се проширило во 3 л. мн. и кај глаголите од другите основи со истовремено генерализирање на вокалот од основата, сп. *берев* (: *беремо*, *берēīе*), *носив* (: *носимо*, *носиīе*).

2.4.1. На кумановско-кратовското пограничје и во источниот дел на кривопаланечкиот говор, каде што се пази наставката *-īī*, исто така се генерализирал основниот вокал од 1 и 2 л. мн. и во 3 л., сп. *берēīī* (: *беремо*, *берēīе*), *носēīī* (: *носемо*, *носēīе*), како и *коīāīī* (: *коīамо*, *коīāīе*) (Видоески, 1962 : 198).

2.5. Во најголем дел од ареалот каде што се обопштила наставката **-q̆* има ист рефлекс за *q и во коренските морфемии и во наставката за 3 л. мн.

Во северните говори $*q > /y/$, сп. *рука*, *йуѝ* – *има(ј)у* ($> имав$). Во чечкиот говор во Драмско, каде што $*q$ се рефлектирало во $/o/$, и во 3 л. мн. наоѓаме иста вредност: *рока*, *мож* – *бер'оѝ* (Иванов, 1977 : 63). Во централните говори од западното наречје и во источните на правецот Кавадарци – Штип – Кочани – Берово – Благоевград – Разлог $*q > /a/$ во сите позиции на зборформите: *рака*, *ѝаѝ* – *бераѝ*, *имааѝ* ($> имаѝ$). Во говорите каде што $*q$ се заменило во $/ǎ/$ во коренските морфеме, ист рефлекс наоѓаме и во 3 л. мн. през. само во мрвашкиот и зилјаховскиот во драмската група, сп. *раќа*, *маќа*, *ѝаѝ* и *бер'аѝ*, *ѝлеѝ'аѝ* (Иванов, 1977 : 63) и во соседниот гоцелчевски: *р'аќа* – *ед'аѝ*, *рек'аѝ*, *х'идаѝ* (Мирчевъ, 1936 : 79). Меѓутоа, во серско-лагадинските, во долновардарските (солунскиот, кукушко-дојранскиот, гевгелискиот, воденско-кајларскиот), како и во полошките (гостиварскиот, тетовскиот) на северозапад во коренските морфеме $*q$ се рефлектирало во $/ǎ/$, додека во 3 л. мн. има $/a/$, сп. *раќа*, *ѝаѝ*, *зѝби* : *бераѝ*, *ѝераѝ*, *диѓнаѝ* – во долновардарските и полошките, *бер'аѝ*, *сеч'аѝ* – во серско-лагадинските. Наставката *-аѝ* во овој фонетски облик во односните говори најверојатно се наложила од другите македонски дијалекти.

3. Наставката $*-ǣ̃ > -еѝ$ со разновидноста *-е* превладала како општа во крајните западни говори на сето пограничје спрема албанскиот јазик од Шар Планина и Кораб па до Корча (во Јужна Албанија), Грамос и Пинд (во Грција). На полошко-дебарскиот дел изоглосата меѓу наставките *-аѝ* и *-еѝ* се поклопува со дијалектната граница на полошките и дебарските говори. Неа ја сочинува планинскиот венец Шар Планина – Бистра – Стогово. На полошката страна на Шара остануваат само селата Урвич и Јеловјане, кои по своите дијалектни особености, меѓу кои и наставката *-еѝ* во 3 л. мн. през., наплно се интегрирани со говорот на горанските Муслимани (во Призренско). На охридско-струшкиот терен можеме да следиме две изоглоси. Изоглосата меѓу наставките *-еѝ* и *-аѝ* кај глаголите од *a*-група оди по правецот на селата Врбјани – Слиово – Слатино – Велмеј – Брежани – Речица – Скребатно – Рамне – Велестово, сп. *имееѝ*, *којееѝ*, *викеѝ* ($> име:ѝ$, *које:ѝ*, *вике:ѝ* со извршена асимилација на вокалната секвенца *-ae-* $> -ee-$ и со контракција во *-e:*), но: *бераѝ*, *носаѝ*. Источната изоглоса на *-еѝ* кај глаголите од *u/-e-*група е нешто повлечена спрема езерото и оди од Стогово и Караорман по правецот на селата Мешеишта – Требеништа – Горенци – Оровник – Рамне – Велестово, сп. *носеѝ*, *береѝ*, *ѝшеѝ*, одн. *носе:ѝ*, *бере:ѝ*, *ѝше:ѝ*, како и во *вике:ѝ*, *име:ѝ*. Од Велестово изоглосата на наставката *-еѝ* продолжува преку пл. Галичица на преспанскиот терен во правецот на селата Лесковец – Стење – Конско (на северозападниот брег на Преспанското Езеро) – Штрбово – Брајчино – Љубојно (на источната страна на езерото), сп. (*ѝше*) *сѝшеѝ*, *ѝеѝ*, *носеѝ*, *викаеѝ*, *одеѝ*. На преспанското подрачје, како што се гледа, границата меѓу наставките *-еѝ* и *-аѝ* не се совпаѓа со дијалектната граница меѓу преспанските и централните говори. – Од Брајчино и Љубојно источната изоглоса на *-еѝ* продолжува на југоисток преку леринскиот терен

по правецот Арменско – Г. Котори зафаќајќи го и градскиот лерински говор, а потоа се спушта на југ во правецот на с. Мокрени и завршува нешто малку позападно од кајларското село Емборе.

Со наставката *-eīī* 3 л. мн. през. се образува и во говорот на реканските преселници во велешките села Мелница и Врановци, и во Скопска Каршијака, сп. *носеīī* (: *носеме, носеīīе*), *зноеīī* (: *зноеме, зноеīīе*), *бегаеīī* (: *бегаме, бегаīīе*), како и во мијачката (малореканската) оаза Смилево во Битолско, сп. *бегаеīī*.

3.1. Во врска со наставката *-eīī* треба да одбележиме уште три појави: загубата на крајното *-īī* во некои локални говори, асимилацијата на секвенцата */ae/* кај глаголите од *a*-група, како и изедначувањето на основниот вокал во сите лица во множината на презентот.

3.1.1. Елементот *-īī* во наставката *-eīī* се загубил во јужниот дел на односниов ареал (во долнопреспанскиот, корчанскиот и костурските говори), сп. (*īīе*) *вике, носе, бере, йрае, сее, мие, брое* – во долнопреспанскиот, *йраве, носе, бере, кажве, викаје* – во југозападните лерински села), *џреде, носе* – во корчанскиот (Mazon, 1936 : 77). Северната изоглоса на формата без *-īī* поминува низ преспанско-леринското подрачје по правецот на селата Гломбочени – Љубојно (Преспа) – Арменско – Г. Котори (Леринско). *-īī* во 3 л. мн. се загубило исто така и во горанскиот говор, вклучувајќи го тука и говорот на тетовските муслимани во Урвич и Јеловјане, но овде само кај глаголите од *a*-група, сп. *викае, коиае*, но: *береīī, кујујеīī, носеīī* (Видоески, 1973 : 29).

3.1.2. Асимилацијата на вокалната секвенца */ae/* кај глаголите од *a*-група ограничена е на охридско-струшкото говорно подрачје: *имаеīī > имееīī*. Оваа појава во споменативе говори може да се следи и во други зборови, сп. *йраеīīе* (< *йравеīīе*) > *йрееīīе* / *йре:īīе*. По асимилацијата се извршила и контракција како резултат на што се добило фонетски долго [e:] : *имееīī > име:īī*. Оваа должина после се пренесла и на глаголите од *i/-e*-група: *бере:īī, носе:īī* (: *бериме, берийīе; носиме, носийīе*), *йше:īī* (: *йшеме, йшеīīе*). Последнава појава ограничена е на градскиот охридски говор и на околните села на правецот Охрид – Струга. На другата територија контракцијата, респективно и должината ограничена е само на глаголите од *a*-група, сп. *викееīī* / *вике:īī* : *береīī, сйшеīī*, или *имееīī* / *име:īī* : *береīī, носеīī* во пештанско-љубанишкиот и во струшкиот говор. Во дебарските говори процесот на асимилацијата и контракцијата е уште во тек. Во дримколско-голобрдскиот и во дебарскиот најчесто се среќаваат примери без асимилација, сп. *викаеīī – сечеīī, йкаеīī, сйшеīī, носеīī*; исто и во говорот на реканските муслимани: *имаеīī – идеīī, броеīī* (Жировница), како и во малореканскиот: *џледаеīī, кажугаеīī* (Галичник).

3.1.3. Аналогијата можела да дејствува и преку глаголите од *и-/е*-групи, што имало за последица скратување на должината кај глаголите од *а*-група, сп. *викеѝ, којеѝ, имеѝ : берейѝ, ѝкаеѝ, сѝеѝ, сѝоеѝ, носейѝ* во горнопреспанскиот, а по загубата на *-ѝ* во долнопреспанскиот и костурско-корчанскиот се добиле формите (*ѝше*) *име, вике, које* (< *имеѝ* < *имаеѝ*).

3.1.4. Во некои локални говори аналогијата дејствувала во рамките на самата парадигма. Основниот вокал од 1 и 2 л. мн. се наложил и во 3 л. Така се образувани формите за 3 л. мн. *берейѝ* (: *береме, берейѝе*), *носѝѝ* (: *носиме, носѝѝе*), но *викаеѝ* (: *викаме, викаѝе*) во галичкиот (Белић, 1935 : 198).

Аналогијата можела да дејствува и од 3 л. мн. врз 1 и 2 л. Тоа го потврдува материјалот од жировничкиот рекански говор, сп. *носеѝ – носеме / носеѝе* (: едн. *носиш, носѝѝ*), *броеѝ – броеме / броеѝе* (: *броши, броѝѝ*), а *имаеѝ – имаме / имаѝе* (: *имаш, имаѝ*) (Поповски, 1959 : 126).

4. Во рамките на сета македонска јазична територија во 3 л. мн. през. како заеднички се јавуваат две појави: загубата на *-ѝ* и тенденцијата за интеграција на глаголите кон еден морфолошки модел.

4.1. Процесот на загубата на *ѝ*, видовме, најмногу напреднал во периферните говори – на север во кумановскиот, овчеполскиот, скопскоцрногорскиот и во тетовскиот, делумно уште во горанскиот, на североисток во малешевско-пијанечкиот и разлошкиот, и на југозапад во корчанскиот, долнопреспанскиот, костурско-леринските, во нешто поограничена мера и во говорите во Пелагонија. Во едни од овие говори *ѝ* се загубило кај сите глаголи (во костурско-корчанските и во северните), а во некои загубата е ограничена на глаголите од *а*-група, сп. *имаа : носѝѝ, ѝеѝѝ* во леринскиот и битолскиот, *чуваје : можеѝ, сѝѝеѝ* во горанскиот, *имаа : седаѝ, берѝѝ* во беровскиот.

Во северните говори загубата на *ѝ* е релативно стара појава и стои во врска со истиот процес во српските призренско-јужноморавски дијалекти. Судејќи по обликот *дојду* во записот *до кого доидоу сик книгѝ* на Радина од кумановското село Нагоричане од XIV век, Селищев заклучува дека во односново време во кумановскиот говор 3 л. мн. през. завршувало на *-у* (Селищев, 1918 : 223). Под воздејство на северните говори *-ѝ* почнало да се губи и во тетовскиот и во горанскиот, со таа разлика што во горанскиот загубата се ограничила само на глаголите од *а*-група.

Во југозападните говори загубата на *-ѝ* е самостоен процес и тој таму не е стар. Во XVI век во говорот на костурското село Богатско *ѝ* се чува, сп. *зовѝт, мирисѝт* (Gianelli – Vaillant, 1958 : 62). Причините за загубата во овие говори треба да се бараат во природата на односниов глас во финална позиција зад вокал. Кон таков заклучок води и фактот што *-ѝ* се загубило во тие говори и во членската морфема *-о(ѝ)* : *лебо, ножо*, како и во некои одделни други случаи, сп. *ѝосѝо, ѝаѝра*.

Бидејќи загубата на $\bar{ii}$ е најраширена кај глаголите од *a*-група, може да се претпостави дека процесот започнал токму кај тие глаголи. Двојното *a* (-*aa*) било доволно да се диференцира 3 л. мн. през. од 3 л. едн. кај тој тип глаголи (3 л. едн. *вика* : 3 л. мн. *викаа*), а омонимијата со 3 л. мн. на имперфектот можела да се отклони по друг начин – со местото на акцентот, сп. 3 л. мн. през. *в'икаа* : 3 л. мн. имперфект *вик'аа* во леринскиот, или со реструктурирање на имперфектната наставка, сп. *викаја* (: през. *викаа*) во некои битолски села, или *викаше* (: през. *викаа*) во малешевскиот. Една ваква претпоставка се потврдува и со фактот дека $\bar{ii}$ се загубило, главно, во оние дијалекти во коишто 3 л. мн. през. завршува на *-aa*($\bar{ii}$) кај глаголите од *a*-основи. Во источните говори, каде што овој тип глаголи во 3 л. мн. имаат завршок *-aii* (*викаii*) не се констатирани примери без $\bar{ii}$.

4.2. Тенденцијата за упростувањето на конјугациските модели 3 л. мн. го засегнува до толку што во некои говори се изедначила основата во целата парадигма на презентот, па со тоа се изменил основниот вокал во 3 л. мн. Важна улога во тој процес играла аналогијата. Таа дејствувала на два начина – вертикално во рамките на истата парадигма, и хоризонтално – преку генерализирање на наставката од еден конјугациски тип врз друг или врз сите. Првиот вид аналогија во едни говори се извршила кај сите глаголски групи, како што е случајот со северните говори, сп. во кратовскиот: *нос-е-ii* : *нос-е-мо*, *нос-е-iiше*, или *бер-е-ii* : *бер-е-мо*, *бер-е-iiше*, како во *вик-а-ii* : *вик-а-мо*, *вик-а-iiше*, во други говори тој процес се ограничил само на една или на две групи, како што е случајот, на пример, во малореканскиот, сп. *бер-е-ii* : *бер-е-ме*, *бер-е-iiше*, и *нос-и-ii* : *нос-и-ме*, *нос-и-iiше*, но : *вик-а-еii* : *вик-а-ме*, *вик-а-iiше*. Во некои говори, пак, фонолошката структура на основата останала неизменета, додека промени настанале во наставката, сп. *им-е*, *нос-е*, *бер-е* : *им-а-ме*, *нос-и-ме*, *бер-и-ме* / *бер-е-ме* во костурско-корчанските, или *им-е-еii*, *нос-е-еii*, *бер-е-еii* : *им-а-ме*, *нос-и-ме*, *бер-и-ме* / *бер-е-ме* во охридскиот; *вик-а-aii*, *бер-а-aii*, *нос-а-aii* : *им-а-ме*, *нос-и-ме*, *бер-и-ме* во дебрешкиот, *к'oi-a-a*, *i'iii-a-a*, *д'ojd-a-a*, *м'исл-а-а* : *к'oi-a-ме*, *i'iii-е-ме*, *м'исл-и-ме* (во неакцентирана позиција) во разлошкиот.

2.6. ФОРМИТЕ НА ИМПЕРФЕКТТОТ

0. На македонскиот јазичен ареал имперфектот се образува со следните наставки:

- едн. 1 л.: -x (*x'*), -в, -ф, -ј, -к, -ф, -ше, -шем,
 2 л.: -ше (-ше, -шџ, -ши), -шиши,
 3 л.: -ше (-ше, -шџ, -ши),
- мн. 1 л.: -хме (-х'ме, -хме, -хми), -шоохме, -вме, -вне, -фме, -фне, -јме, -јне,
 -кме, -кне, -фме, -аме / -еме, -шеме, -смо, -фмо, -амо / -емо, -шемо,
 2 л.: -хџе (-х'џе, -хџе, -хџи), -шоохџе, -вџе / -фџе, -јџе, -кџе, -фџе,
 -аџе / -еџе, -шеџе, -сџе,
 3 л.: -ха, (-хџ), -хја, -а, -ја, -ва, -ву, -аше, -шеа, -шев, -сва, -е (-је),

кои се додаваат на тематските вокали -а- и -е-.

1. Претставени во парадигми се среќаваат следниве форми:

<i>в'ик-а-х</i>	<i>б'ер-е-х</i>	<i>н'ос-е-х</i>
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>б'ер-е-ше</i>	<i>н'ос-е-ше</i>
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>б'ер-е-ше</i>	<i>н'ос-е-ше</i>
<i>в'ик-а-хме</i>	<i>б'ер-е-хме</i>	<i>н'ос-е-хме</i>
<i>в'ик-а-хџе</i>	<i>б'ер-е-хџе</i>	<i>н'ос-е-хџе</i>
<i>в'ик-а-ха</i>	<i>б'ер-е-ха</i>	<i>н'ос-е-ха</i>

Овој модел се јавува континуирано во гоцеделчевскиот (неврокопскиот), серско-драмските и лагадинските говори во Југоисточна Македонија и во дојранскиот во долновардарската група. Дијалектните разновидности на тој терен произлегуваат од степенот на редукцијата на вокалите во неакцентирана позиција и од рефлексацијата на *ě во акцентирани слогови.

Во неврокопскиот говор крајните вокали не подлежат на редукција, а *ě се рефлектирало во /a/, па имперфектната парадигма се јавува во следниот фонетски вид: *сџ'ах*, *сџ'аше*, *сџ'аше*, *сџ'ахме*, *сџ'ахџе*, *сџ'аха* (Мирчевъ, 1936 : 76).

Во некои говори во Драмско на редукција подлежат и крајните вокали, така што наставките за 2-3 л. едина и множинските се јавуваат во

аломорфите: -х, -ше / -ши, -хме / -хми, -хїе / -хїи, -ха, сп.: *џ'л'едаџ, џ'л'едаши, џ'л'едаши, џ'л'едаџми, џ'л'едаџїи, џ'л'едаџа; н'осех, н'осеше / н'осеши, н'осехме / н'осехми, н'осехїе / н'осехїи, н'осеха* (Плевна), одн.: *в'икаџ, в'икаши, в'икаши, в'икаџа, в'икаџа, в'икаџа* (Старчиште) – на поширок ареал во северните драмски села, каде што неакцентираното /e/ се редуцира во [a].

Слична појава можеме да следиме и во дел од серските говори, сп.: *џ'л'едаџ, џ'л'едаше, џ'л'едаше, џ'л'едаџме, џ'л'едаџїе, џ'л'едаџа; н'осех, н'осеше, н'осеше, н'осехме, н'осехїе, н'осеха* (Секавец), *џ'л'едаџ, џ'л'едаши, џ'л'едаши, џ'л'едаџми, џ'л'едаџїи, џ'л'едаџа* (Негован), како и во сушко-височкиот, сп.: *в'икаџ, в'икаши'и, в'икаши'и, в'икаџми, в'икаџїи, в'икаџа; с'ад'ах, с'ад'аши'и, с'ад'аши'и, с'ад'ахми, с'ад'ахїи, с'ад'аха* (Голомб, 1960/1961 : 155).

Забелешка: Во сушко-височкиот *џ > /'а/ во акцентиран слог, одн. /'а/ во неакцентиран.

Во градскиот дојрански говор наставките не претрпеле промени поради редукцијата, меѓутоа во него настанале промени во тематската наставка по морфолошки пат, сп.: *їл'еїаџ, їл'еїаши, їл'еїаши, їл'еїаџме, їл'еїаџїе, їл'еїаџа*, по аналогија и кај глаголите од а-конјугација: *'имаџ, 'имаше, 'имаше, 'имаџме, 'имаџїе, 'имаџа*, или: *'имаџ, 'имаше, 'имаше, 'имаџме, 'имаџїе, 'имаџа* (Пеев, 1979 : 89).

1.1. На еден поширок ареал во источна Македонија на правецот Благоевград – Петрич – Кукуш – Солун на запад приближно до Кочани – Струмица – Воден во наставката за 3 л. мн. /х/ се загубило и како наставка се јавува -а, сп. парадигма:

<i>в'ика-х</i>	<i>н'осе-х</i>	
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	
<i>в'ика-хме</i>	<i>н'осе-хме</i>	
<i>в'ика-хїе</i>	<i>н'осе-хїе</i>	
<i>в'ика-а</i>	<i>н'осе-а</i>	(поретко и <i>н'осе-ја</i> – со хијатско ј).

Сп.: Благоевградско: *в'икаџ, в'икаше, в'икаше, в'икаџме, в'икаџїе, в'икаа* (Раздол, Лешко);

Петричко: *џ'л'едаџ, џ'л'едаше, џ'л'едаџме, џ'л'едаџїе, џ'л'едаа; н'осех, н'осеше, н'осехме, н'осехїе, н'осеа; б'ерех, б'ереше, б'ерехме, б'ерехїе, б'ереа* (Петрич).

Кочани: *'имаџ, 'имаше, 'имаџме, 'имаџїе, 'имаа; б'ерех, б'ереше, б'ерехме, б'ерехїе, б'ереа*.

1.1.1. Во долновардарските говори јужно од Беласица и Коџуф на правецот Кукуш – Солун и Гевгелија – Воден поради редукцијата на

неакцентиранието вокали се извршиле некои промени како во фонетската страна на наставките, така и во тематската наставка.

Во гевгелискиот и во кукушкиот говор глаголите од сите групи формирале единствен конјугациски модел, сп.:

– во гевгелискиот: *в'иках, в'икше, в'икше, в'икахше, в'икахше, в'икаа; ѿл'е-ѿах, ѿл'еѿше, ѿл'еѿше, ѿл'еѿахше, ѿл'еѿахше, ѿл'еѿаа* (Ивановъ, 1932 : 89);

– во кукушкиот: *џл'едах, џл'едише, џл'едише, џл'едахше, џл'едахше, џл'едаа; н'осах, н'осише, н'осише, н'осахше, н'осахше, н'осаа* (Пеев, 1987 : 253);

– во говорот на Гуменџа: *н'осих, н'осиша, н'осиша, н'осихна, н'осихна, н'осиша;*

– во ениџевардарскиот: *бл'увах, бл'уваше, бл'уваше, бл'увахне, бл'увахше, бл'уваа; с'ечих, с'ечише, с'ечише, с'ечихне, с'ечихше, с'ечија;*

– во кулакискиот: *'идих, 'идиши, 'идиши, 'идихми, 'идихше, 'идија;*

– во воденскиот: *б'ех, б'еше, б'еше, б'ехме, б'ехше, б'еа; џл'едах, џл'едише, џл'едише, џл'едахше, џл'едахше, џл'едаа; ѿл'еѿих, ѿл'еѿше, ѿл'еѿше, ѿл'еѿихше, ѿл'еѿихше, ѿл'еѿиша* (Думевъ, 1943 : 64);

– во мегленскиот: *в'иках, в'икаше, в'икаше, в'икахше / -хне, в'икахше, в'икаа; н'осих, н'осише, н'осише, н'осихме / -хне, н'осихше, н'осија* (Саботско).

Забелешки:

1. Во гевгелискиот и кукушкиот говор во 1 л. едн. и во мн. кај глаголите од *e*-основа тематскиот вокал *-e-* се редуцирал во [a] и по тој начин основата се изедначила со глаголите од *a*-група. Во 2-3 л. едн. во гевгелискиот и воденскиот извршена е елизија: *в'икаше > в'икше, ѿл'еѿше > ѿл'еѿше*.

2. Во ениџевардарскиот и мегленскиот вокалот *-e-* се редуцирал во *-и-* : *н'осех, н'осеше... > н'осих, н'осише...*

3. Во некои мегленски и ениџевардарски пунктови во 1 л. мн. наспоредно со наставката *-хше* се јавува и *-хне* (*н* е добиено по аналогија на заменската форма: *ние бехше > ние бехне*).

1.1.2. Во некои разлошки села во 3 л. мн. како наставка се јавува *-хја* покрај *-ја*, добиена со контаминација на *-ха* и *-ја* а под влијание на 1-2 л. мн., сп.: *џл'едах, џл'едаше, џл'едаше, џл'едахше, џл'едахше, џл'едахја*, но: *н'осех, н'осеше, н'осехме / н'осееше, н'осехше, н'осеја* (Елешница, Банско; Видоески, 1987 : 9).

1.1.3. Во Западна Македонија наставките: *-х, -хше, -хше* се задржале уште во две говорни оази – во говорот на мијачкото село Смилево (Битолско), сп.: *б'ех, б'еше, б'еше, б'ехме, б'ехше, б'еје; в'иках, в'икаше, в'икаше, в'икаше, в'икаше, в'икаше* – и во говорот на муслиманите во полошките села Урвич и Јеловјане, сп. *џл'едах, џл'едаше, џл'едаше, џл'едахше, џл'едахше, џл'едаа; н'осех, н'осеше, н'осеше, н'осехме, н'осехше, н'осеа* (Видоески, 1973 : 30), како и во нивниот базичен дијалект – горанскиот, сп.: *'имах, 'имаше, 'имаше, 'имаше, 'имаа; с'ечех, с'ечеше, с'ечехме, с'ечехше, с'ечеа*, или

в'икашоx, в'икаше, в'икашоxме, в'икашоxӣе, в'икашуа (< *викашоа* – со редукција на *o > y*; Видоески, 1986 : 67).

Забелешка: Наставките *-ox, -e, -oxme, -oxīe, -oa* се преземени од аористот кај глаголите од *o*-раздел (*рекоx, рече...*) и се додадени на новата имперфектна основа проширена со *-и-*.

1.1.4. Во малешевско-пијанечките говори во Североисточна Македонија во 3 л. мн. наставката *-а* се проширила со елементот *-ше* (преземен од 2-3 л. едн.) и така се добила нова наставка *-аше*, сп.: *к'о̄йаx, к'о̄йаше, к'о̄йаше, к'о̄йаxме, к'о̄йаxӣе, к'о̄йаше; 'одех, 'одеше, 'одеше, 'одехме, 'одехӣе, 'одеаше* (Делчево), *н'осех, н'осеше, н'осеше, н'осехме, н'осехӣе, н'осеаше* (Смојмирово – Беровско).

Забелешка: Проширувањето на наставката во 3 л. мн. се јавило од потребата да се избегне омонимијата со 3 л. мн. на сегашното време, сп. сегашно време: *в'икам в'икаш, в'ика, в'икаме, в'икаӣе, в'икаа* : имперфект: *в'иках, в'икахме, в'икахӣе, в'икааше; ше* после се проширило и на глаголите од *e*-основа, сп. *береа-ше, н'осеа-ше*.

2. На еден широк појас во Западна Македонија на правецот Скопје – Велес – Прилеп – Битола – Ресен – Охрид фонемата */x/* во финална позиција и пред консонант по фонетски пат се изменила во */v/* и/или во */ф/*, а во интервокална позиција се загубила напoлно, сп. *̄рех > ̄рев/ф, ̄р'ехче > ̄р'ев / фче, ̄р'ехо̄ӣ > ̄р'ео̄ӣ*. Оваа е една од важните фонетски карактеристики на западното наречје. По споменатиов процес и имперфектните наставки *-x, -xme, -xӣе, -xa* се трансформирале во: *-в, -вме, -вӣе, -а*, односно во: *-ф, -фме, -фӣе, -а*. Така парадигмата на имперфектот се јавува во следниов вид:

<i>в'ика-в/ф</i>	<i>н'осе-в/ф</i>	<i>бере-в/ф</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>бере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>бере-ше</i>
<i>в'ика-вме / -фме</i>	<i>н'осе-вме / -фме</i>	<i>бере-вме / -фме</i>
<i>в'ика-вӣе / -фӣе</i>	<i>н'осе-вӣе / -фӣе</i>	<i>бере-вӣе / -фӣе</i>
<i>в'ика-а</i>	<i>н'осе-а</i>	<i>бере-а</i>

Овие наставки превладуваат западно од линијата: Миладиновци – Катланово (на скопскиот дел) – Рудник – Велес – Црквино – Војница (во Велешко) – Плетвар – Селечка Пл. до Паралово и Скочивир (на пограничјето меѓу Пелагонија и Мариовската котлина) и на југ до линијата Паралово – Скочивир – Буково (на битолскиот дел) и до границата меѓу Малото и Големото Преспанско Езеро.

Во локалните говори во рамките на западното наречје се јавуваат разлики во наставките за 1 и 3 л. множина, како и во употребата на варијантите со /в/ и со /ф/.

2.1. Во 1 л. мн. во значителен дел од западните говори се употребуваат во конкуренција наставките *-вме / -фме* и *-вне / -фне*; негде превладуваат форми со наставката *-вме (-фме)*, на пр., во дебарските, полошките, во кои доминира заменката *ми(j)e*, а во други говори превладуваат формите со /н/, одн. *-вне / -фне*, како во кичевско-поречкиот, охридскиот, па и во говорите во Пелагонија. Во нив доминира заменскиот облик *ни(j)e*. Во вторава група говори превладува и аломорфата *-фне* (со *ф*).

2.2. Во говорот на југоисточните преспански села на правецот Љубојно – Герман, како и во говорот на муслиманите во дебарското село Џешиште, во 1 л. мн. наставката *-меф* (*в'икамеф, с'едемеф, б'еремеф*) е добиена со метатеза (*в'икафме > в'икамеф*).

2.3. Во 3 л. мн. во дебарските, струшките, долнопреспанските, подоцна ќе видиме и во костурските говори, наставката *-е* ја континуира постарата *-хе*, која е добиена како резултат на старо вкрстување на аористната наставка-*ш* и имперфектната *-хж* (Конески, 1981 : 196), сп. примери: *'имае / 'имее, в'икее, б'ерее, н'осее*.

2.4. Во некои локални говори во 3 л. мн. како наставка се јавува *-ја* – со секундарно *ј*, добиено прво кај глаголите од *е*-основи (*н'осеа > н'осеја, б'ереа > б'ереја*), а потоа се генерализирало и кај глаголите од *а*-основи (*в'икаја, к'оџаја*); се јавила потреба за отклонување на омонимијата со 3 л. мн. на сегашното време во оние говори каде што се загубила наставката *-ѝ*, сп. сег. вр.: *в'икам, в'икаш, в'ика, в'икаме, в'икаѝе, в'икаа* : импф.: *в'икаф, в'икаше, в'икаше, в'икав(ф)ме, в'икафѝе, в'икаја*.

2.5. Во скопското, делумно и во велешкото говорно подрачје како хијатски глас во 3 л. мн. се јавил гласот /в/, *сѝ. в'икава, н'осева, б'ева, б'ерева* (Скопје).

2.6. Во говорот на муслиманите во прилепското село Дебреште во 2-3 л. едн. кај глаголите од *е*-основи како тематски вокал се генерализирало *-и-*, по аналогија на сегашното време од истиот тип глаголи, сп. *н'осеф, н'осише, н'осише, н'осевме, н'осефѝе, н'осе(j)a* (: сегашно време: *н'осиши – н'оси, б'ериши – б'ери*; Видоески, 1950 : 49).

Сп. примери со целата парадигма:

Тетовско: *в'икаф, в'икаше, в'икавме, в'икафѝе, в'икаја* (Радиовце), *к'оџаф, к'оџаше, к'оџавмо, к'оџафѝе, к'оџаја* (Брезно), *н'осеф, н'осеши, н'осеши, н'осевмо, н'осефѝе, н'осеја* (Теарце);

Гостивар: *б'еџаф, б'еџаше, б'еџавме, б'еџафѝе, б'еџаа*;

Порече: н'осеф, н'осеше, н'осефне, н'осеф̄ӣе, н'осеја;
 Прилеп: б'еџаф, б'еџаше, б'еџавне/-вме, б'еџаф̄ӣе, б'еџаа; б'ереш, б'ереше, б'еревне, б'ереш̄ӣе, б'ереа (Конески, 1949 : 289);
 Преспанско: 'ораф, 'ораше, 'оравне / -вме, 'ораф̄ӣе, 'ораа / 'ораја; н'осеф, н'осеше, н'осевне / -вме, н'осеф̄ӣе, н'осеја;
 Велес: ѱр'авеш, ѱр'авеше, ѱр'авевме, ѱр'авеш̄ӣе, ѱр'авеа;
 Скопје: 'имаф, 'имаше, 'имавме / -вне, 'имаф̄ӣе, 'имава;
 Дебарско: в'икаф, в'икаше, в'икафме, в'икаф̄ӣе, в'икае; н'осеф, н'осеше, н'осефме, н'осеф̄ӣе, н'осее (Дебар);
 Струшко: к'оѱаф, к'оѱаше, к'оѱафме, к'оѱаф̄ӣе, к'оѱее; б'еш, б'еше, б'ешме, б'еш̄ӣе, б'ее (Вевчани);
 Охридско: џл'едаф, џл'едаше, џл'едафме, џл'едаф̄ӣе, џл'едаја; н'осеф, н'осеше, н'осефме, н'осеф̄ӣе, н'осеја (Охрид, Пештани);
 Љубојно (Д. Преспа): с'ечеш, с'ечеше, с'ечешме, с'ечеш̄ӣе, с'ечеја.

3. Во неколку локални говори во Југозападна Македонија, главно во Корчанско и Мегленско, фонемата /x/ е заменета со /j/, исто така по фонетски пат, но во ограничен број случаи, меѓу кои и во имперфектот. По таков начин како наставки за имперфект во тие говори се јавуваат: -j, -ше, -ше, -jме / -jне, -j̄ше, -(j)а, сп.:

в'ик-а-ј	н'ос-е-ј	б'ер-е-ј
в'ик-а-ше	н'ос-е-ше	б'ер-е-ше
в'ик-а-ше	н'ос-е-ше	б'ер-е-ше
в'ик-а-јме	н'ос-е-јме	б'ер-е-јме
в'ик-а-ј̄ше	н'ос-е-ј̄ше	б'ер-е-ј̄ше
в'ик-а-(j)а	н'ос-е-(j)а	б'ер-е-(j)а

3.1. Во корчанскиот говор овој модел е наполно стабилизиран, сп. н'осеј, нос'а̄ше, нос'а̄ше, нос'а̄ме, нос'а̄ше, нос'а̄је,; ѱи'еј, ѱи'а̄ше, ѱи'а̄ше, ѱи'а̄јме, ѱи'а̄јше, ѱи'а̄је (Бобоштица, Mazon, 1936 : 86).

Така и во мегленските села, само што во нив поради редукцијата дошло до промена на тематскиот вокал (-е > -и-), сп. в'ик-а-ј, в'ик-а-ше, в'ик-а-ше, в'ик-а-јне, в'ик-а-ј̄ше, в'ик-а-ја; н'ос-и-ј, н'ос-и-ше, н'ос-и-ше, н'ос-и-јне, н'ос-и-ј̄ше, н'ос-и-ја (Пожарско), б'ер-и-ј, б'ер-и-ше, б'ер-и-ше, б'ер-и-јне, б'ер-и-ј̄ше, б'ер-и-ја, по аналогија и: џл'ед-и-ј, џл'ед-и-ше, џл'ед-и-ше, џл'ед-и-јне, џл'ед-и-ј̄ше, џл'ед-и-ја (Црнешеве).

Во говорот на с. Корнишор и во соседните со него гуменциски села -j како наставка се јавува само во 1 л. едн., додека во множинските форми отсуствува, сп.: б'е-ј, б'е-ши, б'е-ши, б'е-ми, б'е-ши, б'е-а.

3.2. Незавршен процес на стабилизација на -j (место x) како наставка наоѓаме и во некои локални говори во Разлошко, спл: џл'еда-x', џл'еда-ше, џл'еда-ше, џл'еда-јме, џл'еда-x'̄ше, џл'еда-ја; н'осе-x', н'осе-ше, н'осе-ше, н'осе-јме, н'осе-

x'īe, n'ose-ja (Банско); *n'ose-x', n'ose-ше, n'ose-ше, n'ose-јме, n'ose-x'īe, n'ose-ше* (Добриниште).

4. Во неколку села во Мегленско (Тресино, Родево, Сараќиново, Цакони, Луковец и др.) место *-x* во 1 л. едн. и 1-2 л. мн. во имперфектот се јавува /*k*/, па така имперфектните наставки гласат: *-к, -ше, -ше, -кме / -кне, -кīе, -ја*, сп.:

<i>в'ик-а-к</i>	<i>н'ос-и-к</i>	<i>б'ер-и-к</i>	
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>н'ос-и-ше</i>	<i>б'ер-и-ше</i>	
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>н'ос-и-ше</i>	<i>б'ер-и-ше</i>	
<i>в'ик-а-кне</i>	<i>н'ос-и-кне</i>	<i>б'ер-и-кне</i>	
<i>в'ик-а-кīе</i>	<i>н'ос-и-кīе</i>	<i>б'ер-и-кīе</i>	
<i>в'ик-а-ја</i>	<i>н'ос-и-ја</i>	<i>б'ер-и-ја</i>	(Тресино)

Забелешки:

1. Алофоните *-кме* и *кне* во 1 л. мн. се употребуваат наспoredно, но почеста е варијантата со *-н-*.

2. Кај глаголите од *-е*-основи тематскиот вокал *-е-* по силата на редукцијата се реализира како *-и-* (*н'осек, н'осеше... > н'осик, н'осише...*).

3. Кај глаголите од *а*-група во 2-3 л. едн. тематскиот вокал може и да се испушти, сп. *џл'едак, џл'едше, џл'едше, џл'едакне, џл'едакīе, џл'едја* (Г. Родево).

4.1. Во говорот на леринското село Бапчор и во неколку села во Долна Преспа *-к* како наставка се јавува само во 1 л. едн. додека во 1-2 л. мн. отсуствува, сп.:

в'икак / в'икек, в'икаше, в'икаше, в'икаме, в'икаīе, в'икаје; с'акек, н'осек, с'и'иек (Бапчор);

н'осек, н'осеше, н'осеше, н'осеме, н'осеīе, н'осеја, наспoredно со формите: *н'осеф, н'осеше, н'осеше, н'осеме, н'осефīе, н'осеја* (Граждено).

5. На еден широк појас на правецот Крива Паланка – Кратово – Куманово – Свети Николе – Кавадарци – Мариово – Лерин – Костур – Нестрам фонемата /*x*/ се загубила напoлно во сите фонетски позиции, следствено и во наставките за имперфект. Поради тоа во повеќе локални говори имперфектните форми фонетски совпаднале со форми на други глаголски категории. И за да се избегне омонимијата се јавиле низа нови процеси што довеле и до промена како на фонемската, така и на морфемската структура на имперфектот.

5.1. Во северна Македонија на правецот Крива Паланка – Кратово – Куманово во 1 л. едн. се генерализирала наставката *-ше* како општа единска наставка (*ја, īи, он в'икаше, н'осеше*). Јужната изоглоса на оваа форма допира приближно до Злетово (на кратовскиот дел) – Свети Николе –

Џидимирци (во Овчеполието), откаде што продолжува на запад во правецот на селата Миладиновци – Оризари – Волково (на скопскиот терен; Видоески, 1962 : 205).

На тој дел од македонската јазична територија настанале промени и во множинската флексија. Тука се разграничуваат наставките за 1 л. мн. *-ме* и *-мо*. Јужната изоглоса на *-мо* допира приближно до линијата Луке – Крива Паланка – Кратово – Злетово (на кривопаланечко-кратовскиот дел) – Свети Николе – Миладиновци – Кучково (на скопскиот терен) – Челопек – Седларце (во Полог).

Во северниот дел на кумановското подрачје приближно до линијата Орашац – Довезенце – Шопско Рудари – Псача – Длабочица на југ наставките за 1 и 2 л. мн. гласат *-смо*, *-сѝе* (*в'икасмо*, *в'икасѝе*). Со преземањето на овие аористни наставки се отклонила можната омонимија со 1 и 2 л. мн. на презентот (сп. *в'икамо*, *в'икаѝе*). Во источните кривопаланечки села отклонувањето на омонимијата се извршило со проширување на наставката со елементот *-ше* од 2-3 л. едн. во сите лица и на тој начин се оформила нова имперфектна основа, сп. едн. 1-3 *'имаше-ѳ*, *'имаше-мо*, *'имаше-ѝе*, *'имаше-а*. Истиот процес се извршил и во скопскоцрногорскиот говор, сп. *'има-ше* // *'има-шем*, *'има-ше*, *'има-ше*, *им'а-шемо*, *им'а-шеѝе* // *им'аше(с)ѝе*, *им'ашеѷ*.

Во 3 л. мн. исто така настанале поместувања за да се постигне симетричност на основата со 1 и 2 л. мн. Како општа наставка се генерализирала *-ва* (*в'икава*), а во северните кумановски села на правецот Никуљане – Коинце – Жегљане – Малотино – Арбанашко *-ву* (*б'еву*, *раб'оѝеву*).

Во скопскоцрногорскиот говор се генерализирале презентските наставки кои се додаваат на проширената имперфектна основа со *-ше*, сп. *в'ика-ше* // *в'ика-ше-м*, *в'ика-ше*, *вик'а-ше-мо*, *вик'а-ше-ѝе*, *в'ика-ше-w*, *вик'а-ше-w*, како и во кривопаланечките села што се наоѓаат северно од Крива Река, сп. *в'ика-ше*, *в'ика-ше*, *в'ика-ше*, *в'ика-шемо*, *в'ика-шеѝе*, *в'ика-шеја* (Ранковце, Петралица). Во говорите каде што се употребуваат наставките *-смо*, *-сѝе*, во 1 и 2 л. мн., во 3 л. мн. се оформила наставката *-сва* по аналогија спрема 1 и 2 л.: *в'ика-смо*, *в'ика-сѝе*, *в'ика-сва* (Куманово, Видоески, 1962 : 205).

Комплетните парадигми на имперфектот во северните македонски говори на правецот Скопска Црна Гора – Куманово – Крива Паланка гласат:

5.1.1. во скопскоцрногорскиот говор:

<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-шемо</i>	<i>н'осе-шемо</i>	<i>б'ере-шемо</i>
<i>в'ика-шеѝе</i>	<i>н'осе-шеѝе</i>	<i>б'ере-шеѝе</i>
<i>в'ика-шеѷ</i>	<i>н'осе-шеѷ</i>	<i>б'ере-шеѷ</i>

5.1.2. во кумановскиот говор:

<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-смо</i>	<i>н'осе-смо</i>	<i>б'ере-смо</i>
<i>в'ика-сїе</i>	<i>н'осе-сїе</i>	<i>б'ере-сїе</i>
<i>в'ика-сва</i>	<i>н'осе-сва</i>	<i>б'ере-сва</i>

5.1.3. во кривопаланечкиот говор:

<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-шемо</i>	<i>н'осе-шемо</i>	<i>б'ере-шемо</i>
<i>в'ика-шеїе</i>	<i>н'осе-шеїе</i>	<i>б'ере-шеїе</i>
<i>в'ика-шеја</i>	<i>н'осе-шеја</i>	<i>б'ере-шеја</i>

(Ранковце),

односно: *в'ика-ше*, *в'ика-шеме*, *в'ика-шеїе*, *в'ика-ше(ј)а* // *в'ика-а* – во источните кривопаланечки села источно од Дубровница и Кркља.

5.2. Во овчеполското и кратовското говорно подрачје јужно од Крива Река во 1 и 2 л. мн. по загубата на *x* во наставките *-xмо*, *-xїе* дошло до удолжување на тематскиот вокал: *в'икахмо*, *в'икахїе* > *в'ика:мо*, *в'ика:їе*; *н'осехме*, *н'осехїе* > *н'осе:мо*, *н'осе:їе*, па потоа долгите вокали се разбиле на два кратки: *в'ика:мо* > *в'икаамо*, *н'осе:мо* > *н'осеемо*. На овој начин се избегнала омонимијата со презентот и се оформиле нови имперфектни наставки: 1-3 л. едн. *-ше*, мн. *-амо*, *-аїе*, едн. *-емо*, *-еїе* // *-амо*, *-аїе* кај глаголите од *e*-основа, сп.:

<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>н'осе-ше</i>	<i>б'ере-ше</i>
<i>в'ика-амо</i>	<i>н'осе-емо</i> // <i>н'осе-амо</i>	<i>б'ере-емо</i> // <i>б'ере-амо</i>
<i>в'ика-аїе</i>	<i>н'осе-еїе</i> // <i>н'осе-аїе</i>	<i>б'ере-еїе</i> // <i>б'ере-аїе</i>
<i>в'ика-ва</i>	<i>н'осе-ва</i>	<i>б'ере-ва</i>

Забелешка: во јужниот дел 1 л. мн. завршува на *-аме* (*в'икааеме*, *н'осееме* / *н'осеаеме*).

5.3. Интересно е да се следат овие процеси посебно на штипско-радовишкиот терен. Во одделни села во 1 л. едн. уште се пази наставката -х (понекаде и со ослабната артикулација, но сепак со морфолошка функција), додека во 1 и 2 л. мн. х се губи, негде само во 1 л. мн., сп.:

<i>д'ава-х</i>	<i>в'рше-х</i>	<i>'оре-х</i>
<i>д'ава-ше</i>	<i>в'рше-ше</i>	<i>'оре-ше</i>
<i>д'ава-ше</i>	<i>в'рше-ше</i>	<i>'оре-ше</i>
<i>д'ава-аме</i>	<i>в'рше-еме</i>	<i>'оре-еме</i>
<i>д'ава-а̄ше // д'ава-^хше</i>	<i>в'рше-е̄ше // в'рше-^хше</i>	<i>'оре-е̄ше // 'оре-^хше</i>
<i>д'ава-а</i>	<i>в'рше-а</i>	<i>'оре-а</i>

(Припечани, Штипско)

или во радовишкиот говор:

<i>н'осе-ех // н'оса-ах</i>	<i>в'ика-ах</i>	
<i>н'осе-ше</i>	<i>в'ика-ше</i>	
<i>н'осе-ше</i>	<i>в'ика-ше</i>	
<i>н'осе-еме // н'оса-аме</i>	<i>в'ика-аме</i>	
<i>н'осе-е̄ше // н'оса-а̄ше</i>	<i>в'ика-а̄ше</i>	
<i>н'осе-а // н'оса-а</i>	<i>в'ика-а</i>	(Радовиш)

(сп. сегашно време: *н'осам, н'осеш, н'осе, н'осеме, н'осе̄ше, н'оса̄ш*).

Очигледна е тенденцијата да се генерализира единствена основа за сите глаголи во имперфектот.

5.4. Во тиквешко-мариовските говори каде што се загубило х, омонимијата со презентот ја спасува акцентот, сп.

<i>в'ика-φ // вик'а-ше</i>	<i>с'еде-φ // сед'е-ше</i>	
<i>вик'а-ше</i>	<i>сед'е-ше</i>	
<i>вик'а-ше</i>	<i>сед'е-ше</i>	
<i>вик'а-ме</i>	<i>сед'е-ме</i>	
<i>вик'а-ше̄</i>	<i>сед'е-ше̄</i>	
<i>вик'а-а</i>	<i>сед'е-а</i>	

(Градско – Тиквеш,
Витолишта)

(Мариово, сп. през. *в'икам, в'икаш, в'ика, в'икаме, в'ика̄ше, в'ика̄ш*; *н'осам, н'осиш, н'осе, н'осиме, н'осӣше, н'оса̄ш*; *б'ера(м), б'ериш, б'ере, б'ериме, б'ерӣше, б'ера̄ш*).

5.5. Во источните лерински села на правецот Асаново – Сакулево – Поплжани – Зеленич и на исток до границата со воденскиот говор наставката *-ше* се зацврстила на полно во 1 л. едн., сп.:

<i>вик'аше</i>	<i>нос'еше</i>	<i>бер'еше</i>	
<i>вик'аше</i>	<i>нос'еше</i>	<i>бер'еше</i>	
<i>вик'аше</i>	<i>нос'еше</i>	<i>бер'еше</i>	
<i>вик'аме</i>	<i>нос'еме</i>	<i>бер'еме</i>	
<i>вик'аше</i>	<i>нос'еше</i>	<i>бер'еше</i>	
<i>вик'а(ј)а</i>	<i>нос'е(ј)а</i>	<i>бер'е(ј)а</i>	(Секулево, Зеленич)

секогаш со акцентот на тематскиот вокал (сп. през.: *в'икам*, *в'икаме*, *в'икаше*; *н'осам*, *н'осиме*, *н'осише*; *б'ерам*, *б'ериме*, *б'ерише*).

5.6. Во кајларскиот говор исто така акцентот во имперфектот паѓа на тематскиот вокал, вклучувајќи го и првото лице еднина:

<i>им'а-φ</i>	<i>нус'е-φ</i>	<i>џи'е-φ</i>
<i>им'а-ше</i>	<i>нус'е-ше</i>	<i>џи'е-ше</i>
<i>им'а-ше</i>	<i>нус'е-ше</i>	<i>џи'е-ше</i>
<i>им'а-ме</i>	<i>нус'е-ме</i>	<i>џи'е-ме</i>
<i>им'а-ше</i>	<i>нус'е-ше</i>	<i>џи'е-ше</i>
<i>им'а-ја</i>	<i>нус'е-(ј)а</i>	<i>џи'е-(ј)а</i>

(Тремно, през.: *'имам*, *'имаи*, *'имаме*, *'имаше*; *н'осам*, *н'осиш*, *н'осе*, *н'осиме*, *н'осише*).

5.7. На костурското говорно подрачје, каде што *x* исто така се загубило во морфемите за имперфектот, со исклучок на некои јужни периферни села во Костенаријата во 1 л. едн., преструктурирањето на оваа форма одело во правец на нејзиното индивидуализирање по однос на презентот и аористот. Во тие говори во имперфектот се извршиле неколку процеси: во завршокот во 1 л. едн., во наставката за 3 л. мн., во тематскиот вокал на имперфектната основа, во местото на акцентот, во неколку случаи и во другите наставки.

Во 1 л. едн. *x* се јавува уште во неколку села во областа Костенарија: *в'иках* / *в'иких*, *н'осих* (Сничени, Жужелци, Мангила). Во источниот дел на полскиот костурски говор на правецот Рупишта – Горенци – Куманичево – Загоричани во еднината во сите лица се генерализирала наставката *-ше*, како и во соседните лерински села. Во јужнопреспанските села, гранични со западното наречје, како наставка за 1 л. едн. се зацврстило *-φ* (но не и во множинските форми), сп. *в'икаφ*, *ј'адеφ*, но *в'икаме*, *ј'адеме*... (Лак, Граждано). Во говорот на с. Бапчор, поретко и во Тиолишта како наставка се јавува *-к* (*бек*, *'имак*, *ј'адек* – за тоа спомнавме погоре). На сета друга територија на овој географски регион 1 л. едн. завршува на *-е-φ* (*н'осех* >

н'осе, б'ерех > б'ере, по аналогија после *-е* е пренесено и на глаголите од *а*-конјугација: *в'иках > в'ика > в'ике*).

Во 3 л. мн. наставката *-е* (*вика-е, носе-е*) добиена е, како што истакнавме порано, од постарата *-хе* (в.т. **2.3**). Границата меѓу *-е* и *-а* оди приближно по границата меѓу леринскиот и костурските говори на правецот Мокрени – Бапчор – Статица.

Промените во тематскиот вокал ги засегнуваат, главно, глаголите од *а*-група и имаат тенденција да се постигне единствена основа.

5.8. Така, на костурскиот терен се констатирани следниве парадигми:

5.8.1.	<i>вик-'а-ше</i>	<i>нос-'е-ше</i>	<i>йеч-'е-ше</i>
	<i>вик-'а-ше</i>	<i>нос-'е-ше</i>	<i>йеч-'е-ше</i>
	<i>вик-'а-ше</i>	<i>нос-'е-ше</i>	<i>йеч-'е-ше</i>
	<i>вик-'а-ме</i>	<i>нос-'е-ме</i>	<i>йеч-'е-ме</i>
	<i>вик-'а-йе</i>	<i>нос-'е-йе</i>	<i>йеч-'е-йе</i>
	<i>вик-'а-е</i>	<i>нос-'е-е</i>	<i>йеч-'е-е</i>

(во Рупишта, Куманичево, Горенци, през.: *в'икам, в'икаме, в'икайе*; *н'оса, н'осиме, н'осийе*; *с'еча, с'ечиме, с'ечийе*).

5.8.2.	<i>в'ик-е-ϕ</i>	<i>н'ос-е-ϕ</i>	<i>с'еч-е-ϕ</i>
	<i>вик-'а-ше</i>	<i>нос-'е-ше</i>	<i>сеч-'е-ше</i>
	<i>вик-'а-ше</i>	<i>нос-'е-ше</i>	<i>сеч-'е-ше</i>
	<i>вик-'а-ме</i>	<i>нос-'е-ме</i>	<i>сеч-'е-ме</i>
	<i>вик-'а-йе</i>	<i>нос-'е-йе</i>	<i>сеч-'е-йе</i>
	<i>вик-'а-(j)е</i>	<i>нос-'е-(j)е</i>	<i>сеч-'е-(j)е</i>

– во централниот дел на областа со градскиот говор и во областа Корешча (Тиолишта, Жервени, Поздивишта, Кономлади, Брезница, Косинец, Новоселјани, Чука, Крчишта и др., сп. през.: *в'икам, в'икаме, в'икайе*; *н'оса, н'осиме, н'осийе*; *с'еча, с'ечиме, с'ечийе, с'ече*).

5.9. Овој модел го познаваат и некои крајни југозападни локални говори со таа разлика што акцентот паѓа на коренската морфема, сп.: *в'ике, в'икаше, в'икаме, в'икайе, в'икае; ј'аде, ј'адеше, ј'адеме, ј'адейе, ј'адее; и'уле, и'улеше, и'улеме, и'улейе, и'улее* (Езерец, Слимница).

5.10. Во северните костенариски села кај глаголите од *а*-група во множинските форми како тематски вокал се јавува *-е-*, секако по аналогија на глаголите од *е*-основа и на тој начин е отклонета омонимијата со презентските форми, сп. *в'ик-е-ϕ, в'ик-а-ше, в'ик-а-ше, в'ик-е-ме, в'ик-е-йе, в'ик-е-е*, како во: *н'ос-е-ϕ, н'ос-е-ше, н'ос-е-ме, н'ос-е-йе, н'ос-е-е* (през., *в'икаме, в'икайе, в'ике* – Гратче, Псоре, Марковени).

Во Јановени процесот на генерализирањето на *-e* како тематски вокал се проширил и на 2-3 л. еднина, така што имперфектната основа кај сите глаголи завршува на *-e*, сп.:

<i>'им-е-φ</i>	<i>с'ед-е-φ</i>	<i>б'ер-е-φ</i>
<i>'им-е-ше</i>	<i>с'ед-е-ше</i>	<i>б'ер-е-ше</i>
<i>'им-е-ше</i>	<i>с'ед-е-ше</i>	<i>б'ер-е-ше</i>
<i>'им-е-ме</i>	<i>с'ед-е-ме</i>	<i>б'ер-е-ме</i>
<i>'им-е-џе</i>	<i>с'ед-е-џе</i>	<i>б'ер-е-џе</i>
<i>'им-е-е</i>	<i>с'ед-е-е</i>	<i>б'ер-е-е</i>

5.11. Во говорот на нестрамското село Радигоже (Чифлик) среќаваме две иновации во образувањето на имперфектот – во 2-3 л. едн. основата завршува на *-и-*, во мн. на *-е-* и со акцент на пенултима, сп.:

<i>ī'ул-е-φ</i>	<i>с'ед-е-φ</i>	<i>м'иј-е-φ</i>
<i>ī'ул-и-ше</i>	<i>с'ед-и-ше</i>	<i>м'иј-ше</i>
<i>ī'ул-и-ше</i>	<i>с'ед-и-ше</i>	<i>м'иј-ше</i>
<i>ī'ул-'е-ме</i>	<i>сед-'е-ме</i>	<i>миј-'е-ме</i>
<i>ī'ул-'е-џе</i>	<i>сед-'е-џе</i>	<i>миј-'е-џе</i>
<i>ī'ул-'е-е</i>	<i>сед-'е-е</i>	<i>миј-'е-е</i>

(: през.: *ī'ул'а*, *ī'улиши*, *ī'ули*, *ī'улиме*, *ī'улиџе*, *ī'уле*; *м'ија*, *м'ијеш*, *м'ије*, *м'ијеме*, *м'ијеџе*, *м'ије*).

5.12. Во говорот на јужните костенариски села, каде што редукцијата на неакцентираниите */e/* и */o/* е уште активен процес и */x/* се пази во некои позиции, вклучувајќи и во 1 л. едн. на имперфектот, наоѓаме две варијанти на имперфектната парадигма – со генерализиран основен вокал (*-и-*) кај сите глаголи и со извесно ограничување на процесот, сп.:

а) <i>в'ик-и-х</i>	<i>ī'ер-и-х</i>	<i>ī'и-и-х</i>
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>ī'ер-и-ше</i>	<i>ī'и-и-ше // ī'и-ј-ше</i>
<i>в'ик-а-ше</i>	<i>ī'ер-и-ше</i>	<i>ī'и-и-ше // ī'и-ј-ше</i>
<i>в'ик-и-ме</i>	<i>ī'ер-и-ме</i>	<i>ī'и-и-ме</i>
<i>в'ик-и-џе</i>	<i>ī'ер-и-џе</i>	<i>ī'и-и-џе</i>
<i>в'ик-и-е</i>	<i>ī'ер-и-е</i>	<i>ī'и-и-(j)e</i>
б) <i>'им-е-φ // 'им-и-х</i>	<i>зб'орв-е-φ // зб'орв-и-х</i>	<i>ī'и-е-φ // ī'и-и-х</i>
<i>'им-е-ше</i>	<i>зб'орв-и-ше</i>	<i>ī'и-е-ше</i>
<i>'им-е-ше</i>	<i>зб'орв-и-ше</i>	<i>ī'и-е-ше</i>
<i>'им-е-ме</i>	<i>зб'орв-и-ме</i>	<i>ī'и-е-ме</i>
<i>'им-е-џе</i>	<i>зб'орв-и-џе</i>	<i>ī'и-е-џе</i>
<i>'им-е-е</i>	<i>зб'орв-и-е</i>	<i>ī'и-е-(j)e</i>

(Мангила, Жужелци, Сничени).

5.13. Значително е посложена парадигмата на имперфектот во говорот на Нестрам. Тука настанале промени и во наставките и во тематскиот вокал. Глаголите од секоја група имаат свој посебен конјугациски модел, сп.:

а)	<i>в'ик-е-φ</i> <i>в'ик-а-шиши</i> <i>в'ик-а-ше</i>	<i>в'ик-е-ме</i> <i>в'ик-е-ѿе</i> <i>в'ик-е-е</i>		
б)	<i>н'ос-е-φ</i> <i>н'ос-и-шиши</i> <i>н'ос-и-ше</i> <i>н'ос-е-ме</i> <i>н'ос-е-ѿе</i> <i>н'ос-е-е</i>	<i>ѿ'ши-е-φ</i> <i>ѿ'ши-и-шиши</i> <i>ѿ'ши-и-ше</i> <i>ѿ'ши-е-ме</i> <i>ѿ'ши-е-ѿе</i> <i>ѿ'ши-е-е</i>	<i>к'уѿв-е-φ</i> <i>к'уѿв-и-шиши</i> <i>к'уѿв-и-ше</i> <i>к'уѿв-е-ме</i> <i>к'уѿв-е-ѿе</i> <i>к'уѿв-е-е</i>	
в)	<i>ѿ'к'а-е-φ</i> <i>ѿ'к'а-е-шиши</i> <i>ѿ'к'а-е-ше</i> <i>ѿ'к'а-е-шеме</i> <i>ѿ'к'а-е-шеѿе</i> <i>ѿ'к'а-е-(j)e</i>	<i>ѿ'е-е-φ</i> <i>ѿ'е-е-шиши</i> <i>ѿ'е-е-ше</i> <i>ѿ'е-е-шеме</i> <i>ѿ'е-е-шеѿе</i> <i>ѿ'е-е-(j)e</i>	<i>ѿ'и-е-φ</i> <i>ѿ'и-е-шиши</i> <i>ѿ'и-е-ше</i> <i>ѿ'и-е-шеме</i> <i>ѿ'и-е-шеѿе</i> <i>ѿ'и-е-(j)e</i>	<i>бр'о-е-φ</i> <i>бр'о-е-шиши</i> <i>бр'о-е-ше</i> <i>бр'о-е-шеме</i> <i>бр'о-е-шеѿе</i> <i>бр'о-е-(j)e</i>

(: през.: *в'икум, в'икаш, в'ика, в'икаме – в'икуме, в'икаѿе, в'ике; ѿ'ија, ѿ'иеш, ѿ'ие, ѿ'иеме, ѿ'иеѿе, ѿ'ие; бр'оја, бр'оеш, бр'ое, бр'оеме, бр'оеѿе, бр'ое; н'оса, н'осиши, н'оси, н'осиме, н'осиѿе, н'осе; б'ера, б'ериши, б'ери, б'ериме, б'ериѿе, б'ере, Видоески, 1989 : 64). Омонимијата кај поодделни лица меѓу имперфектот и презентот била основен фактор за реструктурирањето на имперфектната парадигма, сп. 2-3 л. мн. кај глаголите што им завршува коренската морфема на вокал, през: *ѿ'к'ае-ме, ѿ'к'аеѿе; ѿ'ееме, ѿ'ееѿе; ѿ'иеме, ѿ'иеѿе; бр'оеме, бр'оеѿе* : импф.: *ѿ'к'ае-ше-ме, ѿ'к'ае-ше-ѿе, ѿ'ее-ше-ме, ѿ'ие-ше-ме, бр'ое-ше-ме*, итн. Влијанието на презентот јасно се покажува и врз наставката *-шиши (-ше + -и)* во 2 л. еднина.*

5.14. Показателни за еволуцијата на парадигмата на имперфектот можат да бидат и формите на имперфектот во долнопреспанските села кои граничат со западното наречје. Во 1 л. едн. како наставка се генерализирала фонемата *-φ*, секако со наклон на горнопреспанскиот говор, каде што *x > φ* во финална позиција, а во некои села има наставка *-к* (за тоа стана збор порано, в.т. **4**), сп.:

<i>в'ика-φ</i>	<i>в'ика-ме</i>	<i>ј'аде-φ</i>	<i>ј'аде-ме</i>
<i>в'ика-ше</i>	<i>в'ика-ѿе</i>	<i>ј'аде-ше</i>	<i>ј'аде-ѿе</i>

в'ика-ше   *в'ика-а*   *ј'аде-ше*   *ј'аде-а*

покрај: *в'ик-е-φ*, *в'икаша...*, *ј'ад-е-φ*, *ј'адеше...* (Граждено).

Забелешка: Основните типови на парадигми се претставени графички на картата бр. 1.

6. Врз основа на претходното излагање во можност сме да ја покажеме и географската дистрибуција на одделните наставки.

6.1. Во 1 л. едн. наставката *-x*, наследена од старомакедонскиот, се задржала во источниот дел од македонската јазична територија; нејзината западна граница оди приближно по правецот Кочани (малку нешто позападно) – Штип – Радовиш – Гевгелија – Воден. Освен тоа таа се чува во костенарискиот говор во Костурско, сп. *се кр'ших*, *раб'ој'их*, *бех* (Мангила), *џ'ој'вих*, *ј'адих*, *и'ерих*, *м'еј'их* (Жужелци), *в'ихих*, *и'их* (Сничени), потоа во говорот на с. Смилево (Битолско) и во говорот на Македонците муслимани во тетовските села Урвич и Јеловјане, како и во соседниот горански говор. На другата територија фонемата */x/* во финална позиција се изменила фонетски во */v/*, одн. */φ/*, во */j/* и во */k/* во неколку пунктови, или наполно се загубила. По таков начин во 1 л. едн. на имперфектот се оформиле нови наставки: *-v/-φ*, *-j*, *-k*, одн. *-φ* таму каде што се загубило *x*.

Наставките *-v* и *-φ* ограничени се на западните говори. Нивната источната граница оди од пограничјето со српската јазична територија наполошкиот дел, поминува нешто малку посеверно од Скопје во правецот на селата Бардовци – Миладиновци – Катланово, од каде што свртува на југ, ја сече реката Вардар југоисточно од Велес и преку областа Клепа излегува на Плетварскиот превој (североисточно од Прилеп); од Плетвар продолжува по пл. Селечка сè до реката Црна источно од Битола, поминува јужно од Битола во правецот на с. Буково и преку планината Баба се спушта на северниот брег на малото Преспанско Езеро. Западната и северозападната граница се поклопува со јазичната граница спрема Албанија.

Наставката *-k* ограничена е на неколку пунктови во областа Меглен (во селата Тресино, Г. Родево, Сараќиново, Цакони), во говорот на костурското село Бапчор, сп. *н'осек*, *в'ик'ек*, покрај *н'осе*, *в'ик'е*, и во неколку долнопреспански села (Граждано, Орово) наспоредно со наставката *-φ*.

Наставката *-j* се среќава во неколку периферни пунктови во Јужна Македонија – во Корчанско, сп. *н'осеј*, *б'ареј* (Бобоштица), и во Мегленско, сп. *в'икај*, *н'осиј* (Г. Пожарско, Црнешеве).

Во средишните македонски говори на правецот Нестрам – Костур – Лерин – Мариово – Кавадарци – Свети Николе – Куманово – Кратово – Крива Паланка */x/* се загубило во сите позиции, следствено и како наставка за 1 л. едн. на имперфектот.

На поширок ареал на костурското говорно подрачје 1 л. едн. завршува на тематскиот вокал, сп. *н'осе-φ*, *и'ече-φ*, *с'еде-φ*, а според нив и *в'ике-φ*, *к'оје-φ*,

'име-φ (: 2-3 л. н'осеше, и'ечеше, с'едеше : в'икаше, к'оѝаше, 'имаше и/или в'икеше, 'имеше). Така е во говорот на нестрамските села, во говорот на Корешчата на север до линијата Врмник – Желево, и во говорот на Пополе на исток приближно до селата Горенци и Котори.

Кајларскиот говор го задржал тематскиот вокал и кај глаголите од *a*-група, сп. *вик'а-φ, им'а-φ* (: *им'аше*) и *нус'е – нус'еше, сед'е – сед'еше* (Ранци).

Така е и во мариовскиот и тиквешките говори. Меѓутоа, во тие говори и во леринскиот има тенденција да се генерализира наставката *-ше* од 2-3 л. и во 1 л., така што *-ше* станала општа наставка во еднината на имперфектот, сп. (*јас, ти, тој / он*) *вик'аше, нус'еше, сед'еше*. Овој процес значително напреднал во леринските села на правецот Куманичево (источно од Костур) – Пателе – Чеган, во североисточните на правецот Свети Николе – Куманово – Кратово – Крива Паланка, како и во скопскоцрногорскиот наставката *-ше* се генерализирала на полно, сп. *к'оѝаше, с'ечеше* (Судиќ – Свети Николе), *в'икаше, н'осеше, б'ереше* (Злетово, Кратово), *'имаше, бр'оеше* (Куманово, Крива Паланка), *сак'аше, јад'еше* (Градско – Тиквеш), *мол'еше, сѝи'еше* (Градешница – Мариово), *вик'аше, мел'еше, чин'еше* (Чеган, Сакулево, Зеленич – Леринско).

Во скопскоцрногорскиот говор кај постарото поколение можат да се сретнат и форми на *-шем* (*в'икашем, и'ечешем*), во кои на завршетокот *-ше* се придодала наставката од 1 л. на презентот, и така 1 л. на имперфектот пак се диференцирало од 2-3 лице (в. карта бр. 2).

6.2. Во врска со наставките за 2 и 3 л. едн. покрај редукцијата на крајното *-е* во некои јужни говори, сп. *'идиши, ил'еѝиши* (Кулакија), *в'икашц* (Корнишор), *н'осишц* (Гуменца – Воденско), *џл'едашц* (Негован – Лагадинско), *иуч'иваши* (Сухо), *јадешц* (Секавец – Серско), *'имашц* (Старчиште – Драмско), треба да се истакне наставката *-иши* во нестрамскиот говор, која претставува комбинација на *-ше* и *-ш* од презентот, сп. *в'икаиши, и'еиши, н'осиши*.

6.3. Во 1 л. мн. на македонскиот терен се разграничуваат наставките *-мо* и *-ме*. Првата (*-мо*) доминира во северните говори на целиот појас од Шар Планина па до македонско-бугарската јазична граница североисточно од Крива Паланка. Јужната изоглоса на оваа наставка оди по правецот Крива Паланка – Кнежево – Јамиште – Стрмош (во Кратовско) – Судиќ – Врсаково – Богословец (во Овчеполието) – Дивље – Миладиновци – Кучково (во Скопската котлина) – Челопек – Седларце (јужно од Тетово). Јужно од споменатава граница 1 л. мн. завршува на *-ме*.

Во рамките на ареалот со завршетокот *-мо* комплетните наставки се јавуваат во фонетските состави: *-смо* (*в'икасмо, н'осесмо*), *-мо* (*в'ика:мо, н'осе:мо*), *-амо / -емо* (*в'икаамо, н'осеемо*), *-амо* (*в'икаамо, н'осеемо*), *-шемо* (*в'икашемо, н'осешемо*), *-вмо* (*в'икавмо, н'осевмо*). Географски тие се распределени на следниов начин:

Наставката *-смо* (*с* е пренесено од аористот) се јавува наспоредно со *-мо* на потесното кумановско подрачје и во поткозјачките села на југ до Крива Река и на исток до Псача и Длабочица во областа Славиште.

Јужно од Крива Река превладува наставката *-мо* наспоредно со *-амо* / *-емо*. Процесот на оформувањето на вторава наставка одел по овој пат: *в'икахмо* > *в'ика:мо* (со должина на тематскиот вокал како компензација за *х*) > *в'икаамо*, одн. *н'осехмо* > *н'осе:мо* > *н'осеемо*, а во некои локални говори и *н'осеамо* (со генерализирање на *-амо* како општа наставка кај сите глаголи).

Наставката *-иемо*, која е добиена со комбинација на *-ие* и *-мо*, превладува во Славиште и во поткозјачките села до линијата Дренак – Страцин – Топаловиќ.

Наставката *-вмо* (*в'икавмо*) ограничена е на тетовското говорно подрачје и ја континуира наставката *-вме* која превладува јужно од Челолек.

Во другите македонски дијалекти што се наоѓаат јужно од линијата Тетово – Скопје – Штип – Кочани наставката за 1 л. мн. се јавува во аломорфите: *-хме* (*б'ехме*, *'одехме*, *'имахме*), *-вме* (*б'евме*, *с'акавме*), *-фме* (*б'ефме*), *-вне* и *-фне* (*б'ефме*, *б'ефне*), *-јме* / *-јне* (*в'икајме* – *в'икајне*), *-кме* / *-кне* (*б'екме*, *'имакме* и *'имакне*), *-ме* (со удолжување на тематскиот вокал, сп. *бе:ме*, *'има:ме*), *-аме* / *-еме* (*в'икааме*, *н'осееме*) или само *-аме* (*в'икааме*, *н'осеаме*), *-иеме* (*'имаше*, *н'осеше*).

Најголем ареал зафаќаат наставките *-хме* и *-вме* (*-вне*) // *-фме* (*-фне*). Првата (*-хме*) е сочувана во југоисточните дијалекти; нејзината западна изоглоса допира приближно до линијата Кочани – Радовиш – Гевгелија – Воден. Освен тоа таа се среќава уште во неколку оази во Западна Македонија – во мијачкото село Смилево во Битолско (*б'ехме*, *'имахме*), во говорот на муслиманите во тетовските села Урвич и Јеловјане, како и во говорот на Гора. Во некои горански села се забележани и имперфектните форми со наставката *-шохме* (*вик'ашохме*, *нос'ешохме*), која претставува комбинација на наставките *-ше* за 2-3 л. едн. и аористната *-ох* + *-хме*.

Наставката *-вме*, со аломорфите *-фме* и *-вне*, *-фне*, ограничена е на западното македонско наречје. Нејзината изоглоса се поклопува со изоглосата на наставката *-в* (*-ф*) во 1 л. едн. со мали корекции на битолското и преспанското говорно подрачје. На тој дел таа оди нешто посеверно – на правецот на селата Добромир – Буково (во Битолско) – Герман – Ласка (на преспанскиот дел).

Во говорот на југозападните преспански села на правецот Арвати – Штрбово – Љубојно – Герман и во дебарското село Џепиште како наставка се употребува *-меф* (< *-вме* со метатеза), сп. *б'еремеф*, *'орамеф*, *н'осемеф*.

Во бројни западни говори покрај наставката *-вме* се среќава и *-вне*, каде што е *н* внесено аналошки од личната замена *ние* (*ние бевме* > *ние бевне*, исто во *-фме* > *-фне*: *бефме* > *бефне*; така и во *сме* > *сне*). Ова се потврдува и со фактот што во говорите каде што се употребува заменката *мие* (*мије*) – на правецот Струга – Дебар – Гостивар – Тетово – Скопје се употребуваат

само формите со *-вме* и/или *-фме*. Наставките *-вне* / *-фне* се употребуваат, главно, во централните говори (кичевскиот, поречкиот, прилепскиот, битолскиот, на велешката територија во областа Азот) и во Преспанско, сп. *ч'екафме* (Клење) : *ч'екафне* (Луково) во Дримкол, *б'еѓавне* – во прилепскиот, *в'икафне* – во кичевскиот и поречкиот, *в'идовне* – во велешкиот говор западно од Нежилово – Мартолци – Смиловци (Reiter, 1964 : 289), *'имафне* Љубаништа (Охридско).

Аломорфите *-вме* / *-вне* и *-фме* / *-фне* територијално не се многу издиференцирани. Се забележува дека вториве се пофреквентни во централните говори и во Охридско.

Наставките *-јме* / *-јне* и *-кме* / *-кне*, кои се добиени со фонетска измена на $x > j, k$, се ограничени на веќе споменатите пунктови: *-јме* во корчанскиот (*им'ајме*, *нос'ајме*), во неколку мегленски села (сп. *в'икијме*, *н'осијме* во Струпино, *в'икајне*, *н'осијне* во Г. Пожарско, Црнешево, Корнишор) и во разлошко-банскиот говор во Пиринска Македонија (*џ'ледајме*, *носејме*); *-кме* / *-кне* се констатирани во мегленските села Тресино, Г. Родево, Цакони, Луковец, сп. *к'оџакме*, *н'осикме* / *н'осикне*.

Во говорите каде што се загубила фонемата /x/ како наставка функционира *-ме* со удолжување на тематскиот вокал (*в'ика:ме*, *н'осе:ме*), и/или со проширување *-аме*, *-еме*, по расчленувањето на долгите вокали. Вториве варијанти превладуваат во говорите во Штипско, Кочанско и Радовишко, и во некои пунктови во Пијанец (*џ'ледааме*, *с'едееме*, *н'осееме*), а наставката *-ме* (со удолжен претходниот вокал) во тиквешко-мариовските и костурско-леринските говори. На битолското подрачје форми со наставката *-ме* се јавуваат сè до Тополчани, Кукуречани и Буково, негде наспоредно со формите со наставките *-вме*, *-вне* или *-фме*, *-фне* (Видоески, 1985 : 32; в. карта бр. 3).

6.4. Географската дистрибуција на наставките за 2 л. мн. се поклопува со дистрибуцијата на наставките за 1 л. мн.

6.5. Разновидностите на наставката за 3 л. мн. на имперфектот произлегуваат од процесите сврзани со континуацијата на носовката *q и на губењето на *x*. На најшироко пространство старата наставка *-xж* се изменила во *-ха*.

Во овој фонетски облик таа се задржала во југоисточните говори (гоцеделчевскиот, серско-драмските и лагадинските) на запад до линијата Гоце Делчев – Валовиште – Солун, освен тоа и во градскиот дојрански говор, сп. *б'еха*, *'имаха*, *с'едеха*, или *б'еха*, *'имаха* – со редуцирано [a] во говорите со силна редукција (во сушковисочкиот и драмските; Видоески, 1991 : 69).

Западно од споменатата линија поради загубата на /x/ во интервокална позиција како наставка останал само вокалот *-а*, сп. *џ'ледаа*, *н'осеа*, *раб'оџеа*.

Во некои локални говори во Полог, Пелагонија, Охридско, Преспанско и Леринско за да се избегне омонимијата со 3 л. мн. на презентот се јавиле хијатски гласови /j, v/ кои влегле во состав на наставката, сп. *б'еа* > *б'еја*, *н'осеа* > *н'осеја*, после и *в'икаја*, *'умаја*, *'ораја*, *бр'ојаја*, *и'ијаја* (Преспа), *им'аја*, *и'и'еја* (Кајларско), *в'икија*, *н'осија* (Струпино – Мегленско), *в'икаја* (Охрид), *кои'аја* (Мариово), *'умаја*, *в'икаја* (Тетово).

По нефонетски пат е образувана и наставката *-хја* во говорот на разлошкото село Елешница, сп. *џл'едахја* (: *џл'едахме*, *џл'едахѝе*).

Во северните говори на правецот Скопје – Куманово – Крива Паланка, каде што во интервокална позиција *х* се изменило во *в* (сп. *снава*, *ч'ова*, *м'ува* и др.) се оформила по фонетски пат наставката *-ва*, сп. *'умава*, *б'ева*, *с'едева*, *раб'оѝева*.

Во кумановскиот говор паралелно со наставката *-ва* се употребува и *-сва*, каде што е *с* добиено по аналогија од 1 и 2 л. мн., сп. *в'икасва*, *б'есва*, *с'едесва* (: *с'едесмо*, *с'едесѝе*).

Во северните кумановски села што непосредно граничат со српските јужноморавски говори се среќаваат имперфектни форми со наставката *-ву*, сп. *раб'оѝеву*, *в'икаву*, *б'еву*. Во тие говори носовката **ǝ* во сите позиции е заменета со /y/.

Во скопскоцрногорскиот говор во 3 л. мн. на имперфектот се извршил посложен процес: **хǝ* > *-ху* > *-у*- // *-ǝ* (билабијално во позиција зад вокал), сп. **итахǝ* > *имаху* > *имау*, и за да се одбегне омонимијата со презентската форма (*имау*) имперфектната основа се проширила со наставката *-ше* : *вика-ше-ǝ*, *коѝаше-ǝ*, *носеше-ǝ* (Кучевиште).

Истиот процес се извршил и во северните кривопаланечки села, но таму **ǝ* се рефлектирало во /a/, сп. *в'икашеа*, *н'осешеа* (: *в'икашемо*, *в'икашеѝе*).

Во говорот на Гора покрај наставката *а* (*'умаа*, *с'едеа*) се среќаваат и форми во 3 л. мн. со проширената наставка *-шуа* добиена од *-шоа* (со редукција на *о* > *у*), настаната како резултат на комбинација со аористната *-оа* : *вик'ашоа* > *вик'ашуа*.

Во малешевско-пијанечките говори (беровскиот, делчевскиот, благоевградскиот, разлошкиот) во 3 л. мн. се генерализирала проширената наставка *-аше* (< *-а* + *-ше*) за да се отклони омонимијата со 3 л. мн. на презентот, каде што крајното *-ѝ* се загубило кај глаголите од *а*-група, сп. *в'ика-аше*, *н'осе-аше*, *ј'аде-аше* (: през. *в'икаа*).

Во западните периферни говори на правецот Галичник – Дебар – Голо Брдо – Дримкол – Струга, во корчанскиот и во костурските говори на исток до границата со леринскиот говор како наставка за 3 л. мн. на имперфектот се јавува *-е*, во некои локални говори и со хијатско *ј* – *-је* : *'имае* – *'умаје*, *б'ее* – *б'еје* – во дебарските говори, *в'ика(ј)е*, *с'еде(ј)е* – во костурскиот корешчански говор, *'имее*, *зб'орвие*, *и'ие(ј)е* – во говорот на Костенаријата и во Нестрам. Наставката *-е*, како што веќе спомнавме погоре, претставува континуант на старото **-ε* (в.т. 5.7.; в. карта бр. 4).

Загубата на /x/ во наставките, како што покажува претходното излагање, предизвикала значителни промени во структурата на имперфектните форми. Во некои дијалекти по загубата на /x/ дошло до звуково совпаѓање на одделни форми на имперфектот со соодветните презентски форми, што предизвикало нови процеси за да се избегне омонимијата. Има говори каде што се јавиле промени во наставките – се формирале нови структури на наставките во поодделни лица по фонетски пат или по аналогија. Во други микросистеми се извршиле промени во тематскиот вокал. Вториов начин е особено изразен во југозападните периферни говори на релацијата Воден – Лерин – Костур – Нестрам.

Во говорот на мегленското село Тушин, каде што е силно изразена редуцијата, токму таа е искористена за диференцирање. Во 1 и 2 л. мн. на имперфектот кај глаголите од *a*-група тематскиот вокал *-a-*, бидејќи е во неакцентирана позиција, се редуцирал на полно, додека во соодветните презентски форми тој се задржал, сп. през.: *в'ик-а-ме, в'ик-а-ѿе* : импф.: *в'ик-ма, в'ик-ѿа*, потоа тематскиот вокал се редуцирал и во еднинските форми (*в'ик-ше*), сп. целата парадигма, импф.: (*јас*) *в'икше, (ѿи) в'икше, (он) в'икше*, мн. *в'икма, в'икѿа, в'икаа* : през. *в'икам, в'икаш, в'ика, в'икаме, в'икаѿе, в'икаѿи*. Овој модел после се пренесол и на глаголите од другите групи, сп. *б'ерше, б'ерма, б'ерѿа, б'ераа* : *б'ера, б'ершш, б'ере, б'ериме, б'ериѿе, б'ераѿи*.

Во костурскиот говор кај глаголите од *a*-група е искористен моделот од глаголите од *и*-група; по моделот: *н'осе, н'осеше, н'осеме, н'осеѿе, н'осее* (: през. *н'оса, н'осиш, н'оси, н'осиме, н'осиѿе, н'осе*), се повела и парадигмата на глаголите од *a*-група: *'име, 'имаше, 'имаше, 'имеме, 'имеѿе, 'имее* (: през. мн. *'имаме, 'имаѿе, 'име*) (Гратче, Марковени, Слимница).

Во говорот на областа Костенарија како тематски вокал во сите лица и кај сите глаголски групи се генерализирал *-e-*, сп. *н'ос-е-ѿ, н'ос-е-ше, н'ос-е-ме, н'ос-е-ѿе, н'ос-е-е; в'ик-е-ѿ, в'ик-е-ше, в'ик-е-ше, в'ик-е-ме, в'ик-е-ѿе, в'ик-е-е*.

Во нестрамскиот говор аналогијата дејствувала во два правци: во множината се генерализирал тематскиот вокал *-e-*, а во 2 л. едн. по аналогија на 2 л. едн. на презентот старата имперфектна наставка *-ше* се проширила со *-ш* (*-шшш*), сп.: *в'ик-е-ѿ, в'ик-а-шшш, в'ик-а-ше, в'ик-е-ме, в'ик-е-ѿе, в'ик-е-е*.

Во некои јужни костурски села, каде што се пази уште *-x* во 1 л. едн., како тематски вокал во множината кај глаголите од *a*-група се јавува *-и* (можеби добиено со редуција од *e!*), сп.: *в'ик-и-х, в'ик-а-ше, в'ик-а-ше, в'ик-и-ме, в'ик-и-ѿе, в'ик-и-е* (Мангила).

Во источните костурски села, пак, стариот тематски вокал останал неизменет, а морфолошката диференцијација ја регулира акцентот, сп. импф.: *им'аше* (1-3), *им'аме, им'аѿе, им'ае* : през.: *'имам, 'имаш, 'има, 'имаме, 'имаѿе, 'име* (Горенци, Рупишта).

Приведените случаи се доволни да се покаже во која мера може да влијае фонетскиот фактор врз структурата на одделни граматички форми.

2.7. ФОРМИТЕ НА ГЛАГОЛСКИОТ ПРИЛОГ

0. Глаголскиот прилог го континуира стариот *participium praesentis activi*. Во современите македонски дијалекти тој се образува со следните наставки и нивните разновидности:

- *-(e, j)ќе (-ќем),*
- *-(e, j)ќи (-ќим, -ќин),*
- *-(j)ќу (-ќум, -ќун),*
- *-(e)шӣе (-шӣем, -шӣен),*
- *-(e)шче (-шчем, -шчен),*
- *-(e)шӣи (-шӣим, -шӣин),*
- *-(e)шчи (-шчим, -шчин)*
- *-(e)шӣу (-шӣум),*
- *-шӣец,*
- *-шӣимица,*
- *-шком (-шкум),*
- *-ник,*
- *-нички (-ничким, -ничкум).*

0.1. Прашањата што се поставуваат во врска со овој глаголски облик на лингвогеографски план на македонскиот јазичен ареал се однесуваат:

- на карактерот на основата,
- на карактерот на тематскиот вокал,
- на вредностите место прасловенската секвенца **j* (стсл. -шт-) содржана во тематскиот дел,
- на видот на завршетокот,
- како и на стабилноста на овој облик во одделни дијалекти.

1. На историски план глаголскиот прилог ја континуира основата на зависните падежи на стариот *participium praesentis activi* од глаголите од *и*-основа, од типот ‘молити’: *мол-ашт-* (< **mol-ęj-*) > *мол-ешӣ-* (*мол-ешич-*, *мол-еќ-*). Кон овој тип образувања по фонетски пат се приклучиле и глаголите од *је-* / *јо-* група што им завршувала коренската морфема на палатална согласка (*л’*, *н’*), сп. *кољџшт-* > *кољџшт-* > *колешӣ-*. Секвенцата *-ашт-* > *-ешӣ-* после се проширила и кај другите глаголи (*бер-џшт-* > *бер-ашт-* > *бер-ешӣ-*, *имаџшт-* > *имаџшт-* > *имајешӣ-*). Така по образецот *молешӣ-* се образувале по морфолошки пат и *берешӣ-*, *гледајешӣ-* (место очекуваните *гледајашиӣ-*, *берашӣ-*, според развојот на **ǝ > a* во оваа позиција). По овој начин во глаголскиот прилог кај сите глаголи се генерализирала наставката *-(e)шӣ-* (со фонетските разновидности *-ешич-*, *-еќ-*).

> *вик'ееќи* > *вик'е:ќи*; сп. во охридскиот говор: *вик'ееишем* / *вик'е:ишем*, *иџр'е:ишем*, *нос'е:ишем*, *бер'е:ишем*.

1.5. На еден поширок ареал во западна Македонија (Полог, Пелагонија) и во повардарските говори на правецот Штип – Струмица – Дојран – Кукуш вокалот /e/ во секвенцата -ae- во глаголскиот прилог се десилабизирал во [i] и на тој начин се добила секвенцата -aj- : *вик'аеќи* > *вик'ајќи*, поточно *вик'а:јќи*, па после и *бер'е:јќи*, *нос'е:јќи* – во полошките, кичевскиот со говорот на Дебарца, говорите во Пелагонија (прилепскиот, битолскиот), преспанскиот и во сите привардарски говори. Можеби овој процес бил подзасилен и од мекоста на /ќ/, како што претполага Селишчев (1929 : 368).

2. Глаголскиот прилог дава континуирани ареали и во врска со континуантот на групата *tj (стсл. **шт**). На македонскиот терен денеска место *tj наоѓаме три вредности: /*шii*/, /*ишч*/ и /*ќ*/.

2.1. Првите два ја континуират стсл. група **шт** и се распоредени на еден тесен појас на македонско-албанското пограничје на запад и на југ на граничниот појас меѓу македонската и грчката јазична територија, сп. *дав'аеиши*, *иџр'аеиши*, *сед'еиши* Жировница (Дебарско), *сii'еишем* Стеблево (Голо Брдо), *иџр'е:ишем*, *нос'е:ишем* Охрид, *фарл'аишем* Бобоштица (Корча), *дав'аишем*, *вик'аишем*, *нос'еишем*, *сед'еишем* Костур; *беџ'аеишии*, *мисл'еишии* Дебар, *вик'аеишиин* Г. Папрадник (Жупа), *меii'еишии*, *иџр'аеишии* Дримкол, *нос'е:ишии* Радожда (Струга), *вик'аишиин*, *нос'еишиен* Зеленич (Леринско), *ил'еишииш'ем* Сухо (Солунско), *н'осеишии*, *ходеиши'ем*, *одеиш'ом* (Серско, Драмско), *вик'аишиица*, *одеишиица* Грмен (Гоцеделчевско), *викашиш'ом*, *носешк'ом* Елешница (Разлошко), *викаишиец* (Разлог) (на картата ареалите 2, 3).

2.2. На сета друга територија на македонскиот јазичен ареал, северно од линијата Преспа – Лерин – Солун – Валовиште место *tj има рефлекс /ќ/ со разни нијанси на палаталност: *вик'аќи*, *вик'аеќи*, *вик'ајќи*, *вик'аќим*, *вик'аќе* и др. (на картата ареалот 1).

3. Sprema завршниот вокал се изделуваат три основни морфеме на глаголскиот прилог:

- а) -*ќе* // -*ишије* (со фонетските и морфолошките варијанти: -*еќе*, -*јќе*, -*ќем*, -*еишије*, -*еише* и со партикулите -*м*, -*н*, -*ц*),
- б) -*ќи* // -*ишии* (-*еќи*, -*јќи*, -*еишии*, -*еиши* + -*м*, -*н*, -*ца*),
- в) -*ќу* (-*ќум*) // -*ишиум*.

3.1. Наставката -*ќе* // -*ишије* во сите фонетски и морфолошки варијанти на историски план ја континуира старата акузативна форма во среден род еднина (стсл. **моллште**, **несжште**), која, според Селишчев, уште од XI век

почнала да се употребува и со чисто прилошко значење (1929 : 371). Блаже Конески, пак, ја смета за континуант на множинската форма од машки род (Конески, 1981 : 183).

Во фонетскиот облик *-ке* (*-еке*, *-јке*) глаголскиот прилог се јавува, главно, во северниот дел од македонскиот јазичен ареал на правецот Крива Паланка – Кратово – Куманово – Свети Николе – Скопје – Порече. Јужната изоглоса допира приближно до линијата Злетово – Судик (на кратовско-овчеполскиот дел) – Дивље – Катланово – Ракотинци – Нова Брезница (во скопската област) и на поречкото подрачје до Македонски Брод. Освен тоа, таа е констатирана во некои пунктови во Мариово и во Тиквешијата по долината на Црна Река. Сп.: *вик'аеке*, *јад'ееке*, *нос'ееке* Кркља (Крива Паланка), *ор'аеке*, *си'аеке*, *сед'ееке* Лесново (Кратово), *ври'ееке*, *сеч'ееке* Црешево, Кучково, *злед'а:ке*, *си'е:ке*, *ика'е:ке*, *сио'е:ке*, *илеи'е:ке*, *мес'е:ке* (Порече), *вик'аке*, *јад'еке* Витолиште (Конеска, 1951 : 28), *рабои'аке*, *и'еке* Подлес (Тиквеш).

Образувањата со *-кем* (*ке + м*) се доста ретки; забележани се во некои поречки села, сп. *од'е:кем се преинаф на еден камен*; *миж'е:кем може да слеза* Звечан, и во граничната зона со образувањата на *-шиџем* / *-ичем*, сп. *знајајкем* – во ресенскиот говор (Селищев, 1929 : 371).

Варијантата *-шиџе* // *-иче* (*-ешиџе*, *-еиче*) најчесто се јавува проширена со *-м*, *-н*, *-ц* во аломорфите *-(е)шиџем*, *-(е)шиџен*, *-шиџец*, одн. *-(е)ичем*, *-(е)ичен*.

Образувањата на *-(е)ичем* доминираат, главно, во јужните и во некои југозападни периферни говори, сп. *дав'аеичем* / *дав'е:ичем*, *сед'е:ичем* во градскиот охридски говор, *зрад'аичем*, *фарл'аичем* во Бобоштица (Mazon, 1936 : 94), *иџ'раичем*, *иџарч'аичем* Нестрам (Видоески, 1989 : 66), *зред'еичем* Тиолишта (Костур), *дав'аиџем*, *ид'еиџем* Тречно (Кајлар), *ил'еиџиџи'ем*, *иуч'иваиџи'ем*, *скакаиџи'ем* Сухо (Голомб, 1960/61 : 176), *викаџиџи'ем*, *ходџиџи'ем* Г. Броди, Драмско (Иванов, 1977 : к. 30).

Формата *-иџен* е забележана во леринскиот говор, сп. *вик'аиџен*, *нос'еиџен*, *ика'еиџен* Зеленич, а *-иџец* во разлошкиот: *викаџиџец*.

Наставката *-иџем* / *-ичем*, поради совпаѓањето со некои падежни форми на *participium praesentis activi* во стариот јазик, некои ја сметаат како директен континуант на тие форми – на датив множина (стсл. **несџштѣмь**, **молџштѣмь**) (според С. Младенов, 1979 : 296), одн. на инструменталот еднина машки род според З. Голомб (1960/61 : 176-177). Формите со *-н* и *-ц* (*викаџиџен*, *викаџиџец*) ја потврдуваат претпоставката на Селищев дека "окончание *-ичем* представляет собою сочетание морфологических принадлежностей двух разных образований. *-иче* – это окончание причастной формы винит. едн. сред. рода... *-м* присоединилось позднее. Оно было вызвано воздействием наречий на *-ом*" (Селищев, 1923 : 372). Подолу ќе видиме дека *-м* се јавува и кај наставката *-ки* (*-ким*) (на картата ареалот 5).

3.2. На значително широк ареал глаголскиот прилог се јавува со наставката *-ки* / *-иши* во сите погоре приведени варијанти.

Образувањата на *-ки* (*-еки*, *-јки*, *-ким*) превладуваат во централната зона на македонската територија јужно од линијата Злетово – Свети Николе – Катланово па сè до Солун, Лерин, со исклучок на оние пунктови во Мариово и Тиквеш, што ги спомнавме погоре. Во западниот дел на Македонија наставката *-ки* (*-јки*) превладува во полошките, прилепско-битолските и во кичевско-охридските (без градскиот охридски) говори.

На тој ареал во одделни пунктови можат да се сретнат и образувања со наставките *-ким* и *-ќин*,

– сп. *бир'ејким*, *вик'ајким*, *сид'ејким* Чеган (Леринско), *сич'ејким* Меглен, *јад'ејким* Старавина (Мариово), *ѿрч'ајким* Прилеп (Конески, 1949 : 291),

– *им'аќин*, *јад'еќин*, *сид'еќин* Меглен, *вик'ајќин*, *нус'ејќин*, *сич'ејќин* Мутулово, *им'ајќин си раб'оѿа др'уѿа б'аркаш*, *сач'ејќин са удр'их*, *ѿарч'ајќин са суѿн'ах* Кукушко (Пеев, 1987 : 263).

На западната периферија од с. Жировница (во изворишниот дел на Радика) преку Дебар до Струга се употребуваат партиципски форми со наставката *-иши* (*-иши*) / *-еиши* (*-еиши*), сп. *коѿ'аеиши*, *сеч'еиши* Жировница, *дав'аеиши*, *меѿ'еиши* Ростуше, Дебар, *вик'аеиши* / *вик'еиши*, *нос'еиши* Вевчани, Радожда, *јад'еиши*, *слуш'еиши* Струга. На јужната периферија форми на *-иши* (*-иши*) се констатирани во некои пунктови во Леринско, Воденско, Серско и Драмско, најчесто проширени со *-м*, *-н*, *-мица*, *-ица*, сп.

– *јад'еишим*, *од'еишим* Пателе (Леринско), *беѿ'аишим*, *вик'аишим* Воден (Думевъ, 1943 : 63),

– *вик'аишица*, *од'еишица*, *ѿарч'еишица* Грмен (Гоцеделчевско),

– *викашч'имица* Луковец (Меглен), *биѿ'аишимица*, *варѿ'еишимица* Воден (Думевъ, 1943 : 63).

Форми на *-(е)ишин* се забележани и во некои пунктови во Дебарско, сп. *викаишин*, *носеишин* – во говорот на муслиманите во с. Г. Папрадник (на картата ареалот 4).

Кај овој тип образувања нејасно е потеклото на *-и* во наставката (*-ки*, *-иши*, *-иши*). Селишчев ја отфрла можноста *-и* да е пренесено од старата номинативна форма за женски род (стсл. *несѿшти*). "Видеть в этом *-и* окончание форм именит. едн. ж.р. нет оснований" (Селищев, 1929 : 372). Тој претполага дека *-и* тука можело да се јави под влијание на прилозите на *-ски*, *-чки*, *-иши* од типот *крвнички*, *мешечки* и др. слични.

3.3. На еден релативно тесен појас во Пелагонија на правецот Прилеп – Битола – Ресен наспоредно со прилошките образувања на *-ки* се среќаваат и форми со завршокот *-у* и *-ум*, т.е. *-ку*, *-ќум* сп. *бара'ќум* Прилеп (Конески, 1949 : 291), *вик'аќум*, *жниѿ'аќум*, *кажу'аќум* Крапа, Дебреште (Прилепско, Видоески 1950 : 49), *носе'ќум*, Вранче, *зна'ејќум*, *бид'ејќум* Кривогаштани, *носе'ќум*, *ѿрча'ќу* / *ѿрча'ќум* Тополчани, *вик'ајќум*, *ѿлач'ејќум* Преспа.

Спорадично можат да се чујат вакви форми и во некои северни поречки села, сп. *коѝаку*, *од'еку* Растеш (Видоески, 1950 : 49), и во југоисточна Македонија во Драмско, сп. *клеџешиѝ'ум*, *мѝлчешиѝ'ум* Плевна (на картата ареалот 6).

Наставката *-ум* овде е пренесена од прилозите од типот *молкум*, *мешечкум*, *лежечкум* и под влијание на јужните говори, каде што се употребуваат прилошки образувања на *-ничкум* од типот *виканичкум* (в. понатаму).

4. Класичниот *participium praesentis activi* најдоследно се чува во северните и во средишните македонски дијалекти. Во јужните говори на правецот Преспанско Езеро – Корча – Костур – Лерин – Воден – Кукуш – Серез – Драма – Гоце Делчев тој се јавува поретко, наспоредно со други прилошки формации, а во некои локални говори на тој дел дури и не се среќава, како на пример, во некои пунктови во Преспа, а во Леринско на правецот на селата Арменско – Асаново, во северозападните костурски села (Косинец, Брезница и др.), во Костенаријата, потоа во јужниот дел на битолското подрачје на линијата Дихово – Добромир – Скочивир – Живојно, како и во некои говори по долината на Струма на серско-валовишкото подрачје (сп. Иванов, 1977 : К. 30) и во гоцеделчевскиот говор. А. Мазон во својата студија за леринско-костурските говори глаголскиот прилог воопшто не го споменува (Mazon, 1923). Исто така и Хрун во монографијата за говорот на с. Дихово глаголскиот прилог како посебна морфолошка форма не го разгледува (Groen, 1977). К. Мирчев во неврокопскиот (гоцеделчевскиот) говор констатира само остаток од стариот *participium praesentis activi* во лексемата *ѝарешиѝ* (Мирчевъ, 1936). Слична појава познаваат и ароманските говори на тој ареал, па може да се претпостави дека од нив дошол и импулсот за губењето на глаголскиот прилог (Atanasov, 1990, 2.22.3; Thumb, 1974 : 236).

Во повеќе говори каде што се загубил глаголскиот прилог или се наоѓа во фаза на губење се јавиле нови прилошки образувања од нова глаголска основа.

4.1. Во костурско-леринското и преспанското говорно подрачје наспоредно со формите на *-ичем* (*викашичем*) се употребуваат и прилошки форми со суф. *-нички* / *-ничким* или *-ничкум*, а во долновардарските говори и форми со суфиксот *-ник*, сп. *баран'ичк'им*, *једен'ичк'им*, *ѝлачен'ичк'им* и *једен'ичкум*, *ѝијен'ичкум*, покрај *бер'ѝичем*, *ѝлач'ѝичем* во Бобоштица (Mazon, 1936 : 94), *влечен'ичким*, *седен'ичким* покрај *ѝлач'еичем*, *сед'еичем* во Нестрам (Видоески, 1989 : 68), *јаден'ичкум* и *јад'еичем* Езерец, *викајничкум*, *носејничкум* Леска, *јаденичкум*, *оденичкум*, *виканичкум* Лак, Шулин (Преспа), *берен'ичкум*, *носен'ичкум* Бапчор, *с'еденичкум*, *с'еченичкум* Г. Котори, *ѝрабанички*, *меѝенички*, *ѝрчаничку* покрај

мижешиџим, одешиџим Воштарени (Леринско), *викан'ичкум, каџан'ичкум* Тресино (Воден) (на картата ареалите 7, 8).

4.2. Образувањата со *-ник* почесто се среќаваат во воденско-мегленското и гевгелиско-кукушкото подрачје наспоредно со прилогот на *-јки*, сп. *џајрчан'ик, џлачин'ик* Цакони, Г. Пожарско (Меглен), *беѓан'ик, џајрчан'ик* Воден (Думевъ, 1943 : 63), *џајрчан'ик дујд'е* Гевгелија (Д. Ивановъ, 1932 : 93), *варкан'ик, лиџикан'ик, џајрчан'ик* Кукушко (Пеев, 1987 : 263) (на картата ареалот 10).

Сите овие форми се образувани од основата на глаголската придавка од невршени глаголи (*вика-н-ички, -ичким, -ичкум, -ик*).

Прилошките форми на *-ник* (*викан'ик*) можеле да настанат спрема зборообразувачкиот модел на именките на *-ик* од типот *маченик*. Тие потоа послужиле како деривациона база за прилошките формации на *-ничким / -ничкум* со наклон на образувањата од типот *лежечки, сџоечки*, одн. *лежечким* плус формите на *-ум* од типот *викум, молкум, ничкум, силум* или *близум, џолекум* (Mazon – Vaillant, 1938 : 93).

Новите зборообразувачки формации, кои се јавиле како замена на класичниот глаголски прилог, повеќе се доближиле функционално до прилозите.

Во слична функција се јавуваат и именките од типот *виканица, џирчаница* (*оџиде џирчаница*) и на *-ана* како *џирчана, малч'енаџа* Леска (Преспанско), потоа образувањата како *беѓанка* (*фана беѓ'анкаџа*) Г. Котори (Леринско), *молч'ејнчук* (< *молченичук*) во говорот на муслиманите во Жупа (Дебарско).

4.3. Во југоисточните говори (Солунско, Серско, Драмско, Гоцеделчевско, Разлошко) превладуваат партиципски форми со суфиксот *-ком* (*-кум* во неакцентирана позиција), кој се додава на основата на стариот глаголски прилог, сп. *крадеџик'ом 'иде* Кукуш (Пеев, 1989 : 263), *с'ад'ашкум, џирч'ашкум* Сухо (Голомб, 1960 : 176-177), *одеџик'ом* Секавец (Серско), *џајрчиџик'ом* Плевна (Драмско, Иванов, 1977 : К. 30), *викаџик'ом, нусеџик'ом, џееџик'ом, седеџик'ом* Елешница (Разлошко) (на картата ареалот 9).

Од истата основа се изведени и образувањата со сложениот суфикс *-ичим-ица* од типот *биѓ'аичимица, вајри'еичимица* во воденскиот и мегленскиот (Думевъ, 1943 : 63), *вик'аичимица са заѓрад'их* Меглен, како и оние со суф. *-(џиџ)ица* : *вик'аџиџица, од'еџиџица, џајрч'еџиџица* Грмен (Гоцеделчевско).

Во говорите каде што се загубил глаголскиот прилог или се наоѓа во процес на губење, неговата функција ја презеле некои синтаксички изрази – на пример, со глаголска именка, сп. *ми се смачи од одење, дојде со џлачење* (м. *одејки, џлачејки*) Добромир (Битолско, Видоески, 1985 : 40), *оџиде деџеџо џирчаница*, или со цели реченици: *Како џиџо одеше џадна* (= *одејки џадна*).

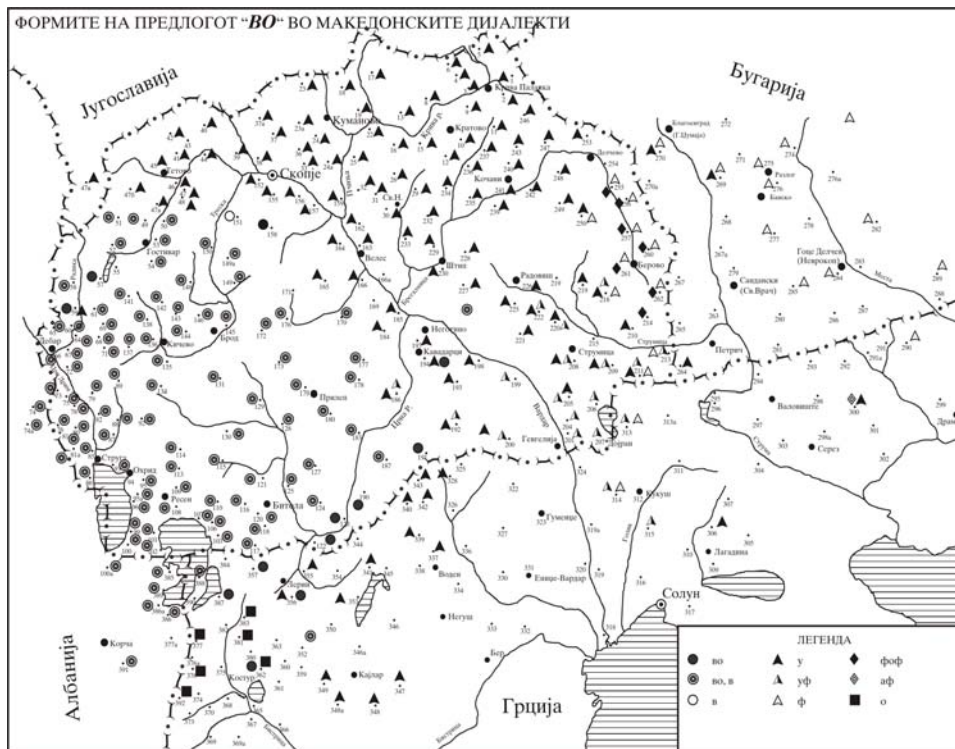

3. ЛИНГВИСТИЧКА ГЕОГРАФИЈА

3.1. Методи во проучувањето на македонските дијалекти

Проучувањето на дијалектите се изведува со помош на повеќе методи. Доколку изворите на дијалектниот материјал се во пишана форма тогаш најчесто подлежат на ексцерпција. Доколку проучувањето на дијалектите се изведува преку директен контакт со говорителите на проучуваниот дијалект, најчесто се применува **методот на анкетирање**. Тој најчесто се изведува со помош на однапред подготвени **дијалектни прашалници**. Потоа материјалот собран во прашалниците подлежи на интерпретација. Тоа значи дека материјалот може да се обработува за да се опише одреден говор / група говори, или одредена дијалектна карактеристика. Материјалот собран во прашалниците може се интерпретира и со помош на дијалектни карти кои на синтетизиран начин покажуваат одредени дијалектни карактеристики на сите јазични рамништа. На пример, Македонскиот дијалектен атлас содржи преку 300 пункта кои претставуваат населени места на целата територија на Македонија. За секој од тие пунктови е собран материјал според ист прашалник, така што за секое прашање се добиваат над 300 одговори кои потоа со посебен систем на знаци се пренесуваат на **дијалектната карта**.

Еден од најзначајните дијалектни проекти за македонската и за словенската дијалектологија е **Ойшисловенскиот лингвистички атлас (ОЛА)** кој се работи повеќе од 25 години и чиј долгогодишен раководител беше академик Божидар Видоески.

Досега се излезени повеќе томови на Атласот од областа на фонетиката и лексиката. Оптословенскиот лингвистички атлас опфаќа преку 800 пункта на сета словенска територија, а неговиот прашалник содржи повеќе од 3500 прашања. Македонските дијалекти во рамките на овој атлас се опфатени со 24 пункта на целата македонска јазична територија.

Пример од прашалникот на ОЛА:

Code	Number	Meaning	Notes
L	2190	'нравится'	свиѓа сева арџва
L	2191	'нравится' — svidi se, svida se — podoba się	
M	2192	'любит' /мать/	магната го љуби на
M	2193	'любит' — voli — kocha	саква
L	2194	'целует'	целува, рт. бацн
F (Sm)	2195	'целует' — ljubi — całuje	бацача го љуби не разгов
L	2196	'желает' /здоровья/	н'ува
L	2197	'желает' — żeli — życzy —	
F	2198	'счастье'	ка смеет
F	2199	'счастье' — sreća — szczęście	
L	2200	'жених, мужчина, имеющий невесту, будущий муж'	св'атрошник армашик
L	2201	'жених' — żarućnik, verenik — narzeczony	
L	2202	'мужчина в день свадьбы'	армасица св'атрош
L	2203	'невеста, женщина, имеющая жениха, будущая жена'	армасица св'атрош
L	2204	'невеста' — żarućnica, verenica — narzeczona	
L	2205	'женщина в день свадьбы'	армасица
L	2206	'молодая' — młoda — młódka	
L	2207	'выходит замуж'	се моти маж брак
L	2208	'выходит замуж' — udaje se — wychodzi za mąż	
L	2209	'молодая женщина; женщина, недавно вышедшая замуж'	армасица
FP	2210	'молодка, молодуха' — mlada — młódka	
P	2211	'женит(ся)' — żeni (se) — żeni (się) се шени	
P	2212	'Isg praes' — żenska se шенка	
P	2213	'inf praef'	
FP	2214	'I-pte sg m'	
P	2215	'венеч' — wieniec — wieniec	в'енеч
P	2216	'Npl' — wieniec	
L	2217	'кольцо с камнем, перстень'	арма (армашица)
L	2218	'перстень' — prsten — pierścionek	армашица
F	2219	'перстень' — prsten — pierścień	армашица
L	2220	'обручальное кольцо'	армашица
L	2221	'кольцо' — burma, prsten — obrączka	армашица (армашица)

3.2. Преглед на проблеми за прашалникот на Македонскиот дијалектен атлас

- извадок 1 -

1. Самогласки

1.1. /u/

1.1.1. надвор од акцент пред членската морфема: *дрӯгариӣе* (*дрӯгариӣе*), *женииӣе*, *неделииӣе*, *ѝланииӣе*, *селанииӣе*, *сиромасиӣе*, *сӣирииӣе*; *дрӯзииӣе*, *младииӣе*, *сӣирииӣе* и др;

1.1.2. зад друга самогласка (*и*, *ј* или *ј*): *снаи* (или *снај*, *снај*), *саи*, *лаица* (*лажица*), *двајца*; *мои* (или *мој*, *мој*), *моӣе* (или *мој̄е*), *ѝвоӣе*, *броиши*, *сӣиоши*, *ѝроица*; *кожуи* (или *кожуј*, *кожуј*), *муи* (*муви*), *ѝердуи* (*ѝердуви*), *суи* (*суви*);

1.1.3. пред /a/: *ракиа* (*ракја* или *ракија*), *судија*, *фамилија*; *ѝокрија*, *смесија*;

1.1.4. зад согласките *ч*, *ж*, *ш* под акцент и надвор од акцент (*и*, *ѝ*, *у*, *е*, *а*): *чивија* (или *чѝвија*, *чувија*), *чивлик*, *чивчија*, *чивуѝин*, *чибук*; *жив* (или *жѝф*, *жуф*), *живоѝ*, *живина*; *широк*, *шириѝ*;

1.1.5. како гласат лексемите: *брӣгада* (*бре̄гада*), *визиѝа*, *каѝиѝал*, *лисица*, *мириса*, *мирис*, *ќилим*, *маслинка*, *слезинка*, *ѝӣганица*.

1.2. /u/ „*у“ (*и* или *ѝ*): *бик*, *бил*, *бисѝар*, *виме*, *висок*, *ѝине*, *диња*, *иѝа*, *иѝар*, *јазик*, *киѝка*, *кисел*, *киѝи*, *киска*, *кива*, *кобила*, *коѝиѝо*, *кориѝо*, *мил* (*туљ), *миш*, *мислам*, *моѝика*, *риба*, *ѝасѝир*, *ѝиѝа* (*пуаеѝ), *ѝлиѝко*, *секира*, *син*, *сирење*, *сиѝ*, *сиѝа*, *сиѝико*.

1.3. /e/

1.3.1. под акцент (*е*, *е*, *е*): *еден*, *еж*, *езеро*, *елен*, *есен*, *бере*, *весел*, *вечер*, *далеку*, *девеѝ*, *же̄га*, *жена*, *желад*, *железо*, *зелен*, *зелје*, *земја*, *клен*, *кремен*, *лежи*, *лемеш*, *мед*, *ме̄га*, *ме̄у*, *мечка*, *небо*, *невесѝа*, *недела*, *ѝеѝел*, *ѝере*, *ѝеро*, *ѝече*, *ребро*, *решеѝо*, *седло*, *седум*, *село*, *сесѝра*, *ѝеле*, *ѝеѝка*, *ѝече*, *црвен*, *чело*, *чеша*, *чешел*, *шесѝ*, *шеѝа*;

1.3.2. неакцентирано *е* (*е*, *е*, *и*, *ѝ*):

1.3.2.1. пред и зад акцентиран слог: *вреѝено*, *времеѝо*, *еребица*, *еснаф*, *јадењеѝо*, *елен*, *невесѝа*, *недела*, *ѝедесеѝ*, *ѝелин*, *ѝелена*, *решеѝо*; *ѝрезеде*, *ѝренесе*, *ѝрескочи*, *ѝредаде*, *ѝреѝрча*, *ѝресели*, *не можам*, *не одам*, *не сакам*; *ме вика*, *ѝе носи*; *девојка*, *свекрва*;

1.3.2.2. во завршоците *-ел*, *-ѝел*, *-ен*, *-ер*, *-еѝ*: *кисел*, *орел*, *ѝеѝел*, *ѝеѝел*; *родиѝел*, *учиѝел*; *еден*, *есен*, *камен*, *ѝрсѝен*, *кремен*, *корен*, *рамен*, *ремен*; *вечер*, *девер*, *ѝабер*, *ѝуѝѝер*; *венеѝ*, *конеѝ*, *свеѝеѝ*, *ѝанеѝ*;

1.3.2.3. пред членската морфема: *дейџеџо (дейџеџо, дейџо), имейџо, маџарейџо, морейџо, џилейџо, џолейџо, семејџо, шишиџо; џрозјейџо, лозјейџо* и др;

1.3.2.4. на апсолутниот крај на зборот: *дейџе, име, јајце, море, џоле, сонце, срце; џрозје, лозје, здравје, колје; камење, корење, сирење; вее, џее, се смее; викаме - викаџе, имаме, носиме, сме, сџе; носејџе, седејџе;*

1.3.3. зад согласките *ч, џ, ш (е, о, у, а):* *чему (или чуму, чому), чеј, чејур, челојек, чекор, чејка, чембер, чевре, черчеве, џенџере (џенџура), џеј, џебови (џој, џобој, џобови), шебој, шербеј, шејоџи;*

1.3.4. како гласат лексемите: *уџе (оџе, еџе, шиџе), одвај (едвај, едвам), дојрва (џојрва, џејрва); џазер (џазар, џазор, газар), зејџин, измекар, кладенец, џајџериџа, сенокос, џенџере, шиџавеј (шиџавеј).*

1.4. /e/ „*џ (е, ен, ем, џ, а, ја, јо, и, ш, им)

1.4.1. *јасџиреб - јасџиреби, јаребиџа; брајџучед - брајџучеди, џледа, џоџледува, џреда, џредел, џреди, џоведар, џоведо, деведесеј, коледар, коледе, ледина, оџледало, џеда, џедесеј, џреде, ред - редови, реди, неред, вреј, џреџа (џреџа); девеј, десеј, зеј, земе, клејва, клечи, лека (леџиџа), мек, месо, месец, џамеј, џеџа, џејџиџа, џејџок, свеј, свејец, сџомне, џеџок, џресе, џреска; дејџе - дејџеџо, ждребе, џрасе, џеле, виме, име, џлеме, семе, јаџне; ме, џе, се;*

1.4.2. зад *ј:* *јазик (јозик, јаџик, јаџик, език, изик, инзик), јаџула, јадро, јаџса, јајрва, јајро, јачи, јачмен, јачмишиџе, зајак, џајак, џајџина (џајџина);*

1.4.3. зад *ч, ж, ш (е, џ, џ):* *чедо, чес, чеџо, чебриџа; жејџва, жејџвар; шејџа, шејџа;*

1.4.4. секундарно *џ во џејџел : џенџел.

1.5. /e/ „џ

1.5.1. под акцент и во неакцентирана позиџија (е, е, џ, а, 'а): *беџа, беџале, бел, белој, белил, белеџ, белези, бес, бесен - бесно, блед -о, бресџ, ведро, век, венец, вера - вераџа, верува, вејар, џнездо, џолем -о, џрев, џревоџа, џреши, зџрешиџе, девојка, дедо, дел, дели, дело, дејџе - дејџеџо, деџа, железо, зрел, свер, свезда, леб - лебој, лебови, лево, леји, залеји, лејџо, мев, мед, мера, мери - мерил, месџо, меше, млеко, мрежа, невесејџа, недела, нем, орев, џена, џесок, џејџел, џеши, џресен - џресно, река, рен, реч, свеј, сеџира, секој, семе - семиџа, сени, сенка, сено, сече - секле, слеј, снеџ, среда, среде, сџреа, џело, џера, џераше, џесен - џесно, џесеџо, човек; црево, цреј, црејџа, цреџа; бев, беше, бевме, бевџе, молеше, носеше; носејџе, седејџе (зап. начин); нозе, раџе; џоре, зиме, ниџде, овде, ујџре; јаде, јадев, јал - јале, јадење;*

1.5.2. зад согласката *џ (е, џ, а, 'а):* *џев (џав, џ'ав), џевка, џел, џела, џелина, џеди, џроџеди, џреџедува, џедило, џелува, џелувка, џена, џени, џеј, џејџиџа, џроџеји, џроџеј, џејец, џериши, џеџ;*

1.5.3. секундарно *џ: во секој.

1.6. /e/ „џ

1.6.1. во основата (е, ѓ, а): *блешѝи, ден, дење, денеска, везден, велиѓден, лек, лесен, лесноѝија, ѝолека, лен, ленено, ѝекол, ѝенушка, ѝен, ѝес, сеѓа, сеѓашен, ѝемен, ѝемница, се сѝемни, Chesѝ, шейне, шейоѝ, шев; сѝебло, сѝекло, ѝешѝа, ѝесѝ, чеѝе;*

1.6.2. во суфиксите: (-ел) *виѝел, орел, ѝеѝел, сврдел; (-ем) јарем; (-ен) овен, осѝен, ражен; бесен, болен, ѓладен, жеден, лесен; (-ец) живец, здравец, ѝалец, сѝарец;*

1.6.3. како гласат лексемите: *овес, оцеѝ;*

1.6.4. наместо старата група *свѝ (цу, цѝв): *цуѝ, цуѝи (цѝфти, цѝаѝи);*

1.6.5. наместо старата група *сѝв (су, сѝв, сѝм): *осуна, ке осуне (или сѝмна, осѝмна);*

1.6.6. наместо старата група *зѝв (сво-, су-): *сѝони (суни), сѝон (зуноѝ);*

1.6.7. во следниве лексеми: *сиѝ (сѝѝ, сисѝ), сида (сѝда, сизда), оѝинок (оѝѝѝк, оѝиѝи, оѝѝи); даска (дѝска), сѝакло - сѝекло (или поинаку), чѝиѝаник, чѝиѝаница, се чѝиѝа (во значење сака), ѝеѝка (=овка), ѝресѝиѓа, чабар (чабур, чебур).*

1.7. /a/

1.7.1. под акцент (а, а или ѓ):

1.7.1.1. во почетен слог: *баба, бардаче, даваме, јаболко;*

1.7.1.2. во друга позиција: *араѝија (арѝија), аѝаѝија, каѝаѝица, каѝалиѝиѝе, караница, киѝаѝица, кукаѝица, красѝаѝица, маѓарица, ѝадаѝица, ракаѝица, меѝалиѝиѝе, ѝадалѝиѝиѝе, седалѝиѝиѝе, дванаесѝи, ѝеѝнаесѝи; дуѝманиѝиѝе, клеѝалоѝо, ливадаѝа, маѓареѝо, одајчеѝо, облаѝиѝиѝе, коѝаѝиѝиѝе; намачкано, ѝоѝквасено, наранѝо, украдено, уѝлаѝено; накаѝиме, наранѝиме, наваѝиме, ѝораснеѝиѝе, наѝаѝнале; ова-време, она-книѓа, ѓолема-враѝа, свеѝа-вода, лева-рака, десна-ноѓа, мала-река, ѓорна-кука и др.;*

1.7.2. надвор од акцент:

1.7.2.1. пред и зад акцентуван слог: *брадаѝица, брадаѝичка, бојаѝија, валаѝица, валаѝичар, ѓраѓанец, ѓраѝиѝаѝа, караница, каѝаѝица, красѝаѝица, калаѝење, ладовина, ласѝовица, каменливо, маѓарица, маѓаре, наранѝиме, ѝадаѝица, раѝија, рабѝиѝиме, срамоѝа и др.;*

1.7.2.2. пред членската морфема (а, а, ѓ или Ѹ): *вечераѝа (или вечер'ѝа), враѝаѝа, дуѝаѝа, женаѝа, масаѝа, силаѝа, кобилаѝа, коѝулаѝа, неделаѝа, ѝоѝолаѝа, ладовинаѝа, срамоѝаѝа, рабѝаѝа, лисѝаѝа, лубеницаѝа, мајаѝа, одајаѝа, свадбаѝа, мечкаѝа и др.;*

1.7.2.3. на апсолутниот крај на зборот: *враѝа, сесѝра, чаѝа, кочина, ѝаница; добра, зелена, широка; моја, наша; видеѝа, доѝла, зела;*

1.7.2.4. во следниве членувани лексеми: *кожаѝа (или коажѝа, коѝѝа), ружаѝа; бозаѝа (или боазѝа), козаѝа, лозаѝа, солзаѝа и др.;*

1.7.3. во соседство со согласката *j* (*a, ä, e*): *jaġne* (или *jägne, eġne*), *ĵабана, ĵабанџија, ĵаџода, ĵаџлика, ĵаџурина, ĵајџе, ĵајџиња, ĵаловиџа, ĵајџија, ĵариња, ĵарем, ĵареџ, ĵасен, ĵас, ĵаска, ĵасја, ĵасна, ĵасџак, ĵајџаџан; џиџан, џријајџел, џријајџели, џојас, на џаве, обичај, слушај* и др.;

1.7.4. зад согласките *ч, ж, ш* (*a, ä, e*): *час* (*чес*), *чакија, чакишири, чардак, чаришав, чаша* (или *чеша*), *џрнчар, кочан, џечали* (или *џечели*), *воденичар, овчар-и, џрнчар-иџе, дуџничани, биџолчани; жаба* (или *жаба, жеба*), *џужари, жален, жали, жал, жар; шалвари* (или *шелвари, шолвари*), *џашиџи, шамар, кошаре, кукушани;*

1.7.5. пред согласничките групи *-нк-, -нџ-*: *банка* (или *бања, бања*), *манџал, франџа;*

1.7.6. во соседство со лабијална согласка: *баба-Сиџана* (или *боба-Сиџана*), *ваџан, мајор, наоџаку, џадина, џара; сабајле, џабор;*

1.7.7. во соседство со *р*: *џрамада* (или *џрмада*), *џраџани, џраница, џранаџа, џрадиџиџе, кравајџе, џрашул'ка, крај, сиџрана* (*сиџрна*), *џраџеза* (*џрџеза*); *барџаџи, џарџали;*

1.7.8. во следниве лексеми: *знам* (или *зно, зња*), *џознајџиџа, маџиџеџа, измаџи, снаџа, снаџ; зајак* (*зоек*), *џајак, џаџоџиџа; ваџиџир* (*ваџиџир, воџер, јаџер*), *оџар; забан* (*зобан, зџбан*), *замба, амбар, самар, канџар; маџка, мозџале, маџиџи, измаџиџи; анџел* (*ањаел*), *Андон, Андре; џаџи* (*џаџи*), *џаџиџи, џанса; осади* (*осади, озаџи*), *чаџка, чаџ, чаџ; одаџна* (*оџоџна, озаџна*), *аџан, џаџан, Дамџан; зар, зарем* (*заџр, зџрем*), *заџне, заџиџо, џаџ; баџдар* (*баџдар*), *маџар; назаџи* (*назаџи, назоџи*), *далеко* (*џолеко, џелеко*); *лаџиџа, лаџиџо; џрава - џрева; џрабаба - џребаба, џраџеџо - џреџеџо; ра(х)аџи - реџиџи.*

1.8. /a/ „ъ“ (*a, ä, o* или инаку)

1.8.1. *баџник* (или *баџник, баџник*), *лаџе, лаџиџа* (*лаџиџа, лоџиџа, оџиџа, оџиџа*), *маџла* (*моџла, маџла, мањала*), *маџка, џанџо* (*тањаџо, џоџо*), *џенџо, џоџо, кџоџо, кџоџо;*

1.8.2. пред крајното *р* (*a, o, e, ä*): *биџар* (или *биџар, биџар, биџар, биџар, биџар*), *веџар, веџар, веџар, џоџар, иџар, моџар, моџар, муџар, оџар, оџар;*

1.8.3. пред сонантот *л* (*o, a, ä*): *џеџо, реџо, сеџо, џеџо, џоџо; џеџел, џеџел, шуџелџа;*

1.8.4. пред сонантот *н*: *оџан* (*оџон, оџин, озаџн, оџен* и др.); *јаџанџа* (*јаџонџа, јаџанџа*);

1.8.5. пред сонантот *м*: *оџум, сеџум, сум* (*оџом, оџам, оџем, озаџм; сеџам, сеџом, сеџам, сеџем*); *џасамџе* (*џасомџе, пасамџе*);

1.8.6. во лексемите: *мрџов, мрџовеџ* (*мрџав, мрџавџа*); *маџоџе* (*маџаџе*); *свеџор; џаџер* (*џаџар*).

1.9. /a/ „o“

1.9.1. во кореновите слогови (*a, ä, o, ä, ä, y* одн. *ам-, ан-, аџ-, аџ-, аџ-*)

1.9.1.1. пред звучна преградна согласка (*b, ġ, d, s*): *џаба* (или *габа, џоба, гџба, габа, џуба, џамба, гџмба, гаџмба*), *џаџ, џаџе, џаџиџа, џаџ-џаџи,*

зазабица, раб, рабје, йорабува, сабоџа, џраба, драг(оџ), драгови, лаг, сџрага, џага, грати, кадела, кадрав, каде, некаде, никаде, секаде, сад-садови, џрад(оџ), џрадушка;

1.9.1.2. пред друга согласка: рака (или рока, рака, рука, рџка), маж, мадро, маде, исџади, џади, џадар, џадарница; мака, се мажи, маж-и, маџи, маџно, маџежина, џаџ, џаџец, газ-оџ, газечки, џогазечки, газер, гнас, гнасџиџа, гнасно, гнасен (гнасен, гнусен), каса, каснав, каџина, каџ, каџник, каџи, искаџи, лака, лачи, излачи, лачиме, рачник, ракав, ракаџка, сажен, скаџ, скаџиџа, сџаџка, сџаџи, сџаџиџа, сџаџало, џаџни, џаџон, џаџи;

1.9.2. во формите: се (или са, сџ, саџ, сџџ); неа, ја;

1.9.3. на апсолутниот почеток: јаглен (или ваглен, јџглен, вџглен, јоглен, оглен, еглен, углен), јагленар, јагорец, јадиџа, јаже, јажар, јаџиџа, јазол, јаџок, јаџор;

1.9.3.1. под акцент: заби, рака, џаџ, одн. зџби, рџка, џаџ; зџ: забо;

1.9.3.2. надвор од акцент: џо-заби, зџ-рака, наџ-џаџ, џрџ-џаџи, ракавиџа, скаџџиџа и др.;

1.9.4. во следниве лексеми

1.9.4.1. бабоџи (бобоџи, бабоџи), бабри, баџка, бабун, бабуноса, џаџоног или џаџуш (срп. џуџоног), биде (банди), внаџре (вноџре, внаџре, фнеџре, неџре, унуџре, наџре и др.), гужва (гожва, гџжва, гџжва), гуска (гаска, гџска), гулаб (гулуџ, голоџ, галаџ, гџлаџ, голаџ), гусџо (гџсџо, гасџо), длабок (длабук, дџбок, длобок, дубок, дџбок, дџбок, дџбок, гџлобок, гџлабок, гџлџбок, злабок), желудец (желудник, желадник, желударник, жолондик, жолондрец), какол (кокол, кукул, кукол, кркол, каклиџа, крклиџа), кука (каџиџа, каџиџа), клоџче (клаџче, клуџче, клџмо), џаџок (џаџук, џаџок, џаџок), џуџка (џџка, џаџка), џуџи (џаџи, џаџи), суд, суди (сџди, сџнди, сенди), судиџа (сендиџа);

1.9.4.2. бабџак (баџбџак), бада (баџнди = се грижи), гџрабиџа (гџлаџбиџа, гџраџбиџа = израсток на женски гради), гџангџив, гџангџало, гџангџаранга, гџруџка, кус, лукав, нужда (наџда), круг (краг, кра"г, крџ, крџк), оружје (оражје, уруџа), ораџва (ораџва), руџлиџа, се ружи, рудо, рудина, скуден, судба, судбина, суџрук, суреди, џуџ, џуџав, џруба, џрудна, џуџи, мука (=брашно, мака), мучник (=ковчег за мука);

1.9.4.3. во лексемите: желад-и (или желџнди, жолонди, жолунџи), џоџраг, џонада, џонадиџи, обрач, џадеа, сџаде, оданде, одавде; санок (сваноќ, сваноќ, свџнок и др.), еднаш (еднош, едџиш, еднуш, едџџ);

1.10. /о/

1.10.1. под акцент (о, о, џ): босо (или бџсо, б"осо, бџсо), борба, боџа, бор, вода, восок, воџска, гџосџод, голо, гора, गरे, гџсџи, дом, досџа, зора, ковец, кога, коска, корен, кожа, коза, кора, коџ, лоџ, лџква, лоџо, може, моџ, мосџ, кога, нос, нож, огон, овца, оџи, орев, осџро, осум, очи, сол, џорба;

г̃о̃й̃ово, девојка, за̃гори, изора, кокошка, окоси, основа, о̃й̃вори, й̃о̃й̃кова, й̃о̃й̃, й̃ос̃й̃, рабо̃й̃а, сабо̃й̃а, й̃о̃й̃ола, широко;

1.10.2. надвор од акцент

1.10.2.1. пред и зад акцентиран слог (о, о, у): бо̃ја̃ци̃ја, воденица, воловар, долама, домашно̃й̃о, г̃ос̃й̃од, г̃одина, г̃олем, јор̃г̃ан, јор̃г̃ован, кокошка; ко̃й̃рива, кобила, колена, кошница, кочано̃й̃, колиба, колера, ко̃яно, ко̃й̃ачи, кори̃й̃о, кошула, лобода, ло̃й̃а̃й̃а, лозница, ода̃ја, о̃г̃ледало, овдека, офицер, офицерски, й̃ро̃й̃а̃ва, й̃олиця, й̃оловина, й̃о̃й̃ола; воло̃й̃, волови̃а, дворо̃й̃, дворови, доло̃й̃, долови, коло̃й̃, колони; мо̃ј̃о̃й̃, й̃во̃ј̃о̃й̃, добрио̃й̃, зеленио̃й̃, ло̃шио̃й̃; й̃еколо̃й̃, сокол - соколо̃й̃, рекол - секол; восок, високо̃й̃, й̃есок, й̃есоко̃й̃, доби̃й̃ок; секо̃ј̃, неко̃ј̃, нико̃ј̃; немо̃й̃е и др.;

1.10.2.2. пред членската морфема: бело̃й̃о (или бел̃й̃о), високо̃й̃о, зелено̃й̃о, црвено̃й̃о, мо̃й̃овило̃й̃о, село̃й̃о, й̃рло̃й̃о итн.;

1.10.2.3. на апсолутниот крај на зборот: босо (или бос̃о, босу), добро, г̃оло, јако; коло, мес̃й̃о, масло, й̃росо, оро, рало; колена, кле̃й̃ало, о̃г̃нило, рамено; за̃јко, виучко, машко; до̃ило, рекло, секало; кросно̃й̃о, кори̃й̃о̃й̃о, мес̃й̃о, кро̃й̃ко̃й̃о и др.;

1.10.3. фонетскиот облик на следниве лексеми: викум, збо̃г̃ум, квечерум, молкум, ничкум, назорум, й̃рос̃й̃ум, мешечкум; варо̃ш, ли̃г̃о̃ш, рабо̃ш; далеко (или далеку), близо - близу; колко - колку, малко - малку, мно̃го - мно̃гу, инако - инаку, на̃й̃реко - на̃й̃реку, нао̃й̃ако - нао̃й̃аку, о̃й̃ако - о̃й̃аку, око̀ло - око̀лу, й̃олко - й̃олку; бомба, й̃ом̃а, й̃ам̃ор, й̃оздер; г̃овее (г̃увее), дори (дури), ро̃гозина, о̃й̃й̃е (у̃й̃й̃е), у̃гол (у̃гул), й̃ако̃г̃ере (й̃аку̃г̃ере); команда, коми̃а, комиси̃ја, коменди̃ја, команика, й̃цовиса; долама, долай, орница, ошаф, ро̃г̃ужа; ком̃и̃ри, во̃й̃шика - мо̃й̃овило.

1.11. /о/ „џ“

1.11.1. во коренските слогови, под акцент и надвор од акцент (о, а, ѝ): бос, боз̃је (или ба̃с, бас, базе, ба̃нц), бочва, во̃шка, во̃шлосан, дожд, дождо̃й̃, дожди, дождолец, золва, зол, ко̃га, неко̃га̃шен, мов (мох), но̃кви (но̃иви), рдоква, сон, сони̃й̃а, сони, сонува, й̃о̃га̃ш, й̃о̃га̃шен, й̃окмо; й̃о̃ј̃, ово̃ј̃, оно̃ј̃;

1.11.2. во морфемите (о, а, ѝ):

1.11.2.1. во префиксите: зовре (за̃вре), одо̃й̃не, собра, собере, со̃й̃не, со̃йна, со̃ише, со̃й̃ре, собуе, собор, соблече, сосем; воз̃глав̃је;

1.11.2.2. во суфиксите: (-ов) каков (какав, как̃в), ваков; (-ок) доби̃й̃ок (доби̃а̃к, доби̃й̃ак), о̃й̃инок, ручок (или ручек), й̃е̃й̃ок, че̃й̃вр̃й̃ок; й̃ли̃й̃ок, редок, сладок; (-чок) височок, малечок, сладичок; (-о̃й̃) лако̃й̃, ноко̃й̃, шей̃о̃й̃;

1.11.2.3. во членската морфема -о̃й̃: човеко̃й̃ (човека̃й̃, човека̃й̃), мажо̃й̃, лебо̃й̃ и др.;

1.11.3. во предлогот *с̃ъ (со, сос или са̃, са̃с): со не̃го - сос не̃го, со мене, со нож, со й̃еро итн.;

1.11.4. во предлогот *в̃ъ (в, во, вов, ов или у, ув, уф, вуф): ке оди во Ско̃й̃е (у Ско̃й̃е), в село, во село̃й̃о (у село̃й̃о);

1.11.5. во предлогот *vъzъ (воз или уз);

1.11.6. во префиксот *vъ- (в или у): *внук* (или *унук*), *вдовец*, *вдовица* (*удовица*, *јѣфдувица*, *јавдовица*, *евдовица*), *вѣторник* (*шорник*); *внесе* (или *унесе*), *воведе*, *вдена* итн.;

1.11.7. во следниве лексеми: *дѣх*, *дѣхам*, *дѣно* (= дно), *вонка* - *вѣнка*, *извѣн*, *сѣхни* (= суши, исуши); *боши* (*бѣши*), *издѣхна* (= издивна), *пѣхнувам*, *пѣхам*; *баи* (*бѣи*), *касно* (*кѣсно*), *макне* (*мѣкне*), *шакне* (*шѣкне*), *пошакне*, *пошѣкне*, *пошѣкне*; *снаа* (*снава*, *сноа*, *снѣа*, *сана*, *сѣна*, *снѣха*); *соѣи*, *соке* (*сѣи*, *сѣке*).

1.12. /y/

1.12.1. во лексемите: *жумбуи* (или *жимбиши*, *џимбиши*), *куше* (или *кише*, одн. *коше*).

1.13. /r/ - (*р*, *ѣр*, *ар*, *ѣр*, *ор*, *ѣр*, *ер*, *рѣ*, *ра*):

1.13.1. во почетокот на зборот: *рбей* (или *ѣрбей*, *орбей*, *ѣрбей*), *рва*, *ржи*, *рж* (*ѣрж*, *рѣж*), *рѣи* (*ѣрѣи*, *рѣи*, *роѣи*), *рѣа*, *рѣоса*, *рска*;

1.13.2. зад лабијална согласка: *врба* (или *вѣрба*, *вѣрба*, *ворба*, *варба*), *брдо*, *брзо*, *врне*, *чѣврѣи*, *чѣврѣок*, *шврдо*, *мрша*, *мрѣов*, *мрвка*, *мрда*, *мрси*, *ѣрво*, *ѣрсѣи*, *ѣрсѣен*, *фрла*;

1.13.3. зад нелабијална согласка: *ѣрб*, *ѣрне*, *ѣрчи*, *ѣрми*, *ѣрло*, *крѣа*, *крѣф*, *крѣоѣи*, *свекрва*; *дрво* (*дрѣво*), *држи*, *држава*, *ѣрн*, *ѣрча*, *ѣрѣи*, *ѣрска*, *ѣѣврва*, *зрно*, *срѣи*, *срна*, *срѣе*, *шѣрк*, *шѣрбо*;

Дали на изговорот на *р* влијае бројот на слоговите? Дали има разлика во изговорот меѓу акцентираното и неакцентираното *р*: сп. *бркам* : *избркам*. Дали на изговорот на *р* влијае бројот на согласките зад *р*? Има ли разлика во изговорот меѓу зборовите : *врба*, *зрно*, *ѣрло*, *срѣе* (со една согласка зад *р*), и: *крѣа*, *зрне*, *мрвка*, *ѣрсѣен*, *ѣрѣне*, *срѣлив* (со две согласки зад *р*)?

1.14. *l - (*ол*, *ѣл*, *ѣл*, *ѣл*, *лѣ*, *ал*, *ла*, *ѣ*, *о*, *у*, *ул*, *лу*):

1.14.1. зад лабијална согласка: *болва* (или *бѣва*, *бѣлва*, *балва*, *боа*, *бѣвѣа*, *бува* итн.), *јаболко*, *волк*, *волчица*, *волна*, *молчи* (*малчи*), *молзе*, *молзница*, *молња*, *ѣолжав*, *ѣолн*, *ѣолно*, *ѣолзи*, *сѣолзне*, *ѣолковник*; *Буѣарин*, *Буѣариѣа*, *буѣарски* (*Болѣарин*, *Боѣарин*, *Булѣарин*);

1.14.2. зад забна согласка: *долѣо* (или *длѣо*, *дѣлѣо*, *длѣѣо*, *дѣѣо*, *далѣо*, *длаѣо*, *длуѣо*), *должина*, *должен*, *солза*, *солзи*, *засолни*, *солнце*, *сѣолб*, *ѣолче* (или *кѣче*), *ѣолчник*;

1.14.3. зад заднонепчена согласка (*к*, *г*, *х*): *ѣолиѣа*, *ѣолиѣаме*, *ѣолиѣна*, *колк*, *колча*, *колчиѣиѣа*, *колва*, *колне*, *колбас*, *олиѣна* (*хлиѣна*);

1.14.4. зад согласката *ж*: *жолчка*, *жолчиѣиѣа*, *жолна* (*жѣуч*, *жл'учка*, *жл'уна*); *жолѣи* (*жѣлиѣо*);

1.14.5. во следниве зборови: *ѣлиѣи* (= грло), *ѣлиѣа* (= голта), *ѣолф* (животно - *пѣх*), *чун* (*чѣн*).

Дали на изговорот на рефлексот за */ влијае бројот на слоговите (како во едносложните и во повеќесложните зборови)? Дали има разлика во изговорот на вредноста за */ во акцентиран и неакцентиран слог (сп. *ж'а'л'и'и*: *ж'а'л'и'и'ни'ка'ф*, *в'л'а'к*: *в'ол'ч'и'ца* и сл.)?

1.15. Изговорот на вокални групи:

1.15.1. изговор на две еднакви самогласки во непосреден допир:

1.15.1.1. *aa* (*aa*, *a:*, *a*): *раа'и'и* (*ра:и'и*, *ра'и'и*), *саа'и'и*, *снаа*, *саан*; *имаа'и'и* (*има:и'и*, *има'и'и*), *викаа'и'и*, *имаа*, *викаа*;

1.15.1.2. *ee* (*e*, *e:*): *вее*, *вееме*, *живееме*;

1.15.1.3. *oo* (*o:*, *o*): *Марково* (*Марко:*), *букоо*, *дабоо*, *не'оо*;

1.15.1.4. *ии* (*i:*): *змии* (*зми:*, *зми*), *кории*, *судии*;

1.15.2. изговор на самогласничката група *-oa-* (како *-oa-*, *o^a*, *o:*, *o*, *va*): *и'оа* (*и'о^a*, *и'о:*, *и'о*, *и'ва*, *и'фа*), *зай'оа*, *и'оар*, *и'роа*, *осноа*, *з'о'и'оа*, *некоа*, *никоа*, *соа*, *Јоан*; *дојдоа*, *најдоа*, *рекоа*; *броам*, *с'и'оам*, *броа'и'и*, *с'и'оа'и'и*, *броал* и др.;

1.15.3. изговор на самогласничката група *-ea-* (*e^a*, *e:*, *e^a*, *ja*): *и'еа'и'и* (*и'е^aи'и*, *и'е:и'и*, *и'е'а'и'и*, *п'јат*), *се смеа'и'и*, *беа*, *делеа*, *носеа*, *седеа*, *за з'реа*, *леа*, *смеа*, *с'и'реа*, *реа*, *и'ареа*, *смрдеа*; *неа*, *насмеано* итн.;

1.15.4. изговор на самогласничката група *-oe-* (*oe*, *o^e*, *e:*, *e*, *o*, *o:*, *oј*, *y^e*, *ve*): *чоек* (*чоек*, *че:к*, *чек*, *чо^eк*, *чок*, *чоик*, *чојк*, *ч^yек*, *чвек*), *з'оедо*, *јазоец*, *и'р'з'оец*;

1.15.5. изговор на самогласничката група *-ae-* (*ae*, *a^e*, *e:*): *знае*, (*зн^aе*, *зне:*), *знаеме*, *и'кае*, *заедно*, *заем*, *заек*, *единаесет'и* итн

1.15.6. изговор на вокалните групи со /и/ како втора самогласка: *аи*, *еи*, *ои*, *уи* (*ај*, *еј*, *ој*, *уј*);

1.15.7. изговор на вокалната група *-ia-* (*иа*, *ија*, *ја*): *ракија*, *ракиа*, *ракја*.

2. С о г л а с к и

2.1. /в/

2.1.1. изговор пред самогласка:

2.1.1.1. во почетокот на зборот: *вади* (или *ади*), *вари*, *васа*; *вода* (или *ода*), *вол*, *водена*, *восок*, *води*; *вујко*; *ведро*, *вир*;

2.1.1.2. во средината: *живо'и'и*, *и'иво*, *слива* и др.;

2.1.2. изговор пред сонантите:

2.1.2.1. пред *л*: *владика* ("ладика", *ладика*), *влакно*, *влачи*, *влечко*, *црвлив*, *влезе* (*флезе*);

2.1.2.2. пред *н* во: *внесе* (*фнесе*), *вна'и'ре* (*фна'и'ре*, *на'и'ре*);

2.1.2.3. пред *р*: *врба* (*фрба*), *врсник*, *вршник*, *вр'и'и*, *врело*;

2.1.3. изговор пред забна согласка: *вдена* ("дена", *дена*), *в'и'орник*, *в'и'ор* (*ф'и'ор*);

2.1.4. изговор пред безвучна согласка: *овца (офца), крвца, врвца, црвче, мравче, кравче, мравка;*

2.1.4.1. изговор во групата св-: *сваїї (сџат, сфайї), свадба, сведен, сведок, свекор, свейи, свила, свој;*

2.1.4.2. изговор на апсолутниот крај на зборот: *крв (крф), брав, бров;*

2.1.5. изговор во суфиксите -сїво, -вски: *браїйсїво, пријаїтелсїво, сродсїво, царсїво; Јаневски, Марковски, Пеїревски, малешевски, иїеїовски и др;*

2.1.6. чување и изговор на *в* во интервокална позиција: *наїрава, осїава, иосїава, иреїрава; ѓоїово, буково, дабово; невесїа (неесїа); убавина, ирава, каїавица, секавица, наїрава, осїава, ирава; ковач, ковам, совалка, иовар, иоварам, јорѓован, воловар, букова, ѓоїова; бивол, живої; ѓоведо, ѓоведар, иовесмо, ирѓовец, човек; волови, денови, мосїови, иїовисан, иоловина, смрековина, суровица, лековийї, ѓоїови.*

2.2. /ф/ - дали се изговара *ф* или *в* во следниве случаи:

2.2.1. во почетокот на зборот: *фанела (ванела), фамилија, фаши, фес, фенер, фиданка, фийил, филџан, Филип, фира, фиранѓа, фурна, франѓа, фриуна (форїуна);*

2.2.2. во средината на зборот: *афион, кафе, кофа, куфер, Зафир, Стефан, иефїер, иајфа, ефїино;*

2.3. /м/

2.3.1. изговор на *м* пред согласката *ј* (*м, м'*): *земја, ѓламја, ламја.*

2.4. /л/

2.4.1. изговор на *л* пред задна самогласка (*а, ѓ, у*): *лази, лаком, ласїовица, лови, локва, лои, лудо, лук, ѓлава, кобила, коло, слама, ѓоло, илоїи, иолоѓ, ѓлуво, илуѓ;*

2.4.2. изговор на *л* пред согласка (*а, ѓ, у*): *алва (аѓва, аува), болно, ионеделик, силно, малку, иолку, колку, иолски, селски, иалїо, крилца, селце, колце, молци;*

2.4.3. изговор на *л* на апсолутниот крај на зборот: *виїел, вол (или воѓ, воу), Гаврил, ѓол, дол, кол, коїел, мал, мил, сїол, цел, викал, имал, зел, сїанал.*

2.5. *l' - каков глас се слуша наместо старото меко *l' (*л, л', ѓ*):

2.5.1. пред задна согласка: *валавица (вал'авица, ваљавица), валам, жалам, каишааїи, молаїи, иелаїи, солаїи, чешила, челаѓ, иоболам, иечалам, иечалаїи, ѓрклан, желаѓ, кадела, кошула, невола, недела, иосїела, селанка, фрлам, фалаїи, клуч, клун, луѓе, луїи, луїи, луїи, илука, илувачка;*

2.5.2. пред согласка: *бришалка (или бришал'ка, бришаљка), доилка, мешалка, иуїелка, совалка, желка, зелка, ирелка, болка, билка;*

2.5.3. во соседство со согласката *j*: *волја* (волја, вол'а, воља), *неволја*, *йолјак*, *селјак*, *лилјак*, *кошилјак*, *илјада*, *Силјан*; *зелје*, *илје*, *йшилје*, *колје*;

2.5.4. на апсолутниот крај на зборот: *крал*, *какол*, *кал*, *џрдел*, *родийшел*, *йријайшел*, *учийшел*, *чешел*.

2.6. /н/

2.6.1. изговор пред заднонепчените согласки (*н*, *њ*): *банка* (*баџка*), *Бранко*, *санка*, *Санко*, *Сйанко*, *сйенка*, *сенка*, *Фанка*; *мангал*, *йранџија*, *франга*, *ченгел*.

2.7. **n'* - каков глас се слуша (*н*, *њ*, *јн*, *јџ*, *њј*, *њј*):

2.7.1. во почетокот на зборот пред мека согласка: *неџов* (*њеџов*), *неџо*, *нивна*, *нива*;

2.7.2. на апсолутниот крај на зборот: *коњ* (*кон*, *којн*), *ражен*, *оџан*;

2.7.3. кај глаголите: *клања*, *мења*, *мењава*;

2.7.4. во глаголската придавка кај глаголите на *-н* во основата: *браней* (*брањеј*, *брањен*), *женей*, *раней*, *ценей*;

2.7.5. во наставките *-ње*, *-ња*, *-иња*: *камење* (*камења*, *камејне*, *камејна*), *йрсйење*, *рамење*, *йрње*; *йадиње*, *йланиње*, *џумења*, *рамења*; *имање* (*имајне*), *јадење*, *косење*, *орање*, *сирење*; *дечиња* (*дечина*), *јаџниња*, *йилиња*, *йрасиња*;

2.7.6 во следниве лексеми: *йенушка* (*йењушка*, *йенуџа*); *дење*; *диџне* (*диџње*), *џнейе*, *клекне*, *леџне*, *сйеџне*, *сйреџне*, *йекне*, *некни*, *книџа*; *џнасно*, *џнило*, *џној*, *џноишйе*, *јаџне*, *оџнило*, *оџнишйе*; *џранка*, *сенка*; *бања* (*бана*), *вишина*, *цреиња*; *йусйина* (*йусйиња*); *џребен* (*џребењ*), *дрен*, *дрмон*, *камен*, *кремен*, *косйен* (*кошйан*), *корен*, *осйен*, *йламен*, *ремен*, *черен*; *кочан*, *нишан*, *чекан*; *йрн*; *син* (*сињ*), *йрон* (*йроњ*); *буйин* (*буйињ* или *буйин*), *йарун*; *йена* (*йења*), *срна* (*срња*); *йадне*, *срейне*, *мрдне*, *йрейне*, *йрџне*; *ланско*, *уџорно*, *удолно*, *найрежно*; *брани* (или *брањи*), *кани*, *чени*, *рани*, *цени*.

2.8. /з/ - /с/

2.8.1. во почетокот на зборот пред самогласка: *заден*, (*саден*), *Зале* (*Сале*), *Заре* (*Саре*), *Занзе* (*Сансе*), *Зафир* (*Сафир*); *зева* (*сева*), *зебе* (*себе*), *земне* (*земне*), *земја* (*земна*), *зенза* (*сенса*), *зерделија* (*серделија*), *зевџар* (*севџар*), *зензер* (*сенсер*), *зид* (*сид*), *зидар* (*сидар*), *зирка* (*сирка*), *зија* (*сија*), *зифй* (*сифй*), *зиври* (*сиври*), *зира* (*сир*), *Зози* (*Сози*), *зуница* (*суница*), *Зуна* (*Суна*), *Зуфер* (*Суфер*), *зумба* (*сумба*);

2.8.2. во група со сонантите *в*, *р*, *н*: *звезда* / *свезда*, *звездица* / *свездица*, *Звечан* / *Свечан*, *звекне* / *свекне*, *звер* / *свер*, *зверка* / *сверка*, *звижди* / *свижди*, *звизна* / *свизна*, *звиска* / *свиска*, *звонец* / *свонец*, *зрџки* / *срџки*, *назре* / *насре*, *обзре* / *обсре*, *йрозре* / *йросре*, *бензин* / *бенсин*, *бронза* / *бронса*, *џанза* / *џанса*, *јанза* / *јанса*, *манзер* / *мансер*, *менза* / *менса*;

2.8.3. пред множинските наставки *-и*, *-е*: *нозе* / *носе*, *нози*, *блазе* / *бласе*, *блази* / *бласи* / *блаџи*, *белези* / *белеси*, *дирези* / *диреси* / *диреци*,

кофчези / кофчези / кофчеци, ѿолози / ѿолози, солзи / солзи, ѿомози / ѿомози.

2.9. /ѿ/-/ж/

2.9.1. ѿам (жам), ѿамија, ѿамадан, ѿаѿам, ѿеѿ, ѿиѿер, ѿин, ѿубе, оѿа, манѿа, ѿенѿере, аѿија, јабанѿија, синѿиѿ, ѿенѿере, баѿанок, ѿѿура, ѿбара.

2.10. /ј/

2.10.1. во почетокот на зборот:

2.10.1.1. пред *e*: еден (или једен), еднаш, еж, езеро, ела, елен, елек, еребиѿа, еден, е (ѿој е дојден); Евреи, Ефѿѿо;

2.10.1.2. пред *и*: име или ¹име, иѿра, иѿла, имам;

2.10.1.3. пред задна самогласка: јаѿне, јаболко, јаѿлика, јавор, јаѿода, јазовец, јаловиѿа, јасен, јасика, Јован, Јордан, јорѿован, јунеѿ;

2.10.2. во средината на зборот меѓу вокали:

2.10.2.1. пред предна самогласка: заедно, знае, ѿѿрае, ѿѿкае; вее, сее, смее, сѿѿаре; вие, мие, крие, ѿие, сѿие, чие; кое, мое, свое; чуе, куѿуе; броши, мои, сѿѿои, свои, чии, разбои;

2.10.2.2. пред задна самогласка: змија (змиа), ѿѿријаѿѿел, ракија; се мијам, мијаѿѿ, ѿијаѿѿ, ѿијаѿѿ, соѿија; беа, знаеа, носеа, ѿееја, чуеја, ѿиеја; боја, бројач, кројач, ѿојас, Сѿѿојан, која, моја, ѿвоја, бројам, бројаѿѿ, кројаѿѿ, сѿѿојаѿѿ; дојдоа, рекоа, зедоа; маја, саја, сѿѿаја, ѿаја (ѿаа); викааѿѿ, имааѿѿ; викаа, сакаа;

2.10.3. во средината на зборот пред согласка: кријѿѿе (криѿѿѿе, криѿѿѿе), сѿѿојѿѿе, ѿијѿѿѿе;

2.10.4. на апсолутниот крај на зборот зад вокал (*ј* или $\emptyset$): мај, мој, ѿвој, крој, сој, криј, сѿѿиј, ѿиј.

2.11. /ќ/ - (*ћ, ѿ', к, к*)

2.11.1. пред предна самогласка: веќе, (веќе, веќе), ќе, ќерка, цвеќе итн.;

2.11.2. пред задна самогласка: вреќа, куќа, сваќа;

2.11.3. пред согласка: ноќно, свеќник.

2.12. *ѿј, *ќт - (*ќ, јќ, ч, јч, к, ит, ѿ, ѿч, ѿќ*):

2.12.1. во следниве лексеми: божиќ (божик), божиќен, божиќни ѿосѿѿи, броќ (брош - вид растение), воќ, ѿомоќ (ѿомош), моќен (мошен), немоќен (немошен), немоѿница, ѿомоќник (ѿомоѿник), моѿне, ноќ (нош), ноќен, ноќни, ѿолноќ, саноќ, синоќ, синоќа (синојка, сношка, сношѿѿи), ноќви (ношви), ѿеќ (ѿеш, ѿеќа, ѿеќница); веќе, ѿвеќе, ќе, нејќе, нејќеше; воќка (овошка, олошка), вреќа, вреќиѿѿѿе, ѿаќи, ѿаќник (ѿаѿник), ѿаќересѿѿ), домаќин, имаќен (имаѿен, имаѿлин), куќа, ѿокуќнина, леќа, маќеа (маѿѿѿеа), меќава, маќениѿа (маѿѿѿениѿа), обуќе (обуѿѿе), ѿлеќи, ѿлеќа (ѿлеќка), ѿраќав, ѿраќа (ѿраѿѿѿа, ѿлаќа), ѿраќиѿа, свеќа, свеѿник

(свеќник), среќа, несреќа, куд; ќерка, њаќерка (њаињерка), њеињер, њеињера; њрошка (њрочка);

2.12.2. во наставките: *блаќоќа, лошоќа; веќава, њлаќа, фаќа, среќава; блаќани (Блањо), њироќани, соњоќани (Соњоњ); њелеќе (њелешки, њелечки), јањнешко, њилешко; викајќи (викаеќи, викаењињи и др.), рабоњејќи, седејќи и др.;*

2.12.3. во лексемите: *вруќ, вруќина* или пак: *њорешњињ, њорешњињина; књињи.*

2.13. *тј - (*ќ, тќ, тј*)

2.13.1. *браќа (брањќа, брањја), њраќе, расаќе, њролеќе, сваќа, соќе (: соњ), њреќи, њреќина, цвеќе (цвењије, цвеќе).*

2.14. /*њ*/ - (*ћ, њ, њ*):

2.14.1. пред предна самогласка: *вењица (већица, вењица), њрење, сањи;*

2.14.2. пред задна самогласка: *њавол, њања* итн.

2.15. *дј - (*њ, јњ, жд, жц, жњ*):

2.15.1. во лексемите: *вења (вејњ'а, вежда, вежца, вењња), вењица, воња, њрања, њосњоња, зњоња, крања (кражба), мења, мењу, мењник (межник), њрења, њрење, њрењеска, најрежен (нањрешен, најрењен), њослежен (њослешен), њослењни, рња, рњосан, зарња, сањи; нужда, еднаињ, дваињ, њрињи; њуњњ, њуњњина (њуњњина), њуњњо (њуњњо или чуждо, чужњо), чуждина (чужбина, чужина), њакуњњере, двењњере, уње (во изразот: да му е уње, нека му е уње), чање; њремрежа (њремрежие, њремеждие), суњенице; свања, завања (или кавња).*

2.15.2. во збороформите: *њања, виња, досања, доања, рања, њања; броњани (Брод), белњрањани, њрањани, орињани; њовењо (њовецко);*

2.16. *дњј - (*њњ, дњњ, дј*)

2.16.1. *њавол (дњавол), лања, луње (луди, лудње), њрење (њреда), њрмање, ливање, оњрање* и др.

2.17. /*х*/

2.17.1. во почетокот на зборот (*х*, слабо ^х):

2.17.1.1. пред самогласка: *аби (хаби), адењи, ајде, ајка, алва, амбар, ан, арно, ање; оди, ојќеш, олера, оро, оња; убаво, удина, ули, унер, илјада, ињар, ич; ем, еќим;*

2.17.1.2. пред согласка: *ладно, ладовина, леб, рана, рани, рен, рка, рнка, рњи* и др.

2.17.2. во средината на зборот:

2.17.2.1. меѓу самогласки (*х*, слабо ^х, *в* или пак се загувило тоа без трага): *мавам (маам, махам), јава, маала, маана, раањи, саањи, саан, сабаале, снаа; њраор, њраоњи, заод, наоња, сњаорец, сњраињиње; њрооњи; доања, заоња, њреоња, соа, њроа; јува, њлува, њрува, њоруа (=њоруњиња), мува, сувар, њазува,*

дуови, суво, руво, уво; за *џреа, дреа, меана, реа, сџреа, џреови, џреоџа, меур, дијанија, џихо*;

2.17.2.2. меѓу сонантите *р, л* и вокал: *болва, џрвоџ (џруџ, џруџ, џрша)*;

2.17.2.3. пред согласка (*х, в, ф*): *бувна (бухна, буфна, бујна, буна), дувна, здивна; јавна, мавна, оџлувна, џавна, џрвна, џивна, џивна, евла, нивно; мевлам, мувла, мувлосан, џувла; чевли, чевре, крвко, мавџа, џавџа, џовџи, веџво, овеџвел (офеџвел), џивџија, бовча; врвче, џравче, коживче, оревче, џердувче*; во наставката за 1 и 2 л. мн. на минатите времиња: *бевме (беме, бејме, бехме, бе^хме), бевџе, имавме, имавџе, рековме, рековџе* и др.;

2.17.3. на крајот на зборот (*в, ф, ј, џ*): *був (буф, бух, бу), Влав, врв, врав, џрав, џлув, џрев, дух, мев, мов, нив, сџрав, сув, џив, џолф, џих, кожив, орев, џердув, реџу(х), сиромав, слух*; кај глаголите: *бев, реков, носев* и др.;

2.17.4. во групата **hv* (*в, ф*): *фавџи, се фали, фркне, зафркне, фрли*;

2.17.5. појава на неорганско *х*: *има (или ^хима), ^хиди, ^хисџина; ака (или ^хака), Араџ; рж (или ^хрж), рва, рџа*.

2.18. П а л а т а л и з а ц и ј а

2.18.1. изговор на согласките пред рефлексот на **џ* (*е, а* итн.): *бело (или б'ело - б'ало), беџа; џесна, џесок; вера, невестџа; мера, меси; дел, деца; џесџо, џесно; секира, сенка; цело, џеџи; леб, млеко, слеџо; џрев, џреши, мрежа, сџреа*.

2.18.2. изговор на согласките *к, џ* пред предните самогласки (*к : к'; џ : џ'*): *киџка (или к'иџка, киџка), кива, Киро; кило, кине, кисел, кирија, ракија, секира; банки, меки, ниски, реџки, реки, широки; џине (или џине - џ'ине), Гиџо, лаџи, влаџи, долџи, друџи, драџи; џеџа, Геџо*.

2.18.3. изговор на гласот *л* пред предните самогласки (*л, л', љ*): *бели (или бел'и, белџи), боли, дели, жали, моли, џали, соли, сели; џлисџи, лиџа, лисџи, лице, лиџај, малина, слика, мришав, црвлив; блека, џолем, џледа, џлеџо, елен, илеџи, леџо, леска, лен, ледина, џоле*.

2.18.4. изговор на другите согласки пред предните вокали: *мечка, мило, бисер, џердув, џисмо, видра, ден, дебел, диџа, џемно, џиџа, зелка, сира, седум, сила, рече* итн.

2.18.5. изговор на согласките *џ, д* на апсолутниот крај на зборот во следниве примери: *зеџ (или зеќ), џаџи, нокоџи, лакоџи, џраџи, џосџод, џос(џ), џечайџ*.

2.18.6. изговор на согласките *д, џ, р, л, н, с* на апсолутниот крај на зборот: *џлаџи (или џлаџи'), живоџи, џеџи, мед, цар, овчар, ден, младос, сџарос, крв, дрен, камен, син* и др.

2.18.7. изговор на согласките *ш, ж, ч, џ*: *маџа (или маџ'а), каџа, фаџа; жена (или ж'ена), жаба, жар, живоџи, лаже; чаџа (или ч'аџа), чаршав, чеџма, џамија (или џ'амија), маџа*.

2.19. Согласнички групи

2.19.1. *stj, *skj - (шїї, шч): *ѡушїїер* (или *ѡушчер*, *ѡушкер*), *клешїїи*, *шїїира*, *шїїави*, *шїїавеј*, *їушїїи*, *їшїїи*, *ѡошїїава*, *кршїїава*, *їрошїїава*, *оѡнишїїе*, *сїїрнишїїе*, *сонишїїа*; или во: *шїїо*, *нешїїо*, *нишїїо*, *зашїїо*.

2.19.2. *zdj, *zgj - (жд или жц, жѡ, ж): *ѡлуждої* (или *ѡлужцої*), *ѡлужої*, *дождої*, *дождови*, *дождалник*.

2.19.3. цр/чр : *црн* (цѡрн, цорн, царн или: чрн, чарн, чѡрн итн.), *црнило*, *црница*, *црка*, *црвен*, *црвенило*, *црвеница*, *црв*, *црвец*, *црвосан*, *црїе*, *црїка*.

2.19.4. цре-/чре- (цре- или чере-, цере-): *црешина* (или *черешина*, *церешина*), *црешинар*, *цремиша*, *црей*, *црейна*, *црейналка*, *цресло*, *црево*, *їпроцреви*, *черен*.

2.19.5. цвр-/чвр-: *цврсї* или *чврсї*, *цврсїо*, *цврсїина*, *їрицврсїи*.

2.19.6. вн/мн: *одамна* (или *одавна*), *одамнешно*, *рамно*, *рамница*, (рамен или *равен*); *ѡламна*, *ѡламница*; *ѡмно*; *оѡламник* (или *оѡлавник*); *їлевна* (или *їлемна*); *осамне*; *внук* (*мнук*), *внука*, *нивно* (*нимно*); *ѡумно* (или *ѡувно*), *сїїрмно*, *їемно*, *їемнина*, *наїемник*, *сїїомна*, *їомне*, *їламне*, *земник*, *зимник*.

2.19.7. бн/мн: *демне* или *дебне*, *семне* или *себне*.

2.19.8. мј/мн: *земја* (или *земна*, *земнеа*), *ламја* (или *ламн'а*); *Дамјан*.

2.19.9. изговор на с, з, ш пред согласките ч, ц (с, х, ф, в): *бресче* (или *брешче*, *брехче*, *бревче*, *брефче*: *бресї*), *квасче* (*квас*), *класче*, *лишче*, *мосче* (*мосї*), *їасче* (*їас*), *фесче* (*фес*); *исчисїи* (*шичисїи*, *ифчисїи*), *исчейи*, *расчейи*, *расчисїи*, *исчади*, *исчеша*, *расцуйи*; *возче* (или *восче*, *вовче*: *воз*), *ѡровче* (*ѡрозд*), *їравче* (*їраз*); *восче* (или *вовче*: *вошка*), *крувче* (*круша*), *оїавче*, *їувче* (*їушка*), *чавче* (*чаша*); *масца* (или *мавца*, *махца*: *масї*), *мевце* (*месо*), *їрасци* (*їрасе*).

2.19.10. изговор на согласничките групи *шї*, *д* + *сїїрујна* (с, з, ш): *оїсече* (или *оїсече*, *оцече*), *оїсїреди*; *блаїски* (или *блацки*), *браїски*, *ѡрадски*, *ливадски*, *оридски*, *ридски* и др.

2.19.11. чување на согласките *шї*, *д* пред ч, ц: *добийче* (или *доби^мче*, *добиче*), *сайче*; *ливаїче*, *риїче*; *брїце* (или *бр^мце*, *брце*: *брдо*), *жиїце*, *кориїце*.

2.19.12. изговор на групата *їс*: *їси* или *їци*, *їсуе* или *їцуе*, *їцовисан*, *їцейїо*, *сїїица*, *їейица*;

2.19.13. изговор на групата *їч*: *їченица* или *їшеница*, *їченка*.

2.19.14. изговор на групата *нс* (*нц*): *онцица* („ онсица).

2.19.15. изговор на к пред *ї* (х, ф): *лакїо* (или *лахїо*, *лафїо*), *лакїи*, *нокїи*; *докїур*.

2.19.16. чување на гласовите *шї*, *д* во групите *сїїр*, *здр*: *бисїра* (или *бисра*), *сїїрана*, *сїїража*, *сїїрав*, *сїїрела*, *сесїра*, *сїїриже*; *здрав*, *здраво*, *здравје*, *здравец*.

2.19.17. појава на секундарни *шї*, *д* во групите *ср*, *зр*, *жр*: *сребро* (или *сїїребро*), *срека*, *среда*, *срамоїа*; *зрак* (или *здрак*), *зрел*, *жребе* (или *ждребе*).

2.19.18. *сл/шил* : слива (или шлива), слече, слей, слезе.

2.19.19. изговор на *к* зад палатална согласка: мајка (или маќа), вејка, девојка, вујко; војска; бришал'ка (или бришал'к'а), мешал'ка, бркал'ка, сукал'ка, л'ул'ка.

2.19.20. изговор на почетната група *мн* (*мн, мл*): мно̄у (или мло̄у, мол̄у), мнозина.

2.19.21. изговор на согласничката група *зј*: лозје (или лојзе, лозе), *ѓрозје*; козји.

2.19.22. изговор на звучните согласки на апсолутниот крај на зборот (звучни, полузвучни или беззвучни): *ѓрб* (или *ѓрѓ*), *ѓроб*, *ѓулаб*, *ѓроб*, *леб*, *слаб*; *беѓ*, *белеѓ*, *бреѓ*, *долѓ*, *ѓлуѓ*, *ѓраѓ*, *роѓ*, *снеѓ*; *брод*, *брашучед*, *ѓрад*, *желад*, *сид*, *народ*, *род*, *суд*, *челад*; *бодерж*, *еж*, *маж*, *нож*; *боз*, *брз*, *јаз*, *кнез*, *мраз*, *ѓраз*, *слез*.

2.19.23. изговор на крајните групи *-сѓ*, *-зд*, *-шиѓ*, *-жд*: *радосѓ* (или *радос*), *шесѓ*; *ѓрозд*; *ѓришиѓ* (или *ѓриши*), *вешѓ*, *ѓлужд*, *дожд*.

2.19.24. изговор на следните лексеми:

- *сѓришен* или *шиѓришен*, *сушица*, *суши*, *сушилеѓ*;

- *сѓрекне* или *шиѓрекне*, *шиѓрек*, *шмрка*;

- *лушиѓ* или *л'усѓ*;

- *манасѓир* или *марасѓир*, *фабрика* или *фаврика* (*вабрика* - *ваврика*), *ѓреѓелица* или *ѓреѓерица*;

- *верверица* или *вејверица*; *барјак* или *бајрак*, *ѓарван* или *ѓавран*, *золва* или *зовла*, *ѓарун* или *ѓанур*, *корил* или *колир*;

- *длеѓо* или *ѓлеѓо*, *ѓланик* (*кланик*), *ѓеѓла* (*ѓекља*); *дно*, *дноѓо* (*ѓноѓо*); *Глиѓор* (*Гриѓор*);

- *оѓме* (*оѓне*), *ѓамѓивек* (*ѓанѓивек*), *комиѓја* (*кониѓја*), *ѓесма* (*ѓесна*);

- *зѓлоб* (*жѓлоб*), *жлеб*, *зѓура* (*жѓура*), *жвака* (*ѓвака*);

- *ѓечурка* (*ѓеќурка*);

- *редок* (*реѓок*), *сладок* (*слаѓок*), *ѓежок* (*ѓешок*), *низок* (*нисок*), *снизок* (*снисок*), *врабеѓ* (*враѓеѓ*), *беѓунеѓ* (*бежунеѓ*);

- *сабја* (*сабла*), *шкраѓја* (*шкраѓла*), *дрвја* (*дрвл'а*).

- извадок 2-

8. Предлози

Забелешка: сите одговори да се даваат во реченица.

8.1. Употреба на предлозите:

- *више, во* (в, воф, вуф, уф, ваф, аф, у), *воз, вон, врз, заради* (зарај, зерај, зере), *из, изучи, изнад, испред, испод, кај* (каде, кај, кај, каде, ке, куде), *кон* (кун), *како* (кашо, ка), *кве, крај* (крј, кр), *крс, крес, меѓу* (меѓе), *йомеѓе, измеѓе, умеѓу, низ, од* (ош, уш), *одавде* (одаваде, одовуд), *оданде* (оданаде, одонуд), *ошаде* (ошуд, ошуда), *околу* (около, окол), *одзад, освен* (осим, оцим, ошсем), *йозади* (йозад), *йоза, йошле, йосейне, йосле, йоради, йоред, йоштем, йрез, йреку* (йреко), *йрема, йри, йроштив,*
- *, со* (с, сос, сур, сас, ус, ас), *свар, сејне, сосе* (сосем), *сјред, сјрема, сјроши, среде* (сред), *срешиа* (сјрешиа), *у, уз, удно, уочи;*

8.2. *више / над:* *Помина* *више куќа / над куќа, више село / над село, више* *йаи / над* *йаи* (акцент!);

8.3. *в, во / у:* *Одам* *в село, в* *град / у село, у* *град; Бев* *во* *селошо, во* *градои; Бев* *во* *Бишола / в* *Бишола / Бишола; Ошиде* *во* *едно село / у* *едно село. Акцент: во* *Велес / во* *Велес; во* *Вардар / во* *Вардар.*

8.3.1. *во / на:* *Оди* *во* *Скојје / на* *Скојје; Бев* *во* *Бишола / на* *Бишола; Ке* *оди* *во* *Солун / на* *Солун;*

8.3.2. *во / у / ву:* *во* *мене, во* *шебе, во* *него / у* *мене, у* *шебе, у* *него / ву* *мене, ву* *шебе, ву* *него. (акцент!);*

8.4. *врз / на:* *Врз* *него / на* *него* *йадна* *каменои / на* *каменои. Акцент: врз* *него / врз* *него;*

8.5. *воз / низ:* *Оди* *воз* *река / низ* *река* (нагоре).

8.5.1. *воз* (во време): *воз* *йаико / во* *времето* *на* *йаика* (кога тој беше жив);

8.6. *за / зад:* *Иде* *за* *него / зад* *него;*

8.6.1. *за / шо:* *Оди* *за* *него / шо* *него;*

8.6.2. *за / шри:* *Дојде* *за* *дедо* *ми / шри* *дедо* *ми* (кога беше тој жив);

8.6.3. *за / до:* *годи* *на* *за* *година / година* *шо* *година;*

8.6.4. *за / во:* *Оди* *за* *Прилеј / во* *Прилеј;*

8.7. *зад / шо:* *Си* *дојде* *зад* *Пејровден / шо* *Пејровден, зад* *Божик / шо* *Божик;*

8.7.1. *зад / шо:* *зад* *селошо / шо* *селошо, зад* *ридои / шо* *ридои. (акцент!);*

8.8. заради (зарај) / њоради: Заради њебе си ја њродадов кукаѡа / њоради ѡебе. (акцент!);

8.9. из / од: Иде из Скојје / од Скојје, из десна сѡрана / од десна сѡрана; Слезе из ѡланина / од ѡланина, из дрво / од дрво;

8.9.1. из / низ: Помина из село / низ село, из нива / низ нива; Излезе из враѡа / низ враѡа; Шеѡаше из двор / низ двор. (акцент!);

8.9.2. из / ѡреку: Помина из ливада / ѡреку ливада.

8.9.3. из / ѡ / за: ден из ден, година из година / ден за ден / ден ѡ ден. (акцент!);

8.9.4. из / со: Из мене беше / со мене. Из нож сече / со нож. (акцент!);

8.10. изучи / сѡроѡи: Дојде изучи ѡнеделник(оѡ) / сѡроѡи ѡнеделник. (акцент!);

8.11. кај / ѡри: Ке одам кај ѡеѡка ми / ѡри ѡаѡко ми; беше ѡри нас / кај нас / у нас;

8.11.1. кај / у: Одам кај Марка / у Марка. Бев кај Марковци / у Марковци. (акцент!);

8.12. кон / за: Одам кон Скојје / за Скојје. (акцент!);

8.12.1. кон / кај: Одам кон Прилеј / кај Прилеј / накај Прилеј. (Акцент!);

Ке се враѡи кон недела / кај недела.

8.13. како / каѡо: како неѡо / каѡо неѡо.

8.14. кве: употреба и значење на овој предлог (низ, ѡреку);

8.15. крај / ѡокрај: Седи крај ѡрозореѡѡ / ѡокрај ѡрозореѡѡ; Сѡоеше крај кука / ѡокрај кука. (акцент!);

8.15.1. крај / ѡри: Сѡоеше крај маса / ѡри маса; крај мене / ѡри мене;

8.16. меѡу / измеѡу / ѡмеѡу: меѡу нас / измеѡу нас / ѡмеѡу нас; меѡу куки / измеѡу куки / ѡмеѡу куки. (акцент!);

8.17. месѡо / намесѡо: Месѡо мене оѡиде ѡој / намесѡо мене. (акцент!);

8.18. на / од: кукаѡа на ѡаѡко ми / од ѡаѡко ми; деѡеѡо на Марка / од Марка. (акцент!);

8.18.1. на / во: Оди на војска / оди во војска (војска);

8.18.2. на / ѡо: Оди на налани / ѡо налани;

8.18.3. Употреба на **на** со директен објект: Го видов деѡеѡо / Го видов на деѡеѡо; Ја ѡраѡал женѡа / на женѡа;

8.19. над / изнад: Помина над селоѡо / изнад селоѡо;

8.20. од: а) Падна од дрво; Излезе од вода; Дојде од надвор, од Прилеј / Од Водно се враќам; Дува од исѡок; Од време на време; б) од мака, од жал; Како да е од камен; од среда до среда. (акцент!);

8.21. освен: Освен човек кој може друѡ; освен ѡи / освен ѡебе, освен ѡој / освен неѡо, освен ние / освен нас, освен Марко / освен Марка. (акцент!);

8.22. ѡо / ѡосле: ѡо некој ден / ѡосле некој ден, ѡо Велиѡден / ѡосле Велиѡден / ѡосле ѡо Велиѡден / ѡо Велиѡден; ѡо два дена / ѡосле два дена / ѡо два дена сеѡне;

8.22.1. Местото на акцентот: а) *ѝо село, њо удри ѝо рака, динар ѝо динар*; б) *ѝо леѝо зима, ѝо Божиќ / ѝо Б'ожиќ, ѝо сила е ѝрв, ѝо кило ракија, оѝише ѝо вода.*

8.23. ѝод / исѝод : *Слезе ѝод ѝаѝѝ / исѝод ѝаѝѝ; Сѝои ѝод куќа / исѝод куќа.* (акцент!);

8.24. ѝоѝем / ѝо: *Поѝем неколку дена се враѝѝѝ / ѝо (сеѝѝне) неколку дена.*

8.25. ѝред / исѝред: *Сѝои ѝред куќа / исѝред куќа; ѝред време, ѝред Божиќ / ѝред Б'ожиќ, ѝред среда.* (акцент!);

8.26. ѝрез / ѝреку: *Помина ѝрез рекаѝѝа / ѝреку рекаѝѝа;*

8.26.1. ѝрез / во: *Дваѝаѝѝѝ си идеше ѝрез њодинаѝѝа / ѝреку њодинаѝѝа / во њодинаѝѝа.*

8.26.2. ѝроз / ѝрез / низ: *Пројде ѝроз селоѝѝо / ѝрез селоѝѝо / низ селоѝѝо; Оди ѝроз чариѝѝја / ѝрез чариѝѝја / низ чариѝѝја.*

8.27. со: Акцентот: *Го удри со ст'ап / с'о сѝаѝѝ, со с'ила / с'о сила* (Има ли разлика во значењето?);

8.27.1. сос / со/ с: *со нож / с нож, со рака / с рака, со моѝѝика / с моѝѝика, со коса / с коса.*

8.28. сѝоред / сѝрема: *Сѝоред мене / сѝрема мене не е ѝѝака.* (акцент!);

8.29. сѝроѝѝѝ / сѝрема / среѝѝѝа: *Сѝоеше сѝроѝѝѝ ѝенѝерейѝо / сѝрема ѝенѝерейѝо; сѝроѝѝѝ недела / сѝрема недела; сѝроѝѝѝ адеѝѝоѝѝ / сѝрема адеѝѝоѝѝ, сѝроѝѝѝ среда.* (акцент!);

8.29.1. сѝроѝѝѝ / насѝроѝѝѝ: *Сѝроѝѝѝ нас наѝравија куќа / насѝроѝѝѝ нас.*

8.30. сред / среде: *сред село / среде село, сред море / среде море.* (акцент!).

8.31. уз / до: *Помина уз куќа / до куќа; уз мене / до мене.*

8.31.1. уз / ѝокрај: *Помина ус село / ѝокрај село, уз дрво / ѝокрај дрво.*

8.31.2. уз / низ: *Оди уз река / низ река* (= нагоре или надолу по реката?).

БИБЛИОГРАФИЈА

АЛЕКСИЕВЪ, Никола

Разложкиятъ говоръ, Македонски преглед, VI, 3, s. 98-109 София, 1931

БЕЛИЋ, А.

Галички дијалекти, Београд 1935

БЕЛИЋ, А.

Дијалекти Источне и Јужне Србије, Београд 1905

БЕЛИЋ, А.

Основи историје српскохрватског језика, I Фонетика, (универзитетска предавања), Београд 1960

БЕРНШТЕЙН, С.Б.

Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва 1961

БОШКОВИЋ, Р.

О природи, развијку и заменицама гласа х у говорима Црне Горе, Јужнословенски филолог, књ. XI, с. 179-196, Београд 1931

БОЈДЖИЕВ, Т.

Българскиятъ говори в западна (беломорска) и източна (одринска) Тракия, София 1991

Български диалектен атлас, т. III, Югозападна България, София 1974

Български диалектен атлас, т. III, Югозападна България, ч. втора, Българска академия на науките, Институт за български език, София 1975

ВЕЛЧЕВА, В.

За формиите на местоимението ѝакъв, Известия на Института за български език, XI, София 1964

ВИДОЕСКИ, Б.

Белешки за говорот на селата Мелница и Горно Врановци во Велешко, Македонски јазик, II, с. 201-209, Скопје 1951

ВИДОЕСКИ, Божидар

Биџолскиоџ ѓвор, Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, X, 2, Скопје 1985

ВИДОЕСКИ, Б.

Вокалнаџа сисџема на кривоџаланечкиоџ ѓвор, Македонски јазик, IV, Скопје 1953

ВИДОЕСКИ, Б.

Вокалниџе сисџеми на македонскиоџ лиџераџурен и дијалекџен јазик, Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, III, 1, Скопје 1978

ВИДОЕСКИ, Б.

Говороџ и џоџонимијаџа на кичевскиџе села од џајмишкаџа ѓруџа, Македонски јазик, IX, Скопје 1958

ВИДОЕСКИ, Божо

Говороџ на џолошкиџе џорбешки села Урвич и Јеловјане, Кирил Пејчиновиќ и неговото време, Тетово 1973

ВИДОЕСКИ, Б.

Говороџ на селоџо Несџрам (Косџурско), Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XIV-2, Скопје 1989

ВИДОЕСКИ, Б.

Говороџ на селоџа Плевна и Горно Броди, Драмско, Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XVII, 2, Скопје 1992

ВИДОЕСКИ, Б.

Говороџ на селоџо Секавец (Серско), Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XV-1, Скопје 1990

ВИДОЕСКИ, Б.

Кичевскиоџ ѓвор, Македонски јазик, VIII, кн.1, Скопје 1957

ВИДОЕСКИ, Божидар

Кумановскиоџ ѓвор, Скопје 1962

ВИДОЕСКИ, Божо

Македонскаџа џоџонимија како извор на исџорискаџа дијалекџолоџија на македонскиоџ јазик, Четврто заседание на Меѓународната комисија за словенска ономастика (МАНУ), с. 53-67, Скопје 1971

ВИДОЕСКИ, Б.

Плевна (ОЛА 113а), Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, ANUBiH, Sarajevo 1981

ВИДОЕСКИ, Божо

Поречкиот говор, Скопје 1950

ВИДОЕСКИ, Б.

Прилози за македонската дијалектологија. I. Гласот х во охридскиот говор, Македонски јазик, VI, кн. 2, Скопје 1955

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошкиот и прозодискиот систем на говорот на селото Елешница (Разлошко), Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XII-1, Скопје 1987

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошкиот и прозодискиот систем на говорот на селото Неѓован (Солунско), Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, XVI, 2, Скопје 1991

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошки опис на говорот на кајларското село Емборе (Егејска Македонија), Zbornik radova: povodom 70-godišnjice života akademika Jovana Vukovića, Posebna izdanja, knjiga XXXIV, Odeljenje društvenih nauka, knj. 6 (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine), s. 431-442, Sarajevo 1977

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошки опис на говорот на селото Граиче (Косиурско), Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. III, с. 23-31, Скопје 1977

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошки опис на говорот на с. Плевна (Драмско), Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. III, с. 37-46, Скопје 1978

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошки описи на македонските говори, Fonološki opisi srpskohrvatskih /hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, ANUBiH, s. 627-822, Sarajevo 1981

ВИДОЕСКИ, Божидар

Фонолошкиот систем на говорот на селото Езерец, Македонски јазик, XXXV, Скопје 1984

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошкиот систем на говорот на селото Млике, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII-XXVIII, Нови Сад 1984-1985

ВИДОЕСКИ, Б.

Фонолошкиот систем на говорот на селото Чеџан (Воденско), Македонски јазик, XXIX, с. 61-73, Скопје 1978

ГЕОРГИЕВ, Вл. и др.

Български етимологичен речник, св. I, София 1962

ГЕОРГИЕВ, Илия

Етнографско иследване на с. Мендово, Пејричко (ракопис)

ГОЛОМБ, Збигњев

Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), Македонски јазик, XI-XII, Скопје 1960/1961; XIII-XIV, кн. 1-2, Скопје 1962/63

ГОЛОМБ, З.

За некои сличности меѓу полскиот и македонскиот говор, Македонски јазик, VIII, кн. 2, Скопје 1957

ГРИГОРОВИЧЪ, Викторъ

Очеркъ ученаго иушешествия по европейской Турци, Оттискъ изъ 3 книжки Ученныхъ записокъ Казанскаго Университета за 1848г., Казань 1848

ДИМИТРОВА, Ш. Н.

Грамаџичката категорија вид од формален аспект во еден косџурски говор, Прв научен собир на млади македонисти, Филолошки факултет, с. 289-296, Скопје 1993

ДРАГАНОВЪ, П.

Носовые гласные звуки въ современныхъ македоно-славянскихъ и болгарскихъ говорахъ, Русскій филологическій вестникъ, XIX, с. 1-27, Варшава 1888

ДРИНОВЪ, М.

Важна особеностъ въ косџурскиот говоръ, Периодическо списание на Българското книжно дружество, XI-XII, София 1876

ДРИНОВЪ, М.

Съчинения на М.С. Дриновъ, кн. II, София 1911

ДУМЕВЪ, В.

Воденскиятъ говоръ, Македонски преглед, XIII, кн. 3, Софија 1943

ИВАНОВЪ, Димитър

Гевгелийскиятъ говоръ, София 1932

ИВАНОВ, Н. Йордан

Български диалектен атлас. Български говори отъ Егейска Македония: I. Драмско, Сярско, Валовишко и Зияховско, Карти, БАН, София 1972

ИВАНОВ, Н. Йордан

Български преселнически говори, Говорите отъ Драмско и Сярско, БАН, ИБЕ, София 1977

ИВАНОВ, Н. Й.

Гласна ъ в говора на селата Годешево и Сланицен, Гоцеделчевско, Български език, XVI, 5, с. 503-505, София 1966

ИВАНОВ, Н. Й.

Екавски говорни оџници в краиши заџад на българската диалектна област, Известия на Института за български език, кн. XIX, с. 717-725, София 1970

ИВАНОВ, Н. Й.

За икавизма в Гоцеделчевско, Български език, XVIII, кн. 1, с. 47-50, София 1968

ИВИЋ, Павле

Дијалектологија српскохрватског језика, Нови Сад 1985

ИВИЋ, П.

О говору џалићољских Срба, Белград 1957

ИВИЋ, П., ПЕТРОВИЋ, Д.

Њезуши, [во] Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, s. 537, Sarajevo 1981

ИВИЋ, П., РЕМЕТИЋ, С.

Ораховац, [во] Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, s. 579, Sarajevo 1981

ИЛИЋ, В.

Извештај о исцртавању говора Смиљева, Годишњак филозофског факултета, IV, Нови Сад 1959

КОНЕСКА, Милица

Мариовскиот говор, Дипломски работи кн. 3, Скопје 1951

КОНЕСКИ, Блаже

Грамаѓика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1981

КОНЕСКИ, Блаже

Еден охридски шексѝ од 19 век, Македонски јазик, II, с. 97-102, Скопје 1951

КОНЕСКИ, Блаже

Загубаѝа на интervoкалноѝо в во западномакедонскиѝе говори, Годишен зборник, Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 1, с. 112-128, Скопје 1948

КОНЕСКИ, Б.

За редукацијаѝа на неакцентираниѝе вокали, Прилози на одделението за лингвистика и литературна наука, МАНУ, I, 1-2, Скопје 1976

КОНЕСКИ, Блаже

Историја на македонскиот јазик, Скопје 1965

КОНЕСКИ, Блаже

Историја на македонскиот јазик, Поправено и дополнето издание, Скопје 1981

КОНЕСКИ, Блаже

Материјали за пресланскиот говор од збиркаѝа на С.Н.Томиќ, Македонски јазик, VIII, 2, Скопје 1957

КОНЕСКИ, Блаже

Прилејскиот говор, Годишен зборник 2, Филозофски факултет на универзитетот во Скопје, Скопје 1949

КУЗОВЪ, А.

Косїурскїяїѣ ѡвор, Известия на Семинара по славянска филология, кн. IV, София 1921

КУШЕВСКИ, М.

Делчевскїоїѣ ѡградски ѡвор, Македонски јазик, IX, Скопје 1958

ЛАВРОВЪ, П. А.

Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болѡарскаѣо языка, Москва 1893

МАНЕВИЌ, Тодор

ѡѡ- > ѡа- во некои македонски ѡвори, Македонски јазик, III, 1-2, Скопје 1952

МИЛЕТИЧЪ, Л.

"Арнауїїїѣ" въ Силїїренско и следи оїѣ носовки въ їїхния езикъ: II Носовки и друѣи особеносїїи въ ѡвора на "арнауїїїїѣ" въ Силїїренско, Периодическо списание на Бѡлгарското книжовно дружество, LXI, с. 623-667, София 1901

МИРЧЕВЪ, Димитъръ

Бележки ѡо кукушко-воденскїа ѡворъ, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XVIII, София 1901

МИРЧЕВЪ, К.

За някои следи на назализъмъ въ центїралниїѣ македонски ѡвори, Македонски преглед, VII, кн. 4, с. 91-101, София 1932

МИРЧЕВ, Кирилъ

Исїорическа ѡрамаїїка на бѡлѡарскїа език, София 1958

МИРЧЕВЪ, Кирилъ

Неврокоїскїаїѣ ѡворъ, Годишник на Софїїскїа университетъ, кн. XXXII, 1, София 1936

МИРЧЕВЪ, К.

Следи оїї сїїаробѡлѡарски ѡ в ѡвора на с. Калаїоїѣ, Зѡхненско, Сборник в чест на проф. Милетич, с. 56-59, София 1933

МИХАИЛОВ, П.

Градскїоїѣ дебарски ѡвор, Скопје 1954

МЛАДЕНОВ, Стефан

Истѳорія на бѳлѳарскіяѳ език, София 1979

МОЛЕРОВИ, Д. и К.

Народѳишни маѳериали оѳи Разлошко, Сборник за народни умотворения и народопис, кн. XLVIII, София 1954

НОВАКОВИЌ, С.

Законски сѳоменици, Белград 1912

ОБЛАКЪ, В.

Приносъ къмъ бѳлѳарскіяѳа ѳрамаѳика, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XI, с. 517-581, София 1894

Осѳаѳѳѳци оѳѳъ звуковейѳе ѳм, ѳн, ем, ен въ косѳѳурскіяѳ ѳоворъ, Книжици за прочитъ, 1, с. 16-26, Солунъ 1889 [авторот е непознат]

ПАВЛОВИЋ, Миливој

Говор Среѳѳечке Жупе, Српски дијалектолошки зборник, III, Београд 1939

ПЕЕВ, Коста

Дојранскиоѳѳ ѳовор, Македонистика 2, Скопје 1979

ПЕЕВ, Коста

Кукушкиоѳѳѳ ѳовор, кн. I, Скопје 1987, кн. II, Скопје 1988

ПЕТРОВИЋ, Д.

Анѳелаѳѳ, [во] Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, s. 552, Sarajevo 1981

ПЕТРОВИЋ, Д.

Режевиѳѳи, [во] Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, s. 528, Sarajevo 1981

ПЕТРОВИЋ, Д., ЋУПИЋ, Д.

Горана, [во] Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, s. 529, Sarajevo 1981

ПЕТРУШЕВСКИ, М. Д.

Неколку црѣи на ѡвороѣ од Жировница, Македонски јазик, II, Скопје 1951

ПЈАНКА, Влоѓимјеж

Кванѣиѣиѣоѣ како фонолоѣки факѣор во македонскиѣ јазик, Македонски јазик, XI-XII, с. 203-211, Скопје 1960-1961

ПОПОВИЋ, И.

О словенским коренима *bqb-, *rqr- и неким њиховим дериваѣима, Јужнословенски филолог, XIX, с. 159-171, Београд 1951-1952

ПОПОВСКИ, Аритон

Македонскиѣ ѡвор во ѡсѣиварскиѣ крај, Гостивар 1970

ПОПОВСКИ, Аритон

Реќанскиѣ ѡвор, Македонски јазик, X, кн. 1-2, Скопје 1959

РЕМЕТИЋ, Слободан

Срѣски ѣризренски ѡвор I : Гласови и облици, Српски дијалектолошки зборник, XLII, с. 319-614, Београд 1996

РОМАНСКИ, Ст.

Долновардарскиѣ ѡворѡ, Македонски преглед, VIII, кн. 1, с. 99-140, Софија 1932

Сборник за народни уѣворения, наука и книжнина, III, Софија 1890

СЕЛИЩЕВ, А. М.

Македонские кодѣки XVI-XVIII веков, Софија 1933

СЕЛИЩЕВ, А. М.

Очерки ѣо македонской диалекѣолоѣии, т. 1, с. 112-126, Казань 1918

СЕЛИЩЕВ, А. М.

Полоѡ и еѡ болгарское население, Софија 1929

СЕЛИЩЕВ, А. М.

Славянское население в Албании, Софија 1931

СТАМАТОСКИ, Трајко

Градскиѣ ѣѣѡвски ѡвор, Македонски јазик, VIII, 1, Скопје 1957

СТОИЛОВЪ, А. П.

На ѡсѣи въ Зарово и Висока, Българска сбирка, VII, 10, с. 632-649, Софија 1900

СТОИЛОВЪ, А. П.

Осѣнайтѣци ойѣ назализъмъ въ солунскитѣ села Зарово и Висока, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, LXI, с. 703-712, София 1901

СТОИЛОВЪ, А. П.

Осѣнайтѣци ойѣ носовкиѣ а, ж въ село Лобаница (Корчанско), Българска речъ, I / 3-4, (Цит. по Цоневъ, История на бълг. езикъ 1, с. 451), София 1923

СТОИЛОВЪ, Хр. П.

Горно-джумайски говоръ: Звукове, форми и образци, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, XX, с. 1-33, София 1904

СТОЙКОВ, Стойко

Българска диалектѣология, София 1962

СТОЙКОВ, Стойко

Българска диалектѣология, София 1968

СТОЙКОВ, Ст.

Към дийалектѣния вокализъм на български език, Славистичен сборник, София 1963

СТОЙКОВ, С.

Три местѣоименни изоѣлоси в български език, Славистични студии, София 1963

СТОЙКОВ, С.

Увод в българската фонетика, София 1961

СТОЙКОВ, Стойко

Яшѣовияѣ ѣреглас в български език, Български език, XIII, 4-5, София 1963

ТЕОДОРОВЪ, Ал.

Единъ ѣринось къмъ високия говоръ, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, XV, с. 401-410, София 1885

ТЕОДОРОВЪ, Ал.

Приносъ къмъ въѣроса за българскитѣ носовки, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, III, с. 142-145, София 1882

ТИЛКОВ, Д.

Гласна њ в ѓовора на с. Тихомир, Известия на Института за български език, VIII, с. 237-240, София 1962

ТОМЧЕВА, М.

Ударението в воденско-мѓленския ѓовор, Македонска мисъл, I, 3-4, София 1946

ТОПОЛИЊСКА, З.

За словенскиот слободен и нејодвижен акцент, Македонски јазик, XI-XII, с. 73-79, Скопје 1960/1961

УГРИНОВА, Рада

Говорите во Скојско, Скопје 1951

УМЛЕНСКИ, Иванъ

Кюстендилският ѓовор, Институт за Български език, Българска академия на науките, София 1865

ФИЛИПОВСКИ, Илија

Неѓошинскиот ѓовор, Скопје 1952

ХРИСТОВЪ, П. Георги

По-забележителни особености на кукушко-дојранският ѓовор, Македонски преглед, X, кн. 1-2, с. 103-118, София 1936

ХРИСТОВА, М. Тасуда

Етнографско иследване на с. Покровник, Горноцумајско (ракопис)

ШКЛИФОВ, Б.

Долнојресјанският ѓовор, София 1979

ШКЛИФОВ, Б.

Косјурският ѓовор, София 1973

ШОПОВЪ, Атанасъ

Народностите и езика на македонците, Пловдивъ 1882

ШОПОВЪ, Атанасъ

Думи и речи (ѓо ѓовора въ селата Висока, Сухо и Зарова или Зарва, Солунско окръжие), Периодическо списание на Българското книжовно дружество, XVII, София 1885

ЩЕПКИНЪ, В.Н.

Болонская ѱсалѿирь, Санктпетербургъ 1906

ЯКИМОВА, М.

Охридскіяѿъ говоръ, Известия на Семинара по славянска филология, III, с. 223-256, София 1911

ATANASOV, P.

Le megléno-roumain de nos jours, Balkan-Archiv N. F., par. 2.2.3., Hamburg, Buske 1990

VIDOESKI, B.

A Survey of the Macedonian Dialects, [во] *A Historical Phonology of the Macedonian Language*, by B. Koneski, s. 117-134, karta, Heidelberg 1983

DUMA, Jerzy

Wokalizacja jerów słabych w rdzennej sylabie nagłosowej w południowowschodniej słowiańszczyźnie, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979

GIANNELLI, C. - VAILLANT, A.

Un lexique macédonien du XVIIe siècle, Paris 1958

GROEN, B.M.

A Structural Description of the Macedonian Dialect of Dihovo, Lisse 1977

HATTALA, M.

O nosnih samoglasnih u bugarštini u obće i napose u novoj, KnjiПevnik, II, s. 414-476, Zagreb 1865

HENDRIKS, P.

The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonian (PdR Press Publications on Macedonian 1), s. 33-44, Lisse 1976

KONESKI, Blaže

A Historical Phonology of the Macedonian Language, Heidelberg 1983

LAVROV, A. Petr - POLÍVKA, Jiři

Lidové povídky jihomakedonské z rukopisů St. Verkovičových, Praha 1932

MAŁECKI, Mieczysław

Dwie gwary macedońskie (Sucho i Wysoka w Soluńskim), II. Słownik, Kraków 1936

MAŁECKI, Mieczysław

Drobiazgi z Macedonji, Lud słowiański, III, 1, A. 98, Kraków 1933

MAŁECKI, Mieczysław

O różnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji, Lud słowiański, III, I, Kraków 1936

MAŁECKI, M.

Systemy akcentowe gwar bułgarskich, Sprawozdania PAU, XLIII, Kraków 1938

MAŁECKI, M.

Tekst gwarowy z Kosturskiego (Macedonia), Lud słowiański, III, 2, Kraków 1934

MAŁECKI, Mieczysław

Teksty gwarowe z Bogdańska (pd.-wschodnia Macedonia), Lud słowiański, III, 1, Kraków 1933

MAZON, André

Contes slaves de la Macédoine Sud-Occidentale, Paris 1923

MAZON, André

Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du sud, Paris 1936

MAZON, André - VAILLANT, André

L'évangéliste de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar, Paris 1938

MILETIČ, Lj.

Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache, Wien 1912

NOVAKOVIĆ, St.

Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte, Archiv für slav. Philologie, B. XV, s. 37-46: Die Nasalen um Kostur (Kastoria); Die südwestliche Grenze des Nasalismus in Macedonien, Berlin 1893

OBLAK, Vatroslav

Macedonische Studien, Die slavischen Dialecte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens, Sitzungsberichte der Philosophische-historischen Classe der keiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien 1896

REITER, Norbert

Der Dialekt von Titov Veles, Berlin 1964

STIEBER, Z.

The Development of Primitive Slavic X in the Slavic Languages and Dialects, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, IV, s. 1-6, Gravenhage 1961

THUMB, A.

Handbuch der neugriechischen Volkssprache, De Gruyter, 1974

VASMER, M.

Russisches etymologisches Wörterbuch, III, Heidelberg 1958

VUKČEVIČ, Mih.

Jezik u Kirečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme, Rad JAZU, 145, s. 105-137, Zagreb 1901